

Lars Westerlund

Suomalaiset SS-VAPAAEHTOISET ja väkivaltaisuudet 1941–1943

SKS

”Hvis vi ikke har de nedskrevne afhøringsrapporter af de danske SS-frivillige i vores arkiver, kan det ende med, at deres egen fortælling blir sandheden, og at der med sker en historieforfalskning til fordel for disse frivillige.”

Jos meillä ei ole arkistoissamme tanskalaisten SS-vapaaehtoisten alkuperäisiä tutkinta-asiakirjoja, voi lopputuloksena olla se, että heidän omat kertomuksensa muuttuvat totuudeksi, mikä johtaa historian vääristymiseen näiden vapaaehtoisten hyväksi.

– Martin Q. Magnussen: *De forsvundne nazidokumenter. Den ufortalte historie om tyveriet fra Rigsarkivet* (2019)

Lars Westerlund

Suomalaiset SS-vapaaehtoiset ja väkivaltaisuudet 1941–1943

Juutalaisten, siviilien ja sotavankien
surmaaminen Saksan hyökkäyksessä
Neuvostoliittoon

Suomentanut Timo Soukola

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura | Kansallisarkisto
Helsinki | 2019

Ohjausryhmä:

Alivaltiosihtööri Timo Lankinen, Valtioneuvoston kanslia (puheenjohtaja)
Tutkimusjohtaja Päivi Happonen, Kansallisarkisto
Pääjohtaja Jussi Nuorteva, Kansallisarkisto
Oikeudellinen neuvonantaja Päivi Pietarinen, Tasavallan presidentin kanslia
Projektipäällikkö Tiina-Kaisa Laakso-Liukkonen, Valtioneuvoston kanslia (sihteeri)

Projektiryhmä:

Pääjohtaja Jussi Nuorteva, Kansallisarkisto (puheenjohtaja)
Tutkimusjohtaja Päivi Happonen, Kansallisarkisto (varapuheenjohtaja)
Apulaisprofessori Antero Holmila, Jyväskylän yliopisto
Professori, oikeustieteellisen tiedekunnan dekaani Pia Letto-Vanamo, Helsingin yliopisto
Professori Kimmo Rentola, Helsingin yliopisto
Dosentti, akatemiattutkija Oula Silvennoinen, Suomen Akatemia
Professori, kenraalimajuri Vesa Tynkkynen, Maanpuolustuskorkeakoulu
Dosentti André Swanström, Åbo Akademi
Professori Lars Westerlund
Tutkija Ville-Pekka Kääriäinen, Kansallisarkisto (sihteeri)

Englanninkielinen alkuteos: Lars Westerlund: *The Finnish SS-volunteers and Atrocities against Jews, Civilians and Prisoners of War in Ukraine and the Caucasus Region 1941–1943*. An Archival Survey. SKS 2019.

Alkuteokseen tehdyt täydennykset on selvitetty esipuheessa.

© 2019 Kansallisarkisto ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
Kirjokansi 230
ISBN 978-951-858-182-9
ISSN 2323-7392 (painettu)
ISSN 2670-0131 (verkojulkaisu)
Kansallisarkiston toimituksia 23
ISSN 2489-7167 (painettu)

Kääntäjä: Timo Soukola.
Kustannustoimittaja: Katri Maasalo
Kartat: Spatio Oy
Kannen suunnittelu: Jaana Tarsa
Typografian suunnittelu: Markus Itkonen
Taitto: Majja Räsänen
Kuvien reproduktio: Jaana Tarsa

Kansikuva: *Suomalaisia SS-miehiä valmiina marssimaan kohti itää toukokuussa tai kesäkuun alussa 1941. Olli Wikbergin kokoelma.*

This work is licensed under a Creative Commons CC-BY-NC-ND 4.0 International License. To view a copy of the license, please visit <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>. Copyright is retained by the author(s).

Sisällys

Lukijalle 11

1 408 SUOMALAISTA SS-MIESTÄ 18

Talvisodan kokemukset antoivat taustan suomalaisten SS-vapaaehtoisten värväämiselle 19

Voimakas neuvostovastaisuus yhdisti suomalaisia SS-vapaaehtoisia 24

Waffen-SS:n Wiking-divisioona – yleiskuvaus ja katsaus lähteisiin 26

Divisioonan kokoonpano 27, Suomalaisten SS-miesten poliittiset näkemykset 32, Kansallissosialististen suomalaisjärjestöjen yritykset vaikuttaa suomalaisten vapaaehtoisten valintaan 35, Rapautuva kuva SS:n valioyksiköstä 38, Waffen-SS:n osallisuus väkivaltaisuuksiin 43, SS-Divisioona Wikingin suomalaisten vapaaehtoisten todistamat väkivaltaisuuudet 52, Tanskalaisten, norjalaisten ja ruotsalaisten SS-miesten julmuudet 62, Waffen-SS:n säilyneet asiakirjat 69, Muut arkistolähteet 71, Suomalaisten SS-miesten 76 päiväkirjaa 72, Alankomaalaisten ja norjalaisten SS-miesten päiväkirjat 76, Suomalaisten SS-miesten muistelmat ja omaelämäkerrat 77, Valokuvalähteet 78

SS-DIVISIOONA WIKINGIN YKSIKÖT JA NIIDEN KOMENTAJAT 81

SS-rykmentti Nordland 81

SS-rykmentti Westland 83

SS-rykmentti Germania 86

SS-tykistörykmentti 5 87
SS-tiedusteluosasto 5 90
SS-panssarintorjuntaosasto 5 90
Suomalainen vapaaehtoispataljoona 90
Suomalaisten panos Waffen-SS:ssä 92
Divisioonan komentaja Felix Steiner 93
Rykmenttien ja pataljoonien komentajat 99

SAKSAN SÄÄLIMÄTÖN MIEHITYSPOLITIikka PUOLASSA 1939–1940 103

KANSALLISSOSIALISTISET ROTUOPIT, LEBENSRAUM-POLITIikka
JA UUSI EUROOPPA 105

JOUKKOMURHAT UKRAINASSA VUONNA 1941 113

Siviilit 113

Juutalaiset 116

Partisaanit 120

Neuvostoliittolaiset sotavangit 128

Poliittiset komissaarit 134

VANKEJA EI OTETA 136

JOUKKOSURMAT LVIVIN ALUEELLA 1.–7.7.1941 140

Lviv 1.7.1941: Ensikokemukset väkivaltaisuuksista 141

Kansallismieliset ukrainalaiset 142, Tuhoamisryhmä C:n toiminta 146,

Saksalaisten kertomukset tapahtumista 148, Alankomaalaisen

vapaaehtoisen kuvaus 150, Norjalaisvapaaehtoisten havainnot 150,

Suomalaisten SS-miesten kokemuksia 154

Vilšanitšja 2.7.1941: ensimmäiset neuvostoliittolaiset sotavangit ja
siviilit ammutaan 161

Novosilki 2.–3.7.1941: rykmentinkomentaja Wäckerlen kuolema
kostetaan verisesti 162

Krivitsi 2.7.1941: paikallisyhteisö tuhotaan 170

Slovita 2.7.1941: tuhopolttoja, holtitonta ammuskelua ja teloituksia 173

Kurovitsi 3.7.1941: 180 neuvostoliittolaista sotavankia ja joukko juutalaisia ammuttiin 180

Zolotšiv 3.–4.7.1941: everstiluutnantti Groscurth hillitsee SS-Divisioona Wikingin raakuutta 181

Julmuudet paikallisasukkaiden muistelmissa 181, Ukrainalaiset nationalistit 184, Everstiluutnantti Helmuth Groscurth 188, SS-Divisioona Wiking 189, Tuhoamiskomennuskunta 4b:n vähäinen osuus 193, Alankomaalaisten ja norjalaisten SS-vapaaehtoisten toimet 194, Suomalaisten SS-miesten kokemuksia 195

Zboriv 4.7.1941: uusi juutalaisten joukkomurha 196

Ozerna 3.–5.7.1941: 180–200 juutalaista tapettiin ja kaksi synagogaa poltettiin 198

Noviki 3.–4.7.1941: vähäisiä kahakoita ja harhailijoiden surmaaminen 200

Podhorylce heinäkuun alussa 1941: kaksi siviiliä sai surmansa kahden suomalaisen luodeista 201

Uritš 7.7.1941: ainakin 300 siviiliä ammuttiin 204

VÄKIVALTAISUUDET TERNOPILIN ALUEELLA 4.–6.7.1941 206

Ternopil 4.–5.7.1941: joukkomurha kaupungissa 206

Kaupunginkomendantti Erwin Sander 206, Ukrainalaiset nationalistit 208, Tuhoamiskomennuskunta 4b 209, Alankomaalaisten vapaaehtoisten toiminta 210, Suomalaisten SS-miesten kokemuksia 213, Muonituskomppanian mahdollisesti järjestämä kujanjuoksu 216

Mikulintši 5.7.1941: Wikingin miesten raivopäisyys 218

Ukrainalaisnationalistien hyökkäykset 219, SS-joukkojen toiminta 221
Steinerin väitetään käskeneen 5.7.1941 teloittaa 200 neuvostoliittolaista sotavankia 222

Hrimailiv 5.7.1941: nopeita hirmutöitä ohikulkumatalla 224

Horostkiv 5.7.1941: raakuuksia juutalaisia kohtaan 226
Husjatin 6.7.1941: raakuuksia ja pyrkimys katkaista väkivallan
kierre 227

Alankomaalaisten vapaaehtoisten muistelmat 228, Suomalaisten
SS-miesten kokemuksia 229, Wehrmachtin yritykset hillitä
väkivaltaa 230

VÄKIVALTAISUUDET ITÄISILLÄ ALUEILLA HEINÄKUUSTA 1941
TAMMIKUUHUN 1943 232

Proskuriv 11.7.1941: puhdistuksia kaduilla 233

Bila Tšerkva heinäkuun 1941 puolivälissä: juutalaisia
ammuttiin 234

Dnipropetrovskin sillanpääasema elokuussa 1941: siviilejä
ammuttiin 235

Žitomir heinäkuun 1941 puolivälissä: kaupunki sai kuoliniskun 236

Tuhoamiskomennuskunta 4b 237

Krementšuk 12.8.1941: neuvostoluutnantti teloitettiin 238

Dniprodzeržinsk 22.8.1941: pidätetty venäläinen ammuttiin 239

Kylä Donsken lähellä 18.1.1942: pakko ampua iivanoita 240

Kabardinskaja 26.9.1942: kaikki loikkarit ammuttiin ja kaksi venäläistä
hirtettiin 240

Toldzgun uudenvuodenaattona 1942: suomalaiset pioneerit
teloittavat ”siviilivakoojia” ja sotavankeja 241

Metšetinskaja tammikuusta maaliskuuhun 1943: sotavankeja
ammuttiin 245

SUOMALAISTEN SUHTAUTUMINEN JUUTALAIISIIN JA JULMUUKSIEN
TUOMITSEMINEN 246

Suomalaisten SS-vapaaehtoisten suhtautuminen
antisemitismiin 246

Kansallissosialististen rotuoppien iskostaminen sotilaisiin 251

Myötätuntoa juutalaisten kärsimyksiä kohtaan 256
Haluttomuus ottaa kantaa väkivaltaisuuksiin 262
Väkivaltaisuuksien tuomitseminen ja suomalaisten SS-vapaa-
ehtoisten piilevät saksalaisvastaiset asenteet 265
Tanskalaisten, alankomaalaisten ja norjalaisten kielteisiä
ja ymmärtäviä asenteita juutalaisia kohtaan 270

SUOMALAISTEN OSALLISUUS 276

Uhrien määrä 277
Tekijäjoukon koostumus 278
Kansallismielisten ukrainalaisten välinäytös 282
Jälkijoukkoina kulkeneet tuhoamisosastot 287
Wehrmachtin osastoissa asenteet jakautuivat 288
Wikingin julmuudet kuuluivat päämäärän saavuttamiseksi valittuun
taktiikkaan 289
Suomalaiset SS-miehet tiesivät väkivaltaisuuksista 291
Suomalaisten osallisuus 293

Liitteet 295

Viitteet 305

Lähteet 339

Henkilöhakemisto 366

Lukijalle

Jerusalemissa toimivan Simon Wiesenthal -keskuksen johtaja Efraim Zuroff pyysi 4. tammikuuta 2018 tasavallan presidentti Sauli Niinistöltä, että Suomi laatisi selvityksen Waffen SS:n Wiking-divisioonassa vuosina 1941–1943 palvelleiden suomalaisten osuudesta juutalaisten surmaamiseen. Zuroff viittasi yhteydenotossaan kirkkohistorian dosentti André Swanströmin artikkeliin ”Fasismi ja uskonto suomalaisten SS-pastorien ajattelussa ja toiminnassa”. Artikkelin on julkaistu Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirjassa 2017. Sitä seurasi Swanströmin laaja monografia, jonka Atena julkaisi vuonna 2018 nimellä *Hakaristin ritarit: Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*.

Tasavallan presidentin kanslian kansliapäällikkö Hiski Haukkala vastasi Efraim Zuroffille 24. tammikuuta 2018, että Suomi pitää tärkeänä teettää asiasta riippumattomaan, tieteelliseen tutkimukseen perustuvan selvityksen. Suomessa painotetaan esille tulleen tapaisissa vaikeissakin kysymyksissä arkistojen avoimuutta. Sota-ajan rekisterit ja erilaiset asiakirja-aineistot ovat jo kauan olleet tutkijoiden käytettävissä.

Kansallisarkisto sai 23. toukokuuta 2018 valtioneuvoston kanslialta toimeksiannon toteuttaa riippumaton arkistoseelvitys suomalaisten SS-miesten osallisuudesta väkivaltaisuuksiin juutalaisia, siviilejä ja sotavankeja kohtaan vuosina 1941–1943. Tutkijaksi palkattu professori Lars Westerlund ja tutkimusapulainen, filosofian maisteri Ville-Pekka Kääriäinen aloittivat työnsä viikkoa myöhemmin. Suuresta aineistomäärästä huolimatta haastava tehtävä suoritettiin annetussa määräajassa marraskuun 2018 loppuun mennessä. Selvityksen viimeiste-

lyyn, laajaan kielentarkastukseen sekä kustannustoimittamiseen tarvittiin kuitenkin vielä aikaa. Siksi valtioneuvoston kanslia päätti, että selvitys julkistettiin helmikuun 2019 alussa.

Suomalaiset vapaaehtoiset toimivat monikansallisessa Waffen SS-Divisioona Wikingissä, johon kuului vapaaehtoisia myös muun muassa Ruotsista, Tanskasta, Norjasta, Alankomaista, Belgiasta ja Virosta. Divisioonan ja sen eri yksiköiden ylin päällystö muodostui saksalaisista. Divisioonassa palvelleita suomalaisia koskeva aiempi tutkimus on tukeutunut lähes yksinomaan Kansallisarkistossa ja siihen vuoden 2008 alussa liitetystä sota-arkistossa säilytettäviin aineistoihin.

Tässä selvityksessä on käyty yksityiskohtaisesti läpi juutalaisiin, siviileihin ja sotavankeihin kohdistuneita tapahtumia niillä paikkakunnilla, joilla suomalaiset SS-vapaaehtoiset palvelivat silloin, kun niissä tapahtui väkivaltaisuuksia. Työssä on otettu huomioon myös arkistoaineistot, joita on säilynyt muiden maiden arkistoissa. Näitä aineistoja on käytetty monissa kansainvälisissä tutkimuksissa, mutta Suomessa niitä on hyödynnetty niukasti.

Merkittävä osa selvityksen kansainvälisistä lähteistä on peräisin Saksan eri arkistoista (Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg, Bundesarchiv Berlin Lichterfelde, Staatsarchiv Nürnberg, Ludwigsburg Zentrale Stelle der Landejustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen). Aineisto käsittää Waffen SS:n sodan-aikaisia asiakirjoja, virallisia raportteja, sodan jälkeisiä tutkimusaineistoja ja sotarikosoikeudenkäynteihin liittyviä asiakirjoja. Hyödyllisiä aineistoja on löytynyt myös Alankomaiden kansallisarkiston erityisen rikostutkinnan keskusarkistosta (Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging CABR), Alankomaiden Kuninkaallisen Tiedeakatemian sodan, holokaustin ja kansanmurhatutkimuksen instituutista (NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) sekä Tiedeakatemian data-arkistosta (DANS-KNAW). Myös Yhdysvaltain Kansallisarkistossa (NARA) säilytetään selvityksiä saksalaisten sotarikoksista.

Kansallisarkiston kehittämispäällikkö, professori Dmitri Frolov on kartoittanut syksyn 2018 aikana Venäjän, Ukrainan, Valko-Venäjän ja

Kaukasuksen alueen arkistoissa säilytettäviä SS-Divisioona Wikingin aineistoja, joita näissä arkistoissa on huomattava määrä. Niitä ei ole ollut mahdollista käydä sisällöllisesti läpi selvitystyölle asetetun tiukan aikataulun takia, mutta Kansallisarkiston ja näiden arkistojen väliset sopimukset mahdollistaisivat aineistojen digitoinnin ja tutkimuskäytön, mikäli niiden digitointiin osoitetaan rahoitus. Kansallisarkisto on julkaissut kotisivullaan lyhyet kuvaukset näistä aineistoista.

Jerusalemossa toimiva holokaustin tutkimuskeskus Yad Vashem on koonnut laajan tietokannan holokaustin uhreista sekä viitetiedot eri puolilla maailmaa säilytettävästä holokausti-aineistosta. Tutkimuskeskuksen arkistossa on myös runsaasti kuva- ja asiakirja-aineistoa. Vastaavaa aineistoa on lisäksi Washingtonin United States Holocaust Memorial Museumissa.

Kansallisarkisto on voinut käyttää Veljesapu-Perinneyhdistys ry:n keräämiä aineistoja ja tietoja. Lisäksi eräät yhdistyksen jäsenistä ovat toimittaneet Kansallisarkistoon aineistoja omista henkilökohtaisista kokoelmistaan. SS-vapaaehtoisten pitämiä päiväkirjoja ja muuta materiaalia, kuten valokuvia, on saatu myös suomalaisilta alan keräilijöiltä, harrastajilta ja amatööriutkijoilta. Tärkeimpiä ovat olleet Veljesapu-Perinneyhdistys ry:n puheenjohtajan Pekka Kääriäisen, oikeusministeriön lainsäädäntöneuvos Olli Wikbergin ja Rauhala Yhtiöt Oy:n hallituksen puheenjohtajan Mika Hakanpään aineistot. Kiitämme myös heidän antamastaan asiantuntija-avusta monien yksityiskohtien selvittämisessä. Kiitämme niin ikään Parolan Panssarimuseon amanuenssi Jari Sauriota hänen avustaan tässä työssä.

Selvityksen keskeinen aineisto on ollut kaikkiaan 76 suomalaisen SS-vapaaehtoisen päiväkirjat. Aikaisemmin tutkimuksen käytössä on ollut 54 päiväkirjaa. Lisäksi selvityksessä on käyty läpi Suomessa olevia viranomais- ja yksityisarkistoja, kirjeenvaihtoa, valokuvia, lähes neljäsataa Suomessa vuosina 1941–1943 julkaistua sanoma- ja aikauslehtien kirjoitusta ja artikkelia sekä muistelmia ja tutkimuskirjallisuutta.

Selvitystyön aikana saadut aineistot ja Mauno Jokipiin arkistoon sisältyvät päiväkirjat digitoidaan. Ne ovat digitaalisina tutkijoiden käytävissä selvityksen suomennoksen julkistamisen jälkeen sovituin käyttöehdoin.

Vuosina 1941–1943 julkaistujen sanoma- ja aikakauslehtien kirjoituksista ja kirjoittajista on julkaistu tiivis katsaus Kansallisarkiston kotisivulla. On huomattava, ettei lehdistökatsaus kata läheskään kaikkia suomalaisia SS-vapaaehtoisia käsitteleviä lehtikirjoituksia, vaan se on luonteeltaan enemmän suuntaa-antava.

Selvitystyössä suomalaisten SS-vapaaehtoisten päiväkirjoista on koottu ne kohdat, jotka koskevat eri paikkakunnilla tapahtuneita surmaamisia ja väkivaltaisuuksia, kielteistä tai myönteistä suhtautumista juutalaisiin, paikallisiin siviileihin, sotavankeihin tai partisaaneihin sekä näkemyksiä kansallissosialistisesta ideologiasta ja rotuopeista. Tiukan aikataulun takia selvityksessä ei ole voitu kattavasti analysoida päiväkirjoja, sanoma- ja aikakauslehtien artikkeleita eikä ulkomaisissa arkistoissa, museoissa ja tutkimuskeskuksissa olevaa valtavaa aihepiiriin liittyvää aineistoa. Tavoitteena on ollut nostaa esiin oleellisia kysymyksiä, joihin tutkijat suomalaisen ja kansainvälisen lähdeaineiston perusteella ottavat jatkossa kantaa. Tutkijat etsivät asioihin uusia näkökulmia ja esittävät aineistojen pohjalta uusia tulkintoja.

Tutkimuskirjallisuudessa on keskitytty kansainvälisiin tutkimuksiin ja Yizkor-kirjallisuuteen, jota ovat tuottaneet holokaustista selvinneet juutalaiset ja heidän jälkeläisensä ja joka on sekoitus uskonnollisia tekstejä, historiantutkimusta ja muistelukirjoitusta.

Professori Westerlund on luonut laajan kansainvälisen kontaktiverkoston ja ottanut yhteyttä SS-tutkijoihin ympäri maailmaa. Verkoston välityksellä on saatu paljon hyödyllistä tietoa, kirjallisuusvinkkejä ja dokumenttiaineistoja.

Tiedotusvälineet ovat olleet kiinnostuneita selvitystyöstä. Siitä on uutisoitu eri Euroopan maiden medioiden lisäksi ainakin Israelissa, Yhdysvalloissa ja Japanissa.

Kansallisarkisto ja Suomen Tel Avivin -suurlähetystö järjestivät selvitystyön etenemistä ja siinä käytetyistä aineistoista joulukuussa 2018 Israelissa kaksi tiedotustilaisuutta, joihin myös Efraim Zuroff osallistui. Suomen Washingtonin-suurlähetystö järjesti helmikuussa 2019 tilaisuuden, jossa selvitystä esiteltiin Yhdysvaltain hallinnon, juutalaisjärjestöjen ja US Holocaust Memorial Museumin edustajille.

Selvitystyötä ovat tukeneet projektiryhmä, jonka Kansallisarkisto asetti kesäkuussa 2018, sekä valtioneuvoston kanslian asettama ohjausryhmä. Ryhmien jäsenet on lueteltu kirjan alussa. Olemme hyvin kiitollisia heidän asiantuntemuksestaan ja kriittisistä huomioistaan. Selvityksen englanninkielisen asun tarkastamisen haastavan urakan suoritti tammikuussa 2019 William Moore, joka myös käänsi liitetekstejä suomesta englantiin. Hän ymmärsi hienosti tekstin asiasisällön ja esitti siitä myös omia kommenttejaan. FM Katri Maasalo toimi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämänä kustannustoimittajana. Kiitämme kaikkia hankkeeseen osallistuneita arvokkaasta panoksesta.

Valtioneuvoston kanslia on rahoittanut englanninkielisen selvityksen suomentamisen ja suomenkielisen version julkaisemisen. Suomenkieliseen tekstiin on tehty joitakin täydennyksiä lähteiden ja kirjallisuuden pohjalta. Lisäksi selvityksen rakennetta on muokattu lukijaystävällisemmäksi.

Kansallisarkiston puolesta 5. elokuuta 2019

Jussi Nuorteva
Pääjohtaja, valtionarkistonhoitaja

Päivi Happonen
Tutkimusjohtaja, dosentti

Professori Lars Westerlundin englanniksi julkaistun selvityksen tekstiä on täydennetty ennen suomennoksen julkaisemista. Tavoitteena on ollut syventää kokonaiskuvaa tapahtumista ja Suomen ratkaisuja ohjanneesta politiikasta. Pääjohtaja, dosentti Jussi Nuorteva on kirjoittanut lisäluvun *Kansallissosialistiset rotuopit, Lebensraum-politiikka ja Uusi Eurooppa* sekä uudistetun luvun *Toldzgun uudenvuodenaattona 1942: suomalaiset pioneirit teloittavat ”siviilivakoojia” ja sotavankeja*. Suur-Suomi-ajattelu nivoutui saksalaisten Lebensraum-politiikkaan asettaessaan tavoitteekseen Suomen itäpuolella olevien, väestöltään suomalaisten tai suomenkielisten alueiden liittämisen Suomeen Neuvostoliiton ilmeisenä pidetyn tappion jälkeen. Suomen oma elintilapolitiikka auttoi saksalaisten Lebensraum-politiikan ja siihen liittyneiden surmaamisten ja väestönsiirtojen ymmärtämistä suomalaisten SS-vapaaehtoisten keskuudessa. Silti monet myös paheksuivat näitä oppeja eivätkä hyväksyneet etenkin laajamittaisia juutalaisten, siviilien ja sotavankien surmaamisia.

Toldzgunin tapahtumia koskeva kuva on muuttunut merkittävästi, kun Kansallisarkiston ja Pohjois-Ossetian yliopiston yhteinen selvityshanke on tuonut esille paikallisten asukkaiden suullista tietoa ja sitä tukevaa arkistotietoa. Käytössä on ollut myös yksi uusi suomalaisen SS-vapaaehtoisen sotapäiväkirja, jossa tapahtumia Toldzgunissa 31.12.1942 on kuvattu hyvin yksityiskohtaisesti. Uuden tiedon pohjalta voidaan pitää selvänä, että suomalaiset pioneirit komennettiin teloittamaan viisi paikallista siviiliä ja kaksi saamaansa sotavankia.

Selvityksen keskeisenä lähteenä käytetyssä alkuperäisessä päiväkirja-aineistossa on kymmenittäin kuvauksia, joissa eri ryhmiin kohdistuneet väkivaltaisuudet ja niihin osallistuminen nousevat esille. Erittäin julman kuvan SS-Divisioonan Wikingin toimintatavoista antavat myös säilyneet alankomaalaisten ja norjalaisten SS-vapaaehtoisten päiväkirjat, kirjeet ja lehtikirjoitukset. Niitäkin on käytetty tämän selvityksen lähteenä, palvelivathan suomalaiset SS-vapaaehtoiset

kesän ja syksyn hyökkäyssodassa samoissa yksiköissä saksalaisten ja muista maista tulleiden vapaaehtoisten kanssa. Ei ole perusteltua ajatella, että he olisivat voineet välttää osallistumista niihin tekoihin, joihin muut joutuivat osallistumaan. Päiväkirjat osoittavat, että suomalaiset tunsivat myös saksalaisten tuhoamisyksiköiden (Einsatzgruppen) toiminnan ja toimivat monissa samoissa paikoissa kuin nekin.

Helsingissä 23. marraskuuta 2019

Jussi Nuorteva
Pääjohtaja, valtionarkistonhoitaja

Päivi Happonen
Tutkimusjohtaja, dosentti

1 408 suomalaista SS-miestä

Vuosina 1941–1943 kaikkiaan 1 408 suomalaista vapaaehtoista palveli Waffen-SS:n riveissä. Joukkoon kuuluneista tiedetään paljon, sillä heidän vaiheitaan on käsitelty noin 50 tutkimuksessa, yleistajuisessa kirjassa ja muistelmateoksessa. Lisäksi aiheesta on julkaistu sanoma- ja aikakauslehdissä satoja artikkeleita. Tässä selvityksessä tarkastellaan suomalaisten SS-vapaaehtoisten tietoisuutta väkivaltaisuuksista Ukrainassa ja Kaukasuksen alueella vuosina 1941–1943 sekä mahdollista osallisuutta niihin. Kahdeksan viime vuosikymmenen kuluessa kysymystä on sivuttu monissa julkaisuissa. Tässä esityksessä suomalaisten SS-miesten mahdollista osallisuutta väkivallantekoihin tarkastellaan järjestelmällisesti ja myös aiemmin tutkimuksessa käytämättömän asiakirja-aineiston perusteella.

Väkivaltaisuuksia tapahtui parilla tusinalla paikkakunnalla. Kesälä 1941 raakuuksiin syyllistyi etenkin niissä kylissä, taajamissa ja kaupungeissa, jotka sijaitsivat Wiking-divisioonan marssireitin varrella. Tässä esityksessä ei silti pyritä antamaan tarkkaa kuvaa tapahtumista kaikilla näillä paikkakunnilla, vaan keskitytään niihin tapauksiin ja yksiköihin, joissa suomalaiset SS-vapaaehtoiset palvelivat. Lisäksi kuvataan väkivaltaisuksia, joihin tanskalaiset, alankomaalaiset, norjalaiset tai ruotsalaiset SS-miehet osallistuivat.

Selvityksessä on säilytetty suomalaisten SS-miesten paikannimistä päiväkirjoissaan ja muistelmissaan käyttämät nimiasut. Yleisteksissä käytetään nykyisin käytössä olevia paikannimiä, mutta niiden jälkeen on merkitty suluissa muut keskeisesti käytössä olleet nimitykset. Selvityksen lopussa on erillinen paikannimiluettelo.

Talvisodan kokemukset antoivat taustan suomalaisten SS-vapaaehtoisten värväämiselle

Neuvostoliiton asevoimat hyökkäsivät 30.11.1939 Suomeen 21 divisioonan voimin ja pommittivat maan pääkaupunkia Helsinkiä. Puna-armeijan etenemisen käynnistyttyä suomalainen kommunisti Otto Wille Kuusinen, joka oli paennut Moskovaan vuoden 1918 sisällissodan jälkeen, julistettiin Suomen kansanhallituksen pääministeriksi. Tämä niin sanottu Terijoen hallitus oli Josif Stalinin pystyttämä nukkehallitus, jonka avulla neuvostojohtaja aikoi ryhtyä hallitsemaan Suomea. Suomen kansanhallituksen julistus annettiin Terijoella 1.12.1939. Seuraavana päivänä Moskovassa solmittiin Neuvostoliiton ja Suomen kansantasavallan välillä keskinäisen avunannon ja ystävyyden sopimus. Asiakirjan allekirjoittivat Neuvostoliiton ulkoministeri Vjatšeslav Molotov ja Otto Wille Kuusinen.

Kansainvälinen yhteisö reagoi voimakkaasti Neuvostoliiton hyökkäykseen. Kansainliitto erotti Neuvostoliiton jäsenyydestään 14.12.1939. Erottamisen puolesta äänesti seitsemän Kansainliiton neuvoston jäsenmaata, muun muassa Ranska ja Britannia. Suomessa ymmärrettiin yleisesti, että Neuvostoliitto aikoi kohdella tätäkin naapuriaan samoin kuin Baltian maita, joilta itäinen suurvalta oli riistänyt itsenäisyyden syys- ja lokakuussa 1939.

Neuvostoliitto ei kyennyt saavuttamaan talvisodan päämääriään. Suomi sai poliittista myötätuntoa ja jonkin verran aineellista apua monilta Länsi-Euroopan mailta. Sota kesti yli kolme kuukautta. Lopulta Moskovassa solmittiin 12.3.1940 rauha, joka tuli voimaan seuraavana päivänä. Rauhanehtojen mukaan Suomen täytyi luovuttaa liki kymmenen prosenttia alueestaan. Tämän vuoksi yli 422 000 suomalaista, 12 prosenttia koko väestöstä, siirrettiin uuden rajan sisäpuolelle.

Sota päättyi, mutta Suomen ja Neuvostoliiton suhteet jäivät äärimmäisen kireiksi. Suomen hallitus joutui jatkuvasti ponnistelemaan torjuakseen Neuvostoliiton yhä kasvanutta painostusta. Helsingin päätäjien tilannetta hankaloitti Neuvostoliiton ja Saksan edelleen jatku-

nut yhteistyö, joka oli alkanut maiden välillä 23.8.1939 solmitusta hyökkäämättömyyssopimuksesta (Molotovin ja Ribbentropin sopimus) ja sen salaisesta lisäpöytäkirjasta. Itse sopimuksessa pohjimiltaan vain luvattiin pidättyä hyökkäyksestä toista osapuolta vastaan, mutta lisäpöytäkirjassa itäinen Eurooppa jaettiin etupiireihin. Liettuan, Latvian, Viron, Suomen ja Puolan itäosien todettiin kuuluvan Neuvostoliiton etupiiriin. Osapuolet noudattivat niin sopimusta kuin sen lisäpöytäkirjaakin talvisodan aikana sekä Moskovan rauhaa seuranneina kuukausina. Saksa ei tukenut millään tavoin Suomea, vanhaa liittolaistaan.

Saksan asema vahvistui, kun lyhyen hyökkäyssodan jälkeen Ranska antautui ja solmi Saksan kanssa aselevon 22.6.1940. Tämän vuoksi Saksa ei enää tarvinnut Neuvostoliiton tukea siinä määrin kuin elokuusta 1939 toukokuuhun 1940 ulottuneessa vaiheessa. Pääinvastoin, koska Saksaan lännestä kohdistunut uhka oli nyt suurelta osin poistunut, maa saattoi ruveta vastustamaan Neuvostoliiton pyrkimyksiä. Saksa sai aiempaa runsaammin liikkumavaraa toimiinsa Itämeren alueella.

Saksalaisjoukot tunkeutuivat Tanskaan ja Norjaan 9.4.1940. Tanskan hallitus taipui yhteistoimintaan saksalaismiehistäjien kanssa. Norjan hallitus sen sijaan pakeni Britanniaan toukokuussa 1940, kun norjalaissotilaat olivat laskeneet aseensa ja ranskalaiset, puolalaiset ja brittiläiset apujoukot oli evakuoitu Narvikista. Huhtikuun 1940 lopussa perustettiin Norjan valtakunnankomissariaatti, jota johti valtakunnankomissaari Josef Terboven. Helmikuun 1942 alussa asetettiin saksalaisia totteleva nukkehallitus, jonka pääministeriksi tuli kansallisen yhtenäisyyspuolueen (Nasjonal Samling) johtaja Vidkun Quisling. Sen jälkeen Tanska ja Norja olivat saksalaisten hallinnassa.

Ruotsi allekirjoitti 8.7.1940 sopimuksen siitä, että saksalaisia joukkoja saatiin siirtää Ruotsin kautta Pohjois-Norjaan. Tämä antoi Saksalle mahdollisuuden ryhtyä ajamaan aktiivisempaa politiikkaa Itämeren ja Pohjois-Norjan välisellä alueella, joka idässä rajautui Neuvostoliittoon. Tämä mahdollisti Saksan ja Suomen lähentymisen.

Suomi mainittiinkin jo alustavasti Saksan liittolaiseksi 29. ja 30.7.1940 laadituissa suunnitelmissa, joissa ensimmäisen kerran valmisteltiin saksalaisten hyökkäystä Neuvostoliittoon. Samaan aikaan Saksa sijoitti Pohjois-Norjaan lisää joukkoja ja kaavaili niiden käyttämistä Suomelle kuuluvan ja Barentsinmeren rannikolle ulottuvan Petsamon alueen miehittämiseen.¹

Suomi ja Saksa pyrkivät tiivistämään yhteistyötään 17.8.1940 aloitetuissa salaisissa neuvotteluissa, joissa valmisteltiin Saksan ase-toimituksia Suomeen ja saksalaisten joukkojen kuljettamista Suomen kautta Pohjois-Norjaan.² Saksa selkeytti suunnitelmaansa hyökkäyksestä Neuvostoliittoon vuoden 1940 lopulla, jolloin Suomen asevoimien päämajan edustajat kävivät epävirallisia neuvotteluja saksalaisten virkaveljiensä kanssa. Suomen hallitus varoi visusti sopimasta yhteisistä suomalais-saksalaisista hyökkäystoimista. Siitä huolimatta kummallakin puolella haluttiin jatkaa yhteistyötä.³

Viimeistään elokuussa 1940 johtavat suomalaiset upseerit olivat ryhtyneet pohtimaan suomalaisvapaaehtoisten lähettämistä koulutettaviksi Saksan asevoimiin. Suomen pienet kansallissosialistiset piirit yrittivät osaltaan julkisuudelta piilossa muokata päättäjien mielipiteitä myönteisiksi Waffen-SS:lle. Suomalaiset olisivat mieluiten lähettäneet vapaaehtoisia Saksan vakinaisten asevoimien eli Wehrmachtin riveihin. Saksassa oli kuitenkin jo otettu tavoitteeksi kansainvälisen SS-divisioonan perustaminen. Tällä tavoin haluttiin osoittaa, että Saksan bolševikki-vihamielinen politiikka nautti laajaa suosiota muissakin Länsi-Euroopan maissa. Sotilaiden värväminen kansainväliseen divisioonaan oli tuolloin jo aloitettu Saksan miehittämissä maissa. Maaliskuussa 1941 Suomen hallitus ja SS:n päätoimiston (SS-Hauptamt, SS-HA) edustajat pääsivät yksimielisyyteen siitä, että suomalaisia vapaaehtoisia värvättäisiin sotilaiksi Saksaan. Etsivän keskuspoliisin entinen päällikkö Esko Rieki sai tehtäväkseen värväyksen järjestämisen ja johtamisen.⁴

Hanke oli kuitenkin ristiriidassa Suomen liittoutumattomuuden kanssa⁵, joten värväystä varten täytyi rakentaa viranomaisista riippumaton verkosto. Peiteorganisaationa toimi Insinööritoimisto Ratas.

Maan hallituksessa vain sisäpiiri sai tyhjentävät tiedot siitä, miten värväys suunniteltiin ja toteutettiin. Etenkin Rolf Wittingin johtama ulkoministeriö osallistui hankkeeseen. Päämaja ei halunnut mitään virallista asemaa vapaaehtoisten värväyksessä mutta antoi toiminnalle vahvaa taustatukea. Ylipäällikkö Carl Gustaf Emil Mannerheim kertoi sittemmin muistelmissaan, että hän onnistui keväällä 1941 rajoittamaan värväyksen niihin miehiin, joita ei ollut kutsuttu Suomen omiin asevoimiin. Niinpä Waffen-SS:n riveihin ei periaatteessa otettu sen ikäluokan nuorukaisia, jonka varusmiespalvelus alkoi vuonna 1941.⁶ Peitetoinnasta huolimatta päämaja johti värväystä, ja kutsuntalautakunnat luultavasti antoivat lähtöluvan jokaiselle hakijalle, jonka Insinööritoimisto Ratas totesi sopivaksi SS:n palvelukseen.⁷

Rekrytointia ohjattiin muun muassa siksi, että poliittinen johto ja sotilasjohto halusivat rajoittaa äärioikeistolaisten pääsyä ulkomaiseen sotilaskoulutukseen, joka olisi antanut kansallissosialismin kannattajille mahdollisuuden vahvistaa poliittista asemaansa Suomessa. Värväyspäällikkö Esko Riecki lähetti 24.4.1941 alaisilleen kiertokirjeen, jossa hän torjui Kansallissosialistisen Järjestön (KSJ) ja Vapaussodan Rintamamiesten Liiton yritykset sekaantua toimintaan.⁸ Sitä paitsi päämaja solutti SS-vapaaehtoisten joukkoon useita luotettavia upseereita tiedottajikseen.⁹ Kaikkeen tähän tarvittiin ylipäällikön, sotamarsalkka Mannerheimin sanaton hyväksyntä.¹⁰

Suomen hallitus ja maan sotilasjohto tekivät SS-värväyksen hyväksi yhteistyötä ennen muuta siksi, että Saksalta saataisiin tukea Neuvostoliiton taholta koettua uhkaa vastaan. Tavoitteena oli sopimus sotilaallisesta yhteistyöstä Saksan kanssa. Suomi tiivistä muutenkin sotilaspoliittisia suhteitaan Saksaan. Työ oli aloitettu jo useita kuukausia aiemmin. Keväällä ja alkukesällä 1941 SS-vapaaehtoiset saivat vallitsevassa tilanteessa tärkeän aseman käytännössä jo syntyneen Suomen ja Saksan sotilasliiton takana.¹¹

Suomalaisia SS-miehiä voidaan luonnehtia kansalliseksi osastoksi, joka edusti maataan Saksan asevoimissa. Joukko voidaan rinnastaa Ranskan asevoimille alistettuun venäläiseen osastoon (Corps

expéditionnaire russe en France), joka palveli ensimmäisen maailmansodan länsirintamalla vuosina 1916–1918. Suomalaiset elimet huolehtivat värväyksestä, ja Suomen hallitus tuki vahvasti vapaaehtoisten astumista SS:n palvelukseen. Suomalaiset SS-miehet taistelivat – tarkkaan ottaen huomattava osa heistä taisteli – itärintamalla kesästä 1941 lähtien. Joukko ei kuitenkaan voinut pienuutensa vuoksi antaa erityisen merkittävää panosta Saksan sotaponnistuksiin. Vaikka suomalaiset SS-miehet olivat näkyvä merkki maansa asettumisesta Saksan rinnalle, joukkoa ei juuri hyödynnetty saksalaisessa sotapropagandassa. Saksalaislehdissä tiedetään julkaistun vain kahdeksan artikkelia suomalaisista SS-miehistä, kun taas kotimaassa heistä ilmestyi vuosina 1941–1943 ainakin 350 lehtijuttua.¹²

Yksi syy saksalaislehtien vähäiseen kirjoitteluun aiheesta oli se, että suomalaiset yhteyshenkilöt eivät halunneet suomalaisten SS-miesten saavan paljoakaan huomiota. Suomen hallitus nimittäin halusi edelleen ottaa huomioon myös länsivaltojen asenteet ja linjaukset. Jos suomalaisia SS-miehiä olisi käytetty näkyvästi propagandan välineinä, olisi voitu vahingoittaa Suomen suhteita länsivaltoihin. Pidättyvyys propagandassa tältä osin sopi myös saksalaisille, jotka pitivät tärkeämpänä jatkaa käytännön sotilaallista yhteistyötä Suomen hallituksen kanssa kuin korostaa ideologisia seikkoja ja ajaa liian voimakkaasti kansallissosialismin tavoitteita.

Keskinäisessä valmistelussa ideologisia kysymyksiä ei pystytty täysin välttämään. Muutamat SS:n päätoimiston (SS-Hauptamt) ylimmistä johtajista olivat asettaneet myös poliittisia tavoitteita ulkomaiden vapaaehtoisten värväämiselle ja pitivät niistä tiukasti kiinni. Rekrytointiohjelmaa johtanut SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS (kenraali) Gottlob Berger halusi, että vapaaehtoisista koulutetaan saksalaismielinen eliitti, joka omaksuu Saksan kansallissosialistisen puolueen ja SS:n aatteet. SS:n propagandistien kannalta muita kansoja edustavat vapaaehtoiset – kuten tanskalaiset, alankomaalaiset ja norjalaiset – olivat kuitenkin vastaanottavampia kuuli-joita kuin suomalaiset.

Voimakas neuvostovastaisuus yhdisti suomalaisia SS-vapaaehtoisia

Vapaaehtoisina Waffen-SS:n palvelukseen lähteneiden suomalaisten keskeisiä vaikuttimia olivat pyrkimys hankkia korkeatasoista saksalaista sotilaskoulutusta, halu hyötyä Waffen-SS:n jäsenyyden tuomista aineellisista eduista ja arvostuksesta sekä toiveet henkilökohtaisen valta-aseman saavuttamisesta myöhemmin. Samalla haluttiin lujittaa vihamielisyyttä Neuvostoliittoa ja myötämielisyyttä Saksaa kohtaan.¹³ Vaikuttimien tärkeysjärjestyksen selvittämiseen ei kuitenkaan ole käytettävissä menetelmää – vahvimaksi nimetty tekijä on vaihdellut tutkijasta riippuen.

Mainitut vaikuttimet joka tapauksessa kietoutuivat tiiviisti yhteen. Saksalaiseen sotilaskoulutukseen pyrittiin ennen muuta siksi, että kyettäisiin taistelemaan aiempaa menestyksekkäämmin Neuvostoliittoa vastaan. Koska vihollisen lyömiseen toivottiin saatavan apua aikanaan Saksalta, saksalaiskoulutuksen tavoitteluun yhdistyi myötämielisyys Saksan asevoimia ja sodan päämääriä kohtaan. Taloudellisetkin tekijät houkuttelivat suomalaisnuorukaisia saksalaiseen sotilaskoulutukseen. Sitä nauttineet voivat odottaa pääsevänsä kotimaassaan esimiestehtäviin, jotka avasivat tien parempiin ansioihin ja ylennyksiin.

Huomattavan monet suomalaisista SS-miehistä olivat vapaaehtoisiksi lähtiessään vasta aloittamassa työuraansa tai yhä koululaisia tai opiskelijoita. Pelkkä liittyminen SS-Divisioonan Wikingiin näyttää selvästi kohentaneen monen suomalaisvapaaehtoisen taloudellista tilannetta. Waffen-SS:ssä sotilaille tarjottiin parempi muonitus, vaatetus, varustus ja majoitus kuin muissa aselajeissa. Saksan markan ostoarvo oli sitä paitsi paljon suurempi kuin heikon Suomen markan. Tämän vuoksi moni suomalainen SS-mies ei kuluttanut palkkarahojaan vaan lähetti ne perheelleen Suomeen.¹⁴

Hyvin voimakas vaikutin suomalaisten vapaaehtoiselle liittymiselle Waffen-SS:ään oli Neuvostoliittoon kohdistunut voimakas viha,

jota entisestään syvensivät talvisota ja sen 13.3.1940 päättänyt Moskovan rauha. Suomen asevoimat olivat taistelleet hyvin 105-päiväisen sodan aikana ja torjuneet monia neuvostojoukkojen hyökkäyksiä. Sota päättyi kuitenkin suomalaisten tappioon, ja voittajalle jouduttiin luovuttamaan alueita idässä ja kaakossa. Moskovan rauhan ehtoja pidettiin Suomessa kohtuuttomina, joten monet suomalaiset kaipasivat tilaisuutta hyvitykseen ja luovutetun Karjalan palauttamiseen.

Syksyllä 1940 ja etenkin seuraavana keväänä Suomi ja Saksa lähenivät toisiaan ja ryhtyivät kesäkuun 1941 lopussa yhteiseen sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Suomen ja Britannian suhteet huononivat entisestään, sillä Britannia tuli Neuvostoliiton liittolainen heti Saksan aloitettua hyökkäyksensä itään 22.6.1941. Suomalaisten vapaaehtoisten värvääminen SS:ään oli vain pieni osa tätä laajaa kehitystä.

Venäläisvastaisuudella ja neuvostovihalla oli vankat juuret suomalaisessa yhteiskunnassa.¹⁵ Nämä asenteet kärjistyivät äärimmilleen talvisodan, vuosina 1940–1941 vallinneen katkeran välirauhan sekä vuosina 1941–1944 käydyn jatkosodan aikana. Monet vapaaehtoisina SS:ään liittyneet suomalaiset lähtivät innoissaan Saksaan, koska he halusivat osallistua maan asevoimien riveissä väistämättömäksi katsomaansa sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Kun Saksa käynnisti kesäkuussa 1941 suurhyökkäyksensä Neuvostoliittoon, vahvasti motivoituneet suomalaisvapaaehtoiset liittyivät saksalaiseihin joukko-osastoihin. Suomalaisten SS-miesten neuvostoviha ilmeni siinä, että he suhtautuivat jyrkemmin neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kuin juutalaisiin tai siviileihin.

Suomessa ilmeni juutalaisvastaisia näkemyksiä etenkin 1900-luvun alkupuoliskolla,¹⁶ mutta rotuopit eivät saaneet erityistä suosiota suomenkielisissä piireissä. Suomen juutalaiset saivat täydet kansalaisoikeudet vuonna 1918, eikä maan lainsäädäntöön tehty antisemitistisiä muutoksia 1920- tai 1930-luvulla. Maassa sovellettiin yleistä asevelvollisuutta, ja suomenjuutalaiset miehet suorittivat muiden tavoin pakollisen varusmiespalveluksen. Suomalaiset SS-miehet pitivät rotuopeilla perusteltua siviilien surmaamista yleensä vastenmielisenä ja

paheksuttavana. Keskeinen syy rotuoppien vähäiseen kannatukseen Suomessa oli se, että 1800- ja 1900-luvulla antropologit ja eugenii-kan asiantuntijat katsoivat yleisesti suomalaisten polveutuvan mongoleista ja muista aasialaisista. Tällainen luokitus laimensi suuresti intoa omaksua rotuteorioita.¹⁷

Saksan lainsäädäntöön tehtiin juutalaisvastaisia muutoksia vuosina 1933–1935. Saksan kansalaisina varttuneet eli kantasaksalaiset Waffen-SS:n jäsenet tottuivatkin jo ennen sotaa kansallissosialistien väkivaltaiseen juutalaispolitiikkaan. Alistaminen ei loppunut kansallisoikeuksien riistämiseen, vaan juutalaiset haluttiin ajaa kokonaan saksalaisen yhteiskunnan ulkopuolelle.¹⁸ Suurin osa Waffen-SS:n kantasaksalaisista sotilaista oli luultavasti kuulunut aiemmin Hitler-Jugendiin. Natsien varhaisnuorisojärjestöllä oli 5,4 miljoonaa jäsentä vuoden 1936 alussa. Siihen liittyminen tuli pakolliseksi vuonna 1939.¹⁹ Kantasaksalaisiin SS-miehiin oli siten jo vuosien ajan järjestelmällisesti iskostettu juutalaisvastaisia asenteita. Tältä osin heillä oli aivan erilainen tausta kuin suomalaisilla aseveljillä. Asiakirjoista ilmenee, että marssittaessa Ukrainan läpi suomalaiset SS-miehet olivat varsin haluttomia ampumaan juutalaisia. Vastentahtoisuus lienee kummunnut siitä, että suomalaiset vieroksivat natsi-Saksan yksioikoisia opillisia teorioita. SS:n vaatimus sotilaiden ehdottomasta kurinalaisuudesta teki omien näkemysten esittämisestä ja toteuttamisesta kuitenkin hyvin vaikeaa. Seuraamusten pelko vaiensi nopeasti halun esittää eriäviä näkemyksiä.

Waffen-SS:n Wiking-divisioona – yleiskuvaus ja katsaus lähteisiin

Seuraava lyhyt yleiskuvaus Waffen-SS:n Wiking-divisioonasta keskittyy viiteen olennaiseen seikkaan: 1) divisioonan kokoonpano, 2) vapaaehtoisten poliittiset näkemykset, 3) Waffen-SS:n osallisuus väkivaltaisuuksiin pääpiirteissään, 4) tutkimuskirjallisuuden antama yleiskuva

Wiking-divisioonan suorittamista väkivaltaisuuksista ja 5) säilynyt arkistoaineisto.

Divisioonan kokoonpano

Joulukuussa 1940 perustettuun SS-Divisioonan Wikingiin²⁰ kuului kolme jalkaväkirykmenttiä: SS-rykmentti Nordland, SS-rykmentti Westland ja SS-rykmentti Germania. Lisäksi divisioonaan kuului useita muita yksiköitä. Niistä SS-tykistörykmentti 5 (SS-Artillerie-Regiment 5) vastasi vahvuudeltaan jalkaväkirykmenttiä. Divisioonan yksiköistä SS-tiedusteluosasto 5 (SS-Aufklärungs-Abteilung 5), SS-viesti- ja propagandaosasto 5 (SS-Nachrichten-Abteilung 5), SS-panssarintorjuntaosasto 5 (SS-Pantzerjäger-Abteilung 5), SS-ilmatorjuntapatteristo 5 (SS-Flak-Mg-Bataillon 5) ja SS-pioneeripataljoona 5 (SS-Pionier-Bataillon 5) vastasivat kukin vahvuudeltaan pataljoonaa. Lisäksi divisioonan kuului muutamia pienempiä yksiköitä, kuten SS-lääkintäosasto 5 (SS-Sanitäts-Abteilung 5), SS-taluspataljoona 5 (SS-Wirtschafts-Bataillon 5), SS-kunnostusosasto 5 (SS-Instandesetzungs-Abteilung 5) ja SS-huolto-osasto 5 (SS-Nachschub-Abteilung 5).²¹

Näissä osastoissa kesällä ja syksyllä 1941 palvelleita 421 suomalaisvapaaehtoista nimitetään suomalaisessa historiankirjoituksessa divisioonan miehiksi. Pataljoonan miehiksi taas nimitetään niitä liki 800 muuta suomalaisvapaaehtoista, jotka olivat mainittuun aikaan koulutuksessa tai liittyivät pataljoonaan vasta myöhemmin. He muodostivat Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan, jota ei vielä lähetetty rintamalle vaan koulutettiin monessa paikassa, lähinnä kuitenkin Groß Bornissa Pommerissa (nykyisin Borne Sulinowo Puolassa). Vuoden 1942 alussa divisioonan miehet liitettiin Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan.

Kesäkuussa 1941 Wiking-divisioonaan kuului 19 337 miestä, joista alankomaalaisia oli 631, suomalaisia 421, norjalaisia 294 ja tanskalaisia 216. Divisioonaan oli liittynyt vasta yksi ruotsalainen. Syyskuu-

hun 1941 mennessä divisioonan alankomaalaisten luku oli kasvanut 821:een, ja mukaan oli tullut myös 45 hollanninkielistä belgialaista. Vahvuuteen kuului tuolloin jo kahdeksan ruotsalaista.²² Sodan loppuun mennessä kaikkiaan satakunta ruotsalaista vapaaehtoista palveli SS-Divisioona Wikingissä.²³ Vuoden 1943 alussa perustettiin vapaaehtoisista koottu 11. SS-panssarikrenatööridivisioona Nordland (11. Freiwilligen-Panzergrenadier-Division Nordland), jonka yhtä joukkuetta nimitettiin epävirallisesti ruotsalaisjoukkueeksi (Schwedenzug).²⁴ Kevääseen 1943 mennessä noin 800 norjalaista vapaaehtoista oli kuulunut SS-Divisioona Wikingiin.²⁵

Divisioonan riveissä oli alkuaan luultavasti noin 17 000 kantasaksalaista, joita nimitettiin valtakunnansaksalaisiksi (Reichsdeutsche). Heidän osuutensa koko vahvuudesta oli siis liki 90 prosenttia. Ei tiedetä tarkkaan niiden määrää, jotka olivat etnisesti saksalaisia mutta eivät Saksan kansalaisia (Volksdeutsche). Joka tapauksessa heidän osuutensa divisioonassa lienee ollut pieni, sillä sitä luonnehdittiin vähäpätöiseksi. Ulkosaksalaisia oli värvätty ennen muuta Romaniasta ja Slovakiasta.²⁶ Divisioonan lukuisat kantasaksalaiset sotilaat olivat vahvasti motivoituneita, sillä he olivat saaneet ideologisen kasvatuksen koulussa, Hitler-Jugendin yksiköissä sekä muissa kansallissosialistien valvomissa nuorisojärjestöissä ja urheiluseuroissa. Kantasaksalaiset pojat omaksuivat kasvu- ja kouluvuosinaan germaanien ylemmyyttä korostavan rotuajattelun ja sotilasihanteet. Heidän keskuudessaan Waffen-SS:ään hyväksyminen nähtiin yleisesti merkiksi tehtävien esimerkillisestä suorittamisesta ja henkilökohtaisesta kunnostautumisesta.

Wiking-divisioonan kokonaisvahvuus heikkeni tasaisesti. Vuoden 1942 lopussa Wikingiin kuului 15 928 sotilasta ja vuotta myöhemmin 12 927. Divisioona menetti kolmanneksen kesän 1941 vahvuudestaan vuoden 1943 loppuun mennessä. Silti helmikuussa 1943 varsinaisessa Wiking-divisioonassa palveli 790 alankomaalaista, 282 suomalaista, 209 tanskalaista, 131 norjalaista ja 88 belgianflaamilaista vapaaehtoista. Kaikkiaan 1 326 näiden kansojen edustajaa

kuului samaan aikaan divisioonan täydennyskomppanioihin: 625 alankomaalaista, 153 belgianflaamilaista, 121 norjalaista, 209 tanskalaista ja 219 suomalaista. SS-Divisioona Wikingiin kuului elokuussa 1943 enää 11 254 sotilasta: 8 892 kantasaksalaista, 715 ulkosaksalaista, 664 virolaista, 619 belgianflaamilaista, 177 tanskalaista, 130 alankomaalaista, 47 norjalaista, viisi ruotsalaista ja yksi suomalainen. Näihin lukuihin ei kuitenkaan ole otettu mukaan 158 alankomaalaista, jotka kuuluivat vähän aiemmin muodostettuun SS-Panssarirykmentti 5:n II pataljoonaan (II./SS-Panzer-Regiment 5). Alankomaalaisia oli siis kaikkiaan 288. Tässä vaiheessa kantasaksalaisten sotilaiden osuus oli pienentynyt noin 80 prosenttiin.²⁷

Saksan sotapropagandassa rummutettiin, että SS-Divisioona Wiking oli Euroopan germaanisten kansojen yhteinen taisteleva joukko-osasto. Kun divisioona irrotettiin rintamalta vuoden 1941 lopulla, siihen kuului kuitenkin vähemmän ulkomaisia vapaaehtoisia kuin hyökkäysvaiheen alkaessa. Tämä johtui siitä, että kaatuneina, haavoittuneina ja loppuun uupuneina menetettyjen joukko oli suurempi kuin täydennysmiesten. SS-rykmentti Nordland sai joulukuussa 1941 täydennykseksi kaikkiaan 275 ulkomaalaista, joista useimmat olivat tanskalaisia tai norjalaisia. Rykmentin komentaja, SS-Standartenführer (eversti) Fritz von Scholz luonnehti tulokkaita kaiken kaikkiaan kelvollisiksi, joskin hän piti heitä aikaisempiin vapaaehtoisiiin verraten ”aivan liian herkkänahkaisina”, suorastaan ”itkuiikkoina”. Suomalainen vapaaehtoispataljoona liitettiin aikanaan Nordland-rykmenttiin.²⁸

SS-Divisioona Wikingin riveissä kesällä 1941 palvelleista suomalaisista SS-miehistä 372:n yksikkö oli SS-rykmentti Westland, SS-rykmentti Nordland, SS-tiedusteluosasto 5 tai SS-panssarintorjuntaosasto 5. Näissä yksiköissä palveli kaikkiaan 88 prosenttia divisioonan suomalaisista. Pieniä suomalaisvapaaehtoisten ryhmiä kuului myös muihin yksiköihin, kuten SS-huolto-osasto 5:een, SS-ilmatorjuntapatteristo 5:een, SS-rykmentti Germania ja SS-tykistörykmentti 5:een.²⁹ Suomalaiset SS-miehet oli sijoitettu epätasaisesti kaikkiaan

vähän yli kymmeneen SS-Divisioona Wikingin yksikköön. Tämän vuoksi suomalaisvapaaehtoisin liittyvä asiakirjojen, lehtileikkeiden ja muis-
telmien aines on hyvin hajanaista. Juuri siksi suomalaisten SS-mies-
ten osallisuudesta väkivaltaisuuksiin on hankalaa luoda kattavaa ku-
vaa.

Kesällä 1941 Saksan itärintaman kolmesta armeijaryhmästä pie-
nin oli keskitetty etelään. Muut olivat pohjoisen Heeresgruppe Nord
ja keskustan Heeresgruppe Mitte. Sotamarsalkka Gerd von Rundsted-
tin komentaman etelän armeijaryhmän (Heeresgruppe Süd) operatii-
viseksi tehtäväksi osoitettiin Ukrainan valtaaminen. Armeijaryhmään
kuuluneen 17. armeijan komentaja, jalkaväenkenraali Carl-Heinrich
von Stülpnagel sai käskyn edetä Puolan kenraalikuvernementin (Ge-
neralgouvernement) kaakkoisosassa sijainneista lähtöasemistaan
itään Lvivin (Lemberg, Lwów) alueen kautta. SS-Divisioona Wiking
alistettiin kenraalieversti Ewald von Kleistin komentamalle XIV pans-
sariarmeijakunnalle, joka tunkeutui itään 17. armeijan ja 6. armeijan
lohkojen välissä. Kenraalieversti von Kleist komensi myös 1. panssari-
ryhmää. Hänen komentamansa panssariryhmä (Panzergruppe Kleist)
oli komentoportaikossa samalla tasolla kuin 6. ja 17. armeija ja ope-
roi aluksi niiden välissä.

Saksan yleisesikunta vältti aluksi Wikingin käyttämistä vaativiin
tehtäviin, koska divisioonalla oli muihin saksalaismuodostelmiin ver-
rattuna vähän rintamakokemusta. Wiking jätettiin noin viikon ajaksi
kenraalikuvernementin alueelle Etelä-Puolaan ennen kuin divisioona
lähetetttiin rintamalle Lvivin (Lemberg) itäpuolelle toisen aallon osas-
toksi. Aluksi Wiking lähinnä suojasi etenevien saksalaisten sivustoja.
Vuoden 1941 puolella divisioonan eri rykmenttejä alistettiin väliai-
kaisesti muiden armeijakuntien käyttöön erityistehtävissä. Näin ollen
Wikingistä osallistui vain SS-rykmentti Germanian ja SS-tykistöryk-
mentti 5:n joukkoja operaatioihin, jotka alkoivat 22.6.1941.³⁰

SS-Divisioona Wiking kävi ensimmäiset taistelunsa iltapäivällä
1.7.1941. Hyökkäyksen seuraavassa vaiheessa se sai käskyn muo-
dostaa sillanpääasema Dneprin itärannalle. Siellä divisioona kohtasi

neuvostojoukkojen rajuja vastahyökkäyksiä mutta onnistui pitämään asemansa. Kun vastarinta heikkeni, divisioona marssi Donin Rostoviin.³¹ Tässä esityksessä keskitytään SS-Divisioona Wikingin ja siihen kuuluvien yksiköiden toimiin juuri heinäkuun alun ja syyskuun loppuun 1941 välisenä aikana.

Divisioonan voimat uupuivat syksyn 1941 kuluessa. Kun edettiin hellittämättömästi itään, divisioonan komentaja Felix Steiner poltti kynttiläänsä kummastakin päästä. Neljän kuukauden rajujen taistelujen ja nopeiden liikkeiden aikana joukot kuluivat pahoin. Siksi SS-rykmentti Nordlandin I pataljoona, SS-tiedusteluosasto 5:n 1. komppania, SS-ilmatorjuntapatteristo 5:n 1. patteri ja 1. huoltokomppania hajotettiin. Kaikkien muidenkin osastojen sotilaat olivat ajautuneet fyysisen jaksamisen ääri rajoille. Myöskään divisioonan moottoriajoneuvot eivät enää kelvanneet rintamakäyttöön. SS-rykmentti Nordlandin I pataljoonalla ei ollut enää lainkaan moottoriajoneuvoja. SS-tiedusteluosasto 5 puolestaan oli muuttunut käytännössä jalkaväkiosastoksi, koska se oli menettänyt kaikki panssaroidut autonsa (Panzerspähwagen) ja 80 prosenttia moottoripyöristään (Kräder). Vain osaa tykistöä voitiin kuljettaa mukana ja vain puolet radioautoista (Funkfahrzeuge) oli toimintakunnossa. Huoltoyksiköillä oli jäljellä vain 30 prosenttia alkuperäisestä kuljetuskapasiteetistaan (Kolonnenraum).³²

Marraskuun 1941 tilannekatsauksessa todettiin, että taktista liikkettä ei voitu jatkaa viivästyksittä. Vallitsevissa oloissa divisioonan päällystö ei kyennyt johtamaan operaatioita aikataulun eikä suunnitelmien mukaan, sillä joukkojen ja ajokaluston kunnan vuoksi kuljetuksiin liittyi suuria riskejä. Tämän perusteella todettiin, että ”divisioonaa ei voida enää käyttää moottoroituna yksikkönä. Koko kuljetuskalusto täytyy uusia, sillä nykyiset ajoneuvot on kulutettu loppuun. Miehet tarvitsevat lepoa. [Die Truppe ist ruhebedürftig, die Division braucht – – Ruhe.]”³³

Vahvistuksia saanut SS-Divisioona Wiking jatkoi keväällä 1942 marssiaan ja eteni alkukesällä Pohjois-Kaukasiaan. Siellä divisioona osallistui operaatio Siniseen (Fall Blau), kesän suurhyökkäykseen,

jonka tavoitteina olivat sekä Stalingradin kaupunki että Kaspianmeren rannalla sijainneet Bakun öljykentät. Saksalaiset etenivät kesällä 1942 yllättävän menestyksekkäästi. Joukot, joihin SS-Divisioona Wiking kuului, onnistuivat tunkeutumaan kuudessa viikossa Kaukasiassa etelään aina Terekjoelle saakka. Suomalaiset SS-miehet palasivat kesällä 1943 kotimaahansa, jolloin suomalainen vapaaehtoispataljoona hajotettiin. Vetäytyminen alkoi kuitenkin jo vuoden 1943 alkupuolella.

Suomalaisten SS-miesten poliittiset näkemykset

SS:n palvelukseen pyrkineet suomalaiset täyttivät hakulomakkeen, jossa kysyttiin henkilökohtaisia tietoja. Hakijan tuli kertoa myös poliittisista näkemyksistään. Niitä tiedusteltiin avokysymyksessä, joten kukin sai muotoilla vastauksensa omin sanoin. Vastausten tilastollinen tarkastelu osoittaa, että 60 prosenttia vapaaehtoisista ilmoittautui jonkin oikeistosuuntauksen kannattajaksi, kymmenkunta prosenttia kansallissosialisteiksi. Suurimpaan ryhmään, joka totesi kannattavansa Isänmaallista kansanliikettä (IKL), kuului noin 30 prosenttia vapaaehtoisista. Muiden puolueiden osuudet jäivät vähäisiksi. Eduskunnan tuolloiseen kokoonpanoon verrattuna kannatusjakaumassa on valtava ero. Sosiaalidemokraattien, maalaisliiton, kokoomuksen, edistyspuolueen ja ruotsalaisen kansanpuolueen eduskuntaryhmiin kuului kaikkiaan noin 90 prosenttia kansanedustajista, mutta näiden puolueiden kannattajiksi ilmoittautui vain kymmenesosa SS-vapaaehtoisista. Toisaalta 40 prosenttia heistä ei ilmoittanut mitään puoluekantaan.³⁴

Ei voida varmasti päätellä, miten luotettavia tai mielekkäitä hakulomakkeeseen kirjatut vastaukset ovat. Osapuilleen 40 prosenttia vapaaehtoisista kuului ikäryhmään 17–19-vuotiaat, joten he tuskin olivat perehtyneet politiikkaan kovinkaan syvällisesti. Itse asiassa useimmat vapaaehtoisista eivät olleet koskaan äänestäneet, sillä uur-

nille pääsivät vasta 21-vuotiaat, ja edelliset eduskuntavaalit oli pidetty heinäkuussa 1939. SS-vapaaehtoisista vain niillä, jotka olivat värväysaikaan keväällä 1941 vähintään 23-vuotiaita, oli siis ollut tilaisuus ilmaista poliittinen kantansa eduskuntavaaleissa. Joidenkin heistä tiedetään osallistuneen aktiivisesti puoluepolitiikkaan, mutta koko joukon poliittisesta sitoutuneisuudesta on liki mahdotonta saada luotettavaa kuvaa.

Vapaaehtoisia vahvasti yhdistävä tekijä oli jäsenyys suojeluskunnassa. Jopa 80 prosenttia kuului maanpuolustusjärjestöön, joka tuohon mennessä oli saanut myös sosiaalidemokraattien tuen. Ilman yksityiskohtaisia tutkimuksia on vaikeaa tehdä johtopäätöksiä useimpien vapaaehtoisten poliittisista mielipiteistä. Kuitenkin hakulomakkeista saatavien tilastojen mukaan vapaaehtoisten parissa vallitsi poliittinen henki, joka ei yleensä kiteytynyt selkeiksi kannanotoiksi.

Historiantutkijat eivät ole päässeet yksimielisyyteen IKL:n luonteesta. Jotkut tulkitsevat sen fasistiseksi järjestöksi, toiset taas äärioikeistolaiseksi kansallismieliseksi liikkeeksi. Selvää kuitenkin on, että kymmenesosa SS-vapaaehtoisista kannatti avoimesti kansallissosialismia. Fasistinen puoluekanta ei ollut yleinen piirre suomalaisten SS-miesten keskuudessa. Useimpia Suomessa toimineita oikeistolaisia ja kansallismielisiä järjestöjä ei ole perusteltua luonnehtia puhtaasti fasistisiksi. Esimerkiksi Akateeminen Karjala-Seura (AKS) ajoi aluelaajennuksia saksalaisen Lebensraum-politiikan hengessä mutta ei kannattanut totalitaarista yhteiskuntajärjestelmää.³⁵

Epäselväksi jää myös se, missä määrin värvärit hyödynsivät hakijoiden poliittisista näkemyksistä saamiaan tietoja. Aiheesta ei ole saatavilla luotettavia tietoja, mutta yleisen käsityksen mukaan hakijoiden poliittisille katsomuksille ei pantu paljoakaan painoa. Hyväksytyjen ja torjuttujen hakijoiden välillä ei ollut tässä suhteessa isoja eroja. Pääsäännöstä tehtiin kuitenkin kaksi poikkeusta: IKL:n kannattajien osuus oli hyväksytyjen joukossa huomattavasti suurempi kuin kaikkien hakijoiden keskuudessa. Toisaalta ruotsinkieliseen kansallissosialistiseen Samfundet Folkgemenskap -järjestöön (Kansan yhte-

näisyyden seura) kuuluvia hakijoita hylättiin selvästi keskimääräistä enemmän.³⁶ Ei silti ole selvää, johtuiko IKL:n jäsenten suosiminen ja ruotsinkielisten kansallissosialistinen valitsematta jättäminen tietoisesta ratkaisusta vai muista tekijöistä, kuten halusta suosia vankan suomalaiskansallisen vakaumuksen omaksuneita ja karsia ruotsinkielisten osuutta. Näyttää kuitenkin siltä, että eri värväysorganisaatioiden ja -verkostojen linjaukset vaikuttivat valintoihin enemmän kuin hakijoiden omat poliittiset mielipiteet. Kullakin värväystä hoitaneella järjestöllä ja verkostolla oli joka tapauksessa omat, vahvuudeltaan vaihtelevat poliittiset kytköksensä.

Muutammat entiset SS-miehet ovat esittäneet näkemyksiään poliittista kantaa koskeneesta hakulomakkeesta. Konstantin Cande ei kertomansa mukaan kuulunut mihinkään poliittiseen järjestöön, mutta Insinööri toimisto Rataksen haastattelija merkitsi hänet silti kansallissosialistisen puolueen jäseneksi.³⁷ Samoin Arvo Kokko totesi, että hän ei ollut liittynyt mihinkään puolueeseen mutta merkitsi ystävänsä Matti Lehtimäen kehotuksesta hakulomakkeeseen kannattavansa IKL:ää.³⁸ Nämä muistelmat kirjattiin kuitenkin kauan sodan jälkeen. SS-miesten muistelmissa yleisesti annetaan ymmärtää, että poliittinen kanta oli kirjattu ulkopuolisten ohjauksessa, joten muistelija ei itse halunnut ottaa siitä vastuuta. Olavi Liesinen kertoi, että hän ei tiennyt, mitä merkitä poliittiseksi kannakseen, koska hän ei kuulunut mihinkään puolueeseen. Hän jätti kohdan tyhjäksi, jolloin Rataksen toimistonhoitaja sanoi, että hänen tietääkseen poliittinen mielipide ei vaikuta valintoihin mitenkään.³⁹

Muista Pohjoismaista SS:n palvelukseen lähteneet vapaaehtoiset kannattivat etupäässä kansallissosialisteja tai sitä lähellä ollutta äärioikeistoa. Näin asennoitui kaksi kolmasosaa niin tanskalaisista⁴⁰ kuin ruotsalaisistakin⁴¹. Norjassa äärioikeiston suosio oli erityisen suurta: noin 90 prosenttia norjalaisista SS-miehistä lienee kuulunut Vidkun Quislingin johtamaan Nasjonal Samling -puolueeseen.⁴² Skandinaavisten SS-miesten keskuudessa esiintyi juutalaisvastaisia mielipiteitä. Ei kuitenkaan ole selvitetty, olivatko tällaiset näkemykset heidän pa-

rissaan yhtä yleisiä tai voimakkaita kuin heidän saksalaisten aseveljiensä joukossa. Viha Neuvostoliittoa ja kommunismia kohtaan luultavasti oli yhtä vahvaa sekä kantasaksalaisten että pohjoismaisten SS-miesten ryhmässä.

Kansallissosialististen suomalaisjärjestöjen yritykset vaikuttaa suomalaisten vapaaehtoisten valintaan

Vähän ennen talvisodan puhkeamista avoimesti kansallissosialististen järjestöjen ja ruotsinkielisen Samfundet Folkgemenskapin edustajat matkustivat Berliiniin etsimään tukea Neuvostoliittoa vastaan. Entinen etsivän keskuspoliisin päällikkö Esko Riecki, pankinjohtaja Pehr H. Norrmén ja insinööri John Rosberg tapasivat SS:n ylipäällikön Heinrich Himmlerin. Mitään kouriintuntuvia tuloksia ei kuitenkaan saavutettu. Talvisodan jälkeen Norrmén teki uusia yrityksiä suhteiden luomiseksi Saksaan. Hän yritti ennen muuta saada ruotsalaisen kansanpuolueen muuttamaan politiikkaansa aiempaa saksalaismyönteisemmäksi. Keväällä 1941 Norrmén osallistui aktiivisesti SS-vapaaehtoisten värväämiseen ja sai vaikutusvaltaisen aseman kansallissosialistisessa Samfundet Folkgemenskapissa (1940–1944).⁴³

Jatkosodan (1941–1944) loppuvaiheessa Norrmén ponnisteli estääkseen erillisrauhan solmimisen Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Hän oli mukana hankkeessa, jonka tavoitteena oli muodostaa Suomeen saksalaismielinen hallitus samaan aikaan, kun saksalaisjoukot miehittäisivät maan. Suunnitelma raukesi, kun jatkosota päättyi aselepoon syyskuussa 1944. Norrmén alkoi pelätä entisten SS-värvärien joutuvan vainotuiksi etenkin siinä tapauksessa, että Neuvostoliitto valtaisi ja miehittäisi Suomen.

Suomenruotsalaisiin kansallissosialistisen ideologian kannattajiin kuului myös Gunnar Lindqvist, joka oli Norrménin tavoin osallistunut aikaisemmin jääkäriiliikkeeseen. Saksassa koulutetut jääkärit olivat taistelleet vuodesta 1916 alkaen isäntämaansa jalkaväen valioyksik-

könä ensimmäisessä maailmansodassa ja muodostaneet valkoisen armeijan päällystön rungon Suomen sisällissodassa. Lindqvist saavutti jo 1930-luvun alussa tärkeän aseman Suomen kansallissosialistisissa piireissä ja teki yhteistyötä Saksan tiedusteluelinten kanssa. Hän toimi syksystä 1940 lähtien Samfundet Folkgemenskapin sihteerinä ja käytännössä johti järjestöä. Hän osallistui aktiivisesti SS-vapaaehtoisten värväämiseen ja hänet valittiin vuonna 1942 kansallissosialistisen Siniristi-järjestön varapuheenjohtajaksi. Kun Suomi katkaisi suhteensa Saksaan 2.9.1944, Lindqvist otettiin turvasäilöön. Näin tehtiin kahdeksalle henkilölle, jotka valtiollinen poliisi arvioi kaikkein vaarallisimmiksi.⁴⁴

Suomenruotsalaisiin kansallissosialisteihin kuului myös kontra-amiraali Hjalmar von Bonsdorff. Hänellä oli suuri vaikutusvalta asevoimissa, ja hänet tunnettiin avoimeksi kansallissosialististen ja juutalaisvastaisten näkemysten kannattajaksi. Von Bonsdorff osallistui vuonna 1932 IKL:n perustamiseen ja kuului vuosina 1933–1936 toimineeseen kansallissosialistiseen Suomen Kansan Järjestöön (SKJ). Hän toimi jonkin aikaa myös ruotsinkielisen kansallissosialistisen *För Frihet och Rätt* -aikakauslehden (Vapauden ja oikeuden puolesta) päätoimittajana. SS-miesten värväämiseen von Bonsdorff ei kuitenkaan osallistunut suoraan. Jatkosodan päätösvaiheessa hän pakeni Ruotsiin ja kuoli siellä vuoden 1945 lopussa.⁴⁵

Samfundet Folkgemenskapin perustamiskokoukseen lokakuussa 1940 osallistuneista SS-vapaaehtoisten värväyksen kannalta huomionarvoisimpiin kuului Unto Boman (vuodesta 1944 Parvilahti), joka ilmoittautui vapaaehtoiseksi SS:n palvelukseen keväällä 1941.⁴⁶ Boman mainitsee muistelmissaan, että Folkgemenskapiin liittyi myös SS-mieheksi lähtenyt ja SS-Obersturmführeriksi (luutnantiksi) ylennyt Lennart Wallén. Boman luonnehti muistelmissaan Samfundet Folkgemenskapia tietoisesti virheelliseksi talouspoliittiseksi yhdistykseksi.⁴⁷

Suomenkielisistä kansallissosialistisen ideologian omaksujista näkyvimpiä oli inkeriläissyntyinen Erkki Räikkönen. Hän kuului Akateemisen Karjala-Seuran alkuperäisiin jäseniin mutta erosi seurasta

vuonna 1924 ja perusti ystäviensä kanssa Itsenäisyyden liiton. Räikkönen toimi tämän sihteerinä vuosina 1924–1928 ja puheenjohtajana vuosina 1930–1933. Räikkönen lähti AKS:stä, koska hän ei hyväksynyt seuran uutta aitosuomalaista ohjelmaa. AKS tavoitteli suomen kielen aseman vankentamista ja kansalliskieltä puhuvan väestön yhdistämistä. Räikkönen ryhtyi vuonna 1939 julkaisemaan kansallissosialistista *Kustaa Vaasa* -aikakauskirjaa (1939–1943).⁴⁸

Siniristi-järjestö syntyi *Kustaa Vaasan* ympärille vuonna 1942. Erkki Räikkösen lisäksi Siniristin keskeisiin johtajiin kuuluivat Gunnar von Hertzen ja Martti Mustakallio. Järjestön uudeksi äänitorveksi perustettiin vuonna 1942 aikakauskirja *Uusi Eurooppa*, joka ilmestyi vuoteen 1944 saakka. Siniristi julkaisi myös järjestön nimeä kantanutta jäsenlehteä, jossa kerrottiin ajankohtaisista poliittisista tapahtumista. Järjestö julkaisi niin ikään muutamia kirjoja, joista eniten huomiota sai uusintapainos *Siionin viisaiden pöytäkirjoista*. Gunnar Lindqvist kuului *Siniristi*-lehden toimitusneuvostoon. Siniristillä oli järjestön oman ilmoituksen mukaan 12 000 jäsentä vuonna 1942.⁴⁹

Kansallissosialistiset järjestöt eivät kaikista yrityksistään huolimatta saaneet toivomaansa määrää jäseniään SS-vapaaehtoisten joukkoon. Suomalaisista SS-miehistä suuntausta kannatti vain pieni joukko, joka yritti levittää vapaaehtoisten joukossa rotuoppeja, totaalisien vallan ihannetta ja muuta ideologiaansa. Ydinryhmän vaikutusvalta jäi lopulta vähäiseksi. Keväällä 1941 SS-värväyksen suunnitteluun osallistui jääkärikapteeni Arvi Kalsta, joka oli aiemmin johtanut Suomen Kansan Järjestöä (SKJ) ja tehnyt paluun politiikkaan Kansallissosialistisen Järjestön (KSJ) johdossa. KSJ ei pohjimmiltaan eronnut lopahtaneesta SKJ:stä, jolta tulokas omaksui poliittisen ohjelmansa. KSJ:n johtokunnan jäsen Väinö Kari edusti järjestöä vapaaehtoisvärväyksessä.⁵⁰

Monet jääkäriupseerit osallistuivat SS-värväykseen varmaankin siksi, että haluttiin luoda kuva ”uusien jääkärien” etsinnästä. SS-miesten palvelus ei kuitenkaan vastannut ihannekuvaa. Yhdysvaltojen Suomen-suurlähettiläs Arthur Schoenfeld kuvasi Britannian Wash-

ingtonin-lähetystölle 16.12.1942 toimittamassaan viestissä, kuinka IKL:n kansanedustaja Rauno Kallia yritti saada puolueelleen poliitista hyötyä suomalaisista SS-miehistä: ”IKL:n kerrotaan haluavan kotiuttaa suomalaiset SS-miehet Saksasta ja valjastaa heidät puolue-työhön Suomessa. Tietolähteen mukaan hanke ei kuitenkaan toimisi, sillä suomalaiset SS-miehet ovat menettäneet uskonsa saksalaisiin näiltä saamansa kohtelun vuoksi.” Saksalaisten Stalingradissa kärsimä tappio vei lopulta kaikki mahdollisuudet kansallissosialististen ajatusten edistämiseltä suomalaisten SS-vapaaehtoisten keskuudessa.⁵¹

Rapautuva kuva SS:n valioyksiköstä

Waffen-SS oli kaikkiaan ensimmäisinä sotavuosina hyvässä maineessa, niin myös SS-Divisioona Wiking vuoden 1941 alussa. Wiking katsottiin valiojoukoksi, ei vain Waffen-SS:ssä vaan koko Saksan sotavoimissa.⁵² Yhdysvaltalaisen sotahistorioitsijan Gerald L. Weinbergin mukaan varhaisten sotavuosien Waffen-SS ”osoitti fanaattista taisteluhenkä, asetettiin aseita jaettaessa vakinaisen armeijan edelle eikä aina noudattanut käskyjä erityisen tarkoin. Näistä joukoista oli tulossa rintaman kriittisten kaistojen palokunta.”⁵³ Myös saksalainen historioitsija Bernd Wegner on korostanut Waffen-SS:n saaneen mainetta fanaattisesta velvollisuudentunteestaan ja urheudesta mutta myös häikäilemättömyydestään, sotavankien ja siviilien julmasta kohtelemisesta ja tappamisesta sekä laajasta osallisuudesta väkivaltaisuuksiin.⁵⁴

Majuri Leo Wikman hoiti vuosina 1942–1943 Berliinissä suomalaisten SS-miesten asioita Suomen sotilasasiamiehen avustajana.⁵⁵ Wikmanin mukaan

Waffen-SS oli kansallissosialistisen puolueen sotavoima – Waffen-SS:n sotilaat osoittivat äärimmäistä rajuutta ja peräänantamattomuutta. He olivat indoktrinoituja ja pysyivät uskollisina puo-

lueelleen. Hurjuutensa ja julmuutensa vuoksi heitä pelättiin – – Waffen-SS:n luonteenomaisiin piirteisiin kuului usko siihen, että saksalaisen sotilaan täytyi olla säälimätön – kaksin verroin säälimättömämpi kuin vihollisen, jolla oli paljon enemmän sotilaita.⁵⁶

Oli jonkin verran kiistattomia perusteita sille, että Waffen-SS:ää yleensä ja erityisesti sen Wiking-divisioonaa pidettiin valiojoukkoina. Kokonaiskuva on silti monisävyisempi. Verrattuna tavanomaisiin Wehrmachtin divisiooniin Wikingillä oli ensinnäkin puolitoistakermainen vahvuus ja se tarvitsi paljon enemmän voimavaroja. Koulutukseen oli mahdollisuus valita miehiä, jotka kestivät pitkää ja vaativaa fyysistä räsitusta.

Toiseksi SS-Divisioonana Wiking sai käyttöönsä erityisen runsaasti ajoneuvoja ja muuta kalustoa, minkä vuoksi koko yksikkö kykeni liikkumaan nopeasti. Sillä oli myös suuri tulivoima ja hyvä varustetaso. Kesällä 1941 Wikingiä nimitettiin aavedivisioonaksi (Geisterdivision) ketteryytensä, etenemisnopeutensa ja yllätyskykynsä ansiosta. Divisioonalla oli käytössään 1 742 kuorma-autoa, 108 puolitelavaunua, 294 moottoripyörää ja 647 muuta ajoneuvoa.⁵⁷ Tavallinen jalkaväki-divisioonana sen sijaan joutui liikkumaan suurelta osin hevosvetoisella kalustolla. Vertailukohteeksi voidaan ottaa vaikkapa tavanomainen Wehrmacht-divisioonana, jossa oli 3 632 ajohevosta, 1 133 vaunua, 1 743 ratsuhevosta, tuhatkunta moottoriajoneuvoa ja noin viisisataa moottoripyörää.

Saksa ja sen liittolaiset keskittivät hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan 230 divisioonaa, joista moottoroituja oli vain 35, siis vain 15 prosenttia. Itärintamalla tarvittiin jatkuvasti keskimäärin 1,1 miljoonaa hevosta.⁵⁸ Waffen-SS:n 38 divisioonasta panssarivaunudivisioonaa (Panzerdivision) oli seitsemän. Panssaroituja ja moottoroituja divisioonaa (Panzergranadierdivision) oli samoin seitsemän. Waffen-SS:n sotilaita oli noin kymmenesosa Saksan maavoimien kokonaisvahvuudesta. Kaikista panssariosastoista kuului kuitenkin yli kolman-

nes Waffen-SS:ään. Sitä paitsi eräät Waffen-SS:n panssariosastot olivat viidenneksen vahvempia kuin vastaavat Wehrmachtin yksiköt.⁵⁹

Kolmanneksi, SS-Divisioona Wikingille annettiin riittävästi kalustoa erittäin vahvan tulivoiman tuottamiseen. Kivääriryhmiä oli kaikkiaan 324, kevyitä konekivääreitä 521 ja raskaita konekivääreitä 124. Lisäksi divisioonalla oli 294 moottoripyöräryhmää, 156 kranaatinheitintä ja 72 panssarintorjuntatykkiä. SS-tykistörykmentti 5:llä oli kaikkiaan 74 kevyttä tai raskasta haupitsia, jotka oli jaettu neljälle pataljoonan vahvuiselle osastolle. Tällaisia osastoja oli tavallisissa maavoimien divisioonissa vain kolme.⁶⁰ Yhdessä nämä tekijät selittävät, mihin Wikingin poikkeuksellinen taistelukyky perustui. Tavanomaista vahvemman aseistuksensa ja kuljetuskalustonsa ansiosta divisioonaa voitiin käyttää tehtäviin, jotka vaativat taisteluissa erityistä liikkuvuutta ja tehokkuutta.

Erityisesti Saksan sotavoimia ihailevat historioitsijat ovat kuvailleet SS-Divisioona Wikingiä eliittiyksiköksi. Kyvykkyyden perustana oli se, että divisioonalle annettiin tavanomaista suuremmat voimavarat ja sen sotilaat voitiin etenkin aluksi valita vapaaehtoisista haki-joista. Usein joukko-osastoja kutsutaan valioyksiköksi viittaamalla taisteluissa saavutettuihin tuloksiin tai osoitettuun sitkeyteen tai myönnettyjen kunniamerkkien määrään. Toisinaan kirjoittaja on itse taistellut kiittämässään yksikössä tai luonut läheiset yhteydet sen päällystöön kuuluneisiin upseereihin. Hyvin yleisesti sotilaiden itsetuntoa myös vahvistetaan korostamalla heidän yksikkönsä erityistä luonnetta tai laatua. Näin toimittiin erityisesti Waffen-SS:ssä, jossa tällaista kuvaa yksikön poikkeuksellisesta menestyksestä pyrittiin korostamaan sotilaille suunnatuissa lehdissä, julisteissa, elokuvissa ja muussa tiedotuksessa. Jonkin joukkoyksikön kyvykkyyden mittaamiseen ei kuitenkaan ole yleispätevää menetelmää. Väitteet SS-Divisioona Wikingin tehokkuudesta on toisissa tutkimuksissa myös kyseenalaistettu perustellusti.⁶¹

Yhdysvaltalainen historioitsija Kenneth Estes on todennut, että SS-vapaaehtoiset ”eivät aina taistelleet hyvin”. Hänen mukaansa:

on vaikea torjua päätelmää, että vapaaehtoisyksiköistä ylsivät SS:n parhaiden divisioonien tasolle vain ne, jotka kuuluivat sekamiehitettyyn Wiking-divisioonaan. Wikingissä useimmat vapaaehtoiset sijoitettiin jalkaväkikomppanioihin, kun taas panssari-, tykistö- ja erityisyksiköt koostuivat enimmältään saksalaisissotilaista. Sodan loppuvaiheissa vapaaehtoisjoukot olivat kaikkea muuta kuin ”pelottavia ja luotettavia” taisteluosastoja. Jotkut vapaaehtoisyksiköt muodostivat vastarintapesäkkeitä toivottomissakin tilanteissa, mutta suuret ja hyvin varustetut neuvostojoukot pyyhkäisivät useimmat niistä tieltään.⁶²

Niin ikään yhdysvaltalainen historioitsija Yaron Pasher on arvioinut, että eräiden Waffen-SS:n divisioonien näennäisesti hämmästyttävät saavutukset sodan loppuvaiheessa vuonna 1944 johtuivat pikemminkin neuvostoarmeijan yksiköiden heikkouksista kuin saksalaisjoukkojen erinomaisuudesta. Neuvostoarmeijalla oli pula miehistä, minkä vuoksi joissain divisioonissa oli enää 2 000 miestä eivätkä monet muutkaan joukkoyksiköt kyenneet säilyttämään riittävää taisteluvahvuutta.⁶³

Keväällä 1942 aloitettiin Saksan maavoimien (Heer) ja Waffen-SS:n uudelleenjärjestelyt, koska joukot kärsivät pahenevasta miehistö- ja materiaalipulasta. Vuonna 1923 syntyneet kutsuttiin ennenaikaisesti asepalvelukseen ja jalkaväkidivisioonien pataljoonien määrä vähennettiin yhdeksästä kuuteen. Historioitsija Omer Bartovin mukaan

huoltojärjestelmä oli murtumisen partaalla. Rintamamiehet jouituivat Venäjän pitkässä ja kylmässä talvessa tyytymään keuhkoon vaatetukseen, riittämättömään muonaan ja yhä kurjempaan majoitukseen. Kaikista näistä syistä kasvoi vahva tunne yleisestä kriisistä. Miehet oli ajettu fyysisesti ja henkisesti loppuun, joten sairastelu ja hermoromahdukset yleistyivät suuresti.⁶⁴

Usein on väitetty Waffen-SS:n kärsineen poikkeuksellisen raskaita tappioita liiallisen sotakiikkon, hyökkäysinnon ja huonon johtamisen

vuoksi.⁶⁵ SS-Divisioonana Wikingiä ja etenkin sen suomalaisia vapaaehtoisia on kuitenkin kirjallisuudessa ylistetty erityisestä urheudesta. Tähän kuvaan huonosti sopivia tietoja ei juuri ole tuotu esiin. Niitä olisi kuitenkin ollut tarjolla, esimerkiksi suomalaisen aktiiviupseerin Yrjö Kailan muistelmissa. Kaila palveli Wikingissä SS-Hauptsturmführerinä (kapteenina) vuosina 1941–1942 ja arvioi divisioonan taktisen osaamisen korkeintaan keskinkertaiseksi. Kailan havaintojen mukaan maastoa käytettiin taistelussa kehnosti, kun taas uhkarohkeutta ja lammasmaista kuuliaisuutta esiintyi runsaasti. Ammuttaessa ei noudatettu kurinalaisuutta, vaan komppaniat tunkivat toistensa edelle. Ajoneuvokuljetusten aikana Kaila näki piittaamattomuutta ajojärjestyksestä. Lisäksi majoitustiloja ei hankittu riittävästi eikä siivottu kunnolla. ”Kaikessa olin näkevinäni hyvin huomattavia merkkejä harrastelijamaisuudesta tai todellisen ammattitaidon joko tuntemattomuutta tai ylimielistä väheksymistä.”⁶⁶ Kuva Wiking-divisioonasta erityisenä valiojoukkona on ollut myytti, joka ei kaikilta osin ole vastannut todellisuutta.

Yrjö Kaila jatkoi tiukkaa kritiikkiään arvioidessaan vuonna 1959 teosta *Die Freiwilligen der Waffen-SS* (Waffen-SS:n vapaaehtoiset). Wiking-divisioonan entisen komentajan Felix Steinerin kirjoittama kirja oli julkaistu edellisenä vuonna. Kailan mielestä Steiner ylisti SS-joukkojen vapaaehtoisluonnetta tylsän yksitoikkoisesti ja harhaanjohtavasti, sillä vain pieni osa SS-miehistä oli aidosti vapaaehtoisia: tanskalaiset, suomalaiset, norjalaiset ja muut ei-saksalaiset. Kaila moitti Steineria sellaisen käsityksen antamisesta, että ulkomaisilla vapaaehtoisilla oli keskeinen osuus Waffen-SS:ssä. Kailan mukaan useimmat Waffen-SS:n saksalaisista sotilaista olivat joko liittyneet joukkoon vapaaehtoisesti tai välttelivät palvelua Wehrmachtissa. Huomattava osa lienee silti komennettu näihin joukkoihin asevelvollisina. Sodan viimeisinä vuosina ”vapaaehtoisia” tuotiin Waffen-SS:ään jopa vankiloista. Sitä paitsi lukuisia ulkosaksalaisia ja ulkomaisia sotilaita otettiin riveihin sotavankileireiltä tai heitä värväytyi muulla tavoin pakon edessä. Kaila kummeksui, miksi ”Steinerin kaltainen ammattikenraali panee niin suurta painoa vapaaehtoisuuteen,

joka tässä tapauksessa ei ole edes aitoa”.⁶⁷ Aitojen vapaaehtoisten osuus oli vuonna 1941 huomattavasti suurempi kuin koskaan sen jälkeen. Saksalaiset muodostivat kuitenkin aina selvän enemmistön sekä SS-Divisioona Wikingin päällystöstä että miehistöstä.

Kaila puntaroi myös Steinerin väitettä, että Waffen-SS ”taisteli Euroopan puolesta”. Kaila totesi, että SS-joukot sotivat Saksan puolesta, eivätkä vain itärintamalla vaan myös länsivaltoja vastaan. Tuskin ”ne sadat tuhannet miehet, jotka sotavuosien aikaan SS-joukkoihin joutuivat, ovat päättään tällaisilla juhlapuheajatuksilla edes rasittaneetkaan”. Steiner kirjoittaa Kailan mielestä avoimen puolueellisesti ja tunteikkaasti eikä kerro mitään SS:ssä vallinneesta hengestä, joka tihkui ”kansallisylypeyttä, suvaitsemattomuutta, ylimielisyyttä, itsekkautta, röyhkeyttä, riehakkuutta”. Steinerin teoksen pohjavire on Kailan mielestä ”melankolinen, joskus peräti jeremiadinen”. Kailan mielestä ulkomaiset vapaaehtoiset olivat Waffen-SS:lle pelkkää tykinruokaa. Saksalaiskeskeisyys näkyi siinä, miten rautaristin ritariristejä (Ritterkreuz des eisernen Kreuzes) jaettiin. Tämän kunniamerkin saaneista 426 SS-miehestä vain viisi prosenttia oli ulkomaisia vapaaehtoisia.⁶⁸ Kenneth Estes tekee samanlaisia päätelmiä:

Mitään monikansallista Euroopan armeijaa ei ollut koskaan olemassakaan. Päinvastoin, Saksan rotupolitiikka ja häikäilemättömät otteet saivat maan asevoimien pienet ulkomaalaisyksiköt miltei häviämään. Kun Himmler ja Berger uudistivat värväysmenetelmiä ja löyhensivät tiukkoja rotukriteerejä, vapaaehtoisten hankinta saatiin tilapäisesti elvytetyksi.⁶⁹

Waffen-SS:n osallisuus väkivaltaisuuksiin

Tässä aluvussa käsitellään yleisellä tasolla Waffen-SS:n yksiköiden osallisuutta väkivaltaisuuksiin kesällä 1941 alkaneen idänretken aikana. Lähtökohtana ovat Nürnbergin kansainvälisen sotarikostuo-

mioistuihin vuosina 1945–1946 tekemät päätelmät. Tuomioistuin katsoi, että ”Waffen-SS:n yksiköt ottivat suoraan osaa sotavankien surmaamiseen ja julmuuksiin miehityksessä maissa”. Tällä perusteella koko Waffen-SS katsottiin rikolliseksi järjestöksi.⁷⁰ Arvion kiisti hyvin närkästyneesti entisten Waffen-SS:n sotilaiden avustusjärjestö HIAG (Hilfsgemeinschaft auf Gegenseitigkeit der Angehörigen der ehemaligen Waffen-SS). Etenkin 1950-luvun alussa HIAGin päätavoite oli saada Waffen-SS rinnastetuksi Wehrmachiin, jota pidettiin vielä tuohon aikaan ”kunnollisen” asevoiman maineessa, kun Waffen-SS:ään sijaan halveksittiin yleisesti sodanjälkeisessä Saksassa. HIAG vakuutti Waffen-SS:n olleen pelkästään Wehrmachtin tapainen sotilasoikeusvoima ja väitti pelkästään niin sanotun yleisen SS:n (Allgemeine SS) syyllistyneen julmuuksiin.

Uudempi tutkimus on olennaisesti muuttanut kuvaa Waffen-SS:n luonteesta. Vuoden 1942 lopulla keskitysleirihallinto siirrettiin Waffen-SS:n vastuulle. Keskitysleirien hallinnosta ja taloudesta vastasi SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt (WHVA). Vuoden 1944 aikana keskitysleirien toiminta oli täysin integroitu osaksi Waffen-SS:n ja WHFA:n toimintaa. Keskitysleirien tehtävissä käytettiin vuodesta 1942 lähtien esimerkiksi haavoittuneita Waffen-SS:n upseereita ja sotilaita, jotka eivät enää soveltuneet rintamapalvelukseen. Eri tehtävissä palvelevien SS-upseerien ja sotilaiden kierrättämistä keskitysleirien tehtävissä käytetään perusteena sille, että tieto harjoitetusta järjestelmällisestä surmaamisesta oli yleisesti tunnettu SS-organisaatioiden keskuudessa ja koko järjestö oli syyllinen sotarikoksiin ja rikoksiin ihmisyyttä vastaan.⁷¹ Waffen SS-Divisioona Wikingin upseereista 45:n tiedetään palvelleen jossain vaiheessa keskitysleireillä.⁷² Suomalaisilla SS-vapaaehtoisilla ei säilyneiden päiväkirjojen perusteella näytä olleen selvää kuvaa keskitysleireistä, yleinen tietoisuus epäilemättä kyllä. Syynä on ilmeisimmin se, että vuoden 1942 lopulla suomalaispataljoona taisteli Pohjois-Kaukasuksella, jossa nämä asiat olivat etäisiä. Suomalaispataljoona vetäytyi vuoden 1943 alkupuolella, ja SS-vapaaehtoiset palasivat Suomeen kesäkuussa 1943.

Australialainen rikoshistorian tutkija Terry Goldsworthy on todennut, ettei Waffen-SS:ää voida pitää pelkästään sotilasorganisaationa, koska se kuului lujasti SS:n muodostamaan väkivaltakoneistoon. Waffen-SS oli selkeästi Saksan kansallissosialistisen valtajärjestelmän poliittinen työkalu. ”Waffen-SS toteutti eräänlaista ristiretkää hävittääkseen slaavit, juutalaiset, bolševikit ja muut ryhmät, jotka tuomittiin tuhoon Saksan kansallissosialistisen puolueen ideologiasa.” Sotavankien ampuminen, siviilien joukkomurhat ja kylien tuhoaminen olivat tunnusomaista toimintaa Waffen-SS:n joukoille, kun ne marssivat Neuvostoliiton alueiden läpi.⁷³

Yhdysvaltalainen historioitsija George H. Stein totesi vuonna 1966, että

SS:n julmuuksista nähtävästi suurin osa tapahtui itärintamalla. SS-miehille oli opetettu, että he sotivat ideologiansa ja rotunsa puolesta ali-ihmisiä vastaan. Siksi SS-miehet käyttivät usein menetelmiä, jotka erosivat suuresti siihen asti hyväksytyistä: he ampuivat vankeja, surmasivat joukoittain siviilejä ja tuhosivat kyliä mielivaltaisesti. Näin ei menetelty aina mutta kuitenkin niin usein, että se leimasi vahvasti Waffen-SS:n toimintaa itärintamalla.⁷⁴

SS-Divisioona Wiking eteni 1.–7. heinäkuuta 1941 Lvivistä (Lemberg, Lwów) Zolotšiviin (Złoczów) lukuisien muiden divisioonien mukana. Saksalaishistorioitsija Bernd Bollin mukaan Wiking ”asennoitui ensimmäisiin itärintamalla viettämiinsä päiviin kuin metsästysretkeen, jonka saaliit olivat ihmisiä”.⁷⁵

Saksan 4. armeijan komentajan, sotamarsalkka Günther von Klugen tiedetään ilmoittaneen 3.7.1941 maavoimien päämajalle (Oberkommando des Heeres, OKH), että ”SS-Divisioona Wiking on eilisestä lähtien pysytellyt paikallaan Lvivistä Zolotšiviin vievän tien varrella. Tielle poikittain pysäköidyt kuorma-autot estävät kaiken liikenteen, ja kaikki katkoskohtaa lähestyvät käännytetään pois.”⁷⁶ Bollin väittämän mukaan divisioona sulki etenemistien 2. ja 3. heinäkuuta ilmei-

sesti tahallaan, koska monet sotilaista lähtivät ”jahtaamaan juutalaisia”.⁷⁷ Armeijakunnan esikunta sai myös Wehrmachtin yksiköiltä raportteja, joiden kiukustuneet laatijat kertoivat Waffen-SS:n joukkojen raakalaismaisesta käytöksestä. 295. divisioonasta ilmoitettiin 2.7.1941, miten ”SS ampui summittaisesti venäläisiä sotilaita ja epäilyttäviltä vaikuttavia siviilejä”. Seuraavana päivänä 125. divisioonasta kirjoitettiin ”SS:n uskomattomasta käytöksestä paikallisväestöä kohtaan. SS ampuu kaikki, jotka vaikuttavat vähänkin epäilyttäviltä, kuten tukkansa ajelleet siviilit.”⁷⁸ Boll toteaa etenkin siilitukkaisia siviileitä surmatun herkästi, koska heitä epäiltiin valeasuisiksi puna-armeijan sotilaksi.⁷⁹

Saksalainen historioitsija Andrej Angrick on korostanut, että Wiking-divisioona erosi muista Waffen-SS:n osastoista siinä, että se otti vähän sotavankeja. Edetessään itään vievillä teillä Wikingin panssaroidut ajoneuvot murskasivat siviilejä alleen. Angrickin mukaan divisioona käytti yhtä raakoja menetelmiä kuin liikkuvat tuhoamiskomennuskunnat eli Einsatzkommandot.⁸⁰ Ruotsalaisen historioitsijan Lars T. Larssonin mukaan SS-Divisioona Wikingin toimintaan liittyi ”laajoja sotarikoksia”, kuten 6.7.1941 annetun niin sanotun komissaarikäskyn (Kommissarbefehl) täytäntöönpano ja osallisuus niin sanottuun juutalaiskysymyksen lopulliseen ratkaisuun.⁸¹

Einsatzgruppe-nimen saaneiden tuhoamisryhmien miehistö koostui osaksi Waffen-SS:n väestä.⁸² Historioitsija George H. Steinin mukaan ”saatavilla olevan arkistoaineiston perusteella voidaan päätellä, että tuhoamisryhmissä palveli ehkä jopa 1 500 Waffen-SS:n miestä” ja että ainakin osa SS:n taisteluyksiköiden komentajista ”tiesi hyvin, millaisiin tehtäviin näitä miehiä käytettiin”.⁸³ Terry Goldsworthy toteaa, että noin 34 prosenttia tuhoamisryhmien jäsenistä kuului Waffen-SS:ään. Muita keskeisiä tuhoamisosastojen miehistöryhmiä olivat poliisit (39 prosenttia) ja autonkuljettajat (17 prosenttia).⁸⁴

Waffen-SS:n yksiköitä lähetettiin avustamaan tuhoamisryhmiä selustan varmistamisessa ja rauhoittamisessa.⁸⁵ 1. ja 2. SS-prikaatin, SS-ratsuväkiprikaatin, SS-Divisioona Prinz Eugenin ja SS-prikaati

Dirlewangerin useita osastoja käytettiin niin sanotuissa puhdistustoimissa (Säuberungsaktionen) tai niin sanotussa erityiskäsittelyssä (Sonderbehandlungen), joka oli peitenimi ilman oikeusmenettelyä tapahtuvalle surmaamiselle.⁸⁶ Kun Waffen-SS toimi partisaanien ja muiden vastarintaliikkeen muotojen murskaamiseksi (Bandenkämpfung), se teki asiakirjojen mukaan lukuisia siviiliväestöön kohdistuneita julmuuksia. Keskitysleirejä vartioivien yksiköiden ja rintamajoukkojen välillä vaihdettiin jatkuvasti miehistöä. Tuhoamisryhmien ja leirivartiostojen välillä ei kuitenkaan vaihdettu miehiä. Pieni osa tuhoamisryhmien miehistöstä hankittiin Waffen-SS:n reserviläisten joukosta ennen hyökkäystä Neuvostoliittoon.⁸⁷

Tuhoamisryhmiksi nimitettyjen neljän erillään toimivan yksikön perustamisesta tehtiin salainen sopimus Saksan keskusturvallisuusviraston (SS-Reichssicherheitshauptamt) ja maan asevoimien yleisesikunnan (Oberkommando der Wehrmacht eli OKW) kesken, kun hyökkäystä Neuvostoliittoon suunniteltiin keväällä 1941. Sotatoimien alkaessa kukin Saksan maavoimien neljästä keskeisestä muodostelmasta saisi yhden näistä ryhmistä. Niiden tehtäväksi annettiin ei-toivottujen ihmisryhmien, erityisesti juutalaisten määrätietoinen surmaaminen.⁸⁸

Tuhoamisryhmien toimintaohjeet sisällytettiin Neuvostoliittoon tehtävän suurhyökkäyksen kokonaissuunnitelmaan. Ohjeilla haluttiin ehkäistä yhteistoimintavaikeudet Wehrmachtin ja Waffen-SS:n välillä etenemisen aikana. Lisäksi Saksan johtaja Adolf Hitler päätti, että sotilaiden siviilejä kohtaan tekemiä rikoksia ei otettaisi käsitteelyyn sota-oikeuksissa. Tällaiset teot jätettäisiin siis rankaisematta. Hitler antoi 13.5.1941 määräyksen sota-oikeuksien toimivallasta Barbarossa-alueella ja joukkojen erityistehtävistä (Erlass über die Ausübung der Kriegsgerichtsbarkeit im Gebiet "Barbarossa" und über besondere Maßnahmen der Truppe). Tässä niin sanotussa Barbarossamääräyksessä (Kriegsgerichtsbarkeitserlass) kumottiin sotilasoikeudenkäytön tavanomaiset menettelyt tapauksissa, joissa vihollismaiden siviilit olivat tehneet rikoksia Neuvostoliiton alueella (Straftaten

feindlicher Zivilpersonen). Tämä jätti kenttäoikeuksille (käytännössä tapauksen havainneen osaston komentavalle upseerille) vallan päättää, tuliko epäillyt ampua paikalla. Joukkojen odotettiin tuhoavan neuvostopartisaanit ja muut sotilasorganisaatioon kuulumattomat taistelijat (Freischärler) joko taistelussa tai ampumalla armotta pakoon yrittäjät. Pataljoonien komentajat ja sitä ylemmät upseerit saivat valtuudet soveltaa kollektiivisen vastuun periaatetta ja antaa käskyn ”kollektiivisista pakkotoimista” (Kollektive Gewaltmaßnahmen) kokonaista kylää tai muuta yhteisöä vastaan, jos varsinaisten syyllisten henkilöisyyttä ei voitu selvittää nopeasti.⁸⁹

Saksan maavoimien päämajan (OKH) päämajoitustemestari, kenraalimajuri Eduard Wagner kirjasi keväällä 1941 ohjeet, jotka varmistivat maavoimien ja tuhoamisryhmien yhteistoiminnan Neuvostoliiton juutalaisten surmaamisessa. Wagner laati ohjeet keskusturvallisuusviraston päällikön, SS-kenraali Reinhard Heydrichin kanssa. Miehet sopivat siitä, että tuhoamisryhmät ja maavoimien yksiköt huolehtivat yhdessä niin sanottujen erityistehtävien (Sonderaufgaben) suorittamisesta.⁹⁰

Sotamarsalkka Walther von Brauchitsch antoi 28.4.1941 käskyn, että operaatio Barbarossan käynnistyttyä kaikkien Wehrmachtin komentajien tuli heti selvittää juutalaisten asuinalueet Neuvostoliitolta vallatulla alueella ja toimia yhteistyössä tuhoamisryhmien kanssa. Toukokuussa 1941 Saksan turvallisuuspalvelu (ilmeisesti keskusturvallisuusvirasto RSHA:n VI osasto, joka oli erikoistunut ulkoasioihin) ja kenraalimajuri Wagner sopivat, että tuhoamisryhmät alistettaisiin rintaman välittömässä selustassa toimiessaan maavoimien muodolliseen komentovaltaan. Tuhoamisryhmät käyttivät omaa harkintaansa, joskin maavoimien komentajat voivat esittää vastalauseitaan ainakin jossain määrin. Saksan maavoimien yksiköt antoivat tuhoamisryhmille logistista tukea: varusteita, kuljetus- ja majoitusapua sekä toisinaan myös vartijoita vankikuljetusten turvaamiseen. Paikallisten yhteistoimintamiesten ja SS-yksiköiden apuun turvanneiden tuhoa-

misryhmien miehistö oli peräisin niin sanotusta yleisestä SS:stä (Allgemeine-SS), kuten turvallisuuspalvelusta (Sicherheitsdienst, SD), turvallisuuspoliisista (Sicherheitspolizei, SiPo), järjestyspoliisista (Ordnungspolizei, Orpo) ja muista poliisiyksiköistä, mutta myös Waffen-SS:stä.⁹¹

Tuhoamisryhmä C toimi eteläisen armeijaryhmän lohkokolla yhteistyössä SS:n poliisikomentajan (Höherer SS- und Polizeiführer) ja järjestyspoliisipataljoonien kanssa. Krakovasta liikkeelle lähtenyt tuhoamisryhmä C haravoi kesällä ja alkusyksyllä 1941 Länsi-Ukrainan alueita edetessään Harkovan ja Rostovin suuntaan. Ryhmä johti joukkomurhia Lvivissä (Lemberg), Ternopilissä (Tarnopol), Kremontšukissa (Kremenets), Harkovassa ja Žitomirissa (Zhytomyr, Żytomierz, Shitomirz, Zhytomyr). Syyskuussa 1941 tuhoamisryhmä C:n komentokunta 4a pani Kiovan lähellä Babin Jarin (Babyn Jar, Babi Jar, Babi Yar) rotkossa toimeen suuren ja kammottavuudestaan kuuluisan joukkomurhan.⁹² Tuhoamisryhmän raportin mukaan yli 33 700 juutalaista sekä sen jälkeen romaneja ja sotavankeja surmattiin. Kahden päivän aikana surmattiin yhteensä noin 60 000 henkeä.

Suomalaisen historiantutkijan Mauno Jokipiin mukaan ”kukaan ei ole moittinut Wiking-divisioonan käytöstä” julmuuksia käsittelevässä kirjallisuudessa. Jokipii ei kuitenkaan sulkenut pois mahdollisuutta, että divisioonana olisi osallistunut julmuuksiin.

Wiking tuskin – enempää kuin muutkaan SS-Divisioonat – selviäisi puhtain kilvin tarkoista tutkimuksista. Johtunee mm. siitä, että syylliset useimmiten ovat itse myöhemmin kaatuneet, kuten Lappi-Seppälän kertomissa tapauksissa, ettei Wiking juuri ole esiintynyt syytettyjen listalla. Tässä suhteessa se on samanlainen kuin koko Waffen-SS-järjestö: miehiä ja yksiköitä, jotka ovat taistelleet täysin kansainvälisen oikeuden rajoissa, on lukuisasti, todennäköisesti suuri enemmistö, mutta yleistä synninpäästöä ei voi antaa.⁹³

Hyökkäyksen alkuvaiheen tapahtumia kommentoidessaan entinen SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Yrjö Kaila huomautti väkivallanteosta, joka tapahtui Lvivissä 1.7.1941:

Kesä-heinäkuun vaihteessa ajoimme Lembergin läpi. Eräällä kaupunkiaukiolla makasi runsaasti – – surmattuja ihmisiä – – Koko pitkä pysähtynyt rivistömme näki kuinka eräs SS-mies kiväärinperällä nuiji kuoliaaksi jotakin juutalaisukkoa.

Kaila mainitsi tapauksen esimerkkinä siitä, miten Steinerin divisioonassa rotuoppeja pantiin täytäntöön. Niin rivistön sotilaat kuin upseeritkin tyytyivät katselemaan vierestä surmatyötä, jolle he kaikki antoivat puuttumattomuudellaan hiljaisen hyväksyntänsä. Kertoja totesi, että yhdysupseeri (ja sotilaspastori), SS-Obersturmführer (luutnantti) Ensio Pihkala kuului myös tapauksen todistajiin ja ilmaisi surunsa sen vuoksi.⁹⁴

Nürnbergin kansainvälisessä sotarikostuomioistuimessa neuvostosotilas Mojzez Goldberg antoi todistajanlausunnon julmuuksista, joita Waffen-SS teki heinäkuun alussa 1941 Pidvolotšikissa (puolaksi Podwołczyska, venäjäksi Podvolotšisk, jiddišiksi Podvolitchisk), noin 180 kilometriä Lvivistä itään. Goldberg joutui sotavangiksi 1.7.1941 ja kertoi sodan jälkeen:

Viitisen kilometriä Pidvolotšikista itään sijainneessa paikassa SS-komppaniat etsivät juutalaisia läpi vankijoukon ja ampuivat heidät paikalla. Jäin henkiin, koska minua ei tunnistettu juutalaiseksi. Korostan, että murhat teki Waffen-SS.⁹⁵

Pidvolotšikin kaupungissa oli noin 7000 asukasta. Heistä noin 60 prosenttia oli juutalaisia, 20 prosenttia puolalaisia ja 20 prosenttia ukrainalaisia. Kaupungin 5.7.1941 miehittäneisiin saksalaisjoukkoihin kuului myös SS-yksiköitä. Juutalaisten järjestelmällinen tappaminen alkoi viimeistään 7.7.1941.⁹⁶

Brittiläisen historioitsijan Alan Wykesin mukaan SS-Divisioona Leibstandarte Adolf Hitleriin kuuluvat yksiköt teloittivat heinäkuun 1941 ensimmäisinä päivinä parisataa siviiliä Slutšin (Ślucz) kaupungin lähellä. Uhrin ajettiin polttoöljyllä valeltuun mökkiin. ”Sitten ovet ja ikkunat teljettiin ja savupiipusta pudotettiin käsikranaatti. Seurasi valtava räjähdys ja tulimyrsky.”⁹⁷ Ukrainassa ei kuitenkaan ollut Slutš-nimistä kaupunkia vaan tämänniminen joki. Kuvattu surmatyö onkin voitu tehdä Novograd-Volinskissa⁹⁸ (puolaksi Zwiahel, jiddiksi Zvil) tai Ostropolissa⁹⁹ (Stari Ostropol, Stari Ostropol). Nämä kaksi kaupunkia sijaitsivat Slutšjoen varrella.

SS-Divisioona Wikingin Westland-rykmentin 1. komppaniaan kuulunut alankomaalainen vapaaehtoinen Pieter Willems kirjoitti ilmeisesti lokakuussa 1941 päiväkirjaansa: ”Valtasimme Mariupolin ja saimme hienoimman kuviteltavissa olevan sotasaaliin: 13 000 elävää juutalaista. Eivät he tietenkään pitkään eläneet.”¹⁰⁰ Mariupolin kaupunki sijaitsee Asovanmeren pohjoisrannalla, Kalmiusjoen suulla. Kaupungissa oli vuonna 1941 noin 241 000 asukasta. Saksalaiset valtasivat kaupungin 8.10.1941.¹⁰¹ Koko noin kymmentuhantinen juutalaisväestö surmattiin pian tämän jälkeen.¹⁰² Willems sepitti osan tarinoistaan, joten hän ei ole erityisen luotettava silminnäkijä. Tässä tapauksessa hänen päiväkirjansa vastaa muiden lähteiden tietoja suoritetusta joukkomurhasta.

Neuvostoarmeijan 8. kaartin ratsuväkidivisioonassa upseerina palvellut Nikolai Dupak sai hurjia sotakokemuksia Harkovan alueella maaliskuussa 1943:

Jo Merefassa kohtasimme lohkolle siirretyn Wiking-divisioonan. Se oli paha vastustaja: vahvuudeltaan suuri ja hengeltään fanaattinen yksikkö. Sen sotilaat eivät perääntyneet. Haavoituin näissä taisteluissa, ja lääkintäpataljoona lähetti minut sairaalaan Taranovkaan (Taranivka). Paperini vietiin sinne etukäteen, mutta toverini sieppasivat minut ja toivat takaisin yksikköömme. He pitivät huolta komentajastaan. Se pelasti henkeni. Saksalaiset tekivät

läpimurron Taranovkaan ja tappoivat siellä kaikki: hoitajat, haavoittuneet ja sairaat.¹⁰³

SS-Divisioona Wikingin suomalaisten vapaaehtoisten todistamat väkivaltaisuuudet

Ei ole mitään perusteltua aihetta epäillä lukuisien SS-Divisioona Wikingin sotilaiden osallisuutta neuvostoliittolaisten sotavankien, juutalaisten ja siviilien joukkomurhiin Ukrainassa ja Kaukasias-
sa vuosina 1941–1943. Tutkimuksissa on luotettavasti osoitettu, että tällaisia julmuuksia harjoitettiin esimerkiksi heinäkuussa 1941 Zolotšivin (Złoczów) kaupungissa, jonka kautta Wiking-divisioona eteni itään.¹⁰⁴ Yhdysvaltalainen historioitsija Wendy Lower toteaa tuhoamisryhmien jäsenten ampuneen 9.7.1941 Žitomirin luona 400 juutalaista ”yhdessä erään Waffen-SS:n joukkueen kanssa”.¹⁰⁵

SS-rykmentti Nordlandiin kuulunut alankomaalainen vapaaehtoinen Broer Wiersma kuvasi todistajana oikeudenkäynnissä sodan jälkeen tuhoamistoimia, joihin ryhdyttiin Lvivin itäpuolisilla alueilla keuhällä 1941. Hän kuuli näistä käytyjä keskusteluja rykmentin esikunnassa.

Kirjurina tiesin, että Westland-rykmentin 1., 2. ja 11. komppania menivät liiallisuuksiin. Näiden komppanioiden miehet ja ukrainalaiset tappoivat kahden kylän asukkaat. En osaa nimetä noita kyliä mutta tiedän, että toisessa tapettiin muutamia kymmeniä ihmisiä ja toisessa muutamia satoja. Kuulin tämän rykmenttini komentajalta Fritz von Scholzilta, joka sittemmin yleni divisioonan komentajaksi. Näissä tapauksissa rykmentin miehet ampuivat hengiltä ja hakkasivat siviilejä yhdessä ukrainalaisten kanssa.¹⁰⁶

Wiersma kertoi muutakin:

Kuronen-niminen Westland-rykmentin suomalainen vapaaehtoinen kertoi minulle näistä tapauksista. Kun oleskelimme Lembergin (Lviv) itäpuolella, hän näki ukrainalaisia, jotka olivat tulleet saksalaisten käskystä tunnistamaan epäilyttäviä ihmisiä (Komso-molin jäseniä) ja muita kommunistien kannattajia sekä useimmiten myös juutalaisia. Kapteeni von Schalburg, joka oli tanskalainen vapaaehtoinen, kertoi minulle, että muuan Neumann teloitettiin, kun eräässä noista kylistä tapettiin sadoittain ihmisiä. Neumann oli paikallinen komissaari. Kiinnitimme huomiota miehen saksalaiseen sukunimeen.¹⁰⁷

Wiersman mainitseman suomalaisen SS-miehen täytyi olla SS-Unterscharführer (alikersantti) Eero Kuronen, joka kuului Nordland-rykmentin 10. komppaniaan. Tanskalainen upseeri oli SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Christian Frederik von Schalburg, joka tuohon aikaan palveli SS-Divisioona Wikingin esikunnassa. Hän oli Tanskan kansallissosialistisen työväenpuolueen (Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti) nuorisosaston johtaja. Hän oleskeli talvisodan aikaan Suomessa vapaaehtoisena sotilaana mutta ei osallistunut taisteluihin rintamalla. Von Schalburg sai surmansa astuttuaan maamiinaan 2.6.1942. Tanskassa häntä pidettiin sodan jälkeen maanpetturiina, kuten muitakin Saksan palvelukseen ryhtyneitä.¹⁰⁸

Erik Liukkonen, joka kuului Suomalaiseen SS-vapaaehtoispataljoonaan 1941–1943, joutui vuonna 1946 valtiollisen poliisin kuulumiseen. Hänen antamansa tiedot ovat kuitenkin osin epätasällisia:

Kuultava muistaa Johansson-nimisestä SS-miehestä puhutun, että tämä oli Ukrainassa heilunut yhtä raakana kuin saksalaiset. Kuultavan joukkueessa oli Sulo [Valpon kuulustelija on lisännyt etunimen jälkeen kysymysmerkin.] Kosonen raiskannut ukrainalaisen naisen pistoolilla uhaten. Stalingradin taistelujen aikana ei otettu vankeja, vaan ammuttiin nämä päällikön määräyksestä, koska yh-

teydet taakse olivat poikki. Ampujaksi joutui myös suomalaisia. Kuultava kertoo palvelleensa ainoastaan linjajoukoissa ja ei tiedä suomalaisten käyttäytymisestä takaportaissa, esim. vankileireillä. Jouduttuaan olemaan pitkiä aikoja ulkosalla oli Ukrainassa ajettu taloista asukkaita majoitukseen saantia varten ja kehoitettu näitä asuttautumaan tiheämpään.¹⁰⁹

Ensimmäinen mainituista on saattanut olla joko SS-mies Per-Olof ”Pärre” Johansson SS-rykmentti Westlandin 10. komppaniasta tai Sulo Johansson SS-panssarintorjuntaosasto 5:n 3. komppaniasta. Suomalaisen SS-miesten joukossa ei kuitenkaan ollut ketään Sulo Kososta. Niin SS-rykmentti Westlandissa kuin Suomalaisessa SS-vapaaehtois-pataljoonaassa palveli kuitenkin Kosonen-niminen mies.

Yksikään suomalainen SS-mies ei osallistunut varsinaiseen Stalingradin taisteluun. Liukkonen ei väittänytäkään tätä, vaan totesi julmuuksia tehdyn Stalingradin taistelujen aikaan, siis 23.8.1942–2.2.1943. SS:n suomalainen vapaaehtoispataljoona saapui Rasvinojeen 10.1.1943 ja noin 400 kilometriä Stalingradista lounaaseen sijaitsevaan Salskiin päivää myöhemmin.¹¹⁰

Liukkosen ilmoittamia tietoja ei ole voitu varmentaa muista lähteistä. Liukkonen näyttää kuitenkin olleen hyvin perillä suomalaisten SS-miesten teoista, sillä hän palveli Suomen asevoimien päämajan tiedusteluosastolla vuosina 1940–1944 ja myös yleisesikunnan tiedusteluosastolla. Koska yleisesikunta solutti Liukkosen tiedustelijaksi SS-vapaaehtoisten joukkoon, hänen voidaan olettaa seuranneen tarkoin tapahtumia ja raportoineen havainnoistaan. Liukkonen näyttää kuuluneen kansallissosialismiin suuntautuneeseen niin sanottuun sisäpiiriin ja pitäneen tiiviisti yhteyttä Unto Bomaniin, Kalervo Kurkialaan ja Karl-Erik Ladauhun. Liukkonen oli SS-Aseveljet-yhdistyksen kunniaatuomioistuimen varapuheenjohtaja vuosina 1943–1944, joten hän joutui käsittelemään tapauksia, joissa suomalaisia SS-miehiä epäiltiin sopimattomasta käytöksestä.¹¹¹ Sodan jälkeen suoritetuissa kuulusteluissa valtiolliselle poliisille, niin sanotulle punaiselle Val-

polle, kerrottiin yleensä kuitenkin vain asioista, joiden oletettiin olevan Valpon tiedossa. Muuten kerronta oli hyvin pidättyväistä.

SS-rykmentti Nordlandin 5. komppanian vapaaehtoisotilas Jaako Lakeala oleskeli lokakuun 1941 alussa Dnipropetrovskin (nykyisin Dnipro) alueella. Hän merkitsi päiväkirjaansa, että seudulla kerrottiin asuvan paljon juutalaisia. Heistä ”yksi ukko oli vähän töissäkin keittiöllä”, mutta ”sitten kun saivat työt teetettyä toimittivat ukon autuaammille metsästysmaille”.¹¹²

Teologian tohtori André Swanström on kiinnittänyt huomiota 24.7.1941 päivätyyn kirjeeseen, jonka suomalaisvapaaehtoisten yhdyspuseeri ja sotilaspastori, SS-Obersturmführer (luutnantti) Ensio Pihkala sai SS-Unterscharführer (alikersantti) Olavi Karpalolta. Viiden muunkin suomalaisen SS-miehen allekirjoittama kirje luultavasti laadittiin Taraštšan (saksaksi Taraschtscha) kaupungin läheisyydessä, satakunta kilometriä Kiovan eteläpuolella. Karpalo totesi viestissään muun muassa, että suomalaisvapaaehtoisten ampumataidolla oli parempaakin käyttöä kuin juutalaisten ampuminen. Sanamuodon epäselvyyden vuoksi on vaikea päätellä varmuudella, mitä Karpalo tarkkaan ottaen tarkoitti. Swanström päättelee kuitenkin kirjeen osoitettavan, että Karpalo oli itse osallistunut juutalaisten ampumiseen.¹¹³

Swanström katsoo Karpalon kirjeen myös todistavan, että suomalaiset SS-miehet osallistuivat holokaustin täytäntöönpanoon ja julmuuksiin. Tutkijan mukaan Karpalo ja viisi muuta kirjeen allekirjoittajaa (SS-miehet Unto Nurmi, Leo E. Porttinen, Pentti Rintala, Pentti Nakari ja Toivo Laakkonen), jotka palvelivat SS-rykmentti Westlandin korjauskomppaniassa (Werkstatt-Kompanie), olivat turhautuneita, koska he olivat päätyneet osoittamaan ampumataitoaan juutalaisten teloittamisessa eivätkä taisteluissa neuvostoliittolaisia vastaan. Karpalo asettui 1940-luvun lopulla asumaan Venezuelaan. Swanströmin mielestä muutto viittaa Karpalon syyllisyyteen: entinen SS-mies pakeni hänen arvionsa mukaan Suomesta välttääkseen mahdolliset syytteet osallisuudesta julmuuksiin SS-rykmentti Westlandin 11. komppanian riveissä.¹¹⁴

Swanströmin väitteet ovat rohkeita, koska ne perustuvat vain yhteen lähdemainintaan. Monet olennaiset seikat jäävät Karpalon kirjeessä hämärään. Siitä ei ilmene konkreettisia tietoja siitä, keiden teloittamiseen hän mahdollisesti osallistui, eikä siitä, milloin ja missä surmaamisia tapahtui. Silti on mahdollista, että Karpalo ja hänen kirjoittamansa kirjeen muut allekirjoittajat olisivat joutuneet osallistumaan joukkoteloituksiin. Waffen-SS:n jälkijoukot käskettiin toisinaan avustamaan tuhoamisryhmä C:n komennuskuntia juutalaisten järjestelmällisessä surmaamisessa. Tuskin Karpalo tällaista mainintaa aivan ilman syytäkään kirjoitti.

Karpalon kirjeestä voidaan joka tapauksessa päätellä, että hän suhtautui juutalaisten ampumiseen varsin kevyesti. Teksti kertoo, että kirjoittaja tiesi juutalaisten ampumisesta SS-Divisioona Wikingin toiminta-alueella ja että hän luultavasti oli vähintäänkin ollut todistamassa tällaisia julmuuksia. Juutalaisten surmaamista enemmän häntä silti innosti mahdollisuus saada neuvostosotilaita Mauserkiväärinsä tähtäimeen. Karpalon mielestä taistelemisen Neuvostoliittoa vastaan oli ensisijainen peruste SS-joukoissa palvelulle. Ensio Pihkalalle osoitetun vetoamuksen pohjimmainen vaikutin olikin halu saada siirto korjaamolta rintamalle.¹¹⁵

Samaan aikaan Taraštšan seudulla oleskeli myös SS-panssarin-torjuntaosasto 5, jonka vahvuuteen kuului suomalaisvapaaehtoinen Martti Leppälä. Hän merkitsi 17.7.1941 muistiin, että saksalaiset ampuivat kaksi vankia, ja kolme päivää myöhemmin, että pellolle piiloutunut ”kasakka löydettiin” ja ”ammuttiin heti”.¹¹⁶

Taraštšan kaikkiaan noin 9 000 asukkaasta juutalaisia oli tuhatkunta. Saksalaiset ottivat kaupungin haltuunsa 23.7.1941. Pian valloituksen jälkeen juutalaiset pakotettiin kantamaan käsivarsinauhaa, jossa oli Daavidin tähti. Heidät alistettiin pakkotyöhön ja heiltä kiellettiin elintarvikkeiden ostaminen. Taraštšan pääkadun varrelle perustettiin juutalaisghetto. Teloitukset alkoivat jo valloituspäivänä. Erään silminnäkijäläusunnon mukaan kaupungin ulkopuolelle kaivettiin joukkohauta ja juutalaisia ajettiin sen äärelle:

Ammuttavat pakotettiin seisomaan rivissä haudan reunalla, kasvot kaivannon suuntaan. Sitten heitä ammuttiin vuorotellen niskaan, niin että kuolleet putosivat suoraan haudan pohjalle. Kerrallaan käytettiin vain yhtä ampujaa, joka käveli edestakaisin ja ampui haudan reunalla seisovat uhrin.

Saksan turvallisuusjoukkojen, SS-Divisioonan Wikingin ja tuhoamiskomennuskunta 5:n osastot sekä paikalliset poliisimiehet suorittivat tämän joukkomurhan, jossa tapettiin 200–300 ihmistä. Elokuussa surmattiin uusissa teloituksissa lisäksi noin 400 juutalaista ja vielä muutama sata 10.9.1941. SS-rykmentti Germanian 16. komppaniaan kuulunut Hans Wilhelm Isenmann antoi sittemmin neuvostoliittolaisessa oikeudenkäynnissä paikoin epäluotettavan todistajanlausunnon. Siinä hän tunnustaa surmanneensa itse 60 kaikkiaan 400 ammutusta. Getto tyhjennettiin lopullisesti 9.11.1941. Isenmannin mukaan Taraštšassa surmattiin elokuusta marraskuuhun 1941 kaikkiaan jopa tuhat juutalaista. Toisin sanoen miltei koko paikallinen juutalaisyhteisö hävitettiin.¹¹⁷

Professori Heikki A. Reenpää mainitsee muistelmissaan suomalaisen SS-miehen, joka palasi kotimaahan vuoden 1942 alussa. Nimeämätön upseeri kertoi Reenpäälle nähneensä, miten juutalaisia teloitettiin joukoittain ja kyliä poltettiin siten, että taloihinsa teljetty asukkaat paloivat elävältä. Kertojaksi voidaan erään haastattelun perusteella päätellä SS-Obersturmführer (luutnantti) Teuvo Hatara, joka kuului SS-rykmentti Germanian 15. komppaniaan. Hatara kertoi Reenpäälle, että Waffen-SS:n osasto, joka oli lähtenyt rintamalta Rostoviin postia noutamaan, komennettiin tuhoamisryhmäksi murhaamaan juutalaisia. Synagoga ahdettiin täyteen ihmisiä ja sytytettiin palamaan. Ketään ei päästetty ulos. Nähtyään julmuuksia luutnantti tunsu niin syvää vastenmielisyyttä, että hän päätti erota SS-joukoista mahdollisimman pian.¹¹⁸

Reenpää ilmoitti kuulemastaan isälleen, majuri Heikki Reenpäälle, joka johti sodan aikana valtion tiedotuslaitosta (VTL). Majuri

Reenpää epäili aluksi tietojen luotettavuutta. Hän kuitenkin antoi niistä lausunnon päämajan tiedusteluosastolle, jolle oli jo toimitettu vastaavia kertomuksia saksalaisten Ukrainassa ja Kaukasiassa tekemistä joukkomurhista ja hyökkäyksistä siviilejä kohtaan. Saksalaiset selittivät tällaisten toimien olevan välttämättömiä, koska muuten ei voitu taistella neuvostopartisaaneja vastaan. Epävirallisia teitä annettiin ymmärtää, että sen paremmin päämajan tiedusteluosasto kuin valtion tiedotuslaitoskaan ei pannut painoa tällaisille kertomuksille tai ei ainakaan ottanut kantaa julmuuksiin. Asiasta välitettiin tieto muun muassa pääministeri J. W. Rangellille, sotilastiedustelun päällikölle Aladár Paasoselle ja eversti Walter Hornille, joka oli Suomen sotilasasiamies Saksassa ja Unkarissa.¹¹⁹

Waffen-SS:stä paljon kirjoittaneen suomalaisen toimittajan Mark Parlandin kokoaman hatarahkon aineiston mukaan Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 3. komppaniassa palvelleet Kaj Laurell osallistui kuuden muun suomalaisen SS-miehen kanssa noin 600 juutalaisen ampumiseen – joskin kertomuksen joissain versioissa uhrien määräksi ilmoitetaan 300 juutalaista.¹²⁰ SS-Untersturmführer (vänrikki) Laurellin arvellaan kertoneen tapauksesta eräille rintamatovereilleen (joiden nimet eivät ole tiedossa) vuonna 1943. Tämän joukkomurhan paikasta tai ajankohdasta ei kuitenkaan tiedetä mitään. Jos kertomus pitää paikkansa, se kuvaa julmuuksia, jotka tapahtuivat Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan toimiessa Rostovin alueella elokuussa 1942. Saksalaiset valloittivat Donin Rostovin toistamiseen 24.7.1942. Tuhoamiskomennuskunta 10a ampui kaupungissa ainakin 13 000 juutalaista 11.–14.8.1942. Pääosa murhista tehtiin Zmievszkaja Balkan rotkossa Rostovin kasvitieteellisen puutarhan lähistöllä. Myös kaasuautoja käytettiin.¹²¹

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 1. komppaniaan kuulunut Heikki Lemettinen välitti elokuun 1942 lopulla kirjoittamassaan kirjeessä kokemuksiaan Kaukasiasta:

Odotettiin takaisin erästä vuoristojääkärien tiedustelupartiota, kun sitä ei iltaan mennessä kuulunut, lähti seuraavana aamuna suomalaispartio tutkimaan asiaa (veljelläni ja minulla oli hyvä tuuri, että pääsimme mukaan). Päämääräksemme otimme saman kuin edellinenkin partio. Se oli 15 km päässä oleva naftakylä. Matka oli rasittava, sillä matkailimme keskellä korpea ja kiertelimme ryssien varmistuksia. Kauan aikaa marssittuamme pääsimme vihdoinkin kylän laidalle. Puolet kylästä oli ryssän miehittämänä, jonka takia täytyisi liikkua varovaisesti. Etenimme talo talolta kylän keskustaa kohden, mutta eteneminen pysähtyi äkkiä, kun eräällä poikkikadulla avautui eteemme eräs inhottava näky. Näimme siellä vuoristojääkärien partion tuhottuna mitä raaimmalla tavalla. Ryssät olivat kiduttaneet vangiksi jääneet, mitä raaimmalla tavalla. Se joka tämän näyn näki, ajatteli hirvittävää kosta ryssille. Mielet masennuksissa palasimme takaisin. Mutta seuraavana päivänä teki pataljoonamme kostohyökkäyksen siihen kylään. Ryssät, jotka elävinä selvisivät tästä, eivät koskaan unohda kansainvälistä vankien kohtelua koskevaa lakia.¹²²

Lemettinen ei kerro mitään yksityiskohtia hyökkäyksen seurauksista eikä edes mainitse kylän nimeä. Hän kuitenkin toteaa ainakin osan venäläisistä saattaneen säilyä hengissä. Koska Lemettinen viittaa kansainväliseen oikeuteen, hän ilmeisesti oli perillä siitä, mitä Genevessä vuonna 1929 solmitussa sopimuksessa todettiin sotavankien kohtelusta. Vastavuoroinen julmuus oli silti tavallista. Saksalaiset joukot piittasivat nekin itärintamalla sodan säännöistä räikeän vähän, jos ollenkaan. Ilmeisesti Lemettinen kuitenkin koki, että nimenomaan neuvostosotilaat olivat toimineet vastoin kansainvälisen oikeuden määräyksiä.

SS-tykistörykmentti 5:ssä palvelut SS-Obersturmführer (luutnantti) Kaj Duncker kertoo päiväkirjassaan eräästä toisesta tapauksesta, jossa neuvostoliittolaisia sotavankkeja ammuttiin kostoksi. SS-rykmentti Germanian III. pataljoona ja SS-rykmentti Westlandin 6. komppania

joutuivat 27.2.1943 Harkovan eteläpuolella, nykyisen Barvinkoven kaupungin läheisyydessä kiivaaseen tulitaisteluun tiellä, joka johti Arhangelivkan (Arhangel'livka) kylään. 32-miehinen osasto kohtasi kaksi neuvostoliittolaista T-34-panssarivaunua, jotka surmasivat monia SS-miehiä ajamalla näiden päälle. Vain seitsemän SS-miestä jäi henkiin. Myöhemmin SS-rykmentti Nordlandin III pataljoona teki SS-tykistörykmentin tukemana vastahyökkäyksen ja tuhosi viisi neuvostotankkia. Tällöin ”maahan jäi ryssänraatoja suuriksi keoiksi [stora högar av rysslik]”. Duncker totesi karusti, että SS-miesten ruhjominen tankkien alle ”kostettiin yhtä julmasti mutta kymmenkertaisesti”.¹²³

Yleensä Duncker välitti päiväkirjassaan mainitsemasta neuvostoliittolaisiin sotavankeihin kohdistuneita julmuuksia. Hänen tätä tapausta koskevat merkintänsä kuuluvat niihin harvoihin, jotka viittaavat julmuuksiin hänen yksikössään. Duncker ei suoraan sano, että henkiin jääneet neuvostoliittolaiset olisivat olleet sotavankeja tai että heidätkin olisi murskattu tankkien alle. Duncker liitti päiväkirjaansa valokuvia julmuuksista Husjatinissa ja juutalaisten jahtaamisesta. Hän ei kuitenkaan kommentoinut näitä tapauksia eikä kertonut tapahtumista tarkempia tietoja. Voidaan olettaa Dunckerin tunteneen yksityiskohtia mutta vaienneen niistä. On silti syytä todeta, että Dunckerin kertomus kuvaa taistelutilannetta tai taistelun jälkeistä tilannetta, joten varmuudella ei voida päätellä, että kohteena olisivat olleet vangiksi jääneet neuvostosotilaat.

Suomalaisen sotahistorioitsijan Helge Seppälän mukaan itään etenevien saksalaisjoukkojen epäinhimilliset toimet eivät kohdistuneet vain selustaan vaan myös taistelujoukkoihin ja siviiliväestöön rintaman lähistöllä:

Kaikesta päätellen SS-joukot olivat tässä suhteessa kaikkein hurjimmat. Wiking-divisioonan sotilaat ampuivat kaksi viikkoa sodan alkamisen jälkeen Galitsian juutalaisia kostoksi neuvostosotilaiden tihutöistä. Ukrainassa Waffen-SS:n sotilaat mellastivat niin hurjasti, että ukrainalaiset jättivät kylänsä ja liittyivät puna-armei-

jaan. Wehrmacht on merkinnyt tästä muistiin: ”Karjavarkaudet, asukkaiden pieksämiset, naisten ja tyttöjen raiskaamiset saivat asukkaat kuohuksiin.”

Seppälä toteaa lisäksi, että saksalaiset poliisi- ja turvallisuusosastot, kuten osaksi myös Waffen-SS:n joukot, kohtelivat saamiensa ohjeiden mukaisesti siviiliväestöä raa’asti, kiinnittämättä huomiota kansainvälisen oikeuden määräyksiin ja osoittamatta inhimillisyyttä. Tällaista toimintaa ei voida puolustaa sillä perusteella, että siviilit olivat ryhtyneet sissisotaan, tai vetoamalla neuvostosotilaiden laittomiin tekoihin. Saksalaisten raakuudet olivat ennalta harkittuja, ja ne käskettiin kohdistaa nimenomaan juutalaisiin ja kommunisteihin riippumatta siitä, miten siviiliväestö asennoitui miehittäjään.¹²⁴

Suomalaisia SS-miehiä ei tiettävästi missään vaiheessa käytetty vartijoina keskitysleireillä tai niissä lukuisissa muissa säilytyspaikoissa, joihin siviilejä eristettiin. Kesällä 1944 kolme suomalaista työskenteli lyhyitä jaksoja Oranienburgin keskitysleirillä mutta huolto-tehtävissä, vaatimattomissa ja alistetuissa asemissa.¹²⁵ Suppeista päiväkirjamerkinnoistä ja muistelmista käy silti ilmi, että suomalaiset SS-miehet tiesivät esimerkiksi Dachaun keskitysleirin olemassaolosta. Lisäksi he tiesivät rangaistusleireistä, joihin lähetettiin muutamia suomalaisiakin suorittamaan niskuroinnista, näpistyksestä ja muista palvelusrikkomuksista saamiaan rangaistuksia. Yksi suomalaisvapaaehtoisista yritti murtautua keittiöön Groß Bornin harjoitusleirillä lokakuussa 1941 ja ammuttiin kuoliaaksi. Toinen taas kävi kahden siviilin ja yhden poliisimiehen kimppuun ravintolassa Grazin kaupungissa syyskuussa 1942. Kumpikin rötösteli vahvassa humalassa.¹²⁶ Wienissä istunut SS- ja poliisituomioistuimien antoi tammikuussa 1942 rangaistuksen erälle suomalaisvapaaehtoiselle, joka oli syyllistynyt palvelusrikkomukseen Groß Bornissa.¹²⁷

Bad Tölzissä toiminut SS:n upseerikoulu (SS-Junkerschule) sai huoltoapua erältä Dachaun alaleireistä, mistä ovat varmasti tienneet koulussa opiskelleet 53 suomalaisvapaaehtoista. Heistä ei kuitenkaan

kukaan ole maininnut asiasta päiväkirjassaan tai muistelmissaan. Kiertokäynti Dachausssa näyttää kuuluneen SS-upseerikoulun kurssi-ohjelmaan.¹²⁸

Tanskalaisten, norjalaisten ja ruotsalaisten SS-miesten julmuudet

Pohjoismaisten SS-vapaaehtoisten tiedetään saksalaisten tavoin osallistuneen väkivaltaisuuksiin. Koska suomalaiset palvelivat divisioonaviheessä heidän kanssaan samoissa yksiköissä, on vaikea uskoa, että he olisivat voineet poiketa yleisestä toimintamallista. Väkivaltainen toimintamalli jatkui pohjoismaisten SS-vapaaehtoisten keskuudessa myös sen jälkeen, kun pääosa suomalaisista oli keskitetty samaan pataljoonaan.

Tanskalaiset

Waffen-SS:n tanskalaisvapaaehtoiset osallistuivat surmaamisiin, joissa sotavankeja ja siviilejä tapettiin jokseenkin erottelematta rintaman selustassa. SS-rykmentti Nordlandin I pataljoonaan kuulunut vapaaehtoinen SS-mies Heinrich Husen kohtasi joukon venäläisiä pakolaisia Proskurivin (puolaksi Płoskirów, nykyisin Hmelnitski) kaupungin lähistöllä. Kun pakolaiset pyysivät leipää, Husen sujautti käsikranaatin yhden anelijan taskuun mutta sanoi laittaneensa sinne leipää. Kotvan kuluttua kranaatti räjähti.¹²⁹

SS-Divisioona Wikingissä moottoripyörälähetinä palvellut tanskalaisvapaaehtoinen katseli vuonna 1941, kun saksalainen konekivääriampuja ampui puoli tusinaa neuvostoliittolaista sotavankia. Alkuperäisen käskyn mukaan vangit piti kuljettaa vankileiriin. Joukkomurhan tarkkaa ajankohtaa tai tapahtumapaikkaa ei kuitenkaan tunneta.¹³⁰

Vuosien 1941 ja 1942 vaihteessa 327. jalkaväkidivisioonan tykkimies Johan Schmidt näki, miten SS-Divisioona Wikingin ja SS-Divisioona Leibstandarte Adolf Hitlerin yksiköt harjoittivat järjestelmäl-

lisiä julmuuksia siviiliväestöä kohtaan Asovanmeren rannalla sijaitsevassa Taganrogissa. Schmidt kuvailee tapahtumia seuraavasti:

Olin seuraamassa, miten satojen juutalaissiviilien joukkoa ajettiin eteenpäin potkien ja kiväärinperillä hakaten. Tehtiin hirveyksiä. Lapsiaan kantavat naiset rukoilivat armoa pienokaisilleen, mutta heidät potkittiin säälittä takaisin tuhoon tuomittujen riveihin. Muut siviilit olivat jo kaivaneet suuren haudan, jonka reunalle uhriparat pakotettiin seisomaan. Konekivääri avasi tulen, jolloin näin uhrien lakoavan kasaan.¹³¹

Freikorps Danmarkin moottoripyörälähetti teki 9.6.1942 Staraja Russassa päiväkirjaansa merkintöjä juutalaisten kohtelusta:

Likaista kaapua kantava juutalainen tuli kerjäämään leipää. Pari aseveljeä otti hänet kiinni ja vei rakennusten taakse. Hetken kulluttua hänen elämänsä oli päättynyt. Uudessa Euroopassa ei ole sijaa juutalaisille. He ovat jo aiheuttaneet liikaa kärsimystä ja kurjuutta Euroopan kansoille.¹³²

Tanskalaisten vartijoiden arvioidaan osallistuneen keväällä 1942 työkomennuskuntiin (Arbeits-Kommando) kuuluneiden juutalaisten pahoinpitelyihin ja murhiin Bobruiskin lähistöllä Valko-Venäjällä. Jo vuonna 1941 paikkakunnalla surmattiin 300–400 siviiliasukasta, vaikka heillä ei ollut mitään yhteyksiä neuvostopartisaaneihin.¹³³

Freikorps Danmarkin komentaja, SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Christian Frederik von Schalburg sai surmansa astuttuaan miinaan niin sanotussa Demjanskin pesäkkeessä 2.6.1942. Kostoksi ammuttiin tuntematon määrä neuvostoliittolaisia sotavankeja.¹³⁴ Heitä ja juutalaisia tiedetään ammutun muulloinkin Demjanskin alueella.¹³⁵ Tanskalainen SS-upseeri ja komppanianpäällikkö Oluf Krabbe kertoo muistelmissaan, että osa SS-rykmentti Westlandista ja SS-rykmentti Germaniaan kuulunut osasto toimivat 12.1.1943 Orlovskajan

lähellä. Westlandin komentaja kaatui neuvostojoukkojen hyökkäyksessä, minkä kostamiseksi ruvettiin vastahyökkäykseen. Germanian osastot motittivat erään kylän, jonka neuvostojoukot olivat vallanneet vähän aikaisemmin. Westlandin osastot puolestaan tekivät kylään yöllisen hyökkäyksen, joka yllätti neuvostoliittolaiset täysin.

Ei jäänyt aikaa vankien ottamiseen. Pöytä putsattiin. Venäläisiä kaatui tuhansittain. Ne harvat, jotka pääsivät kylästä ulos, joutuivat Germanian konekiväärien tuleen.¹³⁶

Eräs tanskalainen SS-mies ampui vuonna 1943 kaikkiaan 25 siviiliä Kiovan lähistöllä, jossa hän osallistui 135 siviilin surmaamiseen. Muuan toinen tanskalainen pakotti neuvostosotavangin kaivamaan oman hautansa. Vanki oli varastanut kolme tupakkarasiaa, ja siitä hyvästä hänet ammuttiin. Jälkimmäinen tanskalaisvapaaehtoinen joutui sittemmin oikeuden eteen kotimaassaan ja sai langettavan tuomion.¹³⁷

Tanskalaiset SS-vapaaehtoiset (Frikorps Danmark) ja niin sanotut Schalburg-joukot (Schalburgkorpset, tanskalais-saksalainen SS) olivat vahvasti mukana, kun tanskanjuutalaisia pidätettiin joukoittain elokuussa 1943 ja kuljetettiin sittemmin pois kotimaastaan. Muuan SS-vapaaehtoinen kertoi, miten hänen osastonsa pidätti kaksi juutalaisnaista ja köyhän räätälin.¹³⁸ Huomattava osa SS-vapaaehtoisista ja schalburgilaisista vapautettiin sittemmin vastuusta Tanskassa miehitysaikana tehtyihin murhiin.¹³⁹ Frikorps Danmarkin ja Schalburg-joukkojen komentajana toiminut SS-vapaaehtoinen, SS-Oberstumbannführer (everstiluutnantti) Knud Børge Martinsen sen sijaan tuomittiin kuolemaan ja teloitettiin ampumalla Kööpenhaminassa 25.6. 1949.

Selvitysten mukaan noin sata tanskalaista SS-vapaaehtoista palveli keskitysleireillä vartijoina tai esimiesasemissa. Ainakin joidenkin heistä tiedetään kohdelleen vankeja julmasti. Muuan tanskalainen SS-mies palveli Alter Banter Wegin leirissä, joka oli Wilhelmshavenin keskitysleirin apuleiri (Aussenkommando). Hän oli kotoisin saksan-

kieliseltä Etelä-Jyllannin alueelta. Mies antoi keväällä 1945 käskyn teloittaa 52 vankia, jotka oli marssitettu Bergen-Belsenin leiriin. Hän ampui vangeista itse kuusi ja sai vuonna 1947 kuolemantuomion brittiläisessä sotilastuomioistuimessa.¹⁴⁰

Norjalaiset

SS-rykmentti Nordlandiin kuulunut norjalainen vapaaehtoinen Olav Ingemar Tuff muisteli sodan jälkeen, miten hän oli heinäkuun 1941 alussa todistamassa neuvostopartisaaniksi epäillyn raakaa teloitusta Lvivin länsipuolella. Juutalaisia tapettiin ja neuvostoliittolaisten sotavankien päälle ajettiin autolla. Kun ryhmä janon vuoksi epätoivoisia sotavankeja yritti päästä tien toiselle puolen juomaan vettä, osa kuoli ohi porhaltavan kuorma-auton alle, sillä kuljettaja ei aikonutkaan pysähtyä.¹⁴¹ Lisäksi Tuff näki vartiopalveluksessa Ukrainassa syksyllä 1941, miten 200–300 siviiliä ajettiin karjan tavoin kirkkoon, jonka ovet teljettiin. Sitten hänen yksikkönsä sotilaat valoivat kirkon seinät bensiinillä ja tuikkasivat kirkon tuleen. Sisälle jääneet ihmiset paloivat tuhkakksi. ”Kuului paljon karjuntaa ja kiljuntaa. Pystyimme vaivoin uskomaan, että olimme osallistuneet tähän rikokseen. Emme kuitenkaan oikeastaan voineet tehdä mitään. Meidän täytyi totella käskyjä.” Tämä oli vain yksi lukuisista vastaavista tapahtumista. Kokonaisia kyliä poltettiin maan tasalle, ja puolustuskyvyttömiä siviilejä hädettiin kodeistaan tai ammuttiin. ”Kuljimme talosta taloon, sillä jokaisen täytyi tulla ulos. Vastustelijat ammuttiin. Asukkaille sanottiin, että heidät ammutaan, jos he eivät kokoonsu pihalle.”¹⁴²

Vidkun Quislingin kansallissosialistisen puolueen Nasjonal Samlingin pää-äänenkannattaja *Fritt Folk* julkaisi 19.7. 1941 erään norjalaisen SS-vapaaehtoisen haastattelun, jonka oli laatinut sotakirjeenvaihtaja Egil Hartmann. Jutussa nimettömäksi jätetty SS-mies oli osallistunut kolmikerroksisen neuvostobunkkerin valtauksen Länsi-Ukrainassa. Hän kertoi, kuinka bunkkerista saatu vanki ammuttiin. Otsikon mukaan juttu käsitteli bolševikkien paholaismaista sodankäyntiä itärintamalla!¹⁴³

SS-tykistörykmentti 5:een kuulunut norjalaisvapaaehtoinen Olaf Wahlman julkaisi kiihkeän kansallissosialistisessa (quislingilaisessa) *Hirdmannen*-lehdessä 16.8.1941 artikkelin, johon sisältyi kuvaus, jossa talosta taloon edenneissä etsinnöissä löydetty juutalainen ammuttiin:

Rautatien varrella sijainneen pienen talon luona meitä kohtasi kaamea näky. Ulkopuolella lojui kolmen ukrainalaisnaisen ruumiit, jotka oli runneltu mitä hirvittävimmin. Silmätkin oli puhkotu. Rakennuksen sisältä löysimme vielä kuuden yhtä pahoin rääkätyn naisen ruumiit. Piilopaikastaan huovan alta ryömi esiin yhä elävä juutalainen. Kun hän huomasi tulleen havaituksi, hän alkoi määkiä meille, että ”minä ei tehdä mitään, olla haavoittunut ja asua lähellä”. Edettiin lyhyen kaavan mukaan. Juutalainen ammuttiin talon edessä kolmen metrin etäisyydeltä. Hänen kallonsa halkesi ja hänen saastaiset aivonsa valuivat pellolle.¹⁴⁴

Muissakin melko luotettavissa, joskin yksityiskohdiltaan hatarissa kertomuksissa kuvataan, miten SS:n norjalaiset vapaaehtoiset tappoivat juutalaisia, myös naisia.¹⁴⁵

Ruotsalaiset

Ruotsalaisten SS-vapaaehtoisten osallisuudesta väkivaltaisuuksiin ei ole yksityiskohtaisia tietoja. Toimittaja Bosse Schön kuitenkin korostaa, että kesällä ja syksyllä 1941 ruotsalaisvapaaehtoisia oli sijoitettu alueille, joilla ammuttiin tuhansia juutalaisia: Odessaan, Kamjanets-Podilskiin, Kertšiin, Lviviin, Berditšiviin (puolaksi Berdyczów, venäjäksi Berditšev, jiddišiksi Bardichev) ja Mariupoliin. Schön pääättelee, että SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniaan kuulunut ruotsalalaisvapaaehtoinen Ragnar Linnérkin näki lukuisia laajamittaisia raakuuksia. Syyskuussa 1941 Linnérin yksikkö oli Dnipropetrovskin lähellä samalla rintamalohkolla, jossa satoja vangiksi tarjoutuvia neuvostosotilaita ammuttiin. Ylipäänsä sotavankeja

kohdeltiin julmasti. Heidän kulkuaan vauhditettiin potkien ja kiväärinperällä hakaten.¹⁴⁶ Schön arvioi vartiopalvelukseen komennettujen ruotsalaisvapaaehtoisten olleen todistamassa, miten Saksan järjestyspoliisin (Ordnungspolizei eli OrPo) poliisipataljoona 314 surmasi ampumalla 7000–8000 juutalaista Dnipropetrovskissa 10.–14.10.1941. Linnér saattoi myös tietää joistain tuhoamiskomennuskunta 6:n suorittamista joukkosurmaamisista. Tämä osasto tappoi näihin aikoihin juutalaisia Zaporizžassa (Zaporizžja, Zaporozje, Zaporozie) ja Borodajevkassa.¹⁴⁷ Saksan itärintamalla taistellut ruotsalainen SS-vapaaehtoinen kuvaili sodan jälkeen sotavankien kohtelua: ”Kiinni saadut politrukit tai NKVD:n sotilaat eivät yleensä eläneet pitkään.”¹⁴⁸ NKVD oli Neuvostoliiton sisäasiainkansankomissariaatti (Narodni komissariat vnutrennih del). Sen sotilaallisesti järjestetty turvallisuuspalvelu vastasi vastustajien pidättämisistä, siirroista ja surmaamisista Neuvostoliitossa ja sen miehittämillä alueilla. Se toteutti myös noin 22000 puolalaisen upseerin ja sivistyneistön edustajan joukkomurhan Katynissa vuonna 1940. NKVD vastasi myös useimmista sotavankileireistä Neuvostoliitossa.

SS-vapaaehtoinen Kurt Lundin kertoi ruotsalaisviranomaisille kuuluneensa vuosina 1941–1943 SS-Divisioona Wikingin Westland-rykmentin täydennyspataljoonaan. Hänen yksikkönsä näyttää oleskeleen Husjatinissa (Husiatyn, Husyatyn, Husjatin, Husictyn, Hysuatyn, Gusiatin, Gusyatin, Gusatin, Usiatyn) 6.–7.7.1941. Lundinin komppania sai tehtäväkseen kaupungin puhdistamisen neuvostopartisaaneista. Muuan toinen komppania oli jo ruvennut kokoamaan ammuttavia, joista suurin osa oli juutalaisia. Juutalaisvangit pakotettiin raahaamaan pois niiden ihmisten ruumiit, jotka neuvostojoukot olivat ampuneet ennen vetäytymistään kaupungista. Vainajia säilytettiin kaupungintalon kellarissa.

Siellä Lundin näki ikääntyneen juutalaisen, joka ei enää jaksanut kantaa ruumiita. Muuan SS-mies käski vanhuksen mennä pitkälleen ruumiiden viereen ja ampui sitten häntä niskaan. Kun vainajat oli haudattu, vangit pakotettiin kaivamaan omat hautansa. Jotkut heis-

tä tapettiin niskalukauksella haudan partaalla, toiset taas surmattiin lyömällä heitä kiväärinperällä. Lisäksi muutamien ”sallittiin” hakata tovereitaan hengiltä. Siitä hyvästä heidän henkensä luvattiin säästää, mutta lupausta ei pidetty.¹⁴⁹

Marssin aikana Lundin havaitsi, että

SS-Divisioona Wiking, jonka sotilaisiin hän kuului, ei pitkään aikaan ottanut vankeja, vaan tappoi kaikki tielleen osuneet. Käytäntö sai alkunsa tapauksesta, jossa tunnustelupartion upseerit ja miehet olivat joutuneet venäläisten yllättäviksi. Heidät oli sittemmin löydetty surmattuina ja runneltuina – Kokemus kiristi mielialaa siinä määrin, että monen kuukauden ajan ei otettu vankeja.

Lundin oli todistamassa myös tapausta, jossa muuan SS-upseeri tempaisi vauvan erään äidin käsivarsilta. Upseeri piti pienokaista sylissään, viilsi siltä kurkun auki ja pauskasi pienen vainajan päin äitiä. Vauvoja tapettiin yleensä tarttumalla niitä jaloista ja lyömällä pääseinään. Kerran joukko naisia ujuttautui kasarmille. Heidät kaikki ajettiin ulos ja ammuttiin konekiväärillä. Lundin näki monia juutalaisten surmaamisia, joissa tapettiin kaikkiaan noin 800 ihmistä, miehiä, naisia ja lapsia. Juutalaiskomppaniaksi nimitetyn SS:n erityisyksikön (luultavimmin tuhoamisryhmän) sotilas kertoi hänelle saaneensa tehtäväkseen juutalaisten jäljittämisen ja tappamisen. Viiden kuukauden aikana juutalaiskomppania oli surmannut noin 300 000 juutalaista Kiovan eteläpuolisella alueella. Uhrin oli ammuttu konekivääreillä tai tukehduitettu kaasuautoissa.¹⁵⁰ Lundinin antamat tiedot eivät kuitenkaan ole täysin luotettavia, sillä 300 000 uhrin luku vaikuttaa kuvatun alueen osalta liioitellulta.

SS-vapaaehtoinen Elis Höglund kertoi ruotsalaisessa radio-ohjelmassa vuonna 1963 olleensa todistamassa lukuisten juutalaisten summittaista murhaamista Donin Rostovissa. Toimittaja Bosse Schön ajoittaa tapauksen ajalle 24.–28.7.1942, jolloin tuhoamiskomennus-

kunta 10a teloitti juutalaisia Rostovin alueella.¹⁵¹ SS-Divisioona Leibstandarte Adolf Hitleriin kuulunut SS-Obersturmführer (luutnantti) Curt Birger Norberg karkasi yksiköstään palveltuaan Harkovan alueella. Ruotsin turvallisuusviranomaisten kuulustelemana maaliskuussa 1943 Norberg kertoi, miten ”Venäjällä kaikki juutalaiset ammuttiin rintaman selustassa”.¹⁵² SS-panssaridivisioona Nordlandiin (11. SS-Freiwilligen-Panzer Grenadier-Division ”Nordland”) kuuluneen tiedusteluosaston (SS-Panzer-Aufklärungs-Abteilung) ruotsalainen komppanianpäällikkö ampui elokuussa 1944 kolme sotavangeiksi jäänyttä inkeriläistä neuvostosotilasta Kaakkois-Viron rintamalla.¹⁵³

Waffen-SS:n säilyneet asiakirjat

SS-Divisioona Wikingin kenttäarkistot tuhottiin saadun käskyn mukaisesti toukokuussa 1945. Saksan liittotasavallan keskusarkiston Freiburgin-osastossa (Bundesarchiv-Militärarchiv eli BA-MA) on kuitenkin tallella kokoelma Waffen-SS:n asiakirjoja (arkistoryhmä RS3: Divisionen der Waffen-SS). Kokoelmaan kuuluu aineistoa 34:stä Waffen-SS:n divisioonasta, joita oli kaikkiaan 38. Wiking-divisioonan aineisto on sijoitettu kokoelman osaan RS 3-4: 5. Panzer-Division ”Wiking”. Divisioonan ja sen rykmenttien esikuntien aineistosta on säilynyt lähinnä varsin epäolennaisia raportteja. Tallella on myös Wolfgang Vopersalin laaja kokoelma. Vopersal palveli toisen maailmansodan aikana SS-panssaridivisioona Totenkopfissa (3. SS-Panzer-Division ”Totenkopf”) ja hoiti myöhemmin HIAGin arkistoa. Tämä entisten SS-miesten järjestö pyrki palauttamaan Waffen-SS:n kunnian sodanjälkeisessä Saksassa. Pitkälti muista arkistoista hankituista asiakirjoista koostuvalla Vopersalin kokoelmalla ei kuitenkaan ole suurta arvoa nykyisessä SS-tutkimuksessa.

Freiburgin BA-MAssa säilytetään myös suurta kokoelmaa (B 438) Wiking-divisioonan veteraanien aseveliseuran asiakirjoja. Truppenkameradschaft 5. Panzer-Division ”Wiking” -järjestön aineisto on pe-

räisin vuosilta 1939–1992. Kokoelma avattiin tutkijoiden käyttöön vuonna 2018, joten vasta pientä osaa sen asiakirjoista on ehditty hyödyntää. Aineiston lähdearvo on kokonaisuuden kannalta kuitenkin vähäinen.

Saksan liittotasavallan keskusarkiston Berliinin-osastossa (Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde) on tallella SS:n jäsenkortisto ja SS-joukkojen ylipäällikön (Reichsführer SS) Heinrich Himmlerin arkisto. Tässä kokoelmassa on myös tallella noin 50 suomalaisiin SS-miehiin liittyvää asiakirjaa. Niissä käsitellään vain hallinnollisia kysymyksiä ja suomalais-saksalaisia suhteita, ei taistelukentän tapahtumia.¹⁵⁴ SS:n ylipäällikön arkisto säilyi sattumalta, kuten myös Saksan kansallissosialistisen työväenpuolueen (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei eli NSDAP) jäsenluettelo ja SS:n henkilöstön arkisto.¹⁵⁵ Freiburgin BA-MAn kokoelmiin kuuluu niin ikään Waffen-SS:n Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan (Finnische Freiwilligen-Bataillon eli III. (finn.) SS-Pz. Gr. Rgt "Nordland") historiikki ajalta 1.11.1941–3.12.1942.¹⁵⁶

Lukuisia henkilökohtaisia palvelukertomuksia ja muita vastaavia asiakirjoja on tallella kokoelmassa, jonka kokosi Deutsche Dienststelle für die Benachrichtigung der nächsten Angehörigen von Gefallener ehemaliger deutscher Wehrmacht, Saksan aiempien asevoimien riveissä kaatuneiden lähiomaisille tarkoitettu informaatiopalvelu (josta aiemmin käytettiin lyhennettä WAST). Tätä aineistoa on säilytetty vuodesta 1951 lähtien Berliinissä.¹⁵⁷ Kokoelman asiakirjat eivät kuitenkaan ole tämän selvityksen näkökulmasta kovin tärkeitä lähteitä, sillä suomalaissotilaiden henkilökorteissa ja henkilöstöluetteloissa on vain vähän uutta tietoa antavia merkintöjä SS-palveluksesta.¹⁵⁸

Ludwigsburgissa, Baden-Württembergissä on vuodesta 1958 lähtien toiminut Saksan liittotasavallan osavaltioiden oikeusviranomaisen tutkimuskeskus kansallissosialismin rikosten selvittämiseksi (Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen). Tämä niin sanottu Ludwigsburgin keskus on koonnut lukuisia alkuperäisasiakirjojen kopioita, poliisi-

tutkintapöytäkirjoja ja todistajanlausuntoja myös niistä julmuuksista, joihin Saksan joukot syyllistyivät itärintamalla.¹⁵⁹ Tässä selvityksessä on hyödynnetty osaa Ludwigsburgin keskuksen asiakirjoista.¹⁶⁰

Tšekin tasavallan sota-arkistossa (Vojenský ústřední archiv) Prahassa on tallella 16 Waffen-SS:ään kuuluneen divisioonan aineistoa. Kokoelmaan sisältyy kaksi kansiota Wiking-divisioonan asiakirjoja. Dokumentteja ei ole hyödynnetty tässä selvityksessä, jonka näkökulmasta niillä vaikuttaa olevan vain vähän merkitystä. Aineistoa on silti syytä jatkossa tutkia tarkemmin.

Muut arkistolähteet

Muissakin arkistoissa on laajoja asiakirjakokoelmia, jotka antavat suoraan tai välillisesti tietoa Waffen-SS:stä tai SS-Divisioona Wikingistä. Näistä mainittakoon Yhdysvaltojen kansallisarkisto (NARA), Britannian kansallisarkisto, Alankomaiden Amsterdamissa toimiva Sodan, holokaustin ja kansanmurhien tutkimuksen laitos (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies eli NIOD), Kööpenhaminassa toimiva Tanskan kansallisarkisto (Rigsarkivet), Oslolla Norjan kansallisarkisto (Riksarkivet) ja Tukholmassa Ruotsin kansallisarkisto (Riksarkivet).

Suomen Kansallisarkistossa Helsingissä on kolme SS-Divisioona Wikingiin liittyvää runsasta kokoelmaa: professori Mauno Jokipiin kokoelma, SS-Aseveljet-yhdistyksen arkisto vuosilta 1942–1944 ja SS-selvityksen kokoelma vuodelta 2018. Näitä suppeampia mutta myös hyödyllisiä ovat Jukka Tyrkön ja Kaj Dunckerin henkilöarkistot. Kansallisarkisto sai tietoa myös sellaisista yksityisten hallussa edelleen olevista aineistoista, kuten vapaaehtoisten päiväkirjoista ja valokuvista, joita ei saatu selvityksen käyttöön.

Suomalaisten SS-miesten 76 päiväkirjaa

Tätä selvitystä varten käytiin läpi 76 suomalaisen SS-vapaaehtoisen pitämää päiväkirjaa. Niistä suurinta osaa säilytetään Kansallisarkistossa: 44 kuuluu professori Mauno Jokipiin kokoelmaan ja seitsemän Jukka Tyrkön kokoelmaan. Yksi päiväkirjoista on luovutettu Kansallisarkistoon nykyisin kuuluvaan Suomen sota-arkistoon, ja yhtä säilytetään Helsingin yliopiston kirjastossa. Tämän tutkimushankkeen käyttöön saatiin 23 päiväkirjaa joko Veljesapu-yhdistyksen edustajilta tai yksityishenkilöiltä.

Päiväkirjojen asut vaihtelevat paljon: joukossa on pieniä kalentereita mutta myös erikokoisia muistivihkoja. Yleensä SS-miehet suosivat käteviä muistivihkoja, jotka mahtuivat asetakin taskuun, reppuun tai karttialaukkuun. Joukot olivat usein liikkeellä, joten kenttäoloissa päiväkirjoihin ehdittiin tehdä vain lyhyitä merkintöjä kerrallaan. Merkintöjen laajuus määräytyi monesti sivukoon mukaan. Pieneen kalenteriin kirjoitettiin lyhyesti ja tiiviisti. Muistivihkojen ja niihin tehtyjen merkintöjen erimittaisuuden vuoksi on vaikeaa päätellä, paljonko kirjoitusta kertyi kaikkiaan. 63 päiväkirjan kokonaispituus tiedetään: niissä on yhteensä 3 891 sivua, joiden koot vaihtelevat suuresti. Päiväkirjojen joukossa on lyhyitä mutta myös muutamia huomattavan laajoja, kuten yksi 578-sivuinen. Keskimääräinen laajuus on noin 60 sivua. Muutama SS-mies käytti päiväkirjaansa myös piirroslehtiönä. Kooltaan vaihtelevat kuvat tekevät heidän päiväkirjojensa kokonaislaajuuden arvioinnin mahdottomaksi. Tällaisista tekijöistä huolimatta voidaan arvioida, että tässä selvityksessä käytettyihin 76 päiväkirjaan sisältyy kaikkiaan noin 5 500 sivua kirjoitusta.

Tutkituista 76 päiväkirjasta 34 on saatu käyttöön alkuperäisessä käsinkirjoitetussa asussa. 42 päiväkirjan teksti on kirjoitettu puhtaaksi joko kirjoituskoneella tai käsin. Tämä on lähdekriittisesti olennainen seikka, sillä ei voida tietää varmasti, kuinka tarkasti käsinkirjoitettu alkuperäisteksti on kopioitu. Voidaan olettaa, että osaa puhtaaskirjoitetuista päiväkirjoista on paikoin muotoiltu uudelleen sodan-

jälkeisellä kaudella. Alkuperäisiä merkintöjä on ehkä haluttu siirtää, korjailta tai poistaa, kun on haluttu sievistellä kuvauksia julmuuksista, tapahtumista, henkilöriidoista tai vastaavista. Alkuperäistä päiväkirjaa ei yleensä kirjoittanut puhtaaksi sen pitäjä itse vaan esimerkiksi ammattimainen konekirjoittaja tai tutkimusapulainen. Tässä selvityksessä päiväkirjoja on tutkittu huolellisesti ja arvioitu tarkoin myös niiden aitoutta paperityypin, muste- ja lyijykynäjäljen, säilytys-historian ja ulkomuodon perusteella. Yksikään päiväkirja ei paljastunut jälkikäteen peukaloiduksi. Monia päiväkirjoja päästiin kuitenkin tutkimaan vain puhtaaksikirjoitettuna, joten ei voida täysin sulkea pois muuteltujen merkintöjen mahdollisuutta.

Päiväkirjoista etsittiin ennen kaikkea mainintoja väkivaltaisuuksista ja niihin suhtautumisesta sekä asenteista juutalaisia ja muita etnisiä ryhmiä kohtaan. Monet SS-miehet kirjoittivat tällaisista tapahtumista, ja niistä mainitaan jokaisessa niistä päiväkirjoista, joita pitivät niin sanotut divisioonan miehet eli SS-Divisioona Wikingissä jo kesällä ja syksyllä 1941 palvelleet suomalaisvapaaehtoiset. Pataljoonan miesten eli Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuuluneiden tilanne on toinen, sillä heidät lähetettiin rintamalle vasta talvella 1942. Tässä selvityksessä etsittyä aineistoa on kaikkiaan vain noin joka toisessa päiväkirjassa.

Selvityksessä käytettyjen päiväkirjojen laatijat jakautuivat SS-Divisioona Wikingin yksikköihin:

Taulukko 1

Tutkittujen päiväkirjojen laatijat SS-Divisioona Wikingin yksiköissä ja SS:n reserviupseerikoulussa.

yksikkö	päiväkirjanpitäjä
SS-rykmentti Nordland ¹⁶¹	5
SS-rykmentti Westland ¹⁶²	7
SS-rykmentti Germania	–
SS-tiedusteluosasto 5	–
SS-tykistörykmentti 5 ¹⁶³	2

SS-panssarintorjuntaosasto 5 ¹⁶⁴	3
SS-ilmatorjuntapatteristo 5 ¹⁶⁵	2
SS-huolto-osasto 5 ¹⁶⁶	1
divisioonan esikunta ¹⁶⁷	3
Suomalainen vapaaehtoispataljoona ¹⁶⁸	57
SS-Junkerschule Bad Tölz ¹⁶⁹	3
yhteensä	83 (76)

Kuten Taulukosta 1 ilmenee, 76 päiväkirjan laatijat olivat kaikki joko divisioonan tai pataljoonan miehiä. Eräät päiväkirjanpitäjät palvelivat useammassa kuin yhdessä Wikingin yksikössä, joten mainittujen yksiköiden määrä on 83. Tutkittujen päiväkirjojen pitäjistä kaksi kolmasosaa palveli Suomalaisessa vapaaehtoispataljoonassa. Vain kolmasosa kuului Wikingin riveihin kesällä 1941, jolloin suurin osa tiedetyistä väkivaltaisuuksista tapahtui. Näistä tapahtumista kertovaa aineistoa sisältyy pariinkymmeneen päiväkirjaan.

Päiväkirjoja ei luonnollisestikaan pidetty havaittujen julmuuksien dokumentoimiseksi vaan oman yksikön taisteluolojen, päivittäisten tapahtumien ja sotatien etappien kirjaamiseksi. Suomalaiselle vapaaehtoispataljoonalle antamissaan ohjeissa suomalainen yhdysupseeri, everstiluutnantti Kustaa Eemil Levälahti kehotti vapaaehtoisia merkitsemään muistiin pataljoonan ja sen komppanioiden sotatapahtumia. Kuvauksissa tuli pyrkiä tarkkuuteen päivämääriä myöten. Lisäksi piti kerätä valokuvia ja lehtileikkeitä.¹⁷⁰

Julmuuksistakin tehtiin merkintöjä, joskin päiväkirjanpitäjät noudattivat sanatonta suositusta varovaisuudesta. Jotkut kirjoittivat pitkiä kuvauksia, toiset lyhyitä mainintoja. Julmuuksia kuvatessa käytettiin yleensä epäselviä kielikuvia tai kiertoilmaisuja tai sanoma piilotettiin rivien väliin. Tämä näyttää johtuneen kahdesta syystä: Ensinnä pelättiin, että esimiehet voivat ryhtyä tarkastamaan päiväkirjoja, joten riskien pienentämiseksi kannatti kirjoittaa ympäröivästä. Toiseksi monet järkyttyivät julmuuksista ja tarvitsivat aikaa niiden sulatteluun. Ilmeisesti tämän vuoksi välteltiin varmojen joh-

topäätösten tekemistä. Ei kirjattu selviä kannanottoja vaan lisättiin avainsanoja lauseisiin, riveihin ja sivuille.

Välttelyllä on tämän selvityksen kannalta kaksi tärkeää seurausta: yleisesti ottaen väkivaltaisuuksista ei haluta päiväkirjoissa antaa täyttä kuvaa, mikä täytyy ottaa huomioon sanamuotoja tulkittaessa. Näistä varaumista huolimatta päiväkirjat tarjoavat tälle selvitykselle hyödyllistä lähdeaineistoa. SS-mies Keijo Kääriäisen päiväkirja käy hyvin esimerkiksi. Alkuperäisessä päiväkirjassaan Kääriäinen kirjoitti väkivaltaisuuksista vain lyhyesti ja ylimalkaisesti. Myöhemmin hän lisäsi tekstiinsä tietoja ja yksityiskohtia toipuessaan sotasairaalassa. Hänellä näyttää olleen tähän kaksi syytä: rintamalla ei aina ollut aikaa kirjoittaa lavealti, ja aikaa myöten hän sai laajemman kuvan tahtuneesta.

Osa SS-miesten päiväkirjoista on kadonnut tai tuhoutunut. Paavo Alkio ilmoitti vuonna 1958, että kaikki hänen muistiinpanonsa olivat hävinneet. Juha Veikkolan muistiinpanot taas tuhoutuivat vahingossa tulipalossa, samoin kertoi SS-mies Haikala (joko Kauko tai Sakari) käyneen omalle päiväkirjalleen.¹⁷¹ Suojelupoliisi palautti vuonna 1952 entiselle SS-miehelle Jukka Tyrkölle viisi päiväkirjaa, jotka hänen kerrotaan sittemmin hävittäneen. Entinen SS-vapaaehtoinen Aarne Nyberg pyysi vuonna 1954 suojelupoliisia palauttamaan häneltä takavarikoidut päiväkirjat. Suojelupoliisista vastattiin, että aineistoa ei löytynyt. Entisten SS-miesten Mika Hellemaan ja Erkki Anttosen oletetaan polttaneen vuonna 1946 osan SS-Aseveljien arkistosta.¹⁷² Suuri osa SS-miesten päiväkirjoista on jäänyt tavoittamatta myös tätä selvitystä tehtäessä. Käyttöön saatiin 76 päiväkirjaa, mutta niitä lienee aikanaan syntynyt paljon suurempi määrä. Veljesapu ry kysyi vuonna 1958 jäseniltään, oliko näillä vuosien 1941–1943 etenemisvaiheessa kertyneitä muistiinpanoja. Kyselyyn vastasi 166 entistä SS-miestä, joista 51 kertoi säilyttävänsä tällaista aineistoa. Tiedossa on 37 sellaista päiväkirjaa, jotka ovat joko todella kadonneet tai joita niiden omistajat eivät halua luovuttaa tutkimuskäyttöön.¹⁷³

Alankomaalaisten ja norjalaisten SS-miesten päiväkirjat

Tässä selvityksessä on käytetty myös päiväkirjoja, joiden pitäjät olivat alankomaalaisia tai norjalaisia SS-vapaaehtoisia. NIOD-tutkimuslaitoksessa (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) säilytetään kuutta päiväkirjaa, joiden alankomaalaiset laatijat¹⁷⁴ palvelivat SS-rykmentti Westlandissa ja kuvasivat kesän 1941 etenemisvaihetta. Toimittaja Stijn Reurs ja historioitsija Cees Kleijn ovat toimittaneet selvityksen käyttöön otteita näistä päiväkirjoista.¹⁷⁵

Selvityksessä käytettiin kolmea norjalaisten SS-vapaaehtoisten laatimaa päiväkirjaa, joissa kuvataan Wiking-divisioonan taisteluja vuonna 1941. Niiden pitäjistä kaksi palveli SS-rykmentti Nordlandissa¹⁷⁶ ja yksi SS-tykistörykmentti 5:ssä¹⁷⁷. Muitakin divisioonan norjalaisten laatimia päiväkirjoja¹⁷⁸ ja muistelmia¹⁷⁹ on tallella, mutta niistä ei ollut erityistä hyötyä tälle selvitykselle. Tiedossa ei ole sellaisia tanskalaisten tai ruotsalaisten SS-miesten pitämiä päiväkirjoja, jotka kuvaavat tapahtumia Ukrainassa kesällä 1941.

Miksi suomalaisten SS-miesten pitämiä päiväkirjoja on tallella 76, mutta muista Pohjoismaista vapaaehtoisesti SS:ään lähteneiden laatimia vain muutama? Ainakin muutama prosentti suomalaisista SS-miehistä näyttää pitäneen päiväkirjaa. Jos oletetaan, että viisi prosenttia Tanskasta ja Norjasta SS:n riveihin astuneista kaikkiaan ainakin 12 000 vapaaehtoisesta piti päiväkirjaa, tällaisia muistiinpanovihkoja syntyi kaikkiaan noin 600. Silti vain parikymmentä päiväkirjaa näyttää säilyneen nykypäiviin.

Uskottavin selitys katoon lienee se, että tanskalaisten ja norjalaisten SS-miesten päiväkirjat tuhottiin niiden laatijoiden tai myöhempien omistajien tahdosta. Ensimmäisinä sodanjälkeisinä vuosina SS-vapaaehtoisia joutui näissä maissa oikeuden eteen ja vankilaan. Luonnollisestikaan entiset SS-miehet eivät halunneet, että heidän päiväkirjojaan, henkilökohtaisia asiakirjojaan tai kirjeenvaihtoaan löydetään ja käytetään todistusaineistona heitä vastaan.

Asiakirjojen arkaluontoisuudesta kertoo se, että vielä vuonna

2012 tanskalainen SS-Divisioona Wikingin korkea-arvoinen upseeri oli tilannut SS-aineistojen varkauden Tanskan valtionarkistosta. Varkaat olivat saamansa listan mukaisesti varastaneet tuhansia dokumentteja. Osa niistä oli tuhottu ennen varkauden paljastumista. Martin Q. Magnussen on kuvannut tapausta ja sen taustoja teoksessaan *De forsvundne nazidokumenter* (2019). Molemmat varkaat olivat uusnatseja.

Suomalaisten SS-miesten suurta enemmistöä ei koskaan asetettu syyteeseen mistään. Heidät palautettiin kotimaahan kesällä 1943, minkä jälkeen he saattoivat jatkaa elämäänsä tavanomaiseen tapaan. Tähän ei tuonut muutosta myöskään Neuvostoliiton kanssa syyskuussa 1944 solmittu välirauha. Niinpä suomalaisille SS-miehille ei tullut polttavaa tarvetta hävittää tai piilottaa päiväkirjojaan. Juuri tästä näyttää johtuvan aineiston runsas säilyminen Suomessa. Sitä paitsi K. E. Levälähden, Kalervo Kurkialan, Jukka Tyrkön ja Unto Bomanin kaltaiset ylemmät upseerit ja johtohahmot olivat erityisesti kannustaneet suomalaisia SS-vapaaehtoisia pitämään päiväkirjoja.

Suomalaisten SS-miesten muistelmat ja omaelämäkerrat

Suomalaiset SS-miehet ovat tuottaneet suuren määrän muistelmia ja omaelämäkertoja. Tällaista aineistoa on ilmestynyt painettuna 16 kirjana.¹⁸⁰ Lisäksi on julkaistu satakunta lyhyttä muistelmaa, haastattelua tai elämäkertaa. Suurin osa on painettu artikkeleina eri julkaisuissa, erityisesti Veljesavun vuodesta 1993 julkaisemassa *Achtung*-aikakauskirjassa. Parikymmentä vastaavaa tekstiä on vielä julkaisematta.

Julkaistut muistelmat ja elämäkerrat antavat päiväkirjoihin verrattuna kaunistellun kuvan siitä, miten SS-Divisioona Wiking, SS-vapaaehtoisten joukko ja sen yksilöt käyttäytyivät. Tästä mallista poikkeaa SS-vapaaehtoisen ja SS-Rottenführer (korpraali) Sakari Lappi-Seppälän muistelmateos *Haudat Dnjeprin varrella* (1945). Myös

aiemman SS-virkailijan Eric Nupnaun kokoamaan teokseen *Farligt spel* (1946, Vaarallista peliä) sisältyviä muistelmia voidaan luonnehtia kriittisiksi kuvauksiksi tapahtumista. Nupnau ei kuulunut Wiking-divisioonaan eikä Suomalaiseen vapaaehtoisapataljoonaan.¹⁸¹

Vaikka julkaistut esitykset antavat paljon tärkeää tietoa SS-miehistä, julkaisemattomat päiväkirjat ovat yleensä paljon avoimempia. Huomattavassa osassa päiväkirjoja kuvataan väkivaltaisuuksia ja josain määrin myös tapahtumien yksityiskohtia. Ne ovat myös autenttisia, tapahtuma-aikaan syntyneitä dokumentteja. Sodanjälkeiset teokset sisältävät väistämättä jälkiviisautta, johon vaikuttivat tieto sodan kauheuksista ja halu välttää niistä kertomista. Siksi tässä selvitäksessä hyödynnetään päiväkirjoja ja pyritään tuomaan esiin aiemmin julkistamattomia tietoja.

Valokuvalähteet

Saksan sodankäyntiä vuosina 1939–1945 dokumentoivia filmejä, valokuvia ja piirroksia syntyi valtavia määriä. Syyskuun 1939 ja huhtikuun 1942 välillä saksalaiset sotakirjeenvaihtajat ottivat yli miljoona valokuvaa, joista noin 40 000 värifilmille. Samalla aikavälillä tehtiin 4 000 piirrosta ja käytettiin noin kaksi miljoonaa metriä filmiä elävän kuvan tallentamiseen. Saksan asevoimiin kuului 23 propagandakomppaniaa, joissa palveli kaikkiaan noin 10 000 sotakirjeenvaihtajaa ja avustajaa. Lisäksi sotapropagandan keskustoimistossa Berliinissä työskenteli 5 000 ihmistä.¹⁸² Kameroita eivät käyttäneet rintamalla vain sotakirjeenvaihtajat vaan myös monet upseerit ja miehistön jäsenet. Jälkimmäiset ottivat omilla kameroillaan varmaankin satojatuhansia kuvia. Koska filmiä kulutettiin kaikkiaan aivan valtava määrä, voidaan olettaa kuvia otetun myös julmuuksista ja teloituksista. Kaikki Waffen-SS:n sotakirjeenvaihtajien valokuvien negatiivit kuitenkin tuhottiin hieman ennen sodan päättymistä keväällä 1945 korkeimmalta taholta tulleesta käskystä. Sattumalta tuholta säästy

liki 100 000 pinnakkaisvedosta, joiden koko oli 24 x 36 millimetriä. Säätyneiden kuvien tekstit ja useimpien päiväykset kuitenkin menetetettiin.¹⁸³

Suomalaisista vapaaehtoisista ainakin yksi sai sotakirjeenvaihtajan valtuudet SS-Divisioona Wikingin esikunnalta. SS-Oberscharführer (ylikersantti) Jukka Tyrkön artikkelia julkaistiin muun muassa *Suomen Kuvalehdessä*. Tyrköllä oli oma kamera, ja hän sai valokuvia myös saksalaisilta sotakirjeenvaihtajilta. SS-Sturmmann (sotamies) Tauno Aarnia luonnehdittiin sotakuvaajaksi, ja hän otti rintamalla sarjan valokuvia.¹⁸⁴ Kaj Duncker ja Unto Boman (myöhemmin Parvilahti) kuuluivat niihin moniin suomalaisiin SS-upseereihin, joilla oli oma kamera mukana rintamalla. Bomanilla oli oman ilmoituksensa mukaan kaitafilmikamera kesän 1941 sotatoimien aikana. Helsingin raastuvanoikeudessa käsiteltiin syksyllä 1958 kunnianloukkausasiaa, jossa esiintyi todistajana entinen SS-mies Matti Tamminen. Hän kertoi nähneensä Bomanin ottavan muutamia valokuvia juutalaisia teiloittavista saksalaisista. Tamminen ei osannut nimetä tapahtumapaikkaa, joka lienee ollut Ternopilin luoteispuolella sijaitseva Ozerna. Tapaus ilmeisesti sattui 3. tai 4.7.1941. Entinen SS-mies Sakari Lappi-Seppälä antoi oikeudelle yhden valokuvista, jonka hän oli saanut Tammiselta vuosia aiemmin. Otosta ei kuitenkaan löydy tuomioistuinten pöytäkirjasta.¹⁸⁵

Suomalaisten SS-miesten ottamien valokuvien kokonaismäärästä ei ole tietoa. Sotamuseossa säilytettävään Jukka Tyrkön valokuvakoelmaan kuuluu tuhansia otoksia. Ne eivät kuitenkaan kaikki liity Waffen-SS:n vaiheisiin. Veljesapu pyysi vuonna 1958 jäseniltään tietoja paitsi päiväkirjoista ja muistiinpanoista myös valokuvista. 166 vastaajasta 32 eli karkeasti ottaen joka viides ilmoitti, että hänellä oli hallussaan valokuvia. Alvar Lantto kertoi omistavansa 150–200 otosta. Muut ilmoittivat omistavansa ”muutamia kuvia”, ”seitsemän tai kahdeksan otosta”, ”muutamia kymmeniä kuvia” tai ”hienon kuva-albumin”.¹⁸⁶ Ei voida esittää mitään tarkkaa arvioita valokuvien kokonaismäärästä, mutta se lienee ollut vaikuttava, sillä jo-

kaisella entisellä SS-miehellä näyttää olleen kokoelmassaan ainakin muutama otos, joillain sadoittain.

SS-aineistojen keräilijä, lainsäädäntöneuvos Olli Wikberg on perehtynyt valokuvien käyttöön historiallisina lähteinä. Hänen arvionsa mukaan on säilynyt useita tuhansia kuvia, joita suomalaiset SS-miehet ottivat vuosina 1941–1943. Hänen oma kokoelmansa on erittäin merkittävä. Osasta Wikbergin kokoamia otoksia on rinnakkaiskopiot Kansallisarkistossa. Aineistoa lienee yhä suuria määriä valokuvakeräilijöiden ja SS-miesten perillisten hallussa. Osa otoksista kaikei on tuhoutunut tai joutunut hukkaan. Silti tallella on ehkä jopa kymmeniä tuhansia sota-aikana otettuja valokuvia, jotka antavat tietoja suomalaisten SS-miesten sotapolusta ja jokapäiväisistä oloista.¹⁸⁷ Tähän esitykseen on otettu kuvia valaisemaan SS-Divisioona Wikingin ja sen suomalaisten vapaaehtoisten toimia Ukrainassa, Kaukasiassa, Saksassa ja Suomessa vuosina 1941–1943. Suurin osa kuvista on silti edelleen julkaisematta.

SS-Divisioona Wikingin yksiköt ja niiden komentajat

SS-rykmentti Nordland

SS-rykmentti Nordland perustettiin vuonna 1940 ja koulutettiin Saksassa. Se ylitti Neuvostoliiton rajan 29.6.1941 ja sai tulikasteensa Zbruchjoella heinäkuun alussa 1941. Myöhemmin rykmentti eteni Dnipropetrovskin lähistölle. Marraskuussa 1941 rykmentti pääsi Donin Rostoviin.¹⁸⁸ Nordland-rykmenttiin kuului 203 suomalaista vapaaehtoista, joista upseereita oli seitsemän ja miehistöön kuuluvia 196. Yksikössä palveli myös muutamia ruotsalaisia vapaaehtoisia.¹⁸⁹ Rykmentin yksikköön I/G (oletettavasti Gefechtgruppe eli taisteluosasto) kuului 13.5.1942 mennessä 92 tanskalaista, 91 norjalaista, 2 ruotsalaista ja noin 40 alankomaalaista vapaaehtoista.¹⁹⁰

SS-rykmentti Nordlandia komensi vuodesta 1940 tammikuuhun 1943 SS-Standartenführer (eversti) Fritz von Scholz.¹⁹¹ Hän oli itävaltalainen aatelismies, josta käytettiin samaa lempinimeä Alte Fritz kuin Preussin kuninkaasta Fredrik II Suuresta. Fritz von Scholz nautti suurta suosiota alaiensa parissa. SS-Standartenführer (eversti) Poul Rantzow Engelhardtin muistelmiin sisältyy lukuisia kuvauksia von Scholzin ja tämän yksikön toimista. Kun rykmentti oli majoitettu nykyisen Donetskin hallintopiirin alueella, Amvrosivkan (Amvrosijevka, Ambrojewka) eteläpuolella sijaitsevaan Mokrojelantsikiin (Mokrij Jalantšinsk, Mokryi Jelantšik), kaksi venäläistytöä raiskattiin yöllä. Venäjántaitoinen SS-Hauptsturmführer (kapteeni)

Christian Fredrik von Schalburg kuuli uhreja SS-Divisioona Vikingin esikuntaupseerin ominaisuudessa. Engelhardtin mukaan mihinkään toimiin ei kuitenkaan ryhdytty, ”tekijöitä ei pantu syytteeseen”. Muutamaa päivää myöhemmin siviilien kimppuun hyökättiin uudelleen, ja taas raiskattiin kaksi tyttöä. Amvrosivkassa kaksi humalaista SS-upseeria räjäytti käsikranaatteja rykmentin adjutanttin ja taisteluvälineupseerin ikkunan alla. Alkoholin väärinkäyttö jatkui, ja 23.5.1942 tanskalaisvapaaehtoinen Madsen sai tovereiltaan sakinhivutusta varkauden vuoksi. Madsen oli myös pitänyt omavaltaista lomaa kahden päivän ajan. Vartiossa ollessaan hän oli aikonut tappaa viisi kommunistia, jotka olivat uhkailleet ampua hänet. Sillä kertaa rangaistusta ei kuitenkaan pantu täytäntöön.¹⁹²

SS-Standartenführer von Scholz oli erityisen kiintynyt suomalaispataljoonaan (Finnenbataillon) ja hänestä pidettiin myös suomalaisen SS-miesten joukossa.¹⁹³ Häntä suorastaan luonnehdittiin suomalaisupseeriksi. Von Scholzille myönnettiin 8.9.1942 suomalainen toisen luokan vapaudenristi.¹⁹⁴ Sotavuosina Suomi ja Saksa lujittivat aseveljeyttään myöntämällä toistensa sotilaille runsaasti kunniamerkkejä. Vapaudenristejä annettiin silti vain harkitusti.

Rintamaoloissa von Scholz ei ollut vaateliias ruuan suhteen mutta halusi kernaasti jotain juotavaa. Engelhardt kirjoitti Amvrosivkassa 16.11.1942: ”Komentajalla on hermot riekaleina kuten useimmilla muillakin upseereilla. Säilyttääkseen toimintakykynsä hän tyhjentää usein kokonaisen konjakkipullon päivässä. Alkoholismia näyttää esiintyvän täällä enemmän kuin Wehrmachtissa.” Kun von Scholz sai 27.9.1942 käskyn hyökätä Sagopžiin (nykyisessä Ingušiasa), hän ilmaisi mielipiteensä tästä ”silkasta hulluudesta” juomalla itsensä humalaan. Kuukautta myöhemmin, 30.10.1942, Terekjoen varrella Pavlodolskajassa (Palvodolskij) von Scholz ärtyi juovuspäissään niin, että löi upseeri Schefferiä.¹⁹⁵ Von Scholz kaatui taistelussa Narvan länsipuolella 28.7.1944.¹⁹⁶

Vuosina 1941–1942 rykmentin I pataljoonaa komensi SS-Sturm-bannführer (majuri) Harry Polewacz, joka oli jo varhain liittynyt

NSDAP:hen. Kaatuessaan taistelussa 12.1.1943 Orlovskissa (Orlowsky) Rostovin luona hän oli SS-panssariyrykmentti Westlandin komentaja.¹⁹⁷ Polewaczille oli 8.9.1942 myönnetty suomalainen kolmannen luokan vapaudenristi.¹⁹⁸

Sodan jälkeen Felix Steiner kertoi, miten III pataljoonan komentaja, SS-Sturmbannführer (majuri) Walter Plöw esitti rintamalla Donin Rostovin alueella lokakuussa 1941 suoranaista teatteria. Pataljoona taisteli Molotovin coctailleilla neuvostotankkeja vastaan. Steinerin mukaan

viinan makuun päässyt Plöw rohkeni tehdä viholliselle melkoisen vedätyksen. Seuraavassa hyökkäyksessä hän kohtasi neuvostotankin, joka syöksyi esiin hiekkakinosten takaa, kun Plöw istui esikunta-autossaan suomalaisten seurassa. Plöwillä oli käden ulottuvilla vain konjakkipullo. Sen hän nosti ylös ja elehti kuin heittäisi tankin päälle Molotovin coctailin. Ele sai tankin kääntymään ja häipymään paikalta.¹⁹⁹

Sagopžissa syyskuussa 1942 Plöw oli hyvin hermostunut ja juopoteli rajusti SS-rykmentti Nordlandin komentajan Fritz von Scholzin kanssa.²⁰⁰

SS-rykmentti Westland

SS-jalkaväkirykmentti Westland perustettiin kesällä 1940 Saksan länteen tekemän sotaretken jälkeen.²⁰¹ Rykmentissä palveli 29.6.1941 päivätyn vahvuusluettelon mukaan 3 756 miestä: 2 875 saksalaista sekä vapaaehtoisina 85 tanskalaista, 661 alankomaalaista, 69 suomalaista, 52 belgianflaamilaista, 2 norjalaista ja 2 sveitsiläistä.²⁰² Rykmenttiin kuului myös muutamia ruotsalaisvapaaehtoisia.²⁰³ Suomalaisvapaaehtoisten todellinen luku oli 82: 5 upseeria ja 77 miehistöön kuuluvaa.²⁰⁴ Ainakin kymmenen norjalaisvapaaehtoista palveli Westlan-

dissa kesällä 1941, joskin heidän kokonaismääränsä jäi vähäiseksi.²⁰⁵ Rykmentin miehistöstä ulkomaalaisia oli tuskin neljäsosa.

Rykmentin I pataljoonaa komensi SS-Sturmbannführer (majuri), vapaaherra Hans-Joachim ”Hajo” von Hadeln. Hän liittyi NSDAP:hen vuonna 1931 ja luonnehti itseään ”fanaattiseksi kansallissosialistiksi”: von Hadelnin väitöskirjakin (1935) käsitteli maailmanhistorian olemusta kansallissosialismin näkökulmasta ja liikkeen johtajien ilmentämänä. Osa SS-rykmentti Westlandista joutui väijytykseen ja menetti paljon miehiä Malgobekin luona Sagopžissa 27.2.1942. Siitä tuli synkkä ja kauhea päivä saksalaisille, jotka sittemmin nimittivät tapahtumapaikkaa kuoleman laaksoksi. Von Hadelnin kerrotaan menettäneen hermonsensa kokonaan. ”Hän istui koko yön itkemässä, kun kaatuneiden ruumiita pinottiin pataljoonan komentopaikalle”, kuvasi SS-tykistörykmentti 5:ssä palvellut SS-Obersturmführer (luutnantti) Kaj Duncker. Kaatuneiden joukossa oli viisi suomalaisvapaaehtoisista.²⁰⁶ Hajo von Hadeln kaatui taistelussa 12.1.1943 Rostovin luona Orlovskissa. Hän ja SS-Sturmbannführer (majuri) Harry Polewacz kuolivat neuvostoliittolaisen tarkka-ampujan luoteihin.

Kesäkuussa 1941 rykmenttiä komensi SS-Standartenführer (eversiti) Hilmar Wäckerle. Hän liittyi NSDAP:hen vuonna 1922 ja osallistui Münchenissä niin sanottuun olutkellarin kaappaukseen (Bürgerbräu-Putsch) 8.–9.11.1923. Seuraavan vuoden tammikuussa Wäckerle osallistui ranskalaisten miehittämälle Reininmaalle perustetun niin sanotun autonomisen Pfalzin pääministerin Franz Josef Heinzin murhaan. Vuonna 1933 Wäckerle toimi muutaman kuukauden ajan vasta perustetun Dachaun keskitysleirin komendanttina. Hän vakiinnutti terrorin leirin arkipäiväiseksi toimintatavaksi.²⁰⁷ SS:n ylipäällikkö Heinrich Himmler erotti Wäckerlen kesäkuussa 1933, koska vankien summittaiset surmaamiset Dachaussa olivat herättäneet kohua.²⁰⁸ Wäckerle kaatui taistelussa Novosilkin kylän lähistöllä Lvivin alueella 2.7.1941.

Wäckerlen seuraaja Karl Diebitsch komensi rykmenttiä vain muutaman päivän ajan. Diebitsch oli liittynyt NSDAP:hen vuonna 1920,

mutta ilmeisesti jäsenyys päättyi vuonna 1925, josta lähtien Diebitsch keskittyi taideopintojensa päättämiseen. Hän työskenteli suunnittelijana ja loi lukuisia SS:n arvonmerkkejä, kuten esimerkiksi SS-upseerin ketjuin koristellun tikarintupen. Vuonna 1932 Diebitsch kehitti yhdessä graafisen suunnittelijan Walter Heckin kanssa täysmustan SS-univormun. Diebitsch johti myös Allachissa toiminutta SS:n posliinitehdasta ja antoi SS:n ylipäällikölle Heinrich Himmlerille neuvoja taidekysymyksissä. Diebitsch liittyi uudelleen NSDAP:hen vuonna 1937, ja kaksi vuotta myöhemmin hänet nimitettiin professoriksi. Vuonna 1939 hänestä myös tuli 11. SS-Totenkopfstandarten komentaja ja sittemmin SS-rykmentti Germanian esikuntaupseeri. Diebitsch suhtautui myönteisesti suomalaisiin SS-vapaaehtoiisiin. Näiden värväystä johtaneen Esko Riekin poika, SS-Untersturmführer (vänrikki) Tero Rieki palveli jonkin aikaa Diebitschin adjutanttina.²⁰⁹

SS-Oberführer (prikaatikenraali) Artur Gustav Martin Phleps (joka käytti myös äitinsä tyttönimeä Stolz) komensi Westland-rykmenttiä 5.7.1941–30.11.1942. Phleps oli aiemmin kuulunut Romanian asevoimien kenraalikuntaan, sillä hän oli lähtöisin Siebenbürgenistä (Transilvania), saksankielisen väestön asuttamasta Romanian osasta. Värväytyessään Waffen-SS:ään hän ilmoitti sukunimekseen Stolz mutta ryhtyi jonkin ajan kuluttua taas käyttämään nimeä Phleps.²¹⁰ Syksyllä 1942 hän sai komennettavakseen uuden SS-vapaaehtoisdivisioonan Prinz Eugenin, joka ryhtyi taistelemaan Kroatiassa jugoslaviaalaisia partisaaneja vastaan. Phleps johti laajoja paikallisen siviilivastarinnan tukahdutustoimia, ja hänen joukkonsa tuhosivat lukuisia kyliä.²¹¹ Etenevät neuvostojoukot vangitsivat Phlepsin Romaniassa syyskuussa 1944. Hän sai surmansa vartijoiden luodeista 21.9.1944, kun joukko vankeja yritti paeta ilmahyökkäyksen aikana.²¹²

Nürnbergin oikeudenkäynnissä Phlepsiä olisi odottanut Jugoslavian viranomaisten valmisteleva syyte sotarikoksista Montenegrossa toukokuun 1943 lopussa. Oikeudenkäyntipöytäkirjan mukaan

SS-Divisioona Prinz Eugenin upseerit ja rivimiehet syyllistyivät äärimmäisen julmiin rikoksiin. Uhreja kidutettiin, ammuttiin, murhattiin tai poltettiin elävältä talojen mukana – Tutkimuksissa kävi ilmi, että tällöin surmattiin edellä kuvatuin hirvittävin keinoin 121 ihmistä. Uhrin olivat enimmältään naisia. Joukossa oli 30 iältään 60–92-vuotiaista sekä 29 lasta, joiden iät vaihtelivat kuudesta kuukaudesta 14 vuoteen. Kylät – poltettiin kokonaan ja rauniot jyrättiin maan tasalle.

Vastuullisiksi nimettyjen upseerien luettelossa Phleps mainittiin ensimmäisenä.²¹³

SS-rykmentti Germania

Waffen SS-jalkaväkirykmentti Germania sai nimensä vuonna 1936 mutta oli perustettu kaksi vuotta aiemmin. Puolan valtauksen syksyllä 1939 osallistunut rykmentti liitettiin vuoden 1940 lopussa SS-Divisioona Wikingiin. SS-rykmentti Germaniassa palveli yhdeksän suomalaista upseeria. Kesällä 1941 rykmentin 2. komppaniassa palveli 34 norjalaista ja 3. komppaniassa 31.²¹⁴ Yksikköön kuului myös muutamia ruotsalaisia vapaaehtoisia.²¹⁵ Rykmentti koostui lähes pelkästään kantasaksalaisista ja ulkosaksalaisista sotilaista.

Rykmentin I pataljoonaa komensi SS-Sturmbannführer (majuri) August Dieckmann.²¹⁶ Hän liittyi NSDAP:hen vuonna 1937 ja komensi vuonna 1943 SS-rykmentti Westlandia. Dieckmann kaatui taistelussa Ukrainassa eräällä Dneprin saarella 10.10.1943. Rykmentin II pataljoonaa komensi SS-Sturmbannführer (majuri) Wolfgang Joerchel. Hänestä tuli vuonna 1934 Hitler-Jugendin sotilasurheilujohtaja (Wehrsportführer). Syksyllä 1939 Joerchel osallistui Puolan valloitukseen SS-rykmentti Germanian upseerina. Hän liittyi myöhemmin uudelleen tähän rykmenttiin mutta palveli myös muissa SS:n rykmenteissä ja divisioonissa. Joerchel kuoli epäselvissä oloissa Prahassa

12.5.1945.²¹⁷ Hänelle myönnettiin 15.3.1943 Suomen kolmannen luokan vapaudenristi.²¹⁸

Germania-rykmenttiä komensi joulukuusta 1940 kesäkuuhun 1942 SS-Standartenführer (eversti), ritari Karl Ferdinand von Oberkamp, joka sittemmin yleni SS-Oberführerin arvoon (prikaatikenraaliksi). Sodan jälkeen Jugoslavian viranomaiset nimesivät von Oberkampin toiseksi pääsylliseksi Montenegrossa toukokuun 1943 lopussa harjoitettuihin julmuuksiin. Vain Phlepsin vastuu arvioitiin vielä suuremmaksi. Von Oberkamp hirtettiin sotarikoksista tuomittuna Belgradissa 4.5.1947.²¹⁹

SS-tykistörykmentti 5

SS-tykistörykmentti 5:n perusti Waffen-SS:n komento-osasto (Kommandoamt) syksyllä 1940. Tykistörykmentti koulutettiin ja varustettiin Dachaun harjoitusleirillä.²²⁰ Rykmenttiin kuului lähes pelkästään kantasaksalaisia tai ulkosaksalaisia sotilaita. Silti rykmentissä palveli myös seitsemän suomalaista upseeria ja viitisenkymmentä norjalais-ta vapaaehtoista.²²¹

SS-Standartenführer (eversti) Herbert Gille komensi tätä yksikköä vuosina 1940–1943.²²² Waffen-SS:n ja Wehrmachtin komentajat arvostivat Gilleä työhönsä omistautuneena ammattisotilaana. Koko Waffen-SS-uransa ajan Gille pyrki esiintymään päteväenä sotilaana, jota ei juuri kiinnostanut politiikka eikä kansallissosialismin ideologia. Niinpä hän ei liittynyt NSDAP:hen ja piti etäisyyttä puolueen näkemyksiä ajaneisiin.

Gillen luona kävi tammikuussa 1942 SS-Sturmbannführer (majuri) Ernst Fick, joka oli SS-Divisioona Wikingin ”ideologinen tarkastaja” (Weltanschauungsoffizier eli poliittisesta indoktrinoinnista vastaava upseeri). Gille teki alaiselleen selväksi, ettei tämä ollut tervetullut vieras. Keskustellessaan Gillen kanssa monen muun upseerin läsnä ollessa Fick silti arvosteli tykistörykmentin komentajaa ja tämän esi-

kuntaa ideologisen ohjeistuksen laiminlyömisestä ja kansallissosialistisen hengen laimeudesta. Gille lausui mielenosoituksellisesti upseerijoukon kuullen, että ”ruskeaan paitaan pukeutuminen ei ole sallittua kunnianarvoisassa tykistörykmentissä, joten lähetän siivousryhmän huoneeseenne”. Fickillä todella oli yllään ruskea SA-paita, ja hän poistui kiireen kaupalla. Myöhemmin hän teki Gillen asenteesta ilmoituksen SS-Oberguppenführer (kenraali) Karl Wolffille, joka kuului SS:n ylipäällikön Heinrich Himmlerin esikuntaan. Välikohtauksesta ei koitunut seuraamuksia Gillelle, mikä nähtävästi johtui siitä, että Felix Steiner asettui puolustamaan tykistörykmentin komentajaa.²²³

Gillen urakehitys ei kärsinyt tapauksesta, vaan hänet ylennettiin sittemmin SS-Divisioonan Wikingin ja edelleen IV SS-panssariarmeijakunnan komentajaksi. Hänestä tuli lopulta yksi Saksan asevoimien palkituimmista upseereista.²²⁴ Gillelle myönnettiin 15.3.1943 Suomen ensimmäisen luokan vapaudenristi.²²⁵ Norjalainen *Aftenposten* julkaisi huhtikuussa 1944 artikkelin Gillestä, jolle oli juuri myönnetty harvinainen kunniamerkki. Lehden mukaan

Gille ilmaantui tarvittaessa aina paikalle ja selvitti vaikeimmatkin tilanteet rauhallisesti. Gille ei koskaan hermostunut vaan pysyi aina tyynenä. Hänellä ei tuntunut olevan hermoja lainkaan – – Gille on velvollisuutensa vakaasti täyttävä mies, peloton ja nuhteeton sotilas, peräänantamaton kansallissosialisti. SS-Gruppenführer (kenraaliluutnantti) Herbert Gille kuuluu Führerin parhaisiin sotilaisiin.²²⁶

Artikkelissa selvästikin liioiteltiin Gillen erinomaisuutta. Kiinnostavasti häntä luonnehdittiin vakaumukselliseksi kansallissosialistiksi ja yhdeksi Hitlerin uskollisimmista sotilaista, vaikka hän ei kuulunut puolueeseen. Gille selvisi sodasta hengissä ja vapautettiin sotavankueudesta vuonna 1948. Hän toimi sittemmin johtavassa asemassa HIAG-järjestössä (Hilfsgemeinschaft auf Gegenseitigkeit der Angehö-

rigen der ehemaligen Waffen-SS), joka oli sotaveteraanien keskeinen painostusryhmä ja natsikauden asevoimien kunnianpalautuksen edistäjä.²²⁷

SS-tykistörykmentti 5:n 1. patteristoa komensi SS-Sturmbannführer (majuri) Ernst Fick. Hän liittyi NSDAP:hen vuonna 1929 ja sai puolueen paikallisjohtajan (Ortsgruppenleiter) tehtävän Spiegelaussa, Ala-Baijerin piirissä. Myöhemmin hän toimi henkilöstön ideologisena kouluttajana Saksan ilmavoimien ja SS:n eri yksiköissä. Fick liittyi keväällä 1941 SS-tykistörykmentti 5:een perehtyäkseen divisioonan toimintaan (zur informatorischen Dienstleistung). Huolimatta riidoistaan rykmentin komentajan Herbert Gillen kanssa Fick eteni urallaan ja sai tammikuussa 1944 arvon SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS (kenraalimajuri). Fick kuoli virka-autossaan amerikkalaisten sotilaiden luoteihin Staffelseen rannalla Murnaussa 29.4.1945.²²⁸

Fickin seuraajaksi SS-tykistörykmentti 5:n komentajana tuli SS-Sturmbannführer (majuri) Paul-Albert ”Peter” Kausch, joka palveli Felix Steinerin adjutanttina vuosina 1941–1943, kun tämän komentama Wiking-divisioona eteni Donin Rostoviin, Krasnodariin, Maiko-piin ja Terekjoelle. Kausch liittyi NSDAP:hen vuonna 1933, palveli SS-Divisioona Totenkopfissa ja sai keväällä 1941 siirron SS-Divisioona Wikingiin kuuluvaan SS-tykistörykmentti 5:een. Hänelle myönnettiin 21.10.1942 Suomen kolmannen luokan vapaudenristi.²²⁹ Myöhemmin Kausch palveli muissa SS-yksiköissä ja vietti vuodet 1945–1956 neuvostoliittolaisten sotavankina.²³⁰

SS-Sturmbannführer (majuri) Constantin Heldmann, 4. patteriston komentaja, liittyi NSDAP:hen vuonna 1931 ja palveli vuosina 1939–1941 upseerina SS-Divisioona Totenkopfissa, vuonna 1941 SS-Divisioona Wikingissä ja SS-Divisioona Nordissa Itä-Karjalan Kiestinissä sekä vuonna 1942 SS:n täydennysrykmentissä. Heldmann johti vuosina 1942–1943 täydennysmiesten värväystä Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan. Tällöin hän toimi Helsingissä SS-yhdysesikunnan (SS-Verbindungsstab Finnland) päällikkönä.²³¹

SS-tiedusteluosasto 5

SS-tiedusteluosasto 5:een kuului neljä komppaniaa. Osastossa palveli kaikkiaan 43 suomalaista vapaaehtoista: 4 upseeria ja 39 miehistöön kuuluvaa.²³² Osaston riveihin kuului myös norjalaisia vapaaehtoisia.²³³ Suomalaisten SS-miesten keskuudessa osastoa nimitettiin järjestyslukunsa perusteella viidenneksi kolonnaksi.²³⁴ Vuosina 1940–1942 osastoa komensi SS-Hauptsturmführer (kapteeni), vapaaherra Hans-Albin von Reitzenstein.²³⁵ Hän teki itsemurhan 30.11.1943 osallistuttuaan erään Waffen-SS:n venäläisvapaaehtoisen (Hilfswilliger eli Hiwi) raiskaamiseen ja surmaamiseen.²³⁶

SS-panssarintorjuntaosasto 5

SS-panssarintorjuntaosasto 5 koostui kolmesta komppaniasta. Yksikössä palveli 44 suomalaista: 4 upseeria ja 40 miehistöön kuuluvaa.²³⁷ Norjalaisia vapaaehtoisia kuului osastoon kolmisenkymmentä.²³⁸ Osastoa komensi SS-Brigadeführer (kenraalimajuri) Berthold Maack.²³⁹ Hän liittyi NSDAP:hen vuonna 1930. Maack osallistui kesällä 1934 pidätyksiin ja teloituksiin, joihin ryhdyttiin Ernst Röhmin johtaman SA:n siiven murskaamiseksi. Syksyllä 1934 Maack työskenteli esimiestehtävissä Dachaun keskitysleirissä. Häntä on kuvattu erinomaisesti rintamakomentajaksi, joka näki suurta vaivaa huolehtiakseen komentoonsa uskottujen miesten hyvinvoinnista.²⁴⁰

Suomalainen vapaaehtoispataljoona

Suomalaiset SS-vapaaehtoiset – keväällä 1941 rekrytoidut noin 1 200 miestä – kuljetettiin Suomesta meriteitse Stettiniin vuoden 1941 toukokuussa ja kesäkuun alussa. SS-vapaaehtoispataljoona Nordost (SS-Freiwilligen-Bataillon Nordost) perustettiin 15.6.1941. Suomalaisista

vapaaehtoisista enimmäkseen olivat kuitenkin vailla rintamapalveluksessa tarvittavaa koulutusta ja kokemusta, joten heidät lähetettiin seuraaviksi kuukausiksi alokaskoulutukseen. Pataljoona sai 13.9.1941 uudeksi nimekseen Waffen-SS:n suomalainen vapaaehtoispataljoona (Finnisches Freiwilligen-Bataillon der Waffen-SS). Pataljoonan 1 180 sotilasta pieni osa oli saksalaisia. Pataljoonaa harjoitettiin useassa koulutuskeskuksessa, aluksi kesäkuussa 1941 Schönbrunnin kasarmeilla Wienissä. Heinäkuussa pataljoona siirrettiin Stralsundiin ja elokuussa suureen Groß Bornin koulutuskeskukseen, joka sijaitsi Stettinin ja Danzigin puolivälissä. Pataljoona lähti Groß Bornista 3.12.1941 ja eteni Neuvostoliiton alueelle. Talven kuluessa pataljoona liitettiin SS-Divisioonan Wikingiin, joka oli asemassa Miusjoella (Miusin linja). Suomalaiset tulokkaat liitettiin SS-rykmentti Nordlandiin, aluksi 16.2.1942 lähtien ylimääräiseksi IV pataljoonaksi (IV. (finn.)/Nordland) ja 20.5.1942 lähtien III pataljoonaksi (III. (finn.)/Nordland). Tämän jälkeen pataljoonasta käytettiin yleensä nimitystä Nordlandin kolmonen (Drittes Nordland).²⁴¹

SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Hans Collani nimitettiin pataljoonan komentajaksi keväällä 1941, ja hän hoiti tehtävää aina heinäkuuhun 1943, jolloin pataljoona hajotettiin. Collani otti NSDAP:n jäsenkirjan vuonna 1932 ja liittyi seuraavana vuonna Leibstandarte Adolf Hitlerin riveihin. Hän toimi yksikön pahamaineisen komentajan, SS-Gruppenführer (kenraaliluutnantti) Joseph ”Sepp” Dietrichin adjutanttina vuosina 1935–1939. Collani sai 8.9.1942 Suomen kolmannen luokan vapaudenristin.²⁴² Wiking-divisioonan komentaja Felix Steiner myönsi, ettei Collani ”tainnut olla kovinkaan menestyksekkäs psykologisesti”. Steinerillä oli rykmentinkomentajana toimiessaan ollut Collani alaisenaan, joten hän tunsikin vapaaehtoispataljoonan komentajan hyvin. Steinerin mielestä suomalainen vapaaehtoispataljoona oli silti hyvissä käsissä, vaikka olisikin mieluummin nimittänyt tehtävään jonkun oman esikuntansa upseereista. Collani kuitenkin sopeutui tehtävään hyvin ja Steinerin käsityksen mukaan vähitellen voitti suomalaisten sotilaidensa ”täyden luottamuksen”. Suomalais-

ten SS-miesten parissa taas katsottiin yleisesti, että Collani pysyi etäisenä ja ymmärsi huonosti ”suomalaista mielenlaatua”.²⁴³ Rintamalla vuonna 1942 hänet tunnettiin hyvän ruuan ja väkijuomien ystäväksi.²⁴⁴ Collani palveli kymmenen vuotta SS-Hauptsturmführerinä (kapteenina), kunnes hänet ylennettiin SS-Sturmbannführeriksi (majuriksi) vuonna 1942 ja SS-Obersturmbannführeriksi (everstiluutnantiksi) vuonna 1943. Hän teki itsemurhan 29.7.1944 Itä-Virossa Narvan lähellä välttääkseen joutumasta neuvostojoukkojen käsiin. Kuolemansa jälkeen Collani sai SS-Standartenführerin arvon (eversti) ja rautaristin ritariristin.²⁴⁵

Suomalaisten panos Waffen-SS:ssä

Suomalaiset vapaaehtoiset muodostivat hyvin pienen osan Waffen-SS:n miesvahvuudesta. Kaikkiaan noin 900 000 aseistetusta SS-miehestä 1 408 suomalaisvapaaehtoisen osuus oli alle 0,2 prosenttia. Kesällä ja syksyllä 1941 suomalaisten osuus SS-Divisioonana Wikingin vahvuudesta oli noin kaksi prosenttia. Talvella 1942 suomalaisten osuus kasvoi noin viiteen prosenttiin, kun Suomalainen vapaaehtois-pataljoona liitettiin divisioonaan itäisellä sotatoimialueella. Suomalaiset vapaaehtoiset palvelivat SS:n riveissä pääosin miehistöasemassa. Vaikka suomalaisten joukkoon kuului kolmisenkymmentä upseeria, he eivät komentaneet yksiköitä vaan olivat etupäässä tarkkailijoita. Se, että suomalaiset upseerit eivät saaneet sotilasarvoaan vastaavaa asemaa ja tehtäviä, aiheutti jännitteitä heidän ja saksalaisten välille. Ensimmäinen suomalainen komppanianpäällikkö nimitettiin vasta maaliskuussa 1942.²⁴⁶

Laskennallisesti suomalaisille kertyi SS:n riveissä vuosina 1941–1943 yhteensä noin 33 600 miespalveluskuukautta, joista viidennes kului etulinjassa.²⁴⁷ Suomalaisten tappioluvut olivat kuitenkin korkeat. Kaikkiaan 256 SS-vapaaehtoista kaatui, 14 katosi ja 686 haavoittui vuosina 1941–1943. Suomalaisten SS-vapaaehtoisten soti-

laallinen merkitys Saksan hyökkäyksessä Neuvostoliittoon oli silti vähäinen. Useiden kansakuntien osallistuminen hyökkäykseen olikin saksalaisille ennen muuta poliittisesti tärkeää.

Divisioonan komentaja Felix Steiner

SS-Divisioonana Wikingiä komensi vuoden 1940 lopulta lähtien Felix Steiner²⁴⁸, joka ylennettiin 9.11.1940 kenraalimajuriksi (SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS). Steiner oli kuulunut SA:han²⁴⁹ jo ennen vuotta 1933, joten hänen uransa kehittyi suopeasti kansallissosialistien valtaannousun jälkeen. Steiner erosi Reichswehristä vuonna 1935 ja siirtyi SS:n palvelukseen. Seuraavana vuonna hänestä tuli SS-Standartenführer (eversti) ja SS-rykmentti Deutschlandin komentaja. Vuoden 1942 alussa hänet ylennettiin kenraaliluutnantiksi (SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS) ja heinäkuussa 1943 kenraaliksi (SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS).²⁵⁰

Steineria on luonnehdittu ”konservatiiviseksi idealistiksi ja eteväksi kenraaliksi”.²⁵¹ Maineeltaan tai henkilökohtaiselta olemukseltaan hän ei vastaa yleistä kuvaa Waffen-SS:n komentajista, vaan hänet on rinnastettu Wehrmachtin kenraaleihin.²⁵² Steiner liittyi NSDAP:hen ilmeisesti vuonna 1937. Hän sai jäsennumeron 4 264 295.²⁵³ Siten Steiner ei kuulunut niin sanottuihin vanhoihin taistelijoihin, jotka liittyivät puolueeseen ennen tammikuuta 1933.

Waffen-SS:ssä Steiner otti käyttöön hyvin koordinoitun koulutus- ja operaatiomallin. Siinä korostettiin vapaaehtoisotilaiden hyvää fyysistä kuntoa, mikä antoi mahdollisuuden käyttää tehokkaita iskujoukkoja (Stosstruppe). Niiden toimintaa tukivat motorisoitujen yksiköiden hyvä liikkuvuus ja monipuoliseen aseistukseen perustuva suuri tulivoima. Steiner onkin saanut tunnustusta menestyksekkäiden hyökkäystaktiikoiden kehittämisestä sekä Waffen-SS:lle tunnusomaiseksi tulleesta tulivoimaisten pienten jalkaväyksiköiden käy-

töstä lähitaisteluissa. Fyysisessä koulutuksessa Steiner pitkälti yhdisti alokkaille pidetyt liikuntaharjoitukset vanhakantaisiin sulkeis-harjoituksiin.²⁵⁴ Hän ei hylännyt ikimuistoista sokean tottelemisen vaatimusta (Kadaverdisziplin²⁵⁵) mutta muokkasi koulutusta keskitymään siihen, että niin yksilöt kuin yksikötkin suorittavat taistelukentällä tehtävänsä tunnollisesti, voimakkaasti ja nopeasti.

Kenneth Estesin mielestä Steiner osoittautui ”edistykselliseksi, näkemykselliseksi ja intoutuneeksi upseeriksi, joka korosti esimerkin avulla johtamista ja lujan moraalin ylläpitoa joukoissa. Vakuuttava innokkuus ja kyky ymmärtää eroja ulkomaisten, eri kansallisuuksia edustavien vapaaehtoisten välillä tekivät Steinerista ihanteellisen komentajan Saksan asevoimien ensimmäiselle monikansalliselle joukkoyksikölle.” Steiner tulkitsti ”länsieurooppalaisten vapaaehtoisuuden perustuvan syviin psykologisiin tekijöihin” ja ”heijastavan Euroopan nuorison kriisiä”. ”Isiensä nationalismiin turhautuneet nuoret miehet ottivat herkästi vastaan Steinerin sanoman, että Wiking-divisioonaa piti lujasti koossa yhteinen eurooppalainen kulttuuriperintö.” Estesin mukaan ”varmaankin halu uudistaa sotilasjohtajuuden periaatteita sai Steinerin korostamaan pangermaanista tai eurooppalaista siddettä miestensä välillä joukko-osastohengen lujittamiseksi”. Silti eurooppalaisen ja pangermaanis hengen lietsontaan liittyi paljon retoriikkaa ja aimo annos pyrkimystä saada tukea Saksan elintilapolitiikalle (Lebensraumpolitik). Länsieurooppalaisten vapaaehtoisten osuus Waffen-SS:ssä jäi kuitenkin lopulta vähäiseksi verrattuna kanta- ja ulkosaksalaisiin. Tämä tuotti pahan pettymyksen SS:n vapaaehtoisohjelman johtaville suunnittelijoille, kuten Gottlob Bergerille, Felix Steinerille, Franz Riedwegille ja Heinrich Himmlerille.²⁵⁶

Sotilaiden henkistä vahvuutta yritettiin lujittaa järjestelmällisesti: pyrittiin kasvattamaan sotilaallista luonteenlaatua, valiojoukkoon kuulumisesta kumpuavaa ylpeyttä ja itseluottamusta sekä yhteisten koettelemusten terästävä rokkeutta, arvovaltaa ja toveruutta. Propagandatyössä ja yhteishengen rakentamisessa hyödynnettiin niitä kokemuksia, joita SS-Divisioonat Leibstandarte Adolf Hitler, Das

Reich ja Totenkopf olivat saaneet Puolan-sotaretkellä vuonna 1939. Eritellessään Waffen-SS:n yksiköille kiinteyttä ja luovuutta antavia tekijöitä Steiner teki seuraavia päätelmiä:

Tunnollinen huolehtiminen joukkojen hyvinvoinnista ja toverihengen lujittaminen vankensivat miesten ennestäänkin vahvaa yhteenkuuluvuuden tunnetta. Joukon henkinen yhtenäisyys tiivistyi, luottamus upseerien ja miesten välillä kasvoi.²⁵⁷

Koska Steinerin ”dynaaminen” taisteluyksikön malli osoittautui menestyksekkäästi, se alkoi pian vaikuttaa muissakin Waffen-SS:n divisioonissa. Malli ei silti tullut vallitsevaksi Waffen-SS:n miehistökoulutuksessa.²⁵⁸ Steiner piti keskeisinä fyysisen kunnon ja henkilökohtaisen aloitteellisuuden edistämistä, jotta alokkaista kehkeytyisi taistelulentäjien erämiehiä. Brittiläinen historioitsija Adrian Weale on huomauttanut, että tässä ei ollut sinänsä mitään uutta. Saksassa oli jo pitkään koulutettu jääkäreiksi (Jäger) nimitettyjä neuvokkaita, nopeasti liikkuvia ja kevyesti aseistettuja jalkaväkimiehiä. Jääkäreitä kuitenkin käytettiin vanhastaan erityistehtäviin pieninä yksikköinä, kun taas Steiner keksi hyödyntää jääkäritaktiikkaa suurissa ja raskaasti aseistetuissa jalkaväkiosastoissa.

Erityisjoukkojen koulutus ei lopultakaan ollut vallankumouksellista. Siinä vain keskityttiin tuottamaan Steinerin tarvitsemia muuntautumiskykyisiä sotilaita. Kaikki koulutuksen ainekset olivat tuttuja aikakauden ammattisotilaille.²⁵⁹

Steiner tiivisti ajatuksensa sotilaiden johtamisesta ja kouluttamisesta puheenvuoroon ”Menschenführung und Erziehung im Kriege” (Joukkojen komentaminen ja kouluttaminen sodassa), jonka hän kirjasi 22.1.1942: ”Järkevän ja inhimillisen johtamisen peruslähtökohta on, että esimiehet pitävät jatkuvasti ja uupumatta huolta alaisistaan.” Upseerin tulee toimia siten, että hänen miehensä luottavat häneen

täysin ja hyväksyvät hänet aseveljekseen. Tämä edellyttää rivimiesten asiallista, inhimillistä ja hyväntahtoista kohtelua. ”Tällaista upseeria miehet arvostavat suuresti. Tästä pitäen jokaisen komentajan tulee luoda vahvat siteet joukkoihinsa. Erityisesti joukkueenjohtajien ja komppanianpäälliköiden tulee liikkua miestensä parissa, näyttää esimerkkiä ja suostua keskustelemaan luottamuksellisesti mistä tahansa kysymyksistä. Upseeri ei saa eristäytyä ihmisenä miehistään.”²⁶⁰ Steiner siis vaati luopumaan kokonaan saksalaisten upseerien vanhasta ylimielisyydestä, ei kuitenkaan tiukasta sotilaskurista.

Monet siteet liittivät Steinerin Suomeen, sillä kaikki suomalaiset SS-vapaaehtoiset sijoitettiin hänen divisioonaansa. Steiner myös osoitti henkilökohtaista kiinnostusta suomalaisvapaaehtoisia kohtaan ja halusi luoda yhteyksiä Suomeen. Hän piti vuosina 1941–1943 tiiviisti yhteyttä suomalaiseen yhdysupseeriin, SS-Obersturmbannführer (evers-tiluutnantti) Kalervo Kurkialaan. Steiner kutsui Kurkialan 10.12.1941 illalliselle, jonka aikana keskusteltiin juutalaisten joukkomurhista. Herrat illastivat yhdessä myös 29.5.1942, jolloin puhuttiin paljon rotukysymyksistä, kansojen keskinäisistä suhteista ja kansallissosialismista.²⁶¹ Yhteistä kiinnostusta tunnettiin myös uskontoa ja kirkkoa kohtaan.²⁶² Kenraaliluutnantti Paavo Talvela vieraili Suomen asevoimien päämajan edustajana Steinerin luona Miusin linjalla 16.–22.5.1941 sekä 20.–22.10.1942. Vierailuun sisältyi joukkojen katselmuksia, tutustumisretkiä, konsertteja ja illanviettoja, joissa tarjoiltiin kaviaaria, äyriäisiä, Krimin kuohuviiniä ja suomalaisen saunan löylyjä. Steinerin alaisista isäntiä edustivat muun muassa Herbert Gille, Karl Diebitsch, Harry Polewacz, Fritz von Scholz, Paul-Albert Kausch ja Hans Collani.²⁶³ Kenraaliluutnantti Harald Öhquist puolestaan kävi tarkastamassa suomalaisvapaaehtoisten joukot elokuun lopussa 1941 ja vieraili Steinerin ja tämän upseerien luona Miusin rintamalla 27.–28.8.1942.²⁶⁴

Steinerille myönnettiin 8.9.1942 Suomen ensimmäisen luokan vapaudenristi.²⁶⁵ Hän vieraili Suomessa kesäkuun 1943 alussa ja tapasi maan keskeisiä päättäjiä, kuten tasavallan presidentti Risto Rytin, puolustusministeri Rudolf Waldenin, SS-vapaaehtoistoimikunnan pu-

Molotov ja Ribbentropin sopimuksen salaisessa lisäpöytäkirjassa natsi-Saksa ja Neuvostoliitto totesivat Suomen kuuluvan jälkimmäisen suurvallan etupiiriin. Ajaakseen sopimukseen tunnustettuja etujaan Neuvostoliitto hyökkäsi Suomeen 30. marraskuuta 1939. Neuvostoilmavoimien pommituksen tuhoja Mikkelissä 5. tammikuuta 1940. SA-kuva.

Suomen ja Neuvostoliiton välillä käyty talvisota päättyi Moskovan rauhaan 13. maaliskuuta 1940. Rauhanehdoissa Suomi pakotettiin luovuttamaan liki kymmenesosa alueestaan. Yli 422 000 ihmistä, 12 prosenttia Suomen väestöstä, siirrettiin uuden itärajan länsipuolelle. Evakuointi käynnissä Särkisyrsässä 18. maaliskuuta 1940. SA-kuva.

Suomalaisten vapaaehtoisten lähettämistä Saksan Wehrmachiin ehdottivat jo elokuussa 1940 eräät ensimmäisen maailmansodan aikana Preussin kuninkaallisessa jääkäripataljoona 27:ssä palvelleet suomalaiset. Jääkärikenraalimajuri Leonard Grandell (oik.) oli valmistelemassa tätä hanketta, joka ei vielä tuolloin johtanut tuloksiin. Sotataloustoimistossa Helsingissä 1. maaliskuuta 1940 otetussa kuvassa pöydän ääressä myös kauppa- ja teollisuusministeri Väinö Kotilainen. SA-kuva.

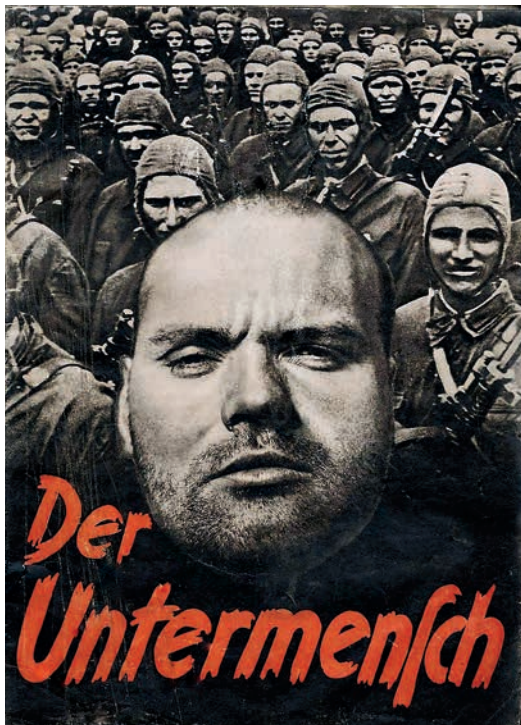
Reichsführer SS Heinrich Himmler oli kaikkien SS-joukkojen ylipäällikkö ja juutalaisten kansanmurhan suunnittelija. Hän halusi monista Euroopan kansoista värvättävän sotilaita SS:ään, jotta juutalaisia ja kommunisteja koskevien kansallissosialististen oppien voitaisiin näyttää saavan laajaa kannatusta Euroopassa. Olli Wikbergin kokoelma.

SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS Gottlob Berger oli Heinrich Himmlerin oikea käsi uudistettaessa SS:n rakenteita. Berger ryhtyi vuonna 1940 värväämään vapaaehtoisia Saksaan liitetystä Itävaltasta sekä Belgiasta, Tanskasta ja Norjasta, jotka Saksa oli miehittänyt. Poliittisista syistä Himmler ja Berger halusivat myös suomalaisten vapaaehtoisten liittyvän SS:n eikä Wehrmachtin riveihin. Bundesarchiv.

Joulukuussa 1940 natsi-Saksan havaittiin muuttavan politiikkaansa, ja Suomi alkoi etsiä tukea odottamansa Neuvostoliiton uuden hyökkäyksen varalta. Vuonna 1941 otetussa kuvassa Suomen sotilasiamies, eversti Walter Horn (kolmas oikealta) on Berliinissä saksalaisten SS-upseerien ja kahden siviilin seurassa. Jälkimmäiset luultavasti osallistuivat SS-vapaaehtoisten värväämiseen Suomessa. Olli Wikbergin kokoelma.

Heinrich Himmlerin ja Gottlob Bergerin käskystä julkaistiin vuonna 1942 pamfletti *Der Untermensch* (Ali-ihminen). Kansallisosialistien rotuoppeihin perustunut 50-sivuinen kirjanen pyrki tukemaan näkemyksiä, joiden nojalla saksalaiset perustelivat joukkomurhia idästä valtaamillaan alueilla. Yksityiskokoelma.

Suomalainen upseeri (oikea sivu, ylhäällä oikealla) oli nostettu Himmlerin ja Bergerin propaganda-julkaisussa *Der Untermensch* (1942) yhdeksi niistä Euroopan eri kansojen ja rotujen edustajista, "joita kuitenkin yhdistää halu hävittää ali-ihmiset tästä maailmasta. Tuolla ihmiskunnan kuona! Tässä taas se joukko, joka verisitein on liittynyt yhteistä korkeaa päämäärää toteuttamaan!"

„... verbündet mit Urdwiesen und dem Abschaum der ganzen Welt, aber die geeigneten Werkzeuge in der Hand des ewigen Juden, des Meisters organisierten Massenmordes. Nur für die Dummen getarnt im Kleide des Bürgers.“

Dieser finnische Offizier,...

Dieser spanische Kämpfer...

Dieser niederländische Seemann,...

Dieser junge Indianer...

Dieser norddeutsche Bauer, die Menschheit aller europäischen Völker sind Kammern aber nicht nach dem Willen des Untermenschen von ihnen Erde weilig werden. Durch das Ausweiden des Menschenspezifisches! Hier die Schicksalsgemeinschaft eine hohen arbeitsfähigen Bevölkerung!

SS-Obergruppenführer (kenraali) ja Saksan keskusturvallisuusviraston päällikkö Reinhard Heydrich (edessä keskellä) sekä joukko muita saksalaisupseereita vierailivat Ekebergin saksalaisella sotilashautausmaalla Oslossa syyskuussa 1941. Heydrichin johdolla perustettiin tuhoamisryhmät (Einsatzgruppen), joiden tuli huolehtia juutalaisten ja muiden "ei-toivottujen" ihmisryhmien hävittämisestä Neuvostoliittoon tehdyn sotaretken aikana. Tuhoamisryhmä C teki yhteistyötä SS-Divisioonan Vikingin kanssa. Norjan kansallisarkisto.

Suomen asevoimien päämaja päätti huhtikuussa 1943, että suomalaisten SS-miesten palvelusopimuksia ei enää uusita. Saksalaiset olivat kärsineet tappion Stalingradissa, ja suomalaisjoukkoja tarvittiin kotimaassa. Pitkä ja hidas paluumatka alkoi toukokuussa 1943. Kuvassa suomalaisia SS-miehiä junamatkalla Baltian maiden kautta kohti Suomenlahtea. Olli Wikbergin kokoelma.

Suomalaisten SS-miesten värväys aloitettiin salaa Insinööriomisto Rataksen suojissa. Toimistopäälliköksi nimitettiin luutnantti Aarne Kauhanen (selin) valtiollisesta poliisista. Hänet tunnettiin juutalaisvastaisista näkemyksistään ja läheisistä yhteyksistään Saksan Gestapoon. Puhelimeen puhuva mies lienee Bruno Aaltonen, valtiollisen poliisin apulaispäällikkö. Jokipii 1996.

Palvelusotomus • Tjänstgöringskontrakt • Verpflichtungserklärung

Nimi: **I TÄHL** Etnimmet: **Jouko**
 Namn: **Jouko** Fullt förnamn:
 Namnet: **Sami** Sämtil: **Antoni**
 Syntytty: **21 / 12 1916** (pöytä):
 Född: **1916** (ort): **Mäntsälä**
 Geboren: in (Ort):
 Kotipaikka: **Pornainen** Osoite:
 Hemort: **Helsinki, Itä-Kaipoväistä 12 A** Address:
 Wohnort: Address:
 Ammatti: Likouste: **Ev.luth.**
 Yhte: Religion:
 Beruf: Konfession:

Olen arjalais / sinjalaisia syntyperää
 Jag är av arisk / judisk härkomst
 Ich bin arischer / jüdischer Abstammung

Piisus: **182 cm** Naimaton, naimat, leski, vaimot
 Osoite: **Uusi, apulais-kuukausi**
 Last: **Leikki, vaimot, vaimot, vaimot**
 Vanhempien nimi ja osoite: **Juho Artur I TÄHL, Leikkoski, Suomi, (Vater)**
 Foräldrarnas namn och adress: **Aino Maria, o.s. Heikkola, Leikkoski, Suomi, (Mutter)**
 Name u. Anschrift der Eltern:
 Isän ammatti: **maamitteli**
 Faderns yrke:
 Der Beruf des Vaters:
 Lähimmäs omanen nimi ja osoite: **(Vater) Juho I TÄHL, Leikkoski, Suomi-Finnlnd.**
 Den närmste anförwandens namn o. adress:
 Name u. Anschrift der nächsten Angehörigen:
 Koulutus: **ylisääntö**
 Skolbildning:
 Schulbildung:

Kielitaito: **suomi, ruots, saksa** Millainen: **---**
 Språkkunskap: **suomi, ruots, saksa** Hurudan:
 Sprachen: **suomeksi, saksaksi** Welchen:
 Urhoito- ja muut erikoisarrastukset: **---**
 Sport- och andra intressen:
 Sportliche Betätigung u. andere Interessen:
 Onko ajokortti: **ei** Millainen: **---**
 Har Ni körkort: **ei** Hurudan:
 Besitzen Sie Führerscheine: **---** Welchen:
 Puoluekanta: **antisemitisti**
 Anhängare av vilket parti:
 Angehöriger welcher politischen Partei oder Richtung:
 Ranglusu: **ei**
 Beurlaubung:
 Vorbestrafte: **---**

Palvelus (miss): **KTR 1** **KTR 12.**
 Tjänstgöringstid: **22. 12. 1916 - 28. 12. 1918**
 Götinstid:
 Miss allman: **10. 10. 1939 - 26. 7. 1940**
 Under tiden:
 Vars vems lita namn:
 Anslut: **Kenttäyhdistys**
 Vapenlag: **---**
 Erikokoulutus: **leikkoski, jään jhl: ma pöytä**
 Specialutbildning:
 Sotilasarvo: **22. luter.**
 Militärang: **---**
 Laster Dienstgrad:
 Osoitusnro soita: **Suomen - Vapojen sot. 1939-40**
 Kriegerbuchstabe:

Suodan sotilaspöytäkirjan Saksan puolustusvoimien kuuhissa SS-joukoissa koto sodan ajaksi kuitenkin enintään kahdeksi, neljäkäs vuodeksi.
 Jag förbehåller mig till militärtjänstgöring i de tyska Riketsväsendet tillhörande SS-trupperna så långt kriget varar, dock högst två, fyra år.
 Ich verpflichte mich zur militärischen Dienstleistung in der Waffen SS (Deutsche Wehrmacht) für die Dauer des Krieges, doch höchstens zwei, vier Jahre.

Päiväty: **21 / 12 1916**
 Datum:

Huone: **Kaksi valokuvaa.**
 Obot: **Yksi fotografier.**
Zwei Lichtbilder.

8 7 6 5 4 3 2 1 1 2 3 4 5 6 7 8
 8 7 6 5 4 3 2 1 1 2 3 4 5 6 7 8

*) Terveystietojen täyttämisen. Det öfverhöriga öfverstycket. Nicht anzufüllen ist zu vermeiden.

*) Terveystietojen täyttämisen. Det öfverhöriga öfverstycket. Nicht anzufüllen ist zu vermeiden.

Nimi: **HEIKKI** Etnimmet: **Olavi Antero.**
 Namn: **Olavi Antero.** Fullt förnamn:
 Syntytty: **21 / 11 1915.** (pöytä):
 Född: **1915** (ort): **Sippola**
 Kotipaikka: **Helsinki** Osoite:
 Hemort: **---** Address:
 Ammatti: **Varustehöytäjä.** Millainen: **---**
 Yhte: **---** Religion:
 Piisus: **189 cm.** Naimaton, naimat, leski, vaimot
 Längd: **---** Osoite: **---**
 Osoite: **---** Last: **---**

Vanhempien nimi ja osoite: **Tilho Johannes Heikki, Mäkelä.**
 Foräldrarnas namn och adress:
 Isän ammatti: **---**
 Faderns yrke: **---**
 Lähimmäs omanen nimi ja osoite: **V. J. HEIKKI, Mäkelä.**
 Den närmste anförwandens namn o. adress:

Koulutus: **---**
 Skolbildning:
 Schulbildung:
 Kielitaito: **---** Millainen: **---**
 Språkkunskap: **---** Hurudan:
 Sprachen: **---** Welchen:
 Urhoito- ja muut erikoisarrastukset: **---**
 Sport- och andra intressen: **---**
 Sportliche Betätigung u. andere Interessen:
 Onko ajokortti: **---** Millainen: **---**
 Har Ni körkort: **---** Hurudan:
 Besitzen Sie Führerscheine: **---** Welchen:
 Puoluekanta: **---**
 Anhängare av vilket parti:
 Angehöriger welcher politischen Partei oder Richtung:
 Ranglusu: **---**
 Beurlaubung:
 Vorbestrafte: **---**

Makodollinen puoluekanta: **---**
 Partistillskynd, i fall någon:
 Ranglusu: **---**
 Beurlaubung:
 Vorbestrafte: **---**
 Sotilas- t. k. palvelus (miss): **---**
 Militär t. k. tjänst: **---**
 Miss allman: **1915-1916.**
 Under tiden:
 Anslut: **---**
 Vapenlag: **---**
 Erikokoulutus: **---**
 Specialutbildning:
 Sotilasarvo: **---**
 Militärang:
 Osoitusnro soita: **---**
 Kriegerbuchstabe:

Helsingin 28 12 16 1916.

O. Heikki
 Antero, Antero.

Huone: **Kaksi valokuvaa.**
 Obot: **Yksi fotografier.**

SS:n palvelukseen pyrkineiden Jouko Itälän ja Olavi Häklin hakuvaiheessa täyttämää lomaketta. Itälä merkitsi puoluekannakseen "antisemitisti". Hänen lisäksi vain yksi toinen hakija tunnustautui avoimesti antisemitistiksi. Häkli ilmoitti puolueekseen IKL:n. Itälän hakemus hyväksyttiin mutta Häklin hylättiin. Esko Rieki hylkäsi monia oikeistolaisten hakemuksia, jotta "poliittinen tasapaino" säilyisi. Mauno Jokipiin kokoelma. Kansalliskirasto.

Itämeren yli Saksaan matkaavia suomalaisia SS-vapaaehtoisia höyrylaiva *Adlerin* kannella toukokuussa 1941. Parvilahti 1959.

Suomalaisista SS-vapaaehtoisista vain noin 400 hyväksyttiin suoraan sotapalvelukseen SS-Divisioona Vikingin riveissä. Enemmistö lähetettiin ensin sotilaskoulutukseen. Olli Wikbergin kokoelma.

Gigantin kaupunki sijaitsi Zelinan ja Salskin välillä, noin 400 kilometriä Stalingradista lounaaseen. Gigantin alueella toimi yksi Neuvostoliiton suurimmista valtiontiloista eli sovhooseista. SS-Divisioonan Wiking jätettiin lopulta lähettämättä Stalingradin taisteluihin. SS-mies Kaj Duncker piirsi 22. tammikuuta 1943 kuvan Gigantin sovhoosista ja rautatiestä. Kaj Dunckerin kokoelma. SLS.

Vapaaehtoisia SS-miehiä rohkaistiin pitämään päiväkirjaa ja tekemään muistiinpanoja sotapolultaan. Suomalaisen SS-miehen Herkko Kososen päiväkirja. Yksityskokoelma.

Yhteisluonnalla 24.7.41.

Lutnant Pihkala!

Me 1 Werkstekomppanian suomalaiset käännyimme Herran Lutnantin puoleen asioissa jotka jo kauan ovat painaneet mieltämme ja monistaan kantuttaneet.

Toivomme että Herran Lutnantti, joka ottaa yhdysupseerina meitä korkeassa postauksessa, voisitte vaikuttaa asiassamme, tai ainakin antaa meille tietoa.

Tämän kimpelon saigukon jälkeen istumme asiain ytimessä.

Ennen sodan alkua olimme keuhki t.s. kolutusarjan suomalaiset kodilla Wöngissä jokatella vasten. Täällä tiedusteli Oberleutnantin Karriin muun muusta, ketkä meistä ovat lähteneet Ilmorvoiniin apumekaturiin tai Tekniillisiin opistoihin. Pääsimme siihen käsitteeseen, että oli kyseessä komppaniasta Ilmorvoiniin, joka aselajina on meille luonnollisesti lähempi ja mielenkiintoisempi.

Muutamia päivinä myöhemmin kohteli kohtalo kymppi suomalaisia kovasti, ja me saimme kokemuksen surullisista koulutuksista verstaaskomppaniassa, jossa olemme sadatelleet pihkukiljoja ja yli kunkausten.

Ensimmäiseksi kukaan meistä ei ole antonentaja, eikä edes metallimies, ja toiseksi emme voi olla erikoisammun keimattomista mutteista ja autarisoista, sillä olemme tulleet tälle matkalle sotilaina, ammeä verstaattajilainia.

Loquuti gyddämme Herran Lutnantin kirjoittamaan meille onko toivoma päivästä nostumalle. Oliin meillä erittäin mieluista ja Herran Lutnantilla olii tällaisuuksia kädellä komppaniassamme, mikäli aikaa riittää.

Nomin taisteluksienin verstaaskomppanian suomalaiset

Olavi Karpala
E. P. Peltanen
Purtti, Valeri

Ylto Niemi
Pentti Pihkala.
Toivo Leikka

P. S. Lähetän tämän nimiksen puhe oli vaikea saimeihin apukella kääntymme näite asioista koko illan. Vieläkin on käsitellä yhtä kova elin kovempaan kaku päivästä rinta- malle ja minä odotan sitä lähempään vakavasti mikkien siihen on nyt mahdollista ruokkia. Kirjeen lähettämisen on viivästynyt, sillä ainoa on tullut keskeytyksellä sillä aika ei riitä kukaan kirjalliseen työhön. Tässä tuli kiiviroi
Moiat terveiset ja mieleni

O.K.

Nyt on "käärämme" ollut korkealla ja pitemmän aikaa kun muut suomalaiset ovat saaneet lutiä jipikalakkoja iva- noita sentun korkeudet - ja me olemme olleet evakointuun "tehtaan varjoissa."

Mitäkin pakkaa me olemme tehneet, kun meiltä on riistetty se ilo minkä ryösti ilmaantuminen maurekivään- rin jyvälle aiketta.

Ei täältä karkaa ystävää päin Suomenkaan galata, olemme ole ase kädessä taistelleet Suomen ruusuuden joo- ksta. Siis eriksen jos olinne "Fachmannoja" ja korva- mattomia myösiellä komppaniassamme, mutta asia on asia päinvastainen, - lisäksi juutalaisten teloituttamiseen riittää kehnoimpiin ammuksittain kavin omaamamme.

Toivomme, että meille järjestyisi niito entisiin komppaniain, tai johonkin taisteluun aselajiin, siellä työdyttäisimme janssinin yhteistä asiaamme.

Voisiki haluamme tiedustella kaikkia suomalaiset ali- upseerit saavat täällä vastavankilait arvoita ja palkkansa, jotka saavat muuta tulleita onneille levättiin. Toivoin komppa- nioissa on saaminen ja otitain "työtetty" suomalaiset ovat saaneet alijupseeritkelaan arvoita.

Talommekin olemme mielit, että suomalainen pa- taljoona on perustettu Wienissä. Jos heidän koulutuksensa päätyy ja joutka gäisse rintamalle onko mitään mahdollis- muuksia saada siinä siirron?

Jos olette saaneet tietomme uutisia Suomasta olinne halukkaat niitä kuuluaan. Tähän mennessä emme ole saaneet postia Suomesta.

Istua es pane!
Olavi Karpala 23

Olavi Karpala lähetti 24. heinäkuuta 1941 suomalais- vapaaehtoisten sotilaspastorille ja yhdysupseerille Ensio Pihkalle kirjeen, jonka oli allekirjoittanut myös viisi muuta suomalaista SS-miestä. Kuusikkoon kuuluvat pyysivät Pihkalaa hankkimaan heille siirron varustekorjaamolta rintamalle, koska "juutalaisten teloitamiseen riittää kehnoimpiin ampumataito kuin omaamme". Suomalaiset SS-miehet olivat lähteneet Saksaan taistellakseen neuvostoliittolaisia vastaan eivätkä halunneet toimia vieraiksi kokemissaan tehtävissä. Karpalo oli aikaisemmin taistellut vapaaehtoisena Espanjan sisällissodassa falangistijoukoissa. Hän asettui sodan jälkeen pysyvästi Venezuelaan. Karpalo 1940 ja Jokipiin kokoelma. Kansallisarhisto.

29.7.41.

heenjohtajana toimineen Helsingin yliopiston rehtorin Rolf Nevanlinnan, ulkoministeri Henrik Ramsayn, kenraalimajuri Aaro Pajarin ja Suomen asevoimien ylipäällikön, marsalkka Gustaf Mannerheimin.²⁶⁶ Ennen Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan hajottamista kesäkuussa 1943 Steiner teki lukuisia yrityksiä paitsi suomalaisvapaaehtoisten palvelujakson pidentämiseksi myös heidän joukkonsa laajentamiseksi. Hänen kerrotaan pahoittaneen mielensä siitä, että nämä ponnistelut jäivät tuloksettomiksi.²⁶⁷ Niinkin myöhään kuin elokuussa 1944 Steinerin komentaman III SS-panssariarmeijakunnan huoltosäätio päätti lahjoittaa miljoona Suomen markkaa SS-Aseveljet-järjestölle haavoittuneiden suomalaisten SS-veteraanien avustamiseen.²⁶⁸ Rahat eivät kuitenkaan saapuneet perille, sillä Saksan ja Suomen välit katkesivat syyskuussa 1944.

Vuosina 1941–1943 Steiner toimitti suomalaiskokemuksistaan lukuisia raportteja SS:n päätoimistolle (SS-Hauptamt eli SS-HA) ja SS:n ylipäällikölle Heinrich Himmlerille. Suomen-vierailunsa jälkeen hän laati kymmenen konekirjoitussivun mittaisen matkakertomuksen sekä neljän liuskan kuvauksen keskusteluistaan johtavien suomalaisten poliitikkojen ja sotilaiden kanssa. Steiner mainitsee kohtaamistaan vaikuttajista ylipäällikkö Carl Gustaf Emil Mannerheimin, kenraaliluutnantit Lauri Malmbergin, Hugo Östermanin ja Harald Öhquistin, tasavallan presidentti Risto Rytin ja Helsingin yliopiston rehtorin Rolf Nevanlinnan. Mannerheimia Steiner arvioi näin:

Marsalkka eittämättä edustaa vanhaa tsaarinajan kaartinkenraalin arkkityyppiä, sillä hän on täysin suvaitsematon ja juonittelee ovelasti. Hän myös suodattaa saamansa tiedon aikansa tapaan – – Silloin tällöin poliittisista ja sotilaallisista piireistä vihjataan, että marsalkan operatiivisia taitoja ei pahemmin arvosteta. Hänellä on vallanhimoinen luonne ja taipumusta mielivaltaisina oikkuina ilmenevään ankaruuteen.

Mannerheimiin verrattuna muut kuusi Steinerin arvioimaa suomalaisjohtajaa saivat tältä myönteiset lausunnot.²⁶⁹

Lokakuussa 1952 noin 5 000 entistä SS:n jäsentä kokoontui Verden an der Allerin kaupunkiin tapahtumaan, joka oli ensimmäinen laatuun toisen maailmansodan päättymisen jälkeen. Kokoontumiselle saatiin Ala-Saksin osavaltion sisäministeriön lupa. Steiner kävi etukäteen neuvotteluja kaupungin brittiläisen komendantin kanssa ja sai tältä hyväksynnän järjestelyille. Ensimmäinen valtakunnallinen SS:n perinneseuja perustettiin vuonna 1951, jolloin liikkeen äänenkannattaja *Der Wiking-Ruf* (Viikingin kutsuhuuto) alkoi ilmestyä. Verdeniin saapuneet veteraanit järjestäytyivät entisten osastojensa mukaan. Waffen-SS:n entisten jäsenien kokoontumisen tärkeimpiä keskustelunaiheita oli Saksan liittotasavallan hanke perustaa 12 divisioonasta koostuva asevoima. Länsiliittoutuneet hyväksyivät hankkeen, ja Steinerista tuli vuonna 1951 yksi HIAGin johtajista. HIAG (Hilfsgemeinschaft auf Gegenseitigkeit der Angehörigen der ehemaligen Waffen-SS) oli Waffen-SS:n kunnianpalautusta ajava painostusryhmä ja aselajin entisten jäsenten keskinäinen avustusjärjestö.²⁷⁰

Vuonna 1952 Steiner oli perustamassa Gesellschaft für Wehrkunde -järjestöä (Sotatieteen seura), ja hänet valittiin sen varapuheenjohtajaksi. Hanketta tuki West Pointissa toimiva Yhdysvaltojen sotilasakatemia. Gesellschaft für Wehrkunde antoi olennaisen panoksen Saksan liittotasavallan asevoimien (Bundeswehr) perustamiseen vuonna 1955. Maan johtavat poliitikot eivät kuitenkaan halunneet entistä SS-kenraalia uudelleenaseistautumisen keulakuvaksi. Niinpä Steiner luopui asemastaan syrjäyttämistään katkerana.²⁷¹

Steiner vieraili Suomessa vuonna 1956 Veljesapu-yhdistyksen kutsusta. Tämä entisten SS-vapaaehtoisten keskinäinen tukiyhdistys oli perustettu edellisenä vuonna jatkamaan SS-Aseveljet-yhdistyksen vuosina 1942–1944 tekemää työtä. Vierailusta on paljon valokuvia. Niissä Steiner näkyy muun muassa Unto Parvilahden seurassa lentokentällä, Katajanokan upseerikerholla pidetyssä juhlassa, Ruth Munckia tapaamassa Leponiemen kartanossa²⁷² ja vierailulla Seinä-

joen sankarihaudalla.²⁷³ Steiner tapasi myös erään eteläpohjalaisen entisen SS-miehen Seinäjoella hotelli Kinossa.²⁷⁴ Steiner osallistui Tampereen Teatteriravintolassa 6.8.1956 järjestettyyn aseveli-iltaan (Kameradschafts-Abend) sekä tapasi Jyväskylässä ja Lahdessa kaukunkien ympäristössä asuvia entisiä SS-miehiä.²⁷⁵ Vielä vuoden 1958 RUK:n kurssijulkaisussa julkaistiin Steinerin tervehdys suomalaisille SS-aseveljille.

Rykmenttien ja pataljoonien komentajat

Felix Steinerin lisäksi edellä on esitelty 25 upseeria, jotka komensivat rykmenttiä, pataljoonaa tai vastaavaa yksikköä SS-Divisioona Wikingissä kesällä 1941. Joukkoon näyttää kuuluneen varsin kovapintaisia kansallissosialistisen liikkeen kannattajia. NSDAP:n jäsenkirja oli ainakin 11:llä,²⁷⁶ mutta todellinen määrä lienee ollut suurempi, sillä joiltakin komentajilta tämä tieto puuttuu. Tutkimusten mukaan kolme neljäsosaa SS-kenraaleista liittyi kansallissosialistiseen puolueeseen ennen vuotta 1933 ja viidennes natsien valtaannousun jälkeen. Waffen-SS:n rykmenttejä ja pataljoonia rintamalla komentaneista ei ole saatavissa yhtä tarkkoja tietoja. Koska näitä tehtäviä hoitaneet upseerit olivat yleensä melko nuoria, natsipuolueen jäsenyyden voidaan olettaa olleen heidän joukossaan yleisempää kuin aselajin kenraalikunnassa.²⁷⁷ Saksalainen historiantutkija Martin Cüppers on analysoinut otosta, johon hän poimi 101 upseeria SS:n ylipäällikön komentoesikunnasta (Kommandostab Reichsführer SS) ja 1. SS-jalkaväkiprikaatista. Otoksessa NSDAP:n jäseniä oli 94 prosenttia ja näistä liki kaksi kolmannesta kuului puolueeseen ennen vuotta 1933 liittyneisiin niin sanottuihin vanhoihin taistelijoihin.²⁷⁸ Jää epäselväksi, missä määrin luvut kuvastavat koko SS:n tilannetta. SS-Divisioona Wikingissä puolueeseen liittyneiden komentajien osuus oli joka tapauksessa selvästi pienempi kuin Cüppersin käyttämässä aineistossa.

Esitellyistä 26 komentajasta peräti 11 kaatui taistelussa²⁷⁹ ja kaksi

päätti palveluksensa itsemurhaan²⁸⁰. Täten lähes puolet divisioonan komentajista sai surmansa rintamalla. Todettakoon vertailun vuoksi, että kaikkiaan 253 000 Waffen-SS:n jäsentä kaatui taistelussa tai katosi rintamalla. Tappiot vastasivat noin 25–28 prosenttia 900 000–1 000 000 miehen kokonaisvahvuudesta.²⁸¹ Wiking-divisioonan komentajista taistelussa kaatui noin 40 prosenttia, mutta joukon alttius itsemurhan tekemiseen näyttää olleen yleisellä tasolla. Historioitsija Mark Yerger on tutkinut 105:n Waffen-SS:ssä armeijakuntaa tai divisioonaa komentaneen upseerin vaihteita. Tästä joukosta 11 prosenttia teki itsemurhan ennen sodan päättymistä.²⁸²

Ainakin seitsemän esitellyistä 26 komentajasta oli osallistunut SA-liikkeeseen (Sturmabteilung) ennen astumistaan Waffen-SS:n riveihin.²⁸³ Joukkoon lienee todellisuudessa kuulunut enemmän entisiä ruskeapaitoja. Pitää silti ottaa huomioon, että osa heistä on voinut olla SA:ssa mukana rivijäsenenä, ei esimiestehtävissä tai edes aktiivisina toimijoina.

Hilmar Wäckerle ja Berthold Maack kuuluivat Dachaun keskitysleirin johtoportaan vuosina 1933–1934. Myös Artur Phlepsillä saattoi olla jokin yhteys leiriin, koska hän asui Dachausa samoina vuosina. Hän kuului henkilötietojensa mukaan tuolloin yksikköön ”HW-Dachau”.²⁸⁴ Merkintä voi olla lyhennys sanasta Heimwehr (kondinturva). Historioitsija French L. MacLean on tehnyt tutkimuksen 900 saksalaisupseerista, jotka työskentelivät kansallissosialistien leirijärjestelmässä. Yhteensä 45 keskitysleiriesimiestä palveli SS-Divisioonaa Wikingissä.²⁸⁵ Divisioonaan kuului kesäkuussa 1941 kaikkiaan 528 upseeria, joista siis kahdeksan prosenttia oli kuulunut keskitysleirihenkilöstöön.²⁸⁶

Ennen kaikkea sodan jälkeen Waffen-SS:n kunnianpalautuksen puolesta toimineet SS-upseerit väittivät, että tuli tehdä olennainen ero SS:n eri osien välillä: yhtäällä olivat niin sanottu yleinen SS ja pääkallotunnuksia käyttäneet osastot (SS-Totenkopfverbände), toisaalla SS:n taistelujoukot (SS-Verfügungstruppen ja Waffen-SS, johon SS-Divisioonaa Wiking kuului). Nykytutkimuksen mukaan eroa ei

kuitenkaan voida pitää huomattavana. Muuttuneesta kuvasta kertoo se, että suomalaistutkijoista Mauno Jokipii korosti HIAGin tavoin selvästi eroa²⁸⁷, kun taas André Swanström näkee uudemman kansainvälisen tutkimuksen tavoin SS:n yhdenmukaiseksi kokonaisuudeksi²⁸⁸. Swanströmin tutkimusten mukaan 43 prosenttia keskitysleirien vartijoista palveli Waffen-SS:ssä ennen leiriuraansa tai sen jälkeen.²⁸⁹

Asiakirjalähteet osoittavat, että ainakin Felix Steiner, Alfred Schade ja Artur Phleps (Stolz) käskivät ryhtymään väkivaltaisuuksiin tai osallistuivat niihin. Sodasta hengissä selvinneistä komentajista Felix Steiner ja Herbert Gille kohosivat sittemmin johtoasemiin HIAGissa.²⁹⁰ Kuva ei kuitenkaan ole kattava, sillä muutamista komentajista puuttuu olennaisia tietoja. Liittoutuneiden teloittamista 167 saksalaisesta kenraalista²⁹¹ kukaan ei palvellut SS-Divisioona Wikingissä.

Steinerin voidaan sanoa käyttäneen melkoista vaikutusvaltaa, kun hänen divisioonansa rykmenttien ja pataljoonien komentajia valittiin. Ilmeisesti komentajan suositus oli välttämätön, joskaan ei aina riittävä edellytys nimitykselle. Vuoden 1940 lopussa Gillestä tehtiin SS-tykistörykmentti 5:n komentaja nimenomaan Steinerin tahdosta. Tehtävään oli kaksi muutakin ehdokasta, mutta Steinerin suostuttelemana Himmler valitsi Gillen.²⁹² Ukrainassa elokuun 1941 lopussa Steiner antoi SS-Obersturmbannführer (everstiluutnantti) Paul-Albert ”Peter” Kauschille käskyn ottaa komento SS-tykistörykmentti 5:ssä.²⁹³ Voidaan perustellusti olettaa, että samaa mallia seurattiin muitakin rykmentin- ja pataljoonankomentajan paikkoja täytettäessä. Waffen-SS:n komentoesikunta valvoi nimityksiä viran puolesta ja ajoittain SS:n ylipäällikön tahdosta. Heinrich Himmler sekaantui monesti yksittäisiinkin nimityksiin. Silti Steinerin osuus lienee ollut keskeinen. Hän pystyi jatkuvasti ja vahvasti vaikuttamaan siihen, keille annettiin johtoasemia hänen divisioonassaan.

SS-Divisioona Wikingin rykmentin- ja pataljoonankomentajien kokonaiskuva ei heijasta ainoastaan näiden upseerien henkilökohtaisia ominaisuuksia vaan myös Steinerin mieltymyksiä ja valintoja. Selvästikin Steiner halusi divisioonalleen ensiluokkaisen, arvokkaasti

käyttäytyvän ja sivistyneen johtajiston, jossa erityisen sijan sai hänen uskollisin alaisensa Herbert Gille. Steiner ei kuitenkaan antanut näiden toiveiden vaikuttaa divisioonan alempien komentajien valintoihin. Päinvastoin, tällöin hän nimenomaan suosi häikäilemättömiä muurinmurtajia (Durchdränger), taisteluissa karaistuneita kovapintaisia miehiä: aktiiviupseereita, entisiä SA-miehiä ja keskitysleirien komentajia, NSDAP:n jäseniä, ylipäätään yksilöitä, jotka eivät tehtäviä täyttäessään langenneet helläkäisyyteen.

Nojautumalla jatkuvasti tämäntapaisiin upseereihin Steiner pysyi divisioonansa valloittamilla alueilla kukistamaan asukkaiden vastarinnan sekä hankkiutumaan eroon juutalaisista, neuvostovirkailijoista, kommunisteista ja sotavangeista. Silti hän kykeni välttämään henkilökohtaisen sekaantumisen tukahdutustoimiin. Voidaan vahvasti olettaa, että Steiner ohjasi näitä toimia epävirallisesti ja verhotusti. Ilman hänen vähintäänkin hiljaista hyväksyntäänsä se tuskin olisi ollut mahdollista. VäkivaltaisuuDET hoidettiin kuitenkin niin, ettei divisioonan komentajan osallisuus tullut näkyviin. Steinerin peitettyä panosta käsitellään vielä tuonnempana tässä esityksessä.

Saksan säälimätön miehityspolitiikka Puolassa 1939–1940

Saksa hyökkäsi Puolaan syksyllä 1939 ja miehitti sen jälkeen maan länsiosia. Tähän käytettiin äärimmäisen rajuja ja raakoja otteita. Saksalaiset menettelivät samoin alueilla, jotka he valloittivat Neuvostoliitolta kesällä 1941. Yhdysvaltalaisen historioitsijan Alexander B. Rossinon mukaan Saksan hyökkäys Puolaan vuonna 1939 oli ennennäkemätön katastrofi valloitetun maan kaikille asukkaille, niin kristityille kuin juutalaisillekin.²⁹⁴ Miehityksen ensimmäisten 56 päivän aikana kaikkiaan 16 376 siviiliä surmattiin 714 teloitustilanteessa ja 531 kaupunkia tai kylää jyrättiin maan tasalle. Tavalliset Wehrmachtin sotilaat suorittivat noin 60 prosenttia teloituksista, muihin surmatekoihin käytettiin erilaisia poliisin (myös järjestyspoliisin) ja SS:n yksiköitä.²⁹⁵ Saksalaiset ottivat noin 694 000 puolalaista sotavankia.²⁹⁶ Puolalaisten sotatieteilijöiden arvion mukaan noin 100 000 siviiliä murhattiin tai sai muulla tavoin surmansa syksyn 1939 viholisuuksien aikana.²⁹⁷

Puolaan sijoitettiin sotavuosina keskimäärin 400 000 Saksan vakinaisten asevoimien miestä sekä noin 50 000 poliisi- tai SS-osastojen saksalaista. Vakinaiset joukot osallistuivat säälimättömään ja järjestelmälliseen vainoamis- ja tuhoamisohjelmaan.²⁹⁸ Saksalaisen historioitsijan Peter Longerichin mukaan Waffen-SS:n ja Saksan maa-voimien yksiköt ampuivat tuhansia siviilejä vuoden 1939 sotatoimien aikana, usein kostoksi todellisista tai oletetuista hyökkäyksistä saksalaisia vastaan. Syyskuun 1939 aikana teloitettiin yli 16 000 ihmistä. Joukkomurhiin osallistui aktiivisesti myös puolansaksalaisten

suojeluskunta (Volksdeutsche Selbstschutz), jonka yksiköt sittemmin liitettiin saksalaiseen järjestyspoliisiin (Ordnungspolizei) tai tuhoamisryhmiin (Einsatzgruppen).²⁹⁹ Todettakoon, että Felix Steiner osallistui Puolan valloitukseen syksyllä 1939 SS-rykmentti Deutschlandin komentajana.

Saksan miehittämässä Puolassa oli noin 21,8 miljoonaa asukasta, joista 16 miljoonaa koottiin niin sanotun Kenraalikuvernementin (Generalgouvernement) alueelle maan keski- ja eteläosaan. Saksalaisten säälimätön miehityspolitiikka tuhosi järjestelmällisesti Puolan kansakuntaa. Vuosina 1939–1944 Puolan menettämistä 6 028 000 kansalaisesta suurin osa oli juutalaisia. Kuudesta miljoonasta uhrista arviolta noin 644 000 Puolan eri kansanryhmiin kuulunutta kuoli sotatoimien vuoksi, teloituksissa tai muissa väkivaltaisuuksissa.³⁰⁰ Leireihin suljettuina tai muulla tavoin vapautensa menettäneinä tai muuten sotatoimialueiden ulkopuolella kuoli 5,4 miljoonaa. Kaikkiaan 2 841 500 puolalaista kuljetettiin orjatyöhön Saksan valtakunnan alueelle.³⁰¹ Kun saksalaiset miehittivät läntisen Puolan syksyllä 1939, heidän valtaansa joutui noin 3,3 miljoonaa juutalaista.³⁰² Suur-Saksaan liitetyiltä Puolan alueilta siirrettiin suunnilleen 550 000 juutalaista Kenraalikuvernementtiin.³⁰³ Puolan tapahtumat loivat mallin, jota noudatettiin myös operaatio Barbarossan toteuttamisessa. Monet saksalaiset upseerit ja yksiköt saivat ensimmäisen kokemuksensa siviiliväestön nujertamisesta ja juutalaisväestön järjestelmällisestä hävittämisestä Puolassa 1939–1940 ja olivat valmiita toimimaan samalla tavoin seuraavina vuosina myös Ukrainassa ja syvemmällä Neuvostoliiton alueella.

Seuraava luku (s. 105–112) on lisätty selvityksen suomenkieliseen laitokseen täydennyksenä. Sama teksti on julkaistu englanniksi Kansallisarkiston kotisivulla 16.12.2019.

Kansallissosialistiset rotuopit, Lebensraum-politiikka ja Uusi Eurooppa

Vuonna 1941 Saksan itään kohdistunut sotapolitiikka rakentui niiden keskeisten kansallissosialististen oppien varaan, joita saksalaisessa yhteiskunnassa oli vaalittu järjestelmällisesti sen jälkeen kun Adolf Hitlerin johtama NSDAP oli saanut poliittisen yksinvallan 1930-luvun alussa. Kansallissosialismin keskeisiä opinkappaleita olivat usko germaanisen rodun ylivertaisuuteen, elintilan (Lebensraum) valtaaminen idästä germaaneille ja muille rodultaan ja perimältään korkeammiksi katsuille kansoille, alempirotuisen väestön hävittäminen tai siirtäminen ja lopulta Uuden Euroopan rakentaminen vallatuille alueille.

Kansallissosialistien rotuoppeja pyrittiin perustelemaan tieteellisesti vetoamalla evoluutioteoriaan ja sosiaalidarwinismiin. Kansallissosialismin mukaan rodut ja kansat kävivät toisiaan vastaan selviämistaistelua, jossa vahvimmat lopulta pääsivät voitolle. Sosiaalidarwinististen ajatusten toteuttamisessa yksi keskeisistä vaikuttajista oli jenalainen eläintieteilijä Ernst Haeckel (1834–1919). Hänen luonnonvalintaan perustuvat näkemyksensä kansojen ja rotujen välisestä evoluutiotaistelusta vaikuttivat myös natsien ajatteluun. Sosiaalidar-

winistinen ajattelu ja rotuteoriat saivat vahvan aseman Saksassa, mutta ne olivat kuitenkin tavallisia kaikkialla läntisessä maailmassa.³⁰⁴

Sotilaallisen etevämmyyden lisäksi keinoja sosiaalidarwinistisessa kamppailussa olivat positiivinen ja negatiivinen rotuhygieniä, fyysisen kunnan ja terveiden elintapojen vaaliminen, vahva ideologinen yhtenäisyys ja loppujen lopuksi uskallus keinoja kaihtamatta pyrkiä lopulliseen tavoitteeseen – parhaiden voittoon ja heikompien kansojen, rotujen ja ihmisten hävittämiseen. Juutalaiset ja bolševikit leimattiin pahimmiksi vastustajiksi, samoin heidän oppiensa ja toimintansa varaan rakennettu kommunistinen Neuvostoliitto etupiireineen ja aatekumppaneineen. Ne nähtiin eurooppalaisuuden ja germaanisen rodun puolesta taistelevan Saksan pääviholliseksi. Propagandatyö oli tärkeässä asemassa kaikessa kasvatustoiminnassa, myös sotilaallisessa koulutuksessa.³⁰⁵

Suomalainen SS-vapaaehtoinen Kauko Suonto kirjoitti päiväkirjansa laajassa johdannossa:

Värvääjissä oli varmaan paljon sellaisia, jotka toivoivat, että me saisimme poliittisen koulutuksen, saisimme uusia hyviä aatteita kansallissosialismilta ja sittemmin olisimme innokkaita uuden onnellisemman Suomen rakentajia. Siinä ensimmäisessä kompp:ssa, joka Wienissä perustettiin, olikin tarkoituksena osaltaan poliittinen koulutus, siis obersturmf. Boiskin kp:ssa. Varmaan sitä ajattelevat Saksankin johtajat, että me olisimme kansallissosialististen ihanteiden sanansaattajia Suomessa. Muutama oppitunti sitä ehdittiin pitää, kun sota idässä puhkesi, ja silloinen johtajisto joutui lähtemään sotaan. Uusi, joka sitten jo patalj. puitteissa ja sodan syttyminen, muutti kaikki suunnitelmat. Poliittista koulutusta ei sen jälkeen ollutkaan, ennen kuin täydennys kp:ssa Grazissa keväällä -43. Täällä unterscharf. Alhainen lausuu rakkaita sanoja.³⁰⁶

Myös SS-mies Tauno Polón kirjoitti päiväkirjaansa 23.11.1941 upseerikursseilla Bad Tölzissä:

Aivan yllättäen saapui SS-Reichsführer Heinrich Himmler koulullemme ja puhui meille melkein kaksi tuntia. Kosketteli nykyistä taistelua rotuopin perusteella ja viittasi samalla tulevaan Eurooppaan, uuteen germaaniseen yhteiskuntaan.³⁰⁷

SS-vapaaehtoinen Pekka Kurvinen puolestaan kirjoitti rotuopista pidetyn oppitunnin sisällöstä 25.6.1941, sodan juuri alettua:

Rotuoppi. Kaikki ihmiset ja rodut eivät ole yhtä kykeneviä. Historiassa ovat muutamat rodut olleet lahjakkaita, luomiskykyisiä, toiset eivät. Luomiskykyisimmät hallitsevat: Saksa, osa Ranskaa, Englanti, Baltia, Skandinavia, Suomi, Tanska, arjalaisia. Juutalainen on rotusekoitusta, aikaansaapaa, mutta perinyt eri rotujen huonot ominaisuudet.

Kolmen viikon kuluttua 16.7.1941 Kurvinen kirjasi päiväkirjaansa:

Mutta illalla tapahtui jymy-yllätys! – – Uscha Arnolds astui näkyviin ja pyysi minua hetkeksi Schreibstubeen. Menin sinne, hän alkoi selittää kansallissosialismia ja muita periaatteitaan. Se oli mielenkiintoista kuunneltavaa ja kun lakkasimme puhumasta, oli aivan pimeä ja kello 12.

Suomessa suhtautuminen kansainvälisiin rotuoppeihin ja eugeniikkaan jakoi näkemyksiä voimakkaasti. Suomalaiset oli eurooppalaisessa tutkimuksessa jo 1800-luvun alkupuolella luokiteltu mongolien jälkeläisiksi, ja tämä oli vallitseva tulkinta saksalaisissa ensyklopedioissa 1840-luvulta lähtien, jopa toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka. Ernst Haeckel luokitteli suomalaiset mongoleiksi, ja toinen tunnettu saksalainen tutkija Friedrich Müller näki suomalaiset kaukasialaisten ja mongolien välimuotona. Sama teoria suomalaisten aasialaisista juurista vallitsi myös skandinaavisissa tietosanakirjoissa. Skandinaavit nähtiin germaanisten kansojen puhtaimpina edustaji-

na. Suomalaiset eli tšuudit edustivat aasialaisia, rodullisesti heikompia kansoja. Ruotsalaisen historioitsijan C. T. Odhnerin kirjoittamassa paljon käytetyssä oppikirjassa suomalaisten kuvattiin eläneen pienissä yhteiskunnissa ja olleen alhaisella sivistystasolla.³⁰⁸

Suomessa rotuteoriat kietoutuivat suomen- ja ruotsinkielisten väliseen kieliriitaan. Ruotsinkielinen filologi Axel Olof Freudenthal korosti suomenruotsalaisten yhteyksiä ruotsalaisiin ja germaaneihin. Pekka Kalevi Hämäläinen on tutkimuksessaan suomenruotsalaisten rotukäsityksistä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina todennut, että rasistiset käsitykset yleistyivät Suomen ruotsinkielisten keskuudessa 1900-luvun alkupuolella ja erityisesti kansalaissodan aikana. Ruotsinkieliset ylioppilaat toivat 1910-luvulta lähtien näitä näkemyksiä laajasti esille myös ruotsinkielisen väestön keskuudessa eri puolilla Suomea. Hämäläinen toteaa, että ”kansalaissodan kokemukset uudistivat koulutetussa luokassa poliittisen tasa-arvon vastustuksen ja pettymyksen demokratiaan”. Tapahtumia tulkittiin myös rotubiologisten teorioiden avulla, kuten perinnöllisyystieteilijä Harry Federley *Nya Argus* -lehdessä julkaistuissa artikkeleissaan.³⁰⁹

Suhtautuminen Suomeen ja suomalaisiin ei ollut Saksan kansallissosialisteille helppo kysymys. Kun Saksa ryhtyi syksyllä 1940 lähestymään Suomea poliittisista ja sotilaallisista syistä, nousi jälleen esille kysymys, miten suomalaisiin tulisi suhtautua rotuopillisesti. Suomalaisia ei voitu lukea germaaniseen rotuun eikä kielellisin perustein edes indoeurooppalaisia kieliä puhuviin kaukasialaisiin. Asian selittämiseksi Suomeen lähettyjä saksalaisia sotilaita varten painettiin Dr. Arthur Ruppertin kirjoittama kirja *Waffenbruder Finnland – Ein Buch für die Deutschen Soldaten in Finnland* (1942, Aseveljemme Suomi – Kirja Suomeen sijoitetuille saksalaisille sotilaille). Sen johdannon olivat kirjoittaneet yhdessä saksalainen NSDAP:n pääideologi Alfred Rosenberg ja Suomen entinen presidentti P. E. Svinhufvud. Tallinnassa syntynyt Rosenberg suhtautui ymmärtäväisesti suomalaisiin, jotka hän laski ideologisista syistä ”pohjoisen ajatuksen” (Der Nordische Gedanke) omaksuneisiin kansoihin, vaikka he eivät rodullisesti ol-

leetkaan germaaneja. Kuitenkaan ei pidetty suotavana, että saksalaiset sotilaat avioituisivat suomalaisten naisten kanssa. Avioliittolupien saanti osoittautui monissa tapauksissa hyvin vaikeaksi.³¹⁰

Rotukysymys heijastui myös SS-vapaaehtoisten värväämiseen. Waffen SS-Divisioona Wikingin värväystä hoitanut SS-Brigadeführer Gottlob Berger oli värväystä suunniteltaessa asettanut tavoitteeksi, että Wiking-divisioonaan muodostettaisiin suomalainen pataljoona. Suomalaisella puolella ei pidetty hyvänä, että suomalaiset sijoitettaisiin samaan yksikköön niiden vapaaehtoisten kanssa, jotka tulivat Saksan miehittämistä Norjasta, Tanskasta ja Alankomaista. Näin kuitenkin lopulta tehtiin saksalaisten kovan painostuksen vuoksi. Sen sijaan Bergerin toive siitä, että vapaaehtoisia värvättäessä pyrittäisiin rodullisista syistä saamaan mukaan erityisesti suomenruotsalaisia, jäi toteutumatta. Ajatusta oli epäilemättä tukenut se, että suomenruotsalaisia pidettiin germaanisina arjalaisina, ”tavallisia” suomalaisia taas ei.³¹¹

Suomalaisten ja saksalaisten suhteita pyrittiin selkeyttämään SS-joukkojen keskuudessa. Yksi esimerkki siitä, että heitä pidettiin kelvollisina, ilmeni Heinrich Himmlerin ja Gottlob Bergerin vuonna 1942 julkaisemassa ja idässä taisteleville joukoille jaetussa propagandalehtisessä *Der Untermensch*. Sen kuvasivulla ”ali-ihmisten” hävittämistä toivoivat suomalainen upseeri, espanjalainen kalastaja, alankomaalainen merimies, nuori italialainen mies ja pohjoissaksalainen talonpoika sekä ihmiset kaikista Euroopan kansoista ja roduista.³¹² Propagandajulkaisun selkeä tavoite oli kertoa Saksan ja sen liittolaisten sotilaille, että suomalaiset taistelivat yhdessä muiden kanssa eurooppalaisten päämäärien puolesta.

Suomalaisten aseveljien rodullinen kelvollisuus ei kuitenkaan erityisesti vakuuttanut SS-Divisioona Wikingin saksalaisia aseveljiä, minkä suomalaisetkin helposti havaitsivat. Esimerkiksi SS-Schütze (sotamies) Olavi Liesinen kirjoitti päiväkirjaansa: ”Saksalaiset suhtautuivat meihin yliolkaisesti antaen ymmärtää, että vain Hitlerin armosta meidät rinnastettiin heihin.”³¹³

Suomalaiset olivat vuonna 1941 paljon innostuneempia Saksan Lebensraum-politiikasta, pyrkimyksestä vallata germaanisille kansoille elintilaa idästä, kuin rotuopeista. Uuden Euroopan luomiseen uskoivat monet Suomen poliittisen ja sotilaallisen johdon edustajat. Saksa oli onnistunut 1939–1940 miehittämään nopeasti ja ilman vahvaa vastarintaa Tšekkoslovakian, Puolan, Alankomaat, Belgian, Luxemburgin, suuren osan Ranskaa, Tanskan ja Norjan. Saksan asemahti vaikutti ylivoimaiselta. Kun idän sotaretken valmistelut käynnistyivät syksyllä 1940, jaksoi vain harva uskoa, että Neuvostoliitto voisi pysäyttää saksalaisen sotakoneiston.

Suomen kannalta tilanne oli kaksinainen. Toisaalta pelättiin, että pohjoisessa olevat saksalaisjoukot ottaisivat haltuunsa alueita, joilla asui suomenkielistä väestöä, ja Saksa pyrki liittämään ne yhteyteensä. Toisaalta tunnettiin innostusta siitä, että Suomelle tarjoutuisi mahdollisuus saada osuutensa Euroopan uusjaosta. Sen vuoksi sodan syttyttyä suomalaisten joukkojen eteneminen ei pysähtynyt vuoden 1939 vanhoille rajoille vaan jatkoi Neuvostoliittoon, Itä-Karjalan puolelle. Marsalkka Mannerheim oli julistanut niin sanotussa miekantappipäiväkäskyssään 11.7.1941:

Vapaussodan taistelijat, talvisodan maineikkaat miehet, urhoolliset sotilaani! Uusi päivä on koittanut. Karjala nousee, riveissämme marssivat sen omat pataljoonat. Karjalan vapaus ja suuri Suomi väikky edessämme maailmanhistoriallisten tapahtumien valtavassa vyöryssä. Suokoon kansojen kohtaloa ohjaava kaitselmus Suomen armeijan täyttää Karjalan heimolle antamani lupaus.³¹⁴

Mannerheimin päiväkäsky herätti laajan keskustelun Suomen sodanpäämääristä. Yhdysvallat, Britannia ja Neuvostoliitto katsoivat, että Suomi pyrki laajentamaan aluettaan, mikä synnytti diplomaattisen myrskyn. Myös sisäinen keskustelu oli monilta osin kriittistä. Itä-Karjalan valtausta perusteltiin sotilaallisin syin, mutta toisaalta varsin avoimesti tuotiin esiin myös Suomen pyrkimystä etnisesti ja maantie-

teellisesti ”luonnollisten rajojen” saamiseen. Suur-Suomi eli monien mielissä ja sen saavuttaminen nähtiin mahdolliseksi yhdessä Saksan kanssa. Poliittisen johdon toimeksiannosta professori Väinö Auer ja valtion tiedotuslaitoksessa toiminut dosentti Eino Jutikkala kirjoittivat Suomen pyrkimyksiä perustelevan teoksen *Finnlands Lebensraum. Das Geographische und Geschichtliche Finnland* (1941, Suomen elintila – Maantieteellinen ja historiallinen Suomi). Professori Jalmari Jaakkolan Suomen idänpolitiikkaa käsittelevä *Die Ostfrage Finnlands* (1941, Suomen idänkysymys) täydensi sitä antamalla kuvan Suomen idänpolitiikan pitkistä linjoista. Presidentti Risto Ryti ilmaisi ajatuksensa selvästi antaessaan tehtävän Väinö Auerille: ”Jos Saksa voittaa ja Neuvostoliitto häviää, niin Itä-Karjala on meidän. Se olisi julkaistava selvästi.”³¹⁵

Sekä Väinö Auerin ja Eino Jutikkalan että Jalmari Jaakkolan kirjat painettiin Berliinissä Alfred Metznerin kirjapainossa. Teokset oli suunnattu saksalaisille päättäjille, joihin pyrittiin vaikuttamaan Suomen tavoitteiden huomioon ottamiseksi. Teosten toimitustyöhön, ennen muuta kirjojen muokkaamiseen kansallissosialistista lukijakuntaa ajatellen, osallistui Berliinissä Suomen valtion tiedotuslaitoksessa palvellut suomalainen antropologi Yrjö von Grönhagen. Hän tunsu hyvin Himmlerin, jonka johtamassa Ahnenerbe-instituutissa hän oli työskennellyt 1936–1937. Instituutissa tutkittiin muinaishistoriaa ja kansanperinnettä kansallissosialistisessa hengessä

Kansallissosialistinen Uusi Eurooppa ja suomalaiskansallinen suuri Suomi -ajattelu tulivat osaksi suomalaisten SS-vapaaehtoisten värvääjien missiota. Yrjö von Grönhagenin saksalainen puoliso Herta von Grönhagen toimi *Suomi-Saksa*-lehden päätoimittajana. Pariskunta julkaisi lehdessä yli 20 juttua, joissa he käsittelevät SS-pataljoonan samankaltaisuutta ensimmäisen maailmansodan ajan jääkäriliikkeen kanssa, suomalais-germaanista veriveljeyttä sekä Uutta Eurooppaa ja Suomen asemaa siinä. Julkaisuissa korostettiin myös SS-Divisioona Wikingin monikansallisuutta ja eurooppalaista edustavuutta. Näin divisioona täytti niitä propagandatavoitteita, joita Himmler ja Berger

olivat asettaneet monikansallista yksikköä perustaessaan. Lehdessä ilmestyi marraskuussa 1941 myös Waffen-SS:n ”iskujohtajan” ja SS:n viikkolehti *Das Schwarze Korpsin* (Musta sotajoukko) päätoimittajan Gunter d’Alquenin kirjoittama juttu SS-vapaaehtoisista. Hän painotti jutussaan vahvasti sitä, että SS-Divisioona Wiking oli monikansallinen joukko-osasto.³¹⁶

Uusi Eurooppa -ajatus ja siihen liitetty suomalainen Lebensraum-opinkappale suuresta Suomesta näkyvät monien suomalaisten SS-vapaaehtoisten päiväkirjoissa ja suomalaisten vaiheista kirjoitetuissa sanoma- ja aikakauslehtikirjoituksissa. Se on yksi peruste myös SS-vapaaehtoisen Olavi Karpalon ja hänen toveriansa kirjoittaessa sotilaspastori Ensio Pihkalalle 24.7.1941, jotta nämä olisivat päässeet mekaanikkjoukoista taistelujoukkoihin:

Nyt on ”käyrämme” ollut korkealla jo pitemmän aikaa, kun muut suomalaiset ovat saaneet listiä piippalakkeja iivanoita senkun kerkiävät – ja me olemme olleet evakuoituna ”tehtaan varjossa”. Mitähän pahaa me olemme tehneet, kun meiltä on riistetty se ilo minkä ryssän ilmaantuminen mauserkiväärin jyvälle aiheuttaa. Ei täältä kehtaa pystyssä päin Suomeenkaan palata, ellemmme ole ase kädessä taistelleet Suomen suuruuden puolesta.³¹⁷

Joukkomurhat Ukrainassa vuonna 1941

Siviilit

Kesäkuusta 1941 alkaen saksalaiset ja heidän liittolaisensa valtasivat runsaassa vuodessa suuren osan Neuvostoliiton Euroopan puolella sijainneesta alueesta. Saksalaisten, romanialaisten, unkarilaisten ja italialaisten miehittämällä alueella asui itäisessä Euroopassa noin 90 miljoonaa ihmistä. Ennen vetäytymistään neuvostojoukot liittivät riveihinsä kaikki asepalveluun kelpaavat miehet, kaikkiaan useita miljoonia. Lisäksi neuvostoviranomaiset ehdivät evakuoida noin 16 miljoonaa siviiliä ennen etenevien saksalaisjoukkojen saapumista. Evakuointiin ryhdyttiin sekasorron keskellä, joten monet neuvostokansalaiset ja muut pakenivat myös omin avuin kohti itää. Silti arviolta 55–65 miljoonaa neuvostokansalaista jäi saksalaisten ja sen liittolaisten valtaan.³¹⁸ Tästä määrästä noin 20 miljoonaa asui niillä alueilla, jotka oli liitetty Neuvostoliittoon vuosina 1939–1940. He olivat puolalaisia, virolaisia, latvialaisia, liettualaisia, bessarabialaisia tai pohjoisbukovinalaisia.³¹⁹

Saksan miehittämän Neuvostoliiton osan väkimääräksi on arvioitu 32–42 miljoonaa, kun vuosien 1939–1940 laajennusalueiden asukkaat jätetään luvusta pois. Saksalaismiehityksen vuoksi Neuvostoliiton väestö supistui jatkuvasti ja tuntuvasti. Sotavuosina 1941–1945 menehtyi arviolta 13,7 miljoonaa neuvostoliittolaista siviiliä. Uhreista ilmeisesti noin 7,4 miljoonaa kuoli saksalaisten ja heidän liittolaistensa surmaamina. Saksalaisten miehittämällä alueilla kuoli nälkään arviolta 4,1 miljoonaa ihmistä. Lukuun sisältyvät piiritetyssä Leningradissa menehtyneet miljoona siviiliä ja 100 000 vankeudessa kuollutta

siviiliä.³²⁰ Idästä otettujen orjatyöläisten (Ostarbeiter) määräksi laske-
taan 3–5,7 miljoonaa, joista jopa 2,5 miljoonaa lienee ollut ukrainai-
laisia. Lukuun 5,7 miljoonaa on laskettu myös ne puolalaiset, moldo-
valaiset ja baltialaiset, joista tuli Neuvostoliiton kansalaisia – maan
vuosina 1939–1940 tekemien Molotov–Ribbentrop-sopimuksen lisä-
pöytäkirjaa toteuttaneiden aluelajennusten vuoksi.³²¹ Luvut kuva-
vat arvioituja suuruusluokkia, sillä tarkkoja ja täysin riidattomia tie-
toja ei löydy.

Saksan hyökkäyksen alussa läntisen Ukrainan väestö otti kesällä
1941 saapuneet saksalaisjoukot vastaan enimmäkseen myönteisesti.
Saksalaismiehitys osoittautui kuitenkin pian tuhoisaksi käänteeksi,
joka johti lukuisiin väkivaltaisuuksiin ja muihin kärsimyksiin.

Ukraina menetti ihmisiä muun väkivallan uhreina paljon enem-
män kuin taistelulentäällä. Arviolta nelisen miljoonaa ukrainalaista
menehtyi Ukrainassa vuosien 1941–1944 saksalaismiehityksen aika-
na. Lisäksi noin 2,3 miljoonaa ukrainalaista vietiin pakkotyöhön Sak-
saan.³²² Erään 1960-luvun alussa esitetyn neuvostoliittolaisen arvion
mukaan Ukrainassa surmattiin saksalaismiehityksen aikana 4,5 mil-
joonaa ”vastarinnan harjoittajaa ja siviiliä”.³²³

Wehrmachtin 11. armeija (Armeeoberkommando eli AOK 11) toi-
mi kesällä 1941 Ukrainassa osana Saksan eteläistä armeijaryhmää
kenraalileversti Eugen von Schobertin komentamana. Tavoitteena oli
ollut toimia maltillisesti ukrainalaisia kohtaan, jotta nämä tukisivat
Saksan toimia. Siksi von Schobert kehotti 23.7.1941 Saksan maavoii-
mien esikuntaa (Oberkommando des Heeres eli OKH) muistuttamaan
Wehrmachtin ja Waffen-SS:n joukoille, että rauhallista siviiliväestöä
tuli kohdella asiallisesti ja oikeudenmukaisesti. 11. armeijan päivä-
käskyssä huomautettiin, että tuhotekoja oli ilmennyt melko vähän ja
että niistä olivat vastuussa yksittäiset kommunistit, ennen muuta juu-
talaiset. Koko siviiliväestöön ei ollut päiväkäskyn mukaan järkevää
ulottaa tukahdutustoimia. Ne tuli kohdistaa vain sala-ampujiin (Hec-
kenschütze). Näiden siviiliasuun verhoutuneiden sotilaiden tekoja ei
saanut lukea paikallisväestön syyksi.³²⁴

SS-Divisioona Wikingin komentaja, SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS (kenraalimajuri) Felix Steiner oli vähän aikaisemmin, 11.6.1941, antanut oman, monisanaisen päiväkäskynsä siitä, miten vihollisen viekkautta vastaan tuli taistella: ”Jokaisessa epäilyttävässä tilanteessa on parasta laukaista omat aseet (epäilyttävien rakennusten tulittaminen jalkaväkiäsein), toimia nopeasti epäilyttäviä siviilejä kohtaan (muutama laukaus yleensä riittää) ja ryhtyä huolellisiin varmistustoimiin – – Muistakaa tarkkaavaisuus, terävä havainnointi, vaistomaisen nopea tulenavaus ja jatkuva epäluuloisuus.” Käskyssä mainittiin 22 esimerkkiä epäilyttäväksi katsottavasta toiminnasta ja annettiin ohjeet vastatoimista. Lopuksi kehoitettiin herpaantumattomaan epäluuloon vierasrotuisia vihollisia kohtaan.³²⁵

Suomalaiselle vapaaehtoispataljoonalle annettiin Groß Bornin koulutuskeskuksessa 22.9.1941 saksalaisten linjaa hyvin kuvaavat ohjeet siitä, miten joukkojen tuli kohdella siviilejä. SS-mies Uno Ström merkitsi päiväkirjaansa tiivistelmän aliupseeri Wegmanin välittämistä ohjeista:

Asetta on käytettävä häikäilemättömästi myöskin taistelupaikalla olevia siviilejä kohtaan, sillä vihollinen on kavala. Kansainväliset sodan lait eivät kuulu meille mitään. On ollut suuri vahinko, että Saksaan sodanjohto on toiminut liian lempeästi – – Myöskin naisia ja lapsia vihollinen käyttää äänimerkkejä antamaan. Heitäkään kohtaan ei saa tuntea sääliä – – Siviiliväestö täytyy kuoleman uhalla vannottaa vaikenemaan näkemästään. Jos jossain kylässä sittenkin tapahtuu vastatoimitus, eristetään kylä ja ammutaan armotta mäsäksi asukkaineen – – Kaikki vähänkin epäilyttävät tai vaaralliset talot ja muut rakennukset tuhotaan säälimättä samoin asukkaat – – On hyvä ottaa arvokkaita panttivankeja takeeksi pe-tosta vastaan. Jos kuitenkin jotain kavallusta tapahtuu ammutaan ja poltetaan kylä ja vartioidaan, ettei sieltä kukaan onnistu livistämään pakoon – –.³²⁶

Juutalaiset

Kesän 1941 etenemisen aikana saksalaiskomentajat syyttivät usein juutalaisia hyökkäyksistä teitä pitkin eteneviä saksalaisten kuljetuskolonnia vastaan. Tällaisista iskuista ei kuitenkaan ole juuri todisteita. Itse asiassa aivan muuta käy ilmi juutalaisia käsitelleestä raportista, jonka laati Saksan sotatalousviraston Ukrainassa toimiva virkailija. Selvityksen mukaan ei ollut ”mitään näyttöä siitä, että juutalaiset osallistuvat aktiivisesti sabotaasiin tai vastaaviin toimiin, eikä siitä, että he olisivat todellinen vaara Wehrmachtille”.³²⁷ Teiden varsilla tehdyistä iskuista vastasivat useimmiten hajalle lyötyihin osastoihin kuuluneet neuvostosotilaat.

Kesällä 1941 Ukrainassa eli noin 2,5 miljoonaa juutalaista, joista 85 prosenttia asui Vinnitšjassa (Winnica), Žitomirissa (Żytomierz), Kamjanets-Podolskissa (Kamieniec Podolskissa) ja muissa suurkaupungeissa.³²⁸ Vuoden 1941 loppuun mennessä Ukrainassa oli tapettu noin 300 000 juutalaista³²⁹, heistä ilmeisesti 38 000–39 000 Galitsias- ja Länsi-Ukrainassa jo heinäkuussa.³³⁰ Sitä paitsi kansallismielisten ukrainalaisten oletetaan surmanneen 24 000 juutalaista Ukrainan länsiosassa Itä-Galitsiassa ja Volyniassa, jotka Neuvostoliitto oli liittänyt alueeseensa syyskuussa 1939.³³¹ Luku saattaa kuitenkin olla liioiteltu. Koko sodan aikana Galitsian juutalaisista arviolta 530 000 joko tapettiin alueella tai kuljetettiin Belzecin tuhoamisleirille.³³²

Neuvostoliitolta valtaamallaan alueella saksalaiset vainosivat juutalaisia kolmessa vaiheessa. Kesäkuun 1941 lopussa ruvettiin tuhoamaan Valko-Venäjän, Baltian maiden ja Ukrainan juutalaisia, joista suurin osa murhattiin talveen 1942 mennessä. Vuoden 1942 alusta talveen 1943 mennessä tuhottiin loputkin ukrainanjuutalaiset, samoin läntisen Valko-Venäjän sekä Länsi- ja Keski-Euroopan juutalaiset. Vuoden 1943 alusta kesään 1944 loputkin saksalaisten miehittämällä Neuvostoliiton alueella eläneet juutalaiset joko tapettiin kotiseuduillaan tai kuljetettiin keskitysleireille.³³³

SS:n ylipäällikön, SS-valtakunnanjohtaja Heinrich Himmlerin johdolla suunniteltu surmaaminen käynnistettiin täysimittaisesti heti saksalaisten joukkojen tunkeuduttua Neuvostoliittoon 22.6.1941. SS-Obergruppenführer (kenraali) Reinhard Heydrichin organisoimat tuhoamisryhmät (Einsatzgruppen), poliisipataljoonat ja muut SS:n yksiköt ryhtyivät etenevien joukkojen jäljessä toteuttamaan ennalta suunniteltua juutalaisten ja poliittisten vastustajien tuhoamisohjelmaa. Operaatio Barbarossasta alkaneen yhdeksän kuukauden aikana surmattiin arviolta 600 000 juutalaista. Ukrainan juutalaisista tuhoutui sotavuosina 1,6 miljoonaa, mutta 900 000 pelastui pakenemalla itään ja 100 000 selvisi hengissä joko vapautensa menettäneinä tai piiloutuneina.³³⁴ Saksalaisten Neuvostoliitolta valtaamalla alueilla menehtyi kaikkiaan noin 2,4 miljoonaa juutalaista miehittäjän toimien vuoksi.³³⁵ Uhreista 450 000–500 000 kuoli vuosina 1941–1945 Wehrmachtin valvomilla seuduilla.³³⁶

Jo muutaman päivän aikana kesäkuun lopussa ja heinäkuun alussa 1941 juutalaisia surmattiin joukoittain 35 kaupungissa Ukrainan aiemmin Puolaan kuuluneessa osassa. Laajin joukkomurha toteutettiin 29.–30.9.1941 Kiovassa Babin Jarin rotkossa, jossa tuhoamiskomennuskunta 4a sekä kaksi SD:n ja SS:n poliisipataljoonaa tappoivat 33 771 juutalaista.³³⁷ Vuosina 1941–1944 SS:n tuhoamisryhmä C, jonka komennuskunnat 4a, 4b, 5 ja 6 osittain toimivat SS-Divisioonana Wikingin etenemistien varrella, murhasi ainakin 118 000 siviiliä, luultavasti paljon enemmänkin.³³⁸ Jo 16.7.1941 tuhoamisryhmä C teki Berliiniin seuraavan ilmoituksen toiminnastaan Lvivin (Lemberg) ja Ternopilin (Tarnopol) seuduilla:

Turvallisuuspoliisi on koonnut ja ampunut noin 7 000 juutalaista kostoksi epäinhimillisistä ja hirvittävästä teoista (Greuelthaten). Kaikkiaan 73 NKVD:n työntekijää tai virkailijaa on surmattu kuulustelun jälkeen. Väestöltä saatujen luotettavien tietojen perusteella on vapautettu 40 miestä. Kaikki 20–40-vuotiaat juutalaiset

vangittiin, joskin käsityöläiset ja muut ammattitaitoiset vapautettiin. Lembergissä suoritettujen teloitusten lisäksi tukahdutustoi-
miin on ryhdytty muillakin paikkakunnilla.³³⁹

Wehrmachtin III armeijakunnan esikunta välitti 2.10.1941 SS-Divisioona Wikingille ja eräille muille muodostelmille Saksan asevoimien yleisesikunnan (OKW) ohjeet juutalaisten käsittelystä (Behandlung von Juden). Yleisesikunta käski seurata ohjeita ”kussakin tapaukses-
sa Neuvostoliittoon sijoitettujen joukkojen hengen mukaisesti. Taiste-
lussa bolševismia vastaan täytyy nujertaa häikäilemättä (rückhaltlos)
ennen kaikkea juutalaiset, jotka ovat bolševismin tärkeimpiä käyrei-
tä.”³⁴⁰

Monet norjalaiset SS-miehet ovat kertoneet saksalaisten julmuuk-
sista juutalaisia kohtaan. SS-rykmentti Germanian 12. komppaniaan
kuulunut norjalaisvapaaehtoinen Ørnulf Bjørnstad laati kuvauksen
näkemästään kokonaisuudesta julmuuksien sarjasta. Kesällä 1941 ni-
meämättömäksi jääneessä paikassa Lvivin lähellä saksalaiset pakotti-
vat 15 juutalaista makuulle kranaattikuopan pohjalle.

Siellä he lojuivat ja istuivat sikin sokin, kun saksalaiset tulittivat
heitä venäläisellä konekiväärillä! Ammuttuaan monta sarjaa ko-
nekiväärillä saksalaiset jättivät ruumiskasat kuopan pohjalle. He
eivät vaivautuneet tutkimaan, oliko joku ammutuista vielä hen-
gissä. Kun saksalaiset olivat poistuneet, kaksi haavoittunutta juu-
talaista ryömi ylös montusta ja lähti pyrkimään kohti metsänreu-
naa. Tietysti heidät ammuttiin.

Teloittajat olivat vapaaehtoisia Germanian 10. komppaniasta.³⁴¹

SS-rykmentti Nordlandin 9. komppaniaan kuulunut vapaaehtoi-
nen Jan Taarneby seurasi kesäkuun lopussa 1941, miten hänen komp-
paniansa saksalaiset ampuivat suuren joukon juutalaisia eräässä ky-
lässä. Taarneby näki, kuinka

saksalaiset pakottivat juutalaiset kaivamaan omat hautansa ja siten menemään vatsalleen makuulle kuopan pohjalle. Saksalais-sotilas seisoi hajareisin haudan päällä ja ampui juutalaista niskaan. Sitten seuraavan juutalaisen piti mennä makaamaan äsken ammutun päälle, ja hänet vuorostaan ammuttiin. Kolmas juutalainen pakotettiin peittämään kahden ensimmäisen hauta. Sitten hänen täytyi kaivaa itselleen hauta ja mennä sen pohjalle makaamaan, kunnes sai luodin niskaansa. Seuraava juutalainen meni makaamaan edellisen päälle ja ammuttiin siihen. Viides juutalainen pakotettiin sulkemaan tämä toinen hauta ja kaivamaan kuoppa itselleen. Tätä jatkettiin niin kauan kuin hauskaa riitti.

Taarneby toteaa, että ampujat olivat tavallisia sotamiehiä. Läsna oli myös upseereita, jotka hyväksyivät ampumiset.

Bjørnstad muisteli, että monet juutalaiset ”itse asiassa haudattiin elävältä. Heidät lyötiin maahan ja peiteltiin sen poveen summamutikassa. Kävi ilmi, että he eivät olleetkaan kuolleet, vaan pienten hautakumpujen nähtiin liikkuvan. Juutalaisten haudat rupesivat elämään. Se oli hirveää.” Bjørnstad kertoi myös nuoresta juutalaisesta, jonka ryhmä ukrainalaisia sotilaskarkureita pakotti heinäkuun alussa 1941 nostamaan maantien ojasta puoleksi mädäntyneen hevosenpään ja syömään sitä. Pää haisi ja näytti jo niin iljettävältä, että katselijat oksentelivat. Juutalainen pyysi apua saksalaisilta, mutta nämä vain virnuilivat. Kun juutalainen oli jonkin aikaa näykkinyt hevosenpäättä, häntä lyötiin terävällä lapiolla ja muilla teloittajien ulottuvilla olleilla astaloilla. Bjørnstadin mukaan norjalainen aliupseeri ”meni juutalaisen luo ja ampui kuulan tämän kalloon”.³⁴² Ampuja oli SS-rykmentti Germanian 11. komppaniaan kuulunut Hans Otten, joka kaatui 5.7.1941 Mikulintšissä (Mikulínce) Länsi-Ukrainassa (saksalaisille sittemmin Distrikt Galitzien).³⁴³

Eräaseen panssarikrenatööriyksikköön kuulunut tunnistamaton norjalainen SS-mies suoritti joulukuusta 1941 lähtien muutaman

kuukauden ajan vartiopalvelusta neuvostoliittolaisten sotavankien leirillä Krakovassa. Leiriin oli suljettu noin 20 000 vankia. Päivittäin leirin ulkopuolelle lähetettiin pieniä työkomennuskuntia, joita käytettiin raskaisiin ja vaarallisiin töihin, kuten vaurioituneiden rakennusten sekä räjähtämättömien pommien ja miinojen purkamiseen. Vangeille ei annettu ruokaa. Kaksi päivää myöhemmin heistä ammuttiin ainakin tuhansia sen jälkeen kun he olivat kaivaneet omat hautansa. Sotavankien joukossa olleet parituhatta juutalaista komennettiin purkamaan miinoja. Jos miina räjähti, purkajat silpoutuivat hengiltä. Kertojan yksikkö siirtyi kesällä 1942 Donin Rostovin eteläpuolelle. Monia juutalaisia vangittiin, ja osa heistä laitettiin vetämään panssarivaunuja teitä pitkin. ”Kun panssariosaston komentaja lopulta tynnäytyi seuraamaan juutalaisten turhia ponnistuksia kolossien liikuttamiseksi, hän huusi vaunun kuljettajalle, että antakaa mennä. Kuljettaja noudatti käskyä ja painoi kaasun pohjaan. Juutalaiset liiskautuivat hengiltä.”³⁴⁴

Partisaanit

Pieniä neuvostopartisaanien osastoja toimi saksalaisten miehittämällä alueilla heti 22.6.1941 alkaneen sodan ensi vaiheista lähtien. Saksalaisten edetessä hajalle lyötyjä ja isohkojakin puna-armeijan muodostelmia joutui saarroksiin. Osa vihollisen selustaan jääneistä joukoista jatkoi omin päin vastarintaa ja jossain määrin onnistui tekemään pienimuotoisia yllätysiskuja. Tällaisten hyökkäysten toistuvasti kiusaama rykmentinkomentaja SS-Divisioona Totenkopfista antoi käskyn, että kaikkia harhailevia neuvostosotilaita tuli kohdella partisaaneina ja käsitellä armottomasti. Niinpä SS:n yksiköt ”ampuivat useimmat tavoittamansa venäläiset harhailijat”, tekivät nämä vastarintaa tai eivät.³⁴⁵

Järjestäytynyt partisaaniliike käynnistyi Ukrainassa vasta vuonna 1942. Kuitenkin jo 6.7.1941 Ukrainan kommunistipuolueen keskus-

komitean ensimmäinen sihteeri Nikita Hruštšov kehotti ukrainalaisia nousemaan vastarintaan saksalaisia miehittäjiä vastaan. Aloitteeseen kerrotaan tartutun niin tarmokkaasti, että jo heinäkuun puoliväliin 1941 mennessä syntyi 133 partisaaniryhmää. Kun otetaan lukuun myös vielä neuvostojoukkojen hallussa olleet alueet, Ukrainassa perustettiin 122 partisaaniyksikköä, joihin kuului kaikkiaan 5 809 jäsentä, sekä 69 niin sanottua sabotaasiryhmää, joihin kuului yhteensä 743 jäsentä. Vuoden 1941 kuluessa noin 800 vastarintaliikkeeseen kuulunutta kommunistia perusti Ukrainan eri alueille yhteensä 23 maanalaista aluekomiteaa. Lisäksi syntyi 63 kaupunkikomiteaa ja 564 piirikomiteaa. Ukrainan kommunistinen nuorisojärjestö (Komsomol) perusti 11 partisaaniyksikköä, joihin kuului yhteensä 1 500 jäsentä. Noin 7 000 komsomolilaisen kerrotaan liittyneen muihin partisaaniyksikköihin.³⁴⁶ Yhdysvaltalaisen historioitsijan Kenneth Slepyanin mukaan Saksan eteläisen armeijaryhmän alueella toimi kesällä ja syksyllä 1941 noin 35 000 partisaania.³⁴⁷

Neuvostolähteiden mukaan NKVD sai Ukrainassa järjestetyksi yli 700 puolisolitaallista, miehittäjän toimintaa terrorisoimaan koulutettua hävityspataljoonaa (venäjäksi *istrebki*, ukrainaksi *strybki*) vuoden 1941 loppuun mennessä. Useimmat jäivät toimimaan miehityksellä alueella tai siirtyivät sinne rintaman läpi.³⁴⁸ Aikaa myöten Ukrainan partisaaniosastot syöksivät raiteilta noin 5 000 junaa ja yli 60 panssarijunaa sekä tuhosivat 2 200 siltaa, 1 500 panssarivaunua tai -autoa, 200 lentokonetta, 700 tykkiä ja noin 15 000 sotilasautoa. Neuvostojoukkojen vastahyökkäyksen aikaan syksyllä 1943 partisaanit valtasivat 25 siltaa Desnan, Dneprin ja Pripetin varsilla ja pitivät ne hallussaan vakinaisten neuvostojoukkojen tuloon saakka. Kaikkiaan 16 aluehallinnon keskusta vallattiin, ja noin 460 000 saksalaista sotilasta surmattiin.³⁴⁹ Neuvostohistoriankirjoituksessa esitetyt luvut vaikuttavat kuitenkin suuresti liioitelluilta.³⁵⁰ Brittiläinen historioitsija Richard Overy arvioi liittoutuneiden tietojen perusteella partisaanien tuhonneen koko itärintamalla 12 000 siltaa ja 65 000 ajoneuvoa.³⁵¹ Saksan toisessa maailmansodassa kärsimistä miehis-

tötappioista arviolta kahdeksan prosenttia aiheutui partisaanien tai sissien hyökkäyksistä.³⁵²

Partisaaneja oli vuoden 1941 lopussa kaikkiaan noin 90 000. Seuraavana vuonna määrä kasvoi ainakin noin 100 000:een ja vuonna 1943 ehkä 150 000:een.³⁵³ Sodan kuluessa Ukrainan alueella toimi noin 150 000–200 000 partisaania, joista pieni osa oli juutalaisia. Ukrainassa juutalaispartisaaneja oli ehkä 2 000–3 000, koko miehitetyllä Neuvostoliiton alueella kenties 25 000.³⁵⁴ Näistä luvuista voidaan päätellä, että juutalaisten osuus neuvostopartisaanien joukossa oli kymmenkunta prosenttia vuosina 1941–1942.

Joka tapauksessa on selvää, että maanalainen vastarinta alkoi pian saksalaismiehittäjien saapumisen jälkeen. Tuhoamisryhmä C ilmoitti Lvivistä (Lemberg) Berliiniin 6.7.1941, että 12 neuvostovakoojaa oli jättäytynyt linjojen taakse tuhotakseen siltoja ja muita rakennelmia. Maaseudulla katkottiin puhelinlinjoja, ja 16.7.1941 ilmoitettiin karanteenien politrukkien tunkeutuneen kyliin Zolotšivin (Złoczów) lähistöllä anastaakseen ruokaa. Ternopilin alueella (Tarnopol) 54 puolalaista ja juutalaista todettiin neuvostovakoojiksi. Saksalaiset onnistuivat vangitsemaan heistä vain kahdeksan, joiden joukossa oli kaksi juutalaisnaista. Koko kahdeksikko teloitettiin. Žitomirin kaupungissa otettiin 10.7.1941 kiinni 12-vuotias juutalaispoika, joka oli ampunut kohti tuhoamiskomennuskunta 4b:n ajoneuvoa. Useimmiten vastarinnan järjestäjiä ei kuitenkaan onnistuttu tavoittamaan. Siksi ainoa torjuntakeino oli soveltaa tavanomaista menettelyä: ”Rangaistukseksi ruvettiin uudelleen toimiin juutalaisia vastaan.”³⁵⁵ Näiden raporttien täsmällisyyttä on vaikeaa arvioida, sillä niissä saatettiin hyvinkin liioitella vihollisen toimia. Sillä keinoin saatiin myös näyttämään perustelluilta nekin omien joukkojen väkivallanteot, jotka osuivat satunnaisiin ohikulkijoihin.

Saksan maavoimien yleisesikunta (Oberkommando des Heeres eli OKH) antoi 25.7.1941 olennaisen tärkeäksi tulleen käskyn vihollismaan siviilien ja neuvostosotavankien kohtelusta (Behandlung feindlicher Zivilpersonen und russischer Kriegsgefangener).

Kaiken toiminnan lähtökohta on saksalaisten sotilaiden turvallisuuden tinkimätön varmistaminen – Venäläiset ovat kautta aikain tottuneet siihen, että vallanpitäjät kohtelevat heitä ankarasti ja armottomasti. Maa pitää rauhoittaa nopeasti, ja se onnistuu vain siten, että kaikkeen vihamielisen siviiliväestön taholta koettuun uhkaan vastataan armottomasti. Kaikenlainen sääli ja helläkätisyys osoittaa heikkoutta ja aiheuttaa vaaraa.³⁵⁶

Saksan asevoimien yleisesikunta (OKW) antoi puolestaan 16.9.1941 ohjeet vastarintaliikkeiden tukahduttamisesta miehityillä alueilla. OKW käski toimia ilman armoa:

Täytyy muistaa, että ihmishenki ei näissä maissa yleensä maksa mitään, joten vain poikkeuksellisen ankarat pelotteet tehoavat. Tällaisissa oloissa kuolemantuomion antaminen 50–100 kommunistille pitää katsoa asianmukaiseksi rangaistukseksi yhden saksalaissotilaan surmaamisesta. Tuomiot tulee panna täytäntöön keinoin, jotka entisestään tehostavat pelotetta –.³⁵⁷

Norjalaisvapaaehtoinen Eivind Reichelt palveli syksyllä 1941 SS-rykmentti Nordlandin täydennyskompaniassa ja myöhemmin SS-tiedusteluosasto 5:ssä. Hänen yksikkönsä toimi syyskuussa 1941 Lvivin (Lwów, Lemberg) ja Bila Tšerkvan (Biała Cerkiew) välisellä alueella. Reichelt kuvasi kokemuksiaan poliisikuulustelussa vuonna 1946:

Muuan venäläinen yritti räjäyttää ammusautomme, mutta hänet saatiin kiinni itse teosta. Wehrmachtin ja SS:n saksalaissotilaat pahoinpitelivät miestä todella raa’asti potkimalla häntä kasvoihin ja kehoon niin, että veri virtasi. En voinut katsella sitä hiljaa vaan huusin, että tuollainen kohtelu ei ollut saksalaisen sotilaan arvon mukaista, että tuommoista tekivät vain törkimykset. Näkemäni alkoi toden teolla inhottaa, ja piilouduin kuormastoon. Kuulin sitten, että se mies pakotettiin hirttäytymään. Hänelle annettu köysi

oli kuitenkin liian heikko, joten mies oli hengissä vielä kahden yrityksen jälkeen. Sitten muuan Scharführer (kersantti) ampui hänet.³⁵⁸

Talvella 1943 norjalaiset SS-miehet osallistuivat partisaanien metsästämiseen Stalinossa (nykyinen Donetsk). Yleensä Waffen-SS:n upseeri tuomitsi kaikki kylistä tavoitetut neuvostoliittolaiset miehet ja pojat kuolemaan. Tuomitut hirtettiin, oli heidän hallustaan löydetty aseita tai ei. Saksalaisten partiot haravoivat koko alueen ja viipymättä hirttivät lähimpiin puihin 40–50 löytämäänsä miestä, vaikka nämä olivat olleet aseettomia. ”Hirttämisen aiheeksi riitti se, että miehet oleskelivat näissä kylissä.” Saksalaisupseerit kokoontuivat usein Stalinoon pitämään hurjia juominkeja. Kaupungin nuoria naisia pakotettiin osallistumaan ryyppäjäisiin ja tarjoamaan upseereille seksiä. ”Illan edetessä juhlijat rupesivat riehumaan ja hajottamaan paikkoja tuusan nuuskaksi. Seuraavana päivänä juhlahuoneisto yleensä poltettiin maan tasalle. Samalla katosivat kaikki orgioiden jäljet.” Saksalaisupseerit ampuivat kadulla kulkevia rauhallisia kansalaisia umpimähkään, ilman mitään aihetta. Norjalaismuistelija kertoo kolmen naisen ja kahden nuoren venäläismiehen saaneen surmansa tällä tavoin.³⁵⁹

Niin ikään useat suomalaiset SS-miehet merkitsivät muistiin kohtaamisiaan partisaanien kanssa. Näin teki myös SS-rykmentti Nordlandin 16. komppaniaan kuulunut Olavi (Veikko) Liesinen.

Hyökkäyksen alku vaikutti ihmismetsästykseltä. Laajoilla alueilla näimme vain harhailevia venäläisiä. Tuntui kuin suuren Venäjän armeijaa ei olisi ollutkaan. Kävimme pieniä kahakoita huonosti aseistautuneita vihollisia vastaan. Tavallisimmin yhteenotot tapahtuivat kylissä ja asutuskeskuksissa. Moottoroitu armeija eteni tuhoten kaiken tieltään. Vastaamme tuli antautuvia venäläisiä toisinaan laumoittain, mitä kurjimmissa varusteissa – Kolonnamme eteni voiton huumen vallatessa meidät. – Siviiliväestö ei mei-

tä turhaan pelännyt. Vallatut kylät ryöstettiin, valtaajat tyydyttivät himojaan. Maantien varsilla löyhkäsi ihmisruumiin katoavaisuus ja kärysivät tuhoutuneet koneet. Ilmassa jyrisivät tuhoatuottavat ihmiseron aikaansaannokset, stukat. Saksan armeija eteni kohtaan kaiken oletetun vääryyden.³⁶⁰

Liesinen jatkoi kuvaustaan:

Kylissä, missä siviiliväestö otti osaa puolustukseen, rangaistiin ankarasti. Yhden tai kahden miehen vastarinta saattoi aiheuttaa 10–20–30 kyläläisen hengen menetyksen riippuen kulloinkin johdossa olevan saksalaisen mielenalasta. Kaikki tämä siksi, että korostettiin ja noudatettiin Hitlerin käskyjä. Me suomalaiset emme hyväksyneet tämmöistä menettelyä, vaikkakaan emme pystyneet sitä estämäänäkään. Olihan luonnollista, että jokainen puolusti omaansa. Se oli näkemykseni enkä tuntenut minkään moista asevelihenkeä saksalaisia kohtaan eikä moni muukaan suomalainen. Kaikki mitä näimme kammoksutti meitä. Saksalaiset suhtautuivat meihin yliollkaisesti antaen ymmärtää, että vain Hitlerin armosta meidät rinnastettiin heihin.³⁶¹

Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuulunut Eino Koskimies kaatui maaliskuun 1942 alussa Bahmutskissa (nykyisin Novobahmutski), Rostovin hallintopiirissä, lähellä Miusjoen rintamaa saatuaan luodin päähänsä. Pataljoonan sotapäiväkirjan mukaan

Skeljanskiin menemistä oli yritetty estää varoituksin ja kielloin, mutta niistä huolimatta mies oli liikkunut siellä. Paluumatkalla häneen sattui luoti. Hänet saatiin pois kaatumispaikalta vasta yöllä, ja silloinkin noutaminen kävi hyvin työläästi.³⁶²

Parinkymmenen partisaanin joukko hyökkäsi Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 2. komppanian kimppuun Lineinajassa, Maikopin tär-

keiden öljykenttien lähellä Pohjois-Kaukasiassa 8.9.1942. Tämä tapahtui saksalaisten operaatio Siniseksi (Fall Blau) nimittämän suurhyökkäyksen aikana. Hyökkäyksessä haavoittunut SS-mies Elias Matti menehtyi seuraavana päivänä.³⁶³

SS-tiedusteluosasto 5:n 4. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Simo Heliste kertoi siviilin ampumisesta Taražan lähellä (satakunta kilometriä Kiovan eteläpuolella) heinäkuun puolivälissä 1941. Siviiliasuinen nuori mies tuli tielle metsästä ja lähestyi kädet ylhäällä saksalaisten autoja. Tarkastuksessa havaittiin, että hänellä oli käsikranaatti taskussa. Heliste sai Engemanniksi nimittämältään upseerilta käskyn ampua nuorukainen. Kun Heliste jyrkästi kieltäytyi tehtävästä, hänen joukkueenjohtajansa Engemann ampui itse vankia selkään.³⁶⁴ Nähtävästi Heliste kirjoitti tässä kohdin joukkueenjohtajan nimen väärin. Kuvattu esimies oli epäilemättä SS-Oberscharführer (ylikersantti) Josef Engemann.³⁶⁵

SS-Obersturmführer (luutnantti) Kaj Duncker teki moneen otteeseen merkintöjä sala-ampujien tai partisaanien toiminnasta. Hän kirjoitti 4.8.1942 Novomihailovskin (Novo Michailowka) sillanpääasemassa Kubanissa päiväkirjaansa: ”Paljon tappioita tänään, sala-ampujia kaikkialla. Kolea mieliala.” Muutamaa viikkoa myöhemmin hän mainitsi partisaanien hyökkäyksestä, jonka kohteeksi SS-rykmentti Westland joutui Temnoselskajassa 1.9.1942. Vastahyökkäyksen aikana muuan sahalaitos sytytettiin palamaan.³⁶⁶

Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuulunut Sakari Haikala on kuvannut kokemuksiaan toiminnasta partisaaneja vastaan Lineinajassa, jossa suomalaisvapaaehtoiset viipyivät kahdeksan päivän ajan elokuussa 1942: ”Öisin välit olivat huonommat kuin päivällä, sillä partisaanit ammuskelivat vartiomiehiä, ja autoja yritettiin polttaa puoliväkisin. Saksalaiset vastasivat partisaanien tihutöihin hirttämillä kiinni saadut korkealle pylväisiin ja ripustamalla kaulaan lapun: Partizan.”³⁶⁷

SS-mies Åke Kelin palasi 3.9.1942 kenttäsairaalaan Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan Kabardinskajan (Karabinskaja) kylään, joka

sijaitsi Pohjois-Kaukasiassa noin 50 kilometriä Maikopista länteen. Keskelle kylää kahden puun väliin asetettuun poikkiparruun oli hirtetty neljä miestä.³⁶⁸ Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 1. komppaniaan kuulunut SS-Oberscharführer (ylikersantti) Leo Heikurainen kertoi syyskuussa 1942 sattuneesta tapauksesta, jossa ryhmä saman komppanian suomalaisia SS-miehiä kieltäytyi partisaanien iskun jälkeen ampumasta naisia ja lapsia. Kieltäytyjiin kuului amatöörinyrkkelijä Pauli Asikainen. Tämä lienee tapahtunut lähellä Lineinajan kylää Pohjois-Kaukasiassa. Ylemmät upseerit katsoivat suomalaisten niskurointia läpi sormien.³⁶⁹ 13. komppanian SS-mies Jaakko Hintikka sai kokemuksia partisaaneista Terekin yläjuoksulla Tšikolassa 25.–26.11.1942:

Täällä on muuten paljon partisaaneja tässä kylässä, ei tiedä mikä päivä on viimeinen. Samana päivänä kun tulimme tänne oli partisaanit tappaneet neljä saksalaista. Pistäneet pistimillä läpi ja kairaneet silmät päästä. Niin julmia tekoja ne tekee.³⁷⁰

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 3. komppaniaan kuulunut sotakirjeenvaihtaja Jukka Tyrkkö kertoo muistelmissaan tapauksesta, joka sattui 22.2.1942 Skeljanskin kylässä Miusjoen varrella. Vartiossa ollut SS-mies Erkki Voutilainen havaitsi, että joukko venäläisiä lähestyi pataljoonan asemia:

Voutilainen oli asemassa, ja huusin vastauksen hänen kysymyksiensä: ”Feuer frei!” [Tulta!] Pikakiväärimme pärähti soimaan, joitakin kaatui ja joukko hajaantui maahan. Vasta tämän jälkeen tuli puhelintieto, että ne ovat siviilejä. Sitten venäläiset nostivatkin jonkin valkoisen rievun ja saivat rauhassa nousta asemiimme III joukkueen kohdalla. Noin 40 henkeä, enimmäkseen naisia ja lapsia. Heidän haavansa sidottiin sairastuvallamme takana. Ensimmäisenä heistä kulki muiden edellä raskain askelin aikanaan

varmaan varteva vanhus, toisessa kädessään kantamus, toisessa pitkä sauva.³⁷¹

Tässäkin katkelmassa näkyy partisaanisodan ahdistavuus, joka johti helposti siviilien sekoittamiseen sotilaisiin, sekä toistuvista vaaratilanteista seurannut SS-miesten jatkuva epävarmuus ja liipasinherkkyys. Silti suomalaiset SS-vapaaehtoiset eivät selvästikään halunneet kostaa partisaanien aiheuttamia tappioita paikallisille siviileille, vaikka saksalaiset SS-joukot usein niin tekivät. Partisaanien ampuminen ei sinänsä ollut vastoin sodankäynnin sääntöjä, sillä aseellinen toiminta siviiliasussa oli kiellettyä. Kiellolla haluttiin nimenomaan turvata siviilien asema. Partisaanien toiminnan kostaminen siviileille oli sekin kiellettyä, mutta rajanveto partisaanien ja vihollista vastaan toimimaan pyrkivien siviilien välillä oli monissa tapauksissa vaikeaa. On selvää, etteivät siviilit tunteneet sympatiaa maahansa tunkeutuneita saksalaisia hyökkääjiä kohtaan. Koska suomalaiset ja muut ulkomaiset SS-miehet kantoivat saksalaista asepukeutusta, siviilit luonnollisesti suhtautuivat heihin samoin kuin saksalaisiin.

Neuvostoliittolaiset sotavangit

Kun saksalaiset etenivät Lvivistä (Lemberg) itään, lukuisat neuvostosotilaat jäivät heidän sotavangeikseen. Ennen heinäkuun loppua 1941 saksalaisten lasketaan ottaneen noin 250 000 vankia. Umanin alueella otettiin elokuussa 1941 yli 103 000 vankia ja Kiovan alueella syyskuussa noin 665 000 vankia. Näistä vain noin 445 000 vietiin niin sanottuihin pysyviin leireihin, kun taas muut jätettiin vartioituina äärimmäisen karuihin oloihin paljaan taivaan alle.³⁷² Saksalaisten vangiksi jäi vuoden 1941 aikana 3,8 miljoonaa puna-armeijan sotilasta, joista 1,3 miljoonaa oli ukrainalaisia.³⁷³

Neuvostoliittolaisten sotavankien kuolleisuus oli suuri, ja tilanne paheni nopeasti. Wehrmachtin joukkoja Ukrainassa komentanut

kenraaliluutnantti Karl Kitzinger totesi joulukuussa 1941, että joka kuukausi menehtyi noin 75 000 vankia, toisin sanoen joka päivä keskimäärin 2 500.³⁷⁴ Juutalaisia neuvostosotavankeja kuoli noin 50 000. Myös SS-Divisioonan Wiking otti paljon sotavankeja: heinäkuussa 1941 noin 6 000, elokuussa ainakin 2 000 ja syyskuussa vielä 11 000.³⁷⁵ Divisioonan vankien kokonaismäärä oli siis noin 19 000. Todellinen luku oli varmaankin suurempi, sillä osa vangeiksi joutuneista neuvostosotilaista ammuttiin summittaisesti ja osa pääsi pakenemaan.

Huomattava määrä vangeiksi otetuista neuvostosotilaista päästettiin vapaaksi sodan ensimmäisinä kuukausina. Syyskuun 8. päivänä 1941 annetun saksalaiskäskyn mukaan kansallisuudeltaan ukrainalaiset ja valkovenäläiset sotavangit voitiin vapauttaa, kuten myös virolaiset, latvialaiset ja liettualaiset. Syyskuusta marraskuuhun 1941 laskettiin vapaaksi 270 000 ukrainalaista neuvostosotavankia. Vapautettujen sotavankien kokonaismäärästä peräti 96 prosenttia oli ukrainalaisia. Vapauttamisen tavoitteena oli pyrkimys saada ukrainalaiset ja muiden vallattujen alueiden kansalaiset suojeiksi saksalaisia valloittajia kohtaan. Saksalaisten toiminta ei kuitenkaan ollut johdonmukaista: vastustus hyökkääjiä kohtaan kasvoi, kun tieto tehdyistä väkivaltaisuuksista levisi. Ukrainalaisten ja muiden vallatuilta alueilta kotoisin olevien sotavankien vapauttaminen lopetettiin vähitellen muutamien kuukausien kuluttua sodan alkamisesta.³⁷⁶ Tammiukuussa 1942 julkaistu sanomalehtiartikkeli, jonka oli laatinut suomalainen sotakirjeenvaihtaja Mauno P. Sjöstedt ilmeisesti kotimaassa lomailleiden suomalaisten SS-miesten haastattelujen perusteella, sisälsi silminnäkijäkertomuksen myönteisistä asenteista taistelujen alkuvaiheessa:

Usein kyliin saavuttuamme oli vapauttajia varten pystytetty lehvin koristettuja kunniaportteja ja väestö otti meidät vastaan monenlaisista vieraanvaraisuutta tariten. Ukrainalaisissa on kytenyt aina itsenäisyyden kaipuu, joten he eivät ole koskaan neuvostovaltaa

hyväksyneet. Suurin joukoin sotilaat antautuivat saksalaisille vangeiksi varsinkin heti silloin kun rintama alkoi väistyä kotien ohi. Vangit vapautettiin viipymättä ja useammassa tapauksessa nämä käänsivät aseensa ryssä vastaan. Siviiliväestö kaupungeissa, lukuun ottamatta juutalaisia ja johtajia, oli jäänyt paikoilleen peiloitelluista ja uhkauksista huolimatta.³⁷⁷

Aivan näin yksisuuntaisesti siviilien ja hyökkäävien saksalaisten kohtaamiset eivät kuitenkaan yleisesti sujuneet. VäkivaltaisuuDET neuvostototavankeja ja siviilejä kohtaan alkoivat pian nakertaa uskoa saksalaisiin ”Ukrainan vapauttajina”. SS-tiedusteluosasto 5:n 2. komppaniaan kuulunut suomalainen SS-mies Vilho Kellokumpu kertoi tapauksesta, joka ilmeisesti sattui Ukrainassa kesällä 1941. Tapahtumat lähtivät vyörymään erään panssarikomppanian palattua hyökkäyksestä. Kellokumpu ja samaan komppaniaan kuulunut Jorma Vesenne näkivät, kuinka muuan saksalaisupseeri heitteli lapioita pellolla seisseiden venäläisvankien joukkoon. Vangit kaivoivat suuren kuopan, ja sitten heidät ammuttiin konepistooleilla. Viimeinen mies pakotettiin peittämään toveriensa hauta. ”Kun hän sai tehtävänsä suoritettua, hänen käskettiin lähteä kävelemään ja hänet surmattiin selkään ampumalla. Tapahtuma koski syvästi Vilhoon ja Jormaan, jotka keskustelivat keskenään hiljaisella äänellä.”³⁷⁸

Samanlaisia kokemuksia vankien kohtelusta oli myös SS-huoltoosasto 5:ssä palvelleella Markus Käenmäellä:

Vankeihin saksalaiset suhtautuivat etenkin alkuvaiheessa varsin vihamielisesti. Taaksepäin vietäviä vankeja ammuttiin hyvinkin pienistä syistä. Vankimäärät olivat valtavan suuria.³⁷⁹

SS-vapaaehtoinen Martti Koivulan päiväkirjan kuvaukset sotavankien kohtelusta SS-Divisioona Wikingin hyökkäyksen ensimmäisinä päivinä kuvaavat tapahtumia ja suhtautumista sotavankeihin:

1.7.1941 – – Tappelun jälkiä joka paikassa. 3 hevosvainajaa kaksi kuollutta koiraa ja kaksi ryssänraatoa. Ja romua ja tauhkaa maantien molemmin puolin. Raunioita, tuhkaa, kuoppia. Seisottiin taa yli 4 tuntia. Tultiin Lembergiin. Ruumiita, tankkeja, rääsyjä ja ryy-syjä. Lembergistä eteenpäin vielä jonne yövyimme. Hyvänlainen ukonilma illalla. Juutalaisen pehmitys.

2.7.1941 – – Puoli viideltä lähdin Raun [saksalainen, jonka kanssa Koivula paljon liikkui] kanssa Westlandin esikuntaan. Kolonnamme kärkipää ampui juuri karannita ryssän vankeja, joita oli noin 25 kpl hyvin kaatuivat.

3.7.1941 – – Kaikkiaan ajettiin n. 90 km. Raatoja, ammuttua kalustoa, likaa kurjuutta kaikkialla.

4.7.1941. Takaisinpäin. klo 11.30 olimme eräällä vankileirillä minne jäimme aseisiin. Läheisessä kaupungissa SS miehet ja ukrainalaiset ampuivat 300 juutalaista. Synagoga palaa parhaillaan.

7.7.1941. Koko päivä on tapeltu Hussiatissa [Husiatin]. Ryssä tekee hurjaa ja epätoivoista vastarintaa – – Kaksi ryssää, karkulaisia, ammuttiin. Ammutusta junasta kävin evakuoimassa itselleni mandoliinin, ja alusvaatteet. Ammutin 8 ryssää. En tuntenut min-käänlaista sääliä.

8.7.1941 – – Illalla Rau ampui erään ryssän upseerin ja sain Raul-ta naganin. Ensimmäinen [sotasaalis-]aseeni.”³⁸⁰

Kun Suomalainen vapaaehtoispataljoona oleskeli vielä Groß Bornissa (nykyisin Borne Sulinowo Puolan Länsi-Pommerissa), Martti Sinervo komennettiin vartioon neuvostosotavankien leirille. Hän merkitsi 13.9.1941 kuulleen pataljoonaan kantautuneita huhuja

leirillä olevien sotavankien kohtelusta – – Toisinaan puhuttiin joukkoteloituksista, jolloin sotavankeja ammuttiin heidän itsensä kaivamiin hautoihin, toisinaan puhuttiin saksalaisten konekivääri-kokeilujensa yhteydessä suorittamista joukkomurhista.

Sinervo ei kuitenkaan pitänyt kuulemiaan huhuja kovin luotettavina. Kukaan hänen tovereistaan ei ollut nähnyt omin silmin joukkoteloituksia, eikä niistä ollut muitakaan todisteita. Oman nelituntisen vartiovuoronsa aikana Sinervo ei havainnut vankeja kohdeltavan kaltoin.³⁸¹

SS-vapaaehtoinen, sittemmin Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 4. komppaniassa palvellut Tauno Pajunen kertoi tapauksesta, jossa kolme neuvostosotavankia ammuttiin syksyllä 1941 jossain Dnipropetrovskin itäpuolella. Välikohtaus lienee tapahtunut joko vuoden 1941 lopussa tai vuoden 1942 alussa. Eräässä kylässä sijaitsevaan taloon tuli kolme neuvostosotilasta, jotka suomalainen ”yliluutnantti K.” (ilmeisesti SS-Obersturmführer eli luutnantti) otti vangiksi. ”’Ohjelma’ on siten pian selvä; kolme laukausta ja jälleen on rauha talossa.” Mitä ilmeisimmin kyse oli sotavankien surmaamisesta ampumalla. ”Yliluutnanttia” ei ole kyetty tunnistamaan.³⁸² Sotakirjeenvaihtajana toiminut SS-Oberscharführer (ylikersantti) Jukka Tyrkkö mainitsee myös tapauksen mutta ei kuvaile sitä aivan yhä suorasu-kaisesti.³⁸³

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 10. komppaniaan kuuluneen Yrjö Pyyhtiän muisteluihin perustuvassa teoksessa kerrotaan sotavankien teloitamisesta Tšikolassa, Kaukasiassa 26.11.–7.12.1942. Vangiksi otettiin kaikkiaan 246 neuvostosotilasta, joista upseereita oli 13. Pyyhtiä kyseli vankien kohtalosta SS-mies Kalevi Könösel-tä, joka katsoi aseveljen tiedustelun turhaksi: ”Kyllähän sinä tiedät, miten vankeihin suhtaudutaan saksalaisten taholta.” Pyyhtiä osoitti nyökkäämällä ymmärtävänsä oikein hyvin: ”Olin pahoillani miesten puolesta. Heidät oli otettu pakolla puna-armeijaan ja kun olivat antautuneet, teloitettu.”³⁸⁴

Kirjailija Jaakko Korjus julkaisi vuonna 1981 historiateoksen *Otsassa kuoleman kuva*, joka osittain perustui SS:n riveissä palvelleiden Pentti Koiviston, Heikki Lapinjoen ja Paavo Maunulan silminnäkijäkertomuksiin. Syyskuussa 1941 Maunula otti Dnipropetrovskin alueella nuoren neuvostosotilaan vangiksi ja pakotti tämän ammus-

tenkantajakseen ja avustajakseen. Muutamaa päivää myöhemmin Maunula joutui kuitenkin käskystä luovuttamaan tyytyväisen, uskol-
lisen ja kiitollisen vankinsa. Korjuksen mukaan vanki tunsi pelkoa ja
Maunula voimattomuutta. Hänen mukaansa

Saksalaiset kohtelevat vankejaan huonosti. Usein vankeja ei oteta
lainkaan. Suomalaiset kauhistelevat saksalaisten raakuutta.

– Saksalaisia ei ole kuin kahta sorttia, hyviä ja inhottavia. Viimeksi
mainittuja on turhan paljon! Myös ulkomaalaisten vapaaehtoisten
joukossa on tappajia. Suomalaiset ovat lähes poikkeuksetta toista
maata.

– Kyllä täällä tapetaan, mutta vain kun on tarvis. Aseettomia ei
tapeta. Se on selvä se.³⁸⁵

Korjus epäilemättä maalaili ihannekuvaa suomalaisista SS-miehistä.
Silti hänen kuvauksensa viittaa ilmeisen todelliseen eroon suomalais-
ten ja saksalaisten suhtautumisessa neuvostoliittolaisiin sotavankei-
hin. Surmaamiset eivät rajoittuneet vain vuoden 1941 hyökkäysvai-
heeseen vaan jatkuivat myös pataljoonavaiheessa vuosina 1941–1943.
Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 11. komppaniaan kuulunut Arvo
Vidberg muisteli,

ettei Kaukasukselta perääntyessä ollut linjoja. Välistä ryssät oli
meidän edellä. Niitä saatiin siten motitettua. Niitä oli kylät täyn-
nä. Vankeja ei otettu. – – Elettiin kuin viimeistä päivää. Vangit am-
muttiin, vaikka kuinka olisi nostanut kädet pystyyn. En mä saatta-
nut. Muut sen tekivät. Sotatilanteissa arolla ammuttiin. Niitä oli
niin paljon, että rupesi tekemään ilkiää. Siellä oli kuolleita rivissä
kylien reunoissa – –.³⁸⁶

Poliittiset komissaarit

Neuvostojärjestelmän virkailijoista erityisesti poliittiset komissaarit eli politrukkit joutuivat Wehrmachtin ja Waffen-SS:n surmaamisten kohteiksi. OKW antoi ohjeet poliittisten komissaarien kohtelusta niin sanotussa komissaarikäskyssä (Richtlinien für Behandlung politische Kommissare) 6.6.1941, jo ennen operaatio Barbarossan käynnistymistä. Käskyn pääsanoman mukaan neuvostosotavangit, jotka voitiin todeta ”bolševismiin täysin omaksuneiksi tai tämän ideologian aktiivisiksi edustajiksi”, tuli viipymättä likvidoida.³⁸⁷ Tämän vuoksi rintamalla teloitettiin 5 000 neuvostokomissaaria ja 5 000 lähetettiin vankileireille.³⁸⁸

Waffen-SS:n divisioonien arkistoissa ei ole juuri säilynyt politrukkeihin liittyvää aineistoa. Aiheesta on tallella vain muutamia asiakirjoja, ja niissä mainitut teloitettujen määrät ovat vähäisiä. SS-Divisioona Wikingin osalta tietoja ei ole jäljellä lainkaan. Voidaan silti olettaa, että komissaarikäskyä noudatettiin myös Waffen SS-divisioonissa.³⁸⁹

Eteläisen armeijaryhmän entinen komentaja, sotamarsalkka Erich von Manstein tuomittiin vuonna 1948 brittiläisessä sotilastuomioistuimessa sotarikoksista 18 vuodeksi vankeuteen. Oikeudenkäynnin aikana Manstein väitti, että poliittiset komissaarit eivät kuuluneet Neuvostoliiton vakinaisiin sotavoimiin, vaikka he kantoivatkin aseita. Siksi saksalaisjoukot eivät olleet myöntäneet heille sotavangin asemaa.³⁹⁰

9. panssaridivisioona raportoi edenneensä Pluhivista Galitsian Ozernaan (Jezierna) ja Zboriviin (Zborów) 2.7.1941. Muuan jälkijoukkojen yksikkö toi mukanaan neuvostoliittolaisen poliittisen komissaarin, joka ilmoitti olevansa kansallisuudeltaan tšekki. Mies puhui sujuvasti saksaa mutta kieltäytyi antamasta muita tietoja. ”Hänet ammuttiin.” Läheisessä Ternopilissa (Tarnopol) tuotiin 4.7.1941 kuulusteltavaksi kaksi epäilyksenalaista. ”Kuulustelussa selvisi, että miehet olivat poliittisia komissaareja. Molemmat ammuttiin.”³⁹¹

Wehrmachtin yksiköt ja kansallismieliset ukrainalaiset ampuivat yhteistyössä 34 poliittista komissaaria Žitomirin kaupungissa 30.7. 1941.³⁹² Nähtävästi myös suomalaiset SS-miehet osallistuivat poliittisten likvidoitumiseen. Tästä todistaa maininta kirjeessä, jonka SS-mies Ilmari Autonen lähetti 25.11.1941 Kölnin läheltä Bensbergistä SS-upseeri Unto Bomanille (vuodesta 1944 Parvilahti) Berliiniin: ”Muuten tämän kirjoitus paperin lahjoitti eräs komissaari Dnjeprin rannalla, hän ei sitä enää sattuneesta syystä tarvinnut ainoa mitä hän tarvitsi oli 60 cm multaa kuonon päälle.”³⁹³ Tämän venäläisen likvidoinnin aikaan Autonen kuului SS-rykmentti Westlandin 2. komppaniaan.

Sotakirjeenvaihtaja Jukka Tyrkkö lähetti maaliskuussa 1942 Bomanille valokuvan, joka esitti ”poikiemme Dnjepropetrowskin valtauksessa vangiksiottamaa ja ampumaa toveri komissaaria – – Majurin arvoinen?”³⁹⁴ SS-rykmentti Westland saapui Dnipropetrovskiin vasta 22.8.1941, joten tapaus kaiketi sattui elokuussa 1941. Suomalainen yhdysupseeri, SS-Obersturmbannführer (everstiluutnantti) Kalervo Kurkiala kertoi kuulusteluista, joita pidettiin neuvostosotavangeille Maikopin alueella Pohjois-Kaukasiassa 11.8.1942. Kurkialan mukaan ”yksi komissaari yritti karata ja ammuttiin”.³⁹⁵ Sotakirjeenvaihtaja Tyrkkö saattoi viitata samaan tapaukseen syyskuussa 1942. Joukkueellinen suomalaisia SS-miehiä oli vallannut rakennuksen, jota oli käytetty tulipesäkkeenä. Tässä yhteydessä muuan bolševikkikomissaari surmattiin.³⁹⁶

Vankeja ei oteta

Kun Saksa valmistautui hyökkäämään Neuvostoliittoon kesällä 1941, saksalaisten rintamakomentajien piti varautua käsittelemään suuria neuvostosotavankien joukkoja. Tätä varten täytyi piirtää suuntaviivat. SS-Divisioona Wikingin yksiköt saivat ohjeensa heti hyökkäyksen ensimmäisenä päivänä 22.6.1941, vaikka yhtymä kävi ensimmäiset varsinaiset taistelunsa vasta kaksi viikkoa myöhemmin. Tiedot SS-Divisioona Wikingin ensimmäisen taistelukosketuksen päivämäärästä ovat jonkin verran ristiriitaisia. SS-rykmentti Nordlandin III pataljoonan komentaja, SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Manfred Schönfelder sanoi vuonna 1964, että hänen yksikkönsä osallistui joihinkin kahakoihin Lvivissä (Lemberg) 1.7.1941. Itse asiassa SS-Divisioona Wiking kohtasi vasta 5.7.1941 rajua vastarintaa 5–6 kilometriä Mikulintšin kylän pohjoispuolella.³⁹⁷ Wikingin komentaja Felix Steiner puolestaan muisteli, että divisioona joutui ensimmäisiin raskaisiin taisteluihinsa (die ersten schweren Kämpfe) Ternopilissa (Tarnopol) 4.7.1941, jolloin eräät suomalaisvapaaehtoisetkin saivat tulikasteensa.³⁹⁸

Wiking-divisioonaan kuuluneessa tiedusteluosasto 5:ssä tarkkailavana upseerina palvellut SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Yrjö Kaila muisteli divisioonan pysyneen suurhyökkäyksen käynnistymisen jälkeen asemissaan muutaman päivän ajan. Lähdettyään etenemään yhtymä siirtyi aluksi kaakkoon toisen aallon osastona ja ylitti Neuvostoliiton vuonna 1939 valloittaman alueen länsirajan Sokalista Rawa-Ruskaan ulottuvalla rintamalohkolla. Sieltä divisioona marssi Lvivin ja Ternopilin kautta kohti Puolan ja Neuvostoliiton vanhaa (ennen vuotta 1939 noudatettua) rajaa.

Ainakaan suurempia taisteluja ei divisioonalla tässä vaiheessa ollut, mutta sitä vastoin lukuisia tyhjen kylien valtaamisia valmistelujen jälkeen, kahakoita yleensä oletettuja sala-ampujia vastaan (luulen useimpien saaneen alkunsa vallattomuudesta aseiden käsittelyssä, vankien ja juutalaisten ampumisesta jne) – –.

Kailan mukaan ensimmäiset varsinaiset tulitaistelut käytiin vasta 7.7. 1941 Ternopilin (Tarnopol) itäpuolella Satavovka-Kuzmynin alueella.³⁹⁹

Kailaa voidaan pitää luotettavana kertojana, kuten myös SS-Rottenführer (korpraali) Sakari Lappi-Seppälää, jonka 3.7.1941 tekemien päiväkirjamerkintöjen mukaan Lviv jäi saksalaisten käsiin enimmältään vaurioitta. Saman päivän iltana SS-rykmentti Westlandin 1. komppanian kuormasto lähti Lvivistä ja suuntasi itään. Lappi-Seppälä kuvasi tapahtumia:

Automme kiitivät läpi palavien kylien, joista kuului vielä yksittäisiä laukauksia, joskus konetuliaseiden sarjoja sekä käsikranaattien kumeita jyrähdyksiä. Saksalaiset jälkijoukot suorittivat niissä ”Säuberungsaktion”iaan [puhdistusta]. Emme pysähtyneet mihinkään tällaiseen kylään, vaikka siellä vielä taisteltiin, sillä meidän oli riennettävä eteenpäin – – Puolen tunnin ajon jälkeen olimme kylän kohdalla, missä riehuivat täydet taistelut. Ensimmäinen joukkueemme sai määräyksen ”Absitzen zum Gefecht” [Jalkautukaa taistelua varten] ja hyökkäsi kohti tykistöemme rummuttamaa kylää, meidän muiden jäädessä suorittamaan varmistusta ja takaa-ajamaan hajalle lyödyn viholliskomppanian rippeitä.

Komppaniamme ensimmäinen taistelukosketus viholliseen oli tapahtunut. Kokonaistappiomme heinäkuun 1 päivän iltaan mennessä olivat: kaksi kuolemaantuomittua hollantilaista voivarasta, vatsaan ammuttu yöpaitasillaan ollut tanskalainen sekä eräs lievästi haavoittunut saksalainen.⁴⁰⁰

SS-rykmentti Westlandin 6. komppaniaan kuulunut SS-Untersturmführer (vänrikki) Ahti Paikkala sai kuulla komentajaltaan suurhyökkäyksen ensimmäisenä päivänä (22.6.1941), että ”SS ei ota vankeja”.⁴⁰¹ SS-rykmentti Westlandin 9. komppaniaan kuulunut SS-mies Martti Uusi-Jaakkola merkitsi 22.6.1941 päiväkirjaansa, että joukkoja kiellettiin ottamasta vankeja ja että vihollisen vangiksi ei missään tapauksessa saanut antautua.⁴⁰² SS-rykmentti Westlandin 2. komppaniaan kuulunut SS-mies Keijo Kääriäinen merkitsi 23.6.1941 muistiin yksikkönsä saaman ohjeen ”kaikki vangit ammuttava”.⁴⁰³ SS-rykmentti Westlandin 16. komppaniaan kuulunut SS-mies Olavi Liesinen kuvasi, miten hänen yksikkönsä kutsuttiin koolle suurhyökkäyksen alkamispäivänä. Sotilaille kerrottiin, että heille oli annettu kunniatehtävä ajaa idän barbaarit Volgan itärannalle. Ohjeeksi annettiin, että kaikki venäläiset ”on tuhottava aina sylilapsiin saakka”. Etenkään SS-miehet eivät saaneet ottaa vankeja.⁴⁰⁴ SS-rykmentti Westlandin 6. komppaniaan kuuluneen Penna Konttisen mukaan suomalaisvapaaehtoisia ei kuitenkaan pakotettu surmaamaan sotavankeja, sillä ”vankiensä ampumisen takaapäin saksalaiset suorittivat itse”.⁴⁰⁵

SS-rykmentti Germanian 9. komppaniaan kuulunut norjalaisvapaaehtoinen Jan Taarneby muisteli hänelle kerrotun Ukrainaan edenneen hyökkäyksen alkupäivinä kesäkuun 1941 lopussa, että vankeja ei oteta. Taarnebyn mukaan

Kun saksalaiset ylittivät rajan, heidän tuli käskyn mukaan ampua kaikki. Yhtään vankia ei saanut ottaa. Tätä perusteltiin siten, että koska venäläiset eivät ottaneet vankeja, saksalaisten tuli toimia samoin – – Joukoille jaettiin asiasta julistus, jossa käskettiin jyrätä armotta maahan kaikki vangit. Näin toimittiin myös silloin, kun venäläiset yrittivät antautua kädet ylhäällä tai valkoista lippua heiluttaen. Kaikki tuli ampua. ”Vankeja ei oteta!” kuului iskulause.

12. komppaniaan kuuluneella Taarnebyn maanmiehellä Ørnulf Bjørnstadilla oli samanlaisia kokemuksia:

Suurhyökkäyksen alkuvaiheessa (kesäkuun lopussa 1941) kertoja oli läsnä, kun luettiin vankien ottamisen kieltävä käsky. Tällä tavoiteltiin osittain hyvitystä sille, että venäläiset olivat surmanneet muutamia Lembergissä (Lviv) saamiaan vankeja. Antautuneet venäläiset ammuttiin heti taistelukentällä.⁴⁰⁶

Kaikki SS-Divisioona Wikingin yksiköt saivat samat ohjeet sotavankien kohtelusta. Saksalaiset kuitenkin ottivat heti teloitettavien luetteloon neuvostopartisaanien lisäksi kaikki niin mies- kuin naispuolisetkin siviilitaistelijat ja vihollisen tukijoiksi epäillyt. Siten ei jäänyt mitään selvää eroa siihen, miten rangaistiin sotavankeja ja tavallisia paikallisasukkaita. Kuka tahansa saattoi joutua pidätetyksi ja niin muodoin myös ammutuksi, sillä kaikkia pidätettyjä kohdeltiin vankeina ja vangit voitiin ilman muuta teloittaa.

Käskyjen ankaruudesta huolimatta neuvostosotilaita selvästikin otettiin suurin joukoin sotavangeiksi kesällä 1941. Muistelmissa kuvataan ja valokuvissa näkyy, miten sotavankeja kulkee pitkinä kolonnina pitkin teitä tai on koottu suurin joukoin levähdyspaikkoihin. Tällöin kaiketi kuvattiin vankeja, joita Wehrmachtin joukot olivat ottaneet ja joita ne kuljettivat kohti selustaa. Silti myös SS-Divisioona Wiking vangitsi ja jätti teloittamatta huomattavan määrän neuvostosotilaita.

Joukkosurmat Lvivin alueella 1.–7.7.1941

Galitsiassa asui arviolta 540 000–650 000 juutalaista. Heitä oli noin kymmenen prosenttia alueen asukasmäärästä. Noin 40 000–50 000 galitsianjuutalaisen oletetaan paenneen itään ennen saksalaisjoukkojen saapumista.⁴⁰⁷ Sadoilla alueen paikkakunnilla oli juutalaisten asuinalueita.

16-osainen teos *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945* (Kansallissosialistinen Saksa juutalaisten vainoajana ja murhaajana 1933–1945) antaa kuvan eri paikkakunnilla tapahtuneista väkivaltaisuuksista. Teoksessa mainitaan enemmän kuin 1 100 miehitetyn Neuvostoliiton, Baltian ja Transdnestrian kaupunkia, taajamaa tai kylää, joista noin tuhat sijaitsi SS-Divisioona Wikingin etenemistien varrella. Luettelo tuskin on täydellinen, mutta siitä saa käsityksen alueen laajuudesta.⁴⁰⁸

Itä-Euroopassa kylien, kaupunkien ja kokonaisten alueiden nimiä vaihdettiin usein vuosien 1850 ja 1950 välillä. Nimen vaihtuminen johtui yleensä alueen hallinnan vaihdoksista mutta myös topografisten käsitteiden muuttumisesta. Saksalaiset ottivat edetessään vuosina 1941–1943 käyttöön joko aikaisemmin käytössä olleita saksalaisperäisiä paikannimiä tai väänsivät muunkielisiä nimiä saksalaiseen kieliasuun.⁴⁰⁹

Lviv 1.7.1941: Ensikokemukset väkivaltaisuuksista

Suurin osa SS-Divisioona Wikingin joukoista kulki Lvivin (Lemberg) läpi keskellä päivää 1.7.1941. SS-rykmentti Westlandin esikunta saapui kaupunkiin kello 13.⁴¹⁰ Lvivistä tuli tärkeä paikkakunta Wikingin historiassa, sillä hyvin monet vapaaehtoiset näkivät muutaman kaupungissa viettämänsä tunnin aikana ensi kertaa läheltä kontrolloimattomia väkivaltaisuuksia ja saksalaisten tukemia juutalaisten surmaamisia. Melko lyhyestä oleskelusta tuli useimmille vapaaehtoisille johdatus häkellyttävien julmuuksien kohtaamiseen. Lvivissä koettu toistui pian uusilla paikkakunnilla usein muodoin. SS-Divisioona Wiking vietti Lvivissä vain muutaman tunnin ja jatkoi sitten etenemistään kohti Ternopilia (Tarnopol). Lokakuussa 1941 Lvivissä asuvien juutalaisten määrä oli vähentynyt yli puolesta miljoonasta 119 000:een.⁴¹¹ Noin 37 000 juutalaisen on arvioitu paenneen kaupungista tai kuolleen.

Lviv sijaitsi Galitsian puskurialueella ja kuului aikojen kuluessa kolmeen valtakuntaan: kaupunki oli osa Itävaltaa vuoteen 1918, osa Puolaa vuosina 1918–1939 ja osa Neuvostoliittoa syksystä 1939. Kaupungissa asui vuonna 1941 noin 361 000 ihmistä, joista juutalaisia oli noin 160 000, puolalaisia noin 140 000 ja ukrainalaisia noin 70 000.⁴¹² Lvivissä ja sen ympäristössä tapahtui useita joukkomurhia 30.6.–2.7.1941. Murhattujen juutalaisten määrä on kirjallisuudessa ilmoitettu huomattavan suureksi, puhutaan jopa yli 4 000 uhrista.⁴¹³ Saksalaishistorioitsija Kai Struven mukaan kaikkiaan vain noin 700 paikallisasukasta murhattiin kahden ensimmäisen miehityspäivän aikana (1.–2.7.1941). Teloitettujen luvuksi saadaan 4 000 tai enemmän silloin, kun otetaan huomioon Lvivissä myös 5.7. ja 25.–26.7.1941 ampumalla tehdyt joukkomurhat.⁴¹⁴

Kansallismieliset ukrainalaiset

Saksan pommikoneet iskivät kesäkuun lopussa 1941 Lvivin alueella Sknilivin (Sknilów) lentokentälle. Joitain pommeja pudotettiin myös kaupunkiin, jolloin muutamia rakennuksia tuhoutui ja niiden murska tukki katuja. Neuvostojoukot valmistautuivat kiireesti lähtemään ja sytyttivät palamaan Brigidkin suuren vankilan, johon teljetyt lukuisat, enimmäkseen puolalaiset tai ukrainalaiset poliittiset vangit tapettiin. Esikaupungeissa ryöstettiin kauppoja.⁴¹⁵ Kansallismieliset ukrainalaiset kiinnittivät varhain aamulla 30.6.1941 ilmoitustauluille ja rakennusten seinille julisteita. Niissä saksalaiset joukot ja ukrainalaisten nationalistien jyrkkää siipeä edustanut Stepan Bandera toivotettiin tervetulleiksi. He vapauttaisivat maan juutalaisten ja NKVD:n vallasta. Viestiä terästettiin sellaisin iskulausein kuin ”Juutalaiset ja kommunistit murskattava!” tai ”Eläköön Stepan Bandera! Eläköön Adolf Hitler!”. Vaikutusvaltainen Stepan Bandera (1909–1959) oli Ukrainan kansallismielisten järjestön (Organizatšija Ukraïnskih Natsjonalistiv eli OUN) sotilaallisen siiven johtaja. Muuan paikallisasukas kuvasi voittoisien maahantunkeutujien saapumista: ”Kun saksalaiset tulivat Lembergiiin [Lviviin], Kopernikuksenkadulle ja Marianaukiolle oli siroteltu valtavasti kukkia. Saksalaiset sotilasajoneuvot liikkuivat kukkameressä. Saksalaiset upseerit seisoivat avoautoissaan ja pitivät kaupungin karttoja käsissään.”⁴¹⁶

Wehrmachtin 1. vuoristodivisioona miehitti Lvivin 30.6.1941. Kaksi päivää aikaisemmin SS-Divisioona Wiking oli saanut käskyn marssia hyökkäysasemastaan Puolan Lublinista etelään, kohti Lviviä. Divisioona ylitti Neuvostoliiton alueen rajan 30.6. ja saapui Lviviin päivää myöhemmin. Samaan aikaan kaupungissa ryhdyttiin moniin tukahdutustoimiin, kun saksalaisilta taustatukea saaneet kansallismieliset ukrainalaiset surmasivat useita satoja juutalaisia asukkaita. Oli muodostettu kansallismielinen ukrainalaismiliisi, ja saksalaiset sallivat tämän tilapäisen poliisivoiman hyökätä juutalaisten ja bolše-

vikkien kimppuun yhdessä kaupungissa asuvien ukrainalaisten ja puolalaisten kanssa.⁴¹⁷

Lvivin juutalaisten historiaa tutkinut Eliyahu Yones oli itse todistamassa 80 sittemmin vapaaksi päässeän juutalaisen pidättämistä. Hän kuvaili heinäkuun alun 1941 kauhunäkyjä: ”Sinikeltaisia käsivarsinauhoja käyttävät nuoret miehet päivystivät kaduilla varhain aamulla ja pysäyttivät jokaisen kohtaamansa juutalaisen. He tunkeutuivat juutalaiskoteihin ja pieksivät raa’asti niiden asukkaita. Tähän käytettiin kaikenlaisia aseita: metalliputkia, sauvoja, kirveitä ja puukkoja.”⁴¹⁸ Lvivin asukkaiden etnisten ryhmien välillä tapahtui selkkauksia. Kaupunkia miehittäviin saksalaisiin joukkoihin kuului ukrainalaisnationalistien Nachtigall-pataljoona (Bataillon Ukrainische Gruppe Nachtigall), jossa palveli saksalaisten upseerien komentamia vapaaehtoisia ukrainalaisnationalisteja (banderalaisia).⁴¹⁹ Puolalainen historioitsija Halik Kohanski toteaa, että ukrainalaisia ”oikein rynnisti saksalaisten avuksi tarjoamaan juutalaisten tappamisessa tarvittavaa miesvoimaa. Monet ukrainalaiset liittyivät saksalaisiin joukko-osastoihin ja kantoivat saksalaista sotilaspukua.”⁴²⁰ Puolan vastarintaliike raportoi, että saksalaiset järjestivät juutalaisvainon, mutta sen toteutuksesta huolehti ”ukrainalainen ja puolalainen roskasakki”.⁴²¹

Lvivin juutalainen Jacob Gerstenfeld-Maltiel muistelee saksalaisten saapumista kaupunkiin:

Armeijan kärjessä marssi kaksi tirolilaisrykmenttiä. Katujen varsille kerääntyi ihmisjoukkoja tervehtimään uusia vapauttajia. Juutalaiset eivät tietenkään osallistuneet vastaanottajaisiin, joita täytyy luonnehtia riemastuneiksi. Ihmiset osoittivat marssiville sotilaille suosiotaan hurraata huutaen ja taputtaen, jotkut jopa heittelivät näille kukkia. Useimmat katujen varsille kerääntyneet olivat puolalaisia. Lembergin ukrainalainen vähemmistö jäi takalalle – Juutalaiset päättelivät ankarien aikojen kohta koittavan

ja pysyttelivät kodeissaan, poissa näkyviltä. Oli selvää, että tämä ei riittänyt suojaamaan meitä saksalaisilta ja vaikeuksilta ei voitaisi välttyä.

Sittenkään ei voitu kuvitella, että tulossa oli valtava verilöyly, eikä sitä, että puolalaiset ja ukrainalaiset osallistuisivat juutalaisten surmaamiseen ja pahoinpitelemiseen.⁴²²

Gerstenfeld-Maltiel korostaa, että juutalaisten joukkomurha alkoi Lvivissä ilman saksalaisten myöhemmin suosimaa huolellista valmistelua, koska juutalaiset pysyttelivät kodeissaan eivätkä uskaltaneet poistua niistä. Heidät täytyi houkutella esiin, joten 1.7.1941

kaikille kaduille kiinnitettiin julisteita, joissa jokainen velvoitettiin kuolemanrangaistuksen uhalla ilmoittautumaan työpaikallaan kolmen tunnin sisällä – – Kuriin ja kuuliaisuuteen tottuneet ihmiset kiiruhtivat tehtaisiin ja konttoreihin. Kukaan ei olettanut julistusta ansaksi. Yön aikana järjestetyt ukrainalaiset miliisijoukot etsivät kaduilta juutalaisia. Nyt kansa sai ruveta riehumaan: uhrin olivat ulottuvilla. Katujen joukkioit unohtivat pian työn teon, sillä oli paljon hauskeempaa jahdata juutalaisia. Asuinpaikkani lähellä Sapiehy-kadulla (Sapegi) oli pommikuoppa, joka oli kuin tehty juutalaisista nauttimiseen. Lähiseudun juutalaiset tuotiin paikalle täyttämään kuoppaa. Saatoin asuntoni ikkunasta tarkkailla väkijoukon raakuutta tässä yhdessä kohteessa, jonka kaltaisia oli tuhansia. Karjumalla ja hakkaamalla pakotettiin vanhuksia, naisia ja lapsia vääntämään katukiviä irti paljain käsin ja siirtämään soraa paikasta toiseen. Muuan nainen sidottiin kiinni vierellään työskentelevään mieheen, ja sitten heidät pakotettiin hakkaamalla ryntäämään eri suuntiin. Muuan keskenkasvuinen poika pyörtyi iskuista, jolloin muut pakotettiin hautaamaan tajuntansa menettänyt elävältä. Samassa paikassa murhattiin katsellessani neljä tai viisi ihmistä. Tekijöitä oli kuutisenkymmentä.

Kaduilla riehuneen väkijoukon raakuudesta huolimatta elämä jatkui, ikään kuin mitään ei olisi tapahtunut. Kaupungilla käyttäytyttiin tavalliseen tapaan. Jotkut ohikulkijat pysähtyivät hetkeksi katselemaan mutta käänsivät katseensa muualle ja jatkoivat matkaansa. ”Kukaan ei sanallakaan ilmaissut suuttumusta. Ne, jotka eivät hyväksyneet menoa, korkeintaan kulkivat nopeasti ohi ja teeskentelivät likinäköistä tai ymmärtämätöntä.”⁴²³

Samanlaisia kohtauksia esiintyi Lvivin vankiloissa ja niiden ulkopuolella, kuten Brigidkin (Brygudhi) vankilassa Kasimirivska-kadulla⁴²⁴ (Kazimierzowska) sekä Lontškogo-kadun⁴²⁵ (Łackiego), Zamastrinivska-kadun⁴²⁶ (Zamarstynowska) ja Jahovitša-kadun⁴²⁷ (Jachowicza) vankiloissa. Näihin laitoksiin ja vastaaviin paikkoihin tuotiin tuhansia vangittuja juutalaisia. Parituhatta juutalaista raahattiin Peltšinska-kadun (Pełczyńska) numerossa 59 sijaitsevaan oikeustaloon, johon Gestapo oli perustanut päämajansa. Sinne viedyt kuitenkin vapautettiin jo saman iltapäivän kuluessa. Useimmat väkivallanteot tehtiin kolmessa niistä neljästä vankilasta, joihin miliisi ja paikalliset siviilit toivat juutalaisia saksalaisten käskystä. Haluttiin kostaa ne tuhannet ihmiset, jotka NKVD:n joukot olivat murhanneet näissä laitoksissa ennen vetäytymistään kaupungista. Natsit saarnasivat oppia juutalais-bolševismista, jonka perusteella juutalaiset julistettiin syypäiksi myös juuri paljastuneisiin neuvostovaimien julmuuksiin. Neuvostovallan tukijoiksi oletettuja juutalaisia kohdeltiin väkivalloin, kun heitä pidätettiin, kun heitä marssitettiin pitkin katuja ja kun heidät tuotiin vankilaan.

Nähtävästi myös tuhoamisryhmä C osallistui väkivallan kärjistymiseen, sillä vankiloihin tuotiin paljon enemmän juutalaisia kuin voitiin sijoittaa järkeviin tehtäviin kaupungin sotatuhojen raivaamisessa.⁴²⁸ Ensimmäisenä miehityspäivänä tapahtuneiden julmuuksien jälkeen kaupungin saksalaiset isännät joka tapauksessa panivat väkivaltaiset väkijoukot kuriin ja rupesivat luomaan järjestystä paikkakunnalle. Ukrainalaisten nationalistien suureksi pettymykseksi saksalaiset pitivät luomassaan uudessa järjestelmässä vallan itsellään.

Kaupunginhallinnon kaikki tärkeät asemat miehitetiin saksalaisilla. Ukrainalaiset poistettiin muutta mutkitta tehtävistä, joita he olivat eh-
tineet ottaa haltuunsa.⁴²⁹

Tuhoamisryhmä C:n toiminta

Saksalaiset miehittäjät antoivat kansallismielisten ukrainalaisten tem-
meltää vapaasti 1.7.1941. Vielä kahtena seuraavanakin päivänä ta-
pahtui joitain väkijoukkojen summittaisia väkivallantekoja, mutta
niitä on vaikea erottaa 3.7.1941 alkaneista joukkopidätyksistä. Ukrai-
nalaismiliisin ja saksalaisen poliisin yhdessä toteuttama pidätysaalto
johti joukkoteloitukseen 5.7.1941. Tuona päivänä tuhoamisryhmä C
ampui Bilogortšan metsässä noin 1 400 ihmistä, jotka tuotiin teloitus-
paikalle kuorma-autoilla. Pitkin heinäkuuta juutalaisia yhdistysaktii-
veja, paikallispoliitikkoja ja länsimaistuneita nuoria vietiin Lisinitšin
metsään teloitettavaksi.⁴³⁰

Saksalaisjoukot pyrkivät yllyttämään ukrainalaisnationalisteja
liittymään sortotoimiin juutalaisia vastaan ja loivat siksi joksikin ai-
kaa sisällissotaa muistuttavan tilanteen. Tuhoamiskomennuskunta
5:n päällikkö, SS-Sturmbannführer (majuri) Erwin Schulz kertoi
sodan jälkeen pidetyssä oikeudenkäynnissä, että sotilasjohto oli jo
aiemmin (ennen heinäkuun alkua 1941) ”perustanut kaupunkiin uk-
rainalaisen miliisin ja antanut sen avustamisesta käskyn erityisko-
mennuskunta 4:lle ja sen jälkeen tuhoamiskomennuskunta 6:lle”.⁴³¹
Schulzin todistuksen mukaan hänen komennuskuntansa vangitsi
Lvivin pidätysaallon aikana 3.–5.7.1941 ”noin 2 500–3 000 ihmistä,
jotka koottiin urheilukentälle ja ammuttiin kaikki seuraavien neljän
päivän kuluessa”.⁴³²

SS-rykmentti Germanian 16. komppaniaan kuulunut SS-Rotten-
führer (korpraali) Hans Wilhelm Isenmann kuvasi Lvivissä koke-
maansa neuvostoliittolaiselle tuomioistuimelle, joka kokoontui

sodan jälkeen Harkovassa. Lausunnossaan hän kertoi joukkoteloituksesta Lvivin alueella 5.–7.7.1941:

Joukkueenjohtajamme Renner oli selittänyt, että juutalaiset asukkaat tuli koota yhteen ja teloitaa ampumalla. Hän käski minun osallistua etsintöihin ja myös teloituksiin – –

Saimme apua ilmiantajilta, jotka osoittivat meille juutalaisten asunnot. Menimme kuhunkin juutalaiseen kotiin, ajoimme kaikki perheenjäsenet ulos ja pakotimme heidät seisomaan kadulla. Napasimme kaiken arvokkaan: kulta- ja hopeaesineet ja semmoiset. Poikkeuksetta kaikki juutalaiset raahattiin mukaan, myös vanhukset ja lapset. Ensimmäisessä kokoamisessa otettiin kiinni 150–200 ihmistä, jotka vietiin nelisen kilometriä Lvovista [Lviv] itään sijaitsevaan paikkaan. Ryhmäni vartioi kuljetettavia vankeja. Saattue pysäytettiin noin 70 metrin päähän kaivannosta, ja joukkueenjohtaja antoi toimintaohjeet: kuusi miestä saattoi ammuttavia, joita otettiin aina kuusi kerrallaan. Minut käskettiin ampujen joukkoon. Kaivannon reunalle marssitettiin kaikkiaan 45–60 ihmistä, joiden käskettiin mennä riviin, ja sitten me ammuimme heidät. Meillä oli konepistooleita ja kaksi automaattiasetta, muut käyttivät kivääreitä. Minä ammuin henkilökohtaisesti 120 ihmistä Lvovissa, ryhmäni surmasi kaikkiaan 800 ihmistä. Uhrin kerjäsivät armoa ja pyysivät meitä olemaan ampumatta. Joka ainoa kuitenkin surmattiin, koska Renner määräsi tappamaan kaikki.⁴³³

Hänen mainitsemansa joukkueenjohtaja saattoi olla SS-Untersturmführer (vänrikki) Fritz Renner rykmentin 7. komppaniasta tai luultavammin Hermann Renner tuhoamiskomennuskunta 5:stä.⁴³⁴ Harkovan oikeudenkäynnissä Isenmann todettiin syylliseksi ja tuomittiin kuolemaan. Hänet hirtettiin Kiovassa 29.1.1946.

Saksalaisten tuhoamisryhmä C osallistui vahvasti Lvivin tapah-tumiin. Ryhmän yksiköt ilmoittivat vanginneensa kovin ottein noin

tuhat juutalaista, jotka teljettiin tuolloin Wehrmachtin hallussa olleeseen vankilaan. Juutalaiset pakotettiin raivaamaan pois vankiloista NKVD:n suorittamien joukkomurhien uhrin, jolloin muutamat raivaajat joutuivat ukrainalaisten murhaamiksi. Enin osa vangituista juutalaisista kuitenkin vapautettiin 1.7. iltana. Huomattakoon, että saksalaisten sortotoimet kohdistuivat myös niihin puolalaisiin, jotka kuuluivat Lvivin paikalliseen eliittiin.⁴³⁵

Saksalaisten kertomukset tapahtumista

Tallella on joitain saksalaisten muistelmia ja asiakirjoja, jotka valaisevat tapahtumia Lvivissä heinäkuun alussa 1941. Saksalaisjoukoista kaupunkiin tulivat ensimmäisinä 98. ja 99. vuoristojäkäkärirykmenttiin kuuluneet pataljoonat sekä yksi pataljoona erityistehtäviin käytetystä Brandenburg-rykmentistä (Lehrregiment Brandenburg z.b.V 800).⁴³⁶ XLIV vuoristoarmeijakunnan esikunta antoi 1. vuoristodivisioonan tykistökomentajalle, eversti Karl Wintergerstille ohjeet varmistaa tarmokkaasti, että kukaan ”maavoimien edustaja” ei syöllisty kohtuuttomuuksiin. Silti väkivaltaisuudet jatkuivat kolmen päivän ajan, eikä Wintergerst tehnyt mitään niiden pysäyttämiseksi, vaikka hän oli asiakirjojen mukaan kaupungin saksalainen komendantti jo 1.7.1941.⁴³⁷ Wintergerst ei kyennyt myöhemminkään estämään pienimuotoisemman väkivallan jatkumista. Se ei onnistunut myöskään hänen seuraajaltaan, kenraaliluutnantti Maximilian Renziltä, joka nimitettiin komendantiksi kolme päivää myöhemmin. Lvivissä ilmestyi 5.7.1941 ukrainalaisnationalistien sanomalehti, jossa julkaistiin Renzin allekirjoittama tervehdys ja pääkirjoitus.⁴³⁸

Erääseen tuhoamiskomennuskuntaan kuulunut SS-Hauptscharführer (vääpeli) Felix Landau kertoi sodan jälkeen kokemuksiaan Lvivistä. Hän näki, miten ”kaduilla vaelsi sadoittain juutalaisia, joista monilla veri virtasi pitkin kasvoja, kallo oli kolhittu auki, käsivarsia murrettu tai silmä väännetty päästä. Kaikki olivat yltä päältä veres-

sä.”⁴³⁹ Landaun päiväkirjan mukaan hänen tuhoamiskomennuskuntansa saapui Lviviin iltapäivällä 2.7.1941. Pian sen jälkeen ammuttiin ensimmäiset juutalaiset. Päivää myöhemmin Landau kirjasi muistiin, että ”täällä Lembergissä [Lviv] murhattiin 800 ihmistä”. Heinäkuun alussa 1941 Lviviin saapui useita tuhoamiskomennuskuntia: Paul Blobelin komentama erityiskomennuskunta 4a, Günther Herrmannin komentama erityiskomennuskunta 4b, Erwin Schulzin komentama tuhoamiskomennuskunta 5, Erhard Kroegerin komentama tuhoamiskomennuskunta 6 ja Eberhard Schöngarthin komentama erityistehäviin käytettävä (z.b.V) tuhoamiskomennuskunta. Jo yksin tuhoamiskomennuskunta 6 ampui 133 juutalaista 2.7.1941.⁴⁴⁰

Philip Friedman oli heinäkuun alussa 1941 nuori lviviläinen historioitsija. Sittemmin hän kuvasi, miten

kaupungista tuli kovaotteisen miehityksen ja veristen pogromien näyttämö. Saksalaissotilaat saivat pian avukseen yhteiskunnan roskakin. Apureihin kuului ukrainalaisnationalisteja ja saksalaisten nopeasti muodostaman niin sanotun Ukrainan apupoliisin miehiä. Väkivalta alkoi siten, että kaduilla jahdattiin juutalaismiehiä. Pelon lamauttamat Lvivin juutalaiset pysyttelivät pääosin sisätiloissa. He piiloutuivat koteihinsa, ullakoille tai kellareihin tai muihin turvapaikkoihin. Ukrainalaispoliisi ja saksalaiset eivät tyytyneet kaduilta saamaansa laihaan saaliiseen vaan ryhtyivät haravoimaan uhreja juutalaisten kodeista. Miehet ja väliin kokonaiset perheet pakotettiin mukaan sillä perustein, että Lvivin vankeilat täytyi siivota ruumiista – – Väkivaltaiset joukkiot riehuivat esteittä. Tappajien karjunta sekoittui uhrien kauhunhuutoihin, ja teurastus jatkui kaduilla.⁴⁴¹

Wehrmachtin sotilaiden nähtiin tarkkailevan näitä tapahtumia koko ajan uteliaasti sivusta. Jotkut heistä osallistuivat itsekin tappamiseen. Tätä ei tapahtunut vain Lvivissä vaan myös muutamaa päivää myöhemmin Nemirivissä (Niemirów), Sokalissa ja Ternopilissa (Tarnopol).

Lvivissä nähtiin erään Wehrmachtin kersantin puukottavan juutalaista pistimellään.⁴⁴² Joidenkin maavoimien sotilaiden ja SS-miesten havaittiin liittyvän julmuuksien harjoittajiin. Oikeustieteen emeritusprofessori Maurycy Allerhand kertoi sittemmin todistajanlausunnossaan, miten saksalaiset osallistuivat aktiivisesti juutalaisten kiinniottamiseen kaduilla. Saksalaiset upseerit ja miehistön jäsenet katselevat julmuuksia vierestä. Jotkut heistä ottivat valokuvia. Filmiryhmä kuvasi saksalaisjoukkojen saapumista kaupunkiin.⁴⁴³

Alankomaalaisen vapaaehtoisen kuvaus

SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniaan kuulunut alankomaalainen vapaaehtoinen Edmond Henri le Roux kuvasi Lvivissä heinäkuun alussa 1941 kokemaansa:

Taistelut veivät meidät Lembergiiin, jonka Wehrmacht [oli jo valannut]. Vankisellit avattiin – – ja niistä löydettiin paljon ruumiita. Meillekin tuotti vaikeuksia kestää selleistä tulvivaa löyhkää – – Kauhea näky. Sitten meidät valtasi voittamisen halu. Tällä tavoin taistelu Venäjää vastaan sai muotonsa. Me viisastuimme Lembergissä. Kaikki bolševismiin liittyvä täytti meidät kauhulla, kun näimme, mitä noista selleistä kannettiin ulos. Kerrottiin, että juutalaisia ammuttiin. Minä näin heitä kaivamassa siellä. Heidän täytyi kaivaa oma joukkohautansa ja sitten heidät ammuttiin. Ällöttävää, mitä sille kansalle tehdään, ällöttävää. Minusta tämä on ”sota-ajan kansallissosialismin” synkin puoli.⁴⁴⁴

Norjalaisvapaaehtoisten havainnot

Kesällä ja syksyllä 1941 monet norjalaiset SS-vapaaehtoiset julkaisivat sanomalehtiartikkeleita, joissa he kuvasivat osallistumistaan juuta-

laisia vastaan Lvivissä harjoitettuihin ”kostotoimiin”. Norjalainen SS-mies ja innokas kansallissosialisti Per Pedersen, joka kuului SS-tykistörykmentti 5:n esikuntaan, esitti tällaisen kuvauksen:

Taisteluja käytiin Lembergin ympäristössä ja kortteleissa, kunnes venäläiset vetäytyivät kaupungista. Kaduilla lojui siellä täällä ruumiita, ja vangit koottiin NKVD:n rakennuksen suurelle pihalle. Ihmiset riemuitsivat. Pian sen jälkeen asukkaat pystyttivät lippuja ja viirejä eri puolille kaupunkia. Ne eivät olleet enää mitään kommunistien lippuja, vaan kirkkaanpunaiselle pohjalle oli maalattu hakaristejä. Katujen poikki pingotettiin valkoisia banderolleja, joihin oli maalattu sellaisia tervehdyskiä kuin ”Kunnia saksalaisille sotilaille!” ja ”Eläköön Hitler!” Kaikkialle pääkatujen varsille kerääntyi ihmisiä, jotka heiluttivat nenäliinojaan ja huusivat innokkaasti iskulauseita – Tähän sopi hyvin se, että jo ennen kuin vihollisten ruumiit oli siivottu kaduilta, nuoret ukrainalaistyöt ottivat kaatuneiden venäläisten sotilaiden kiväärejä ja lähtivät hakemaan juutalaisia näiden piilopaikoista – Sitten ukrainalais-puolalaiset neidot palasivat kiväärin olalla ja ajoivat edellään juutalaisia. Kun SS-vapaaehtoiset kurkistivat NKVD:n kellareihin, heille selvisi oitis, miksi väestö käyttäytyi siten. Ei kyetty menemään peremmälle. Sen päivän jälkeen kukaan ei tuntenut juutalaisia kohtaan sääliä vaan aivan päinvastaisia tunteita. Kaupungista on kuitenkin jäänyt aivan erityinen muisto, katkelma suurkaupungin haurasta, kaihoisaa ja väreilevää säveltä. Se on muistikuva luisevista, resuisista ja kurjista katupojista kerjäämässä ruokaa, leipää: *Pan – Cjeb – Bester Herr, gib mir Brot.*⁴⁴⁵

SS-tykistörykmentti 5:n kolmannessa patterissa palvellut norjalais-vapaaehtoinen Olof Brenna kertoi osallistuneensa Lvivin verilöylyyn ja tappaneensa juutalaisia pistimellään.⁴⁴⁶ SS-rykmentti Nordlandiin kuulunut norjalaisvapaaehtoinen Olav Ingemar Tuff matkusti rautateitse Saksasta itärintamalle. Tuff tuli 23.8.1941 Lviviin, jossa hän

näki lyhtypylväisiin ripustettuja juutalaisten ruumiita. Samanlainen näky häntä oli kohdannut jo Krakovassa. ”Siinä ne roikkuivat kuin räsynuket”, Tuff kuvaili.⁴⁴⁷

Norjalaisvapaaehtoinen Bernhard Johansen palveli autonkuljettajana SS-rykmentti Germanian I pataljoonassa. Lokakuussa 1941 hän kuului I pataljoonan komentajan, SS-Sturmbannführer (majuri) August Dieckmannin johtamaan taisteluosastoon (Kampfgruppe Dieckmann), joka toimi Asovanmeren pohjoispuolella. Kun SS-Divisioona Wiking pakotettiin perääntymään, taisteluryhmä Dieckmann määrättiin tutkimaan neuvostoliittolaisia sotavankeja. Vankien suuresta joukosta valittiin ryhmä teloitettavia. Johansen kieltäytyi liittymästä teloituskomennuskuntaan mutta oli näkemässä, miten vangit marssitettiin joukkohaudan partaalle. Hän ei jäänyt katselemaan varsinaista ampumista mutta kuuli pian konekiväärin rätisevän.⁴⁴⁸ Johansenin lausunto on kuitenkin kiistanalainen. Hän puhui näistä kokemuksistaan vasta sodan jälkeen ja kiisti eräässä toisessa haastattelussa saaneensa edes kuulla teloituksista.⁴⁴⁹

Norjalaisvapaaehtoinen Erik Østenby kuului kuljetuskomppaniaan, joka oli alistettu SS-ilmatorjuntapatteristo 5:lle. Sodan jälkeen Østenby muisteli ajaneensa eräänä päivänä kuorma-autolla Lvivin läpi. Kaupungista itään johtavan tien varrella ajoneuvosaattue kohtasi pitkän jonon siviilejä: miehiä, naisia ja lapsia. Kulkijoita saattoi paljastettuja käsiaseita kantavien saksalaissotilaiden vartio.

”Minkä takia?” kysyi Østenby vieressään auton hytissä istuvalta sotilalta, joka oli tanskalainen – – Tämä vastasi, että siinä vietiin juutalaisia ammuttavaksi. Hämmentynyt Østenby kysyi esimieheltään, SS-Sturmbannführer (majuri) Alois Braunilta, mitä siinä oikein tapahtui. Braun kimpaantui naama punoittaen haukkumaan kaikkia maailman juutalaisia, joilla ei hänen mielestään ollut olemassaolon oikeutta. Silti Østenbytä vaadittiin lupaamaan, että hän ei kerro näkemästään kellekään. Asia ei yksinkertaisesti kuulunut hänelle lainkaan.⁴⁵⁰

SS-tykistörykmentti 5:ssä vapaaehtoisena palvellut Helge Laerum saapui Lviviin 1.7.1941 kello yhdeksän aamulla. Hän merkitsi päiväkirjaansa:

Lembergissä kolonnamme pysähtyi tuntikausiksi, koska kaupungin itäpuolella taisteltiin yhä. Odottelu ei käynyt pitkävetoiseksi, sillä ukrainalaiset puolisolitaalliset joukot metsästäivät juutalaisia, jotka pakenivat kauhuissaan kattojen kautta ja aitojen yli. Puolisotilaalliset osastot ampuivat pakenijoita kuin varpusia.⁴⁵¹

Muuan toinen norjalainen SS-vapaaehtoinen, ilmeisesti SS-tykistörykmentti 5:n 5. patteriin kuulunut Olaf Wahlman kuvasi monta vuotta sodan jälkeen tapahtumaa, jonka todisti saavuttuaan Lviviin 1.7.1941:

Äkkiä väkijoukko jakaantui kahdeksi riviksi. Kumpaankin kuului vanhoja miehiä, naisia ja lapsia, joilla oli astaloina keppejä ja rautatankoja. Niillä hakaten ja törkeyksiä huutaen ajettiin rivien välissä ihmisiä kohti linnaketta, joka oli tulella. Juutalaiset pantiin tällä tavoin katumaan joitain tekojaan, jotka jäivät minulle tuntemattomiksi. Taloja ryöstettiin ja ihmisiä heitettiin ikkunasta. Muuan liehuvapartainen vanhus putosi edessämme ajavan kuorma-auton pressukatolle, retkahti sen läpi ammuslastin päälle ja kaiketi silpoutui. Muuan pieni tyttö putosi maahan kuorma-automme viereen.⁴⁵²

Myös Hans Isenmann kertoi nähneensä tämänkaltaisia julmuuksia Lvivissä heinäkuun alussa 1941: ”Juutalaisten asunnoista ryöstettiin kaikki vähänkin arvokas.” Isenmannin lähin esimies, 16. komppaniaan kuulunut SS-Untersturmführer (vänrikki) Eberhardt Heder ”heitti henkilökohtaisesti juutalaisia alas ikkunasta”.⁴⁵³

Norjalainen SS-vapaaehtoinen Josef Hansen mainitsi vuoden 1942 alussa julkaisemassaan sanomalehtiartikkelissa 12 juutalaisen teloituksesta, joka tapahtui tuntemattomassa paikassa Lvivin lähis-

töllä heinäkuun alussa 1941. Tapahtumaa kuvattiin vain lyhyessä katkelmassa: ”Veimme erääseen paikkaan 12 juutalaista, jotka oli määrätty meille työpalveluun. En ole ikinä nähnyt niin kehoja työmiehiä. Kenttäoikeus kokoontui, ja juutalaisten kanssa meneteltiin lyhyen kaavan mukaan.”⁴⁵⁴ Hansen kuului luultavasti SS-tykistörykmentti 5:n 9. patteriin.⁴⁵⁵

Suomalaisten SS-miesten kokemuksia

Tiettävästi yksikään suomalainen SS-mies ei osallistunut Lvivin julmuuksiin. Silti kaupungissa tapahtui niin laajoja puhdistuksia ja pogromeja, että huomattava osa suomalaisvapaaehtoisista on luultavasti saanut siellä ensimmäisen synkän näytteen SS-joukkojen verisistä tukahdutustoimista. Tässä yhteydessä kiinnitetään huomiota suomalaisvapaaehtoisten vaikutelmiin, koska saksalaisten tuolloinen käyttäytyminen on voinut vaikuttaa suomalaisiin SS-miehiin.

Suomalaisten SS-miesten historiassaan Mauno Jokipii antaa jokseenkin ristiriitaisen kuvan Lvivin valtauksesta. Hän korostaa, että SS-Divisioona Wiking oli läpikulkumatkalla ja viipyi kaupungissa vain muutaman tunnin. Paikalliset asukkaat ojensivat sotilaille suosionsa merkiksi kukkia, ruokatarpeita ja muita pikku lahjoja. Toisaalta Jokipii kuitenkin esittää, että Wikingin päällystö toimi taistelutilanteen mukaisesti, koska sivukaduilla käytiin yhä laukaustenvaihtoa ja ympäristön kukkuloilla taisteltiin. Siksi divisioona ei voinut ottaa osaa poliisitoimiin niitä Lvivin asukkaita vastaan, jotka vastustivat saksalaisia. Kirjoittaja tulee tällöin viime kädessä puolustelleeksi saksalaisia, jotka eivät estäneet puolisolitallisten ukrainalaisjoukkojen väkivaltaisuuksia. Tiedot saksalaisten joukkojen etenemisestä, SS-Divisioona Wiking niiden mukana, eivät viittaa siihen, että taistelutilanne olisi sitonut joukkoja sillä tavoin, ettei niitä olisi haluttaessa voitu hyvin käyttää väkivaltaisuuksien estämiseen kaupungissa. Siihen ei vain ollut tahtoa.⁴⁵⁶

Puna-armeija vetäytyi heinäkuun alussa nopeasti kohti itää. Saksalaiset pyrkivät etenemään neuvostojoukkojen perässä, jotta nämä eivät ehtisi vakiinnuttaa uudelleen asemiaan. Tämän vuoksi Lvivin puolustus ja järjestyksenpito kaupungissa jätettiin tuhoamisryhmille, poliisiyksiköille ja jälkijoukoikkoina toimineille armeijan yksiköille. Ne eivät lopulta joutuneet kaupungissa tai sen ympäristössä enää osallistumaan varsinaisiin taisteluihin.

Lvivissä saadut kokemukset sekä hyökkäyssodasta että väkivaltaisuuksista jäivät suomalaisten SS-vapaaehtoisten mieleen. Siitä kertovat monet päiväkirjojen muistiinpanot ja huomiot. SS-rykmentti Westlandin 9. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Uusi-Jaakkola saapui Lviviin 1.7.1941 kello 11. Hän kuvasi näkemäänsä päiväkirjassaan:

Väestö osoitti innostuneesti suosiotaan heitellen kukkia. Kansallispukuiset neitokset kantoivat kukka seppelettä. Juutalaisviha on kova mutta ei sovi ihmetellä kun kuuli kaikkia mitä ne ovat täällä tehneet. M.m. yksi kaveri kertoi käyneensä eräässä isossa kellarissa missä oli satoja ruumiita jotka juutalaiset ja ryssät olivat tappaneet poistuessaan kaupungista. Kansa on kiihdyksissään raahaten jällella olevat juutalaiset kadulle ja piesten heitä armottomasti. Sääliä eivät saa lapset eikä vanhuksetkaan. Ampumiseen päättyy monen juutalaisen ”kujanjuoksu” jonka aikana saa kahden puolen seisovien kepeistä sen minkä ehtivät nähdä. Sotilaat eivät ainaakaan vastusta elleivät juuri paljoa piekse vaan ampuvat suoraan. Juutalaisten kaupat ryöstetään puhtaiksi varsinkin alkoholi ja tupakat häipyvät kuin kuumille kiville. Liika on liikaa kaikkea ei oikein tahdo jaksaa sulattaa. Varsinkin vanhusten ja naisten kävi sääliksi vaikka varmasti täytyy olla painavat syyt kaikkeen. Autoihimme heitellään tupakkaa, viinaa y.m – –.⁴⁵⁷

Samaan Westland-rykmentin 9. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Reino Suonio merkitsi päiväkirjaansa, että hänen yk-

sikkönsä herätettiin 1.7.1941 aamuneljältä ja lähetettiin kohti Lviviä. Matkan varrella Suonio näki samanlaisia tuhon ja hävityksen jälkiä kuin edellisenä päivänä, jolloin oli saavuttu Neuvostoliiton aiemmin hallitsemalle alueelle. Lviviin saapumisesta Suonio kertoo seuraavasti:

Klo 11.20 saavuttiin Lembergiin (Lwow) kaupunkiin sitä oli pommitettu jonkun verran mutta ihmisiä oli kadut mustanaan jonottivat leipää y.m. täällä viivyimme muutamia tunteja ja silloin näin miten juutalaisia kohdellaan, kaupungin roskaväki meni juutalaisten asuntoihin ja ajoivat he ulos puolialastomina ja sitten kivitivät ja löivät sekä lapsia, että vanhuksia, ei luulisi, enää sellaista näkevän sivistyneellä vuosisadalla – –.⁴⁵⁸

SS-mies Markus Käenmäki kirjoitti muistelmissaan, että paikallisten kommunistien ja aiempien vallanpitäjien jälkeen juutalaiset joutuivat keskeisiksi uhreiksi. Käenmäki tarkkaili, miten juutalaisia ”perheitäin raahattiin puistoihin asukkaiden nopeasti muodostamien ja sota-saalisaseilla aseistautuneiden ’vapaajoukkojen’ teloitettaviksi”.⁴⁵⁹

SS-Obersturmführer (luutnantti) Kaj Duncker ajoi hitaasti läpi Lvivin 1.7.1941 ennen puoltapäivää. Nähtävästi hän kulki tuolloin tarkkailu-upseerina SS-tykistörykmentti 5:n mukana. Duncker havaitsi, mistä hänen kuulemansa hajanainen ammuskelu johtui: ”Kaupungissa menossa verilöyly, uhreina venäläisiä ja juutalaisia. Ennen lähtöään saksalaisten tieltä venäläiset ampuivat paljon puolalaisia vankeja. Ensimmäisiä venäläisten ruumiita näkyy ojissa.”⁴⁶⁰ SS-rykmentti Nordlandin 9. komppaniaan kuullut suomalaisvapaaehtoinen Pentti Nikkola saapui puoliltapäivin ja näki joidenkin talojen yhä palavan.⁴⁶¹

Yhdysupseerina toiminut SS-Obersturmführer (luutnantti) Ensio Pihkala merkitsi 1.7.1941 päiväkirjaansa:

Raunioita siellä täällä. Ihmiset vapautuneen näköisiä. Lembergissä puolalaiset etsivät juutalaisia kodeista, laahasivat jonnekin kella-

reihin, naisten hirveästi huutaessa, löivät, pieksivät, tallasivat jalkoihinsa, kunnes juut. raukat oli kuolleet. Naisilla vatsat auki, tukka irti revitty, pääkallo murskattu. Ja tämä teurastus tapahtui vielä elävien juutalaisten silmien edessä. Eräässä kellarissa n. 200 kuollutta: – Saks. sotilaat taas tunketuivat juut. kauppoihin, joista noudettiin vodkaa, mehua, keksejä y.m. Puolalaiset koristi saks. kukilla ja joku osasi jo huutaa Heil Hitler! – – Puhdistustöiden suorittamassa oli juutalaisia, jotka puolalaiset kaduilta keräsivät. Verissä päin nämä saapuivat, työnnettiin kuoleman pihaan, loikoivat tylinä kuolleiden keskellä tai voivottelivat pää seinään päin. Tiesivät varmasti tulevansa ammutuksi lähi tunteina. Kauhea paikka, kiiruhdin pois.⁴⁶²

Pihkala lienee kuvannut luotettavasti tapahtumia, jotka hän näki omin silmin.

SS-mies Unto Boman (sitemmin Parvilahti) kertoo muistelmissaan vaikutelmia, joita juutalaisiin kohdistetut pogromit hänessä herättivät. Hänen mukaansa saksalaiset eivät aktiivisesti osallistuneet vainoihin mutta eivät myöskään olisi kyenneet estämään niitä.

Lemberg asukkaat, joiden enemmistön muodostivat puolalaiset, ukrainalaiset, ruteenit ja slovakit, ryhtyivät heti kostamaan kommunisteiksi tietämilleen asukkaille ja juutalaisille – – Kaduilla villiintynyt rahvas ajoi edellään kuin karjalaumaa juutalaisia, joiden joukossa oli kumpaakin sukupuolta ja kaikenikäisiä ihmisiä. Juosten ja räyhäten he ajoivat näitä onnettomia kaupungin ulkolaidoille tapettaviksi, ja jos joku ei jaksanut juosta, iskettiin hänet kuoliaaksi jo kadulla. Kaikkialla kuului hätähuutoja ja laukauksia, juutalaisten ruumiita oli puistoissa ja pihkoilla. Eläviä ihmisiä heiteltiin talojen ikkunoista kaduille ja juutalaiskodit ryöstettiin puti-putaaksi. Koko kaupungin siviiliväestö näytti ottavan osaa tähän joukkomurhaan, se oli jonkinlaisen verenhimoisen joukkokiikkon vallassa ja sitä ei mikään olisi pystynyt pidättelemään.⁴⁶³

SS-rykmentti Nordlandin yksikköjä saapui Lviviin puoliltapäivin 1.7.1941. Rykmentin 2. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Keijo Kääriäinen näki poltettuja panssarivaunuja, murskattuja aseita ja ehkä jopa satojen neuvostosotilaiden ruumiita. Sen sijaan saksalaiset olivat jo haudanneet kaatuneensa, jotka ”lepäsivät kauniiden ristin alla”. Kääriäinen totesi, että kaupunki ei ollut kärsinyt suuriakaan vahinkoja. Silti paikallisasukkaat kokivat kovia.

Jossain tuotiin suurella miesjoukolla tuoppien ja tönien miestä ammuttavaksi. Toisaalla taas taluttaa nainen haavoittunutta miestä kotia. Tuolla tukee äiti noin 14 vuoden vanhaa tyttärtään, jolta on mennyt näkö. Itkeviä lapsia, jotka etsivät vanhempiaan ja paljon muuta kurjuutta tarjosi Lemberg seuraavana päivänä valloituksen jälkeen nähtäväksi.⁴⁶⁴

Panssarintorjuntaosasto 5:een kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Leppälä saapui Lviviin samana iltana. Hän näki palavan tehtaana ja muita tuhon jälkiä: ”– ikkunat oli rikki kaikista taloista. Kaduilla kaikenlaista kamaa, venäläistä rahaa, kananmunalaatikoita ja jos mitä – –.”⁴⁶⁵

SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Sakari Lappi-Seppälä saapui Lviviin varhain iltapäivällä 3.7.1941. Hän näki aseistettujen vartiomiesten ajavan kokonaisia juutalaisperheitä ammuttavaksi puistoon. Uhrin oli viety suoraan kodeistaan, sillä monilla heistä ei ollut päällysvaatteita. Lappi-Seppälä luonnehti katunäkymiä vastenmielisiksi:

Siellä kulkivat vanha isä ja äiti tyttärensä kanssa, äiti usein niin vanhana ja järkyttyneenä, että muut omaiset saivat tukea häntä matkalla kesäiseen puistoon, josta kajahtivat vastaan yhtämittaiset laukaukset. Siellä tuli nuori äiti silmissään anova katse rinnoillaan ainoa lapsensa, tuli hysteerisiä naisia, jotka itkivät lohdutonta

itkuaan, naisia, joita väkisin raahattiin tukasta, vapisevia vanhuk-
sia ja nuoria koulupoikia.⁴⁶⁶

1. komppania komennettiin tekemään asuintaloissa etsintöjä, joiden aikana Lappi-Seppälä sai lisää kokemuksia saksalaisjoukkojen käytöksestä.

Automme parkkeerasivat keskelle Lembergiä tuuheiden lehmuk-
sien alle. Hyppäsimme alas lavoilta ja suuntasimme askeleemme
rakennuksiin, jotka oli määrää tarkastaa. Eräs nuori venäläinen so-
tilas oli piiloittautunut talon kellarikerrokseen, mistä hänet löysi
ruotsalainen toverini. Vanki toimitettiin heti kuulusteltavaksi.

Eräässä huoneessa olleet Stalinia ja Leniniä esittävät taulut tem-
mattiin alas seinältä ja lyötiin lattiaan. Kiväärinperällä puhkaistiin
muutama ikkuna. Oli saatava raitista ilmaa, kuului käsky.⁴⁶⁷

SS-rykmentti Westlandin 6. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaa-
ehtoinen Ahti Paikkala marssi Lvivin läpi 1.7.1941. Hän tiivisti ha-
vaintonsa: ”Hiukan vaurioita. Kansa ystävällistä. Kukkia.”⁴⁶⁸ SS-mies
Unto Boman kuvasi tarkoin lviviläisten kaduilla harjoittamaa raakaa
nyrkkivaltaa mutta antoi kaupunkilaisille myös tunnustusta:

Todellisen riemun humalan saimme nähdä Lembergin kaupungin
valtauksen jälkeen. Yleisö kantoi autoihimme kaikkea, mistä arve-
li meidän pitävän, makeisia, soittokojeita, leivonnaisia, kukkia ja
ties mitä. Katuyleisö ryösti valtion omistamat kaupat ja kantoi
autoihimme määräämättömästi alkoholijuomia. Niitä piti juoda
heti katuyleisön hurratessa. Ei ollut aikaa etsiä korkkiruuveja,
pullon kaula napautettiin poikki pistoolinperällä ja vahvan kir-
sikkaliköörin kyytipojaksi kulautettiin Krimin kuohuviiniä. Litran
vetoisia votkapulloja ilmestyi jostain venäläisten varastoista niin
paljon, että Lembergistä lähtiessämme niitä oli pakko tilanpuut-

teen vuoksi heittää pois autoistamme – – Olimme kiitollisia, kun saimme käskyn lähteä edelleen ja jättää tämä verinen kaupunki taaksemme.⁴⁶⁹

SS-rykmentti Nordlandin 5. komppaniaan kuulunut Jaakko Lakeala merkitsi päiväkirjaansa 3.7.1941, että samaan majoituspaikkaan saapui muitakin suomalaisia. Hän antaa päiväkirjassaan ymmärtää, että myös suomalaiset SS-miehet osallistuivat ryöstelyyn todetessaan tovereistaan: ”Kertovat juhlineensa Lembergissä juutalaisten kaupoista otetuilla viinoilla.”⁴⁷⁰

SS-ilmatorjuntapatteristo 5:een kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Koivula lähestyi Lviviä yksikkönsä mukana 1.7.1941. Hän teki seuraavia havaintoja:

Tappelun jälkiä joka paikassa. 3 hevosvainajaa, kaksi kuollutta koiraa ja kaksi ryssän raatoa. Ja romua ja tauhkaa [tavaraa] maantien molemmin puolin. Raunioita, tuhkaa, kuoppia. Seisottiin taa yli 4 tuntia. Tultiin Lembergiin. Ruumiita, tankkeja, rääsyjä ja ryy-syjä. Lembergistä eteenpäin vielä jonne yövyimme. Hyvänlainen ukonilma illalla. Juutalaisen pehmyys.⁴⁷¹

SS-rykmentti Nordlandin 5. komppaniaan kuuluneen suomalaisvapaaehtoisen Jaakko Lakealan mukaan hänen yksikkönsä majoittui 1.–2.7.1941 Nieweeki-nimisessä kylässä. Hän luultavasti tarkoitti Vinnikiä (Wynnyky), joka sijaitsi muutama kilometri Lvivin itäpuolella. Lakeala näki 3.7.1941 ”tien sivussa monta hyökkäysvaunua ja autoja sekä ammuksia, tykkiä ja muuta kamaa. Tien varressa oli yksi siviili ammuttu luultavasti joku juutalainen.”⁴⁷² SS-rykmentti Westlandin 6. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Sakari Pöyhönen oleskeli 1.7.1941 eräässä kylässä 25 kilometriä Lvivistä koilliseen. Hän merkitsi muistiin, mitä tapahtui, kun sotilaat etenivät avoimen pellon yli kohti venäläisten miehittämää kylää: ”Kylän laidassa yritti muuan ryssä antautua vangiksi. ammuttiin.”⁴⁷³

Suomalainen SS-mies Herkko Kosonen kokosi valokuva-albumin mutta ei liittännyt siihen juuri tietoja kuvien ottoajasta, paikasta tai tilanteesta. Tämä on valitettavan tavallinen puute SS-selvityksen käyttöön saaduissa valokuvakokoelmissa. Yksityiskokoelma.

SS-Obersturmbannführer (everstiluutnantti) Hans Collani nimitettiin SS-Divisioona Wikingin Suomalaisen vapaaehtois-pataljoonan komentajaksi 15. kesäkuuta 1941, kun yksikkö oli koulutuksessa Wienissä. Komentaja oli yhä sama, kun pataljoona hajotettiin heinäkuussa 1943. Olli Wikbergin kokoelma.

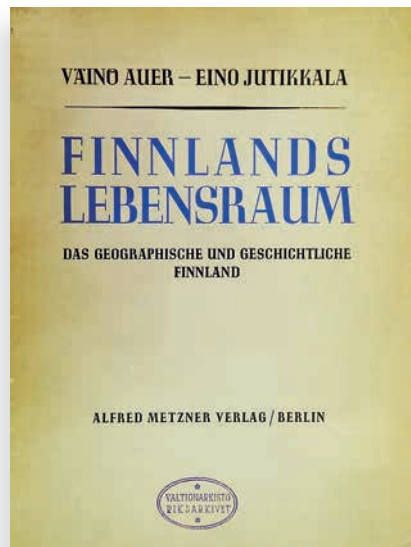
Suomalainen SS-mies Rolf Labbart heittää käsikranaattia. Jukka Tyrkön kokoelma. Sotamuseo.

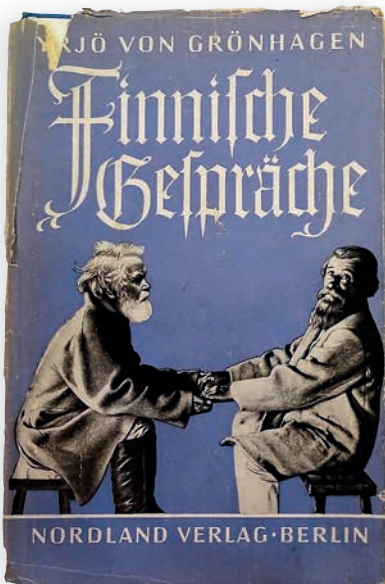
Evankelisuterilainen pappi, SS-Sturmbannführer (majuri) Kalervo Kurki (vas.) SS-Sturmbannführer Erwin Reichelin seurassa kesällä 1942. Kurki kuului niihin harvoihin suomalaisiin SS-miehiin, jotka kannattivat kansallissosialismia. Hän ei kuitenkaan omaksunut natsien keskuudessa yleistä ateismia. Olli Wikbergin kokoelma.

Suomalaisten SS-miesten järjestö SS-Aseveljet ry perustettiin 1. marraskuuta 1942 edistämään yhteydenpitoa vapaaehtoisin. Puheenjohtajaksi tuli SS-Obersturmbannführer (everstiluutnantti) Kalervo Kurki, ja sotakirjeenvaihtaja ja itsekin vapaaehtoinen Jukka Tyrkkö (äärimmäisenä oikealla) nimitettiin sihteeriksi. SS-Aseveljet kuului niihin fasisistisiksi katsottuihin järjestöihin, jotka lakkautettiin Suomen ja Neuvostoliiton välillä syyskuussa 1944 solmitun Moskovan välirauhan perusteella. Jukka Tyrkkön kokoelma. Sotamuseo.

Suomen hallitus tuki vuonna 1941 ilmestyneitä saksankielisiä kirjoja, joilla Suomi liittyi Saksan ajamaan Lebensraum-politiikkaan. Suomen tavoitteena oli laajentaa "uudessa Euroopassa" aluettaan itään ja ottaa haltuunsa Suomen itäpuoliset suomenkieliset alueet. Jalmari Jaakkolan Suomen idänsuhteiden historiaa käsitellyt teos sekä Eino Jutikkalan ja Väinö Auerin teos, jolla perusteltiin historiallisesti ja maantieteellisesti Suomen elintilatavoitteita, julkaistiin molemmat Berliinissä. Ne oli suunnattu erityisesti saksalaisille lukijoille.

*Kapteeni Erkki Palolammelle
Suur-Suomen tuskallisen
ja kauniin syntymän aikana.
Helsinki, syyskuun 8 p. 1942
Y. Grönhagen*

Berliinin SS-yhteistoimistossa työskennellyt Yrjö von Grönhagen julkaisi teoksessaan *Finnische Gespräche* (1941) keräämäänsä aineistoa Itä-Karjalan matkoiltaan, jotka Heinrich Himmlerin Ahnenerbe-instituutti oli rahoittanut. Eräässä kirjan kappaleessa on kirjoittajan omiste *Kollaa kestää* -teoksen kirjoittajalle "Kapteeni Erkki Palolammelle Suur-Suomen tuskallisen ja kauniin syntymän aikana. Helsinki, syyskuun 8 p. 1942. Y. Grönhagen."

Vuonna 1942 ilmestynyt kirja *Waffenbruder Finnland* oli tarkoitettu perustietopakettiksi Suomessa oleville saksalaisille sotilaille.

SS-Divisioona Wikingin sotilaita ukrainalaisessa kylässä vuonna 1941. Narodowe Archiwum Cyfrowe, Varsova.

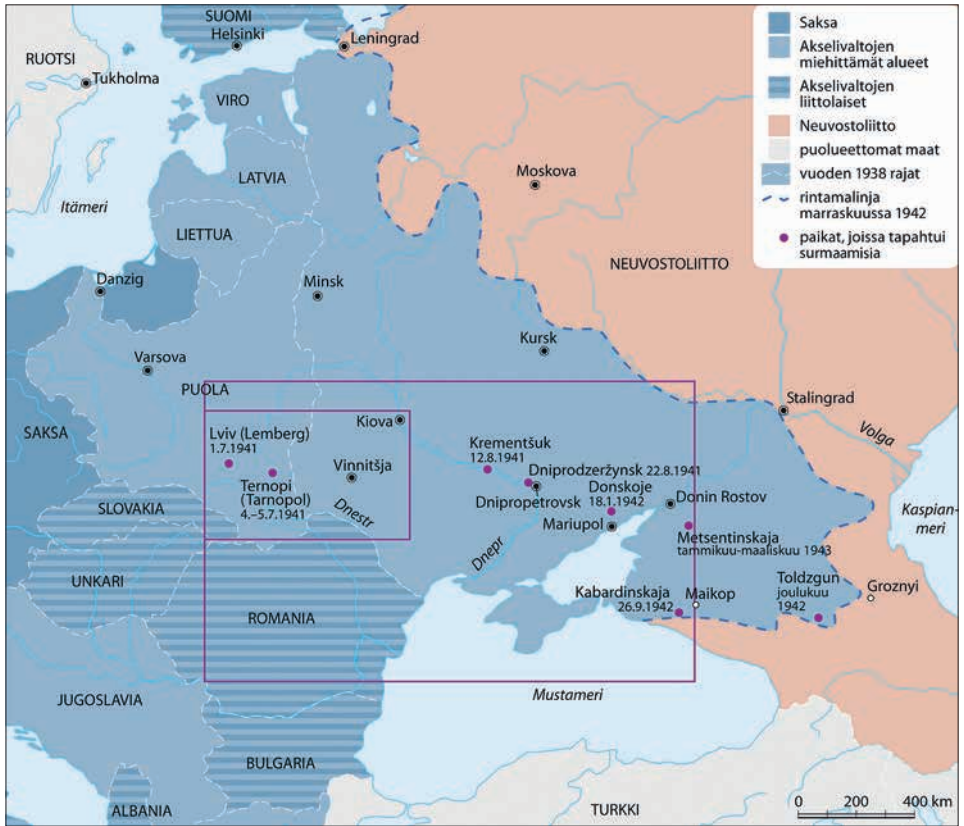

Kaatuneita puna-armeijan sotilaita Miusjoen taistelukentällä Itä-Ukrainassa vuonna 1942. Jukka Tyrkön kokoelma, Sotamuseo.

Suomalaisia SS-miehiä valmiina marssimaan kohti itää touku-
kuussa tai kesäkuun alussa 1941. Olli Wikbergin kokoelma.

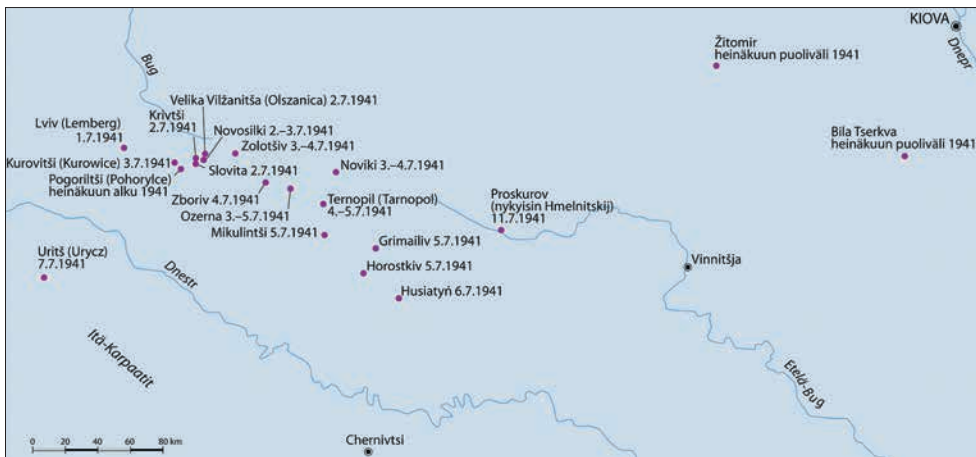

Suomalaisia SS-miehiä kulki Lvivin (Lwów, Lemberg) kautta 1. ja 2. heinäkuuta 1941. Kaupungissa oleskellessaan suomalaisvapaaehtoiset tekivät päiväkirjoihinsa ensimmäiset merkinnät julmuuksista, joita he todistivat saksalaisjoukkojen marssiessa itään. SS-tykistörykmentti 5:n kuormasto Lvivissä. Kaj Dunckerin kokoelma. SLS.

Ukrainan ja Kaukasian alueet, joilla suomalaiset SS-miehet olivat todistamassa väkivaltaisuuksia vuosina 1941–1943

SS-Divisioona Wikingin kuuluneet suomalaisvapaaehtoiset osallistuivat Neuvostoliittoon suuntautuneeseen Saksan suurhyökkäykseen eli operaatio Barbarossaan. Divisioona eteni heinäkuun 1941 ja huhtikuun 1943 välillä Ukrainan kautta Kaukasiaan. Wikingin noin 2 500 kilometrin pituisen sotapolun varrella suomalaisvapaaehtoiset kävivät monilla alueilla ja saivat varmaankin tietoonsa useita raakuksia. Ilmeisesti suomalaiset olivat joissain tapauksissa vain julmuuksien todistajia, mutta osa heistä myös osallistui niihin.

Länsi-Ukrainan paikkakunnat, joilla tapahtui väkivaltaisuuksia kesällä 1941

Kun operaatio Barbarossa käynnistyi 22.6.1941, SS-Divisioona Wikingin rykmentteihin ja muihin yksikköihin kuului noin 400 suomalaista. Lvivistä liikkeelle lähtenyt divisioona tunkeutui itään yli kolmen kuukauden ajan aina Dneprijoelle. Kaikki divisioonan yksiköt eivät marssineet samaa reittiä, joten suomalaisia kulki noin kahdenkymmenen sellaisen paikkakunnan kautta, joilla syyllistettiin väkivaltaisuuksiin juutalaisia, siviiliväestöä tai sotavankeja kohtaan. Tässä selvityksessä osoitetaan, että suurin osa SS-Divisioona Wikingin suorittamista julmuuksista tapahtui Länsi-Ukrainassa kesällä 1941.

SS-Divisioona Wikingin, tuhoamisryhmä C:n ja tuhoamisryhmä D:n eteneminen vuonna 1941

Tuhoamisryhmät (Einsatzgruppen) koostuivat tuhoamisikomennuskunnista (Einsatzkommando) ja erityiskomennuskunnista (Sonderkommando) (punaiset katkoviivat), joiden tuli suorittaa juutalaisten ja muiden ei-toivotuiksi luokiteltujen ihmisryhmien joukkomurhat. Tuhoamisryhmä C toimi samalla alueella kuin SS-Divisioona Wiking ja nämä yhtymät myös tekivät yhteistyötä. Karttaan merkitty sininen viiva näyttää osapuilleen reitin, jota pitkin Wikingin pääosat etenivät vuonna 1941. Divisioonaan kuului miltei 20 000 miestä, joten sen toiminta-alue oli itse asiassa paljon suurempi. Tässä vaiheessa suomalaiset vapaaehtoiset (noin 400 miestä) oli jaettu useisiin divisioonan yksikköihin. Kesän ja syksyn 1941 kuluessa joko suomalaiset rykmenttejä myös lainattiin muille yhtymille erityistehtäviä varten. Näitä liikkeitä ei osoiteta kartalla. Lähteet: Jokipii 1996; Memnon335bc: Karte – Einsatzgruppen in der Sowjetunion 1941.png (Wikimedia Commons, CC BY SA).

Nyrkkivaltaa Lvivissä heinäkuun alussa 1941. Joukko ukrainalaisia on ottanut miehen kiinni ja painanut hänet ilmeisesti nöyryyttämistarkoituksessa vasten Leninin patsasta. Saksalaiset miehittäjät ja paikalliset ukrainalaiset tappoivat ja pahoinpitelivät juutalaisia ja neuvostojärjestelmän virkailijoita. Väkivaltauudet oli jo aloitettu, kun suomalaisvapaaehtoiset kulkivat kaupungin kautta 1. heinäkuuta 1941 kohti rintamaa. WC.

Poika katselee perhettä, jonka tuhoamisryhmä C on juuri surmannut Ukrainassa heinäkuussa 1941. Poikakin ammuttiin pian tämän jälkeen. Bundesarchiv. WC.

Vilšanitšja 2.7.1941: ensimmäiset neuvostoliittolaiset sotavangit ja siviilit ammutaan

Vilšanitšjan (Velika Vilšanitšja) kylä (puolaksi Olszanica Wielka tai Olszanica) sijaitsee noin 50 kilometriä Lvivistä kaakkoon. Siellä tapahtui 2.7.1941 väkivaltaisuuksia, joihin SS-Divisioonan Wikingin sotilaat syyllistyivät. Kylän asukkaat tunsivat juutalaisia lukuun ottamatta ilmeistä tyytyväisyyttä saksalaisten saapumisesta, sillä tulijoiden kunniaksi oli rakennettu riemukaari.⁴⁷⁴ Surmattujen kyläläisten tarkkaa lukua ei tiedetä, mutta uhreja saattoi hyvinkin kertyä 30–40.

SS-tykistörykmentti 5:een kuulunut SS-Obersturmführer (luutnantti) Kaj Duncker saapui Vilšanitšjaan 2.7.1941: ”Koko päivän ajan jahdattiin venäläisiä sala-ampujia (partisaaneja). Teloituskomennuskunnat hommissa. Näin, kun parikymmentä listittiin.” Myöhemmin illalla neuvostoliittolaisia sotavankeja ja siviilejä ammuttiin läheisessä Novosilkin (Nowosielce) kylässä, jolloin Duncker kirjasi muistiin, että vankeja koottiin myös ”meidän kylässä”, siis Vilšanitšjassa.⁴⁷⁵

SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniaan kuulunut alankomaalainen SS-vapaaehtoinen Jan Olij merkitsi 2.7.1941 päiväkirjaansa, että SS-miehet vangitsivat 30–40 ryöstelijää, jotka olivat kaikki juutalaisia. ”Heidät ammuttiin kaikki, viiden erissä. Minua inhottaa tällainen ampuminen. Ei ihmisten ampuminen sovi leipätyökseksi.”⁴⁷⁶ Olij ei mainitse kylän nimeä, mutta päivämäärän ja joukko-osastotietojen perusteella Vilšanitšja sopii tapahtumapaikaksi. Niinpä ei olekaan yllättävää, että vuonna 2006 Vilšanitšjasta löydettiin yhdeksän neuvostosotilaan hauta. Vainajat oli ammuttu heinäkuun alussa 1941. Hautausmaasta löydettiin ylikersantti S. Hetijevin tuntolevy.⁴⁷⁷ SS-rykmentti Westlandin 9. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Uusi-Jaakkola merkitsi päiväkirjaansa 2.7.1941: ”Yksi taistelulähetimme ajoi harhaan ja ammuttiin. Seuraus: Ammuttiin 10 vankia yhden puolihoopon ryhmänjohtajan johdolla (kaatui myöhemmin).”⁴⁷⁸

Kylä, joka SS-panssarintorjuntaosasto 5:n sotapäiväkirjan mukaan meni 2.7.1941 ”savuna ilmaan”, oli Vilšanitšja. Monet kylän asukkaista saivat tällöin surmansa. Nähtävästi SS-tykistörykmentti 5 ei kuitenkaan tullut kylää, sillä Duncker ei mainitse päiväkirjassaan mitään kranaattien ampumisesta, vaikka hän yleensä merkitsi tällaiset seikat päivittäin muistiin. Kranaatit lienee ampunut 295. jalkaväkirykmentin tykistö, joka kulki kylän kautta. ”Koko kylä jauhettiin maan tasalle”, kirjoitti Duncker samana päivänä.⁴⁷⁹ SS-mies Uusi-Jaakkola puolestaan kuvasi 2.7.1941 päiväkirjassaan, miten kello ”13 katselemme kuinka saksalainen tykistö ampuu tarkoin laukauksin n. 1,5–2 km päässä ryssän hallussa olevan kylän tuleen.”⁴⁸⁰

Novosilki 2.–3.7.1941: rykmentinkomentaja Wäckerlen kuolema kostetaan verisesti

Novosilkin (puolaksi Nowosielce) kylä sijaitsi Lvivin ja Zolotšivin (Złoczów) välissä samalla alueella kuin Vilšanitšja (puolaksi Olszanica), Slovita (Slowita, Slowida) ja Krivitši. Illalla 1.7.1941 ainakin SS-rykmentti Westlandin 1., 5., 6. ja 7. komppania miehittävät Novosilkin kylän ympäristön. Kylästä tuli poikkeuksellinen kahdella tavoin. Siellä tapahtui kaksi erillistä joukkomurhaa: ensimmäinen 2.7.1941, kun kylä poltettiin, ja toinen seuraavana päivänä, kun kylää maantietä pitkin lähestyneet juutalaiset otettiin kiinni ja ammuttiin. Toistakymmentä SS-vapaaehtoista teki kokemastaan merkintöjä päiväkirjoihinsa, joiden yhdessä tarjoama aineisto antaa melko kattavan kuvan kylän tapahtumista.

Novosilkin surmaamisista on tallella seitsemän suomalaisen silminnäkijäkuvaukset. Tärkeimmät lähteet ovat SS-mies Thor-Björn Weckströmin kuulustelupöytäkirja, jonka valtiollinen poliisi eli Valpo laati vuonna 1947, ja SS-mies Sakari Lappi-Seppälän päiväkirjaan perustuvat, jo vuonna 1945 ilmestyneet muistelmat. Lappi-Seppälä antoi sisällöltään samanlaiset, joskin yksityiskohtaisemmat tiedot

Valpon kuulusteltavana vuonna 1947. Lappi-Seppälä mainitsi vuonna 1958, että hän otti kirjaansa vain osan karmaisevista kokemuksistaan.⁴⁸¹ Yksityiskohtia on voitu lisäksi täydentää yhdysupseeri ja sotilaspastori, SS-Obersturmführer (luutnantti) Ensio Pihkalan, SS-Untersturmführer (vänrikki) Ahti Paikkalan, SS-Obersturmführer (luutnantti) Kaj Dunckerin ja SS-Unterscharführer (alikersantti) Martti Uusi-Jaakkolan päiväkirjoista. Tapahtumia sivutaan myös SS-mies Juhani Sarasalon muistelmissa.

Valpon kuulustelussa vuonna 1947 Weckström mainitsi odottamatta tulleesta käänteestä: SS-rykmentti Westlandin komentaja, SS-Standartenführer (eversti) Hilmar Wäckerle haavoittui kuolettavasti neuvostoliittolaisen sala-ampujan luodista 2.7.1941 kello 11. Komentajan kaatuminen herätti suuttumusta SS-miesten joukossa.⁴⁸² Saatiin käsky ampua kostoksi kaikki kylän asukkaat, polttaa sen rakennukset maan tasalle ja teurastaa karja.⁴⁸³ Weckström ei kuitenkaan nimennyt kylää, joka saattoi olla luultavimmin Novosilki tai sen lähellä sijainnut Slovita.

Suomalainen yhdysupseeri, SS-Obersturmführer (luutnantti) Ensio Pihkala merkitsi tapauksen päiväkirjaansa:

Wäckerle, oli juuri ammuttu. Oli ajanut autolla eilen illalla valattuun kylään ja viljapeltoon kätkeytyneet ryssät oli tehneet selvän. Rangaistukseksi ammuttiin (ja juuri tuossa jatketaan) ryssän vankeja kymmenittäin. Saks. otti uudelleen kylän haltuunsa ja polttivat sen sekä ampui siviiliväestöstä huom. määrän. – – Wäckerlen (Westelandin komentaja, Stanf.) kaaduttua hyökkäsi e.m. kylään mm. 7K./W-land ja suomalaiset samasta K:sta. Kylä poltettiin kostoksi, ne muutamat ryssät, jotka tavattiin, ammuttiin heti, myös siviiliväkeä kuoli paljon.

Pihkala kertoo päiväkirjassaan, että myös saman rykmentin muissa komppanioissa palvelleet suomalaiset osallistuivat taisteluun:

Suomalaiset (II/Westl. 5. ja 6. K. otti osaa taisteluun eilen illalla. Pojat oli pärjännyt hyvin ja rohkeasti ensimmäisinä tunkeutuneet kylään. Olivat sitä mieltä, että ”leikkisotaa” tämä homma. Suomessa sentään tapettiin.⁴⁸⁴

SS-rykmentti Westlandin sotapäiväkirjassa todetaan tylysti, että 7. komppania sai kello 14.00 käskyn ”kostaa kylälle, jossa sala-ampujat toimivat” (7 Kp wird 14.00 Uhr zur Vergeltung auf das Dorf, in den sich die Heckenschützen aufhielten angesetzt).⁴⁸⁵

SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniaan kuulunut alankomaalainen SS-vapaaehtoinen Pieter Willems kirjoitti päiväkirjaansa 2.7.1941, että tuo ”päivä merkitään Westland-rykmentin aikakirjoihin yhdeksi kaikkein mustimmista. Tänään rykmenttimme perustaja ja komentaja, SS-Sturmbannführer [sic] sai osuman sala-ampujan taakaapäin ampumasta luodista. Luoti osui päähän ja aiheutti kuoleman liki silmänräpäyksessä. Rykmentissä luonnollisesti tunnettiin suurta surua ja suuttumusta, sillä juuri komentajamme teki meistä alankomaalaisista vapaaehtoisista oikeita sotilaita.”⁴⁸⁶ Vastaavia ajatuksia kirjasi myös 4. komppaniaan kuulunut Willemsin maanmies Martinus Weers:

Tänään meille koitti vaikea hetki. Rykmenttimme komentaja Wäckerle kaatui sala-ampujan luodista. Menetys on raskas. Vuoden päivät jaoimme rakkautemme ja surumme Wäckereln kanssa. Kun hän lopulta olisi voinut johtaa rykmenttinsä taisteluun, hän kaatuikin ensimmäisenä yksiköstään. Käsiimme jääville venäläisille ei osoiteta mitään armoa, ennen kuin aikanaan saamme käskyn noudattaa taas järjestystä. Sitten ryhdymme vastentahtoisesti uudelleen ottamaan venäläisiä vangeiksi.⁴⁸⁷

Saksalaiset valtasivat nopeasti Novosilkin kylän ja polttivat sen maan tasalle, jolloin ”myös siviiliväkeä kuoli paljon”.⁴⁸⁸ SS-mies Ahti Paikala kuvasi tapahtumia päiväkirjassaan:

7. komppania kävi ”kostoreissulla” ja sen jälkeen oli kylä tuhkana – – Kostoksi komentajan kaatumisesta lakkasi muutama ryssä ja juutalainen vanhenemasta – – Ryssiä täytyi edelleen m.m. majaanpaikan vieressä olleesta schekan [Tšekán, NKVD:n edeltäjän] vankilasta löytää muuripataan kätkeytyneenä. Siitä olikin lyhyt matka teloituspaikalle.⁴⁸⁹

SS-Obersturmführer (luutnantti) Kaj Duncker merkitsi muistiin, että partisaani tappoi Wäckerlen Novosilkin kylässä, joka jyrättiin siksi tyystin maan tasalle.⁴⁹⁰

SS-tykistörykmenttiin 5 kuulunut saksalainen SS-Untersturmführer (vänrikki) Carlheinz Behnke väittää muistelmissaan, että Wäckerlen ampuivat puolalaiset partisaanit väijyksistä (durch polnische Partisanen aus dem Hinterhalt erschossen wurde).⁴⁹¹ SS-tiedusteluosasto 5:n 3. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Juhani Sarasalo puolestaan kertoo SS-rykmentti Westlandin sotilaiden haravoineen viljapeltoja lähellä paikkaa, jossa rykmentin komentaja sai surmansa. Sarasalolle sanottiin partisaanien tappaneen komentajan ja syyllisten jäljittämisen olevan käynnissä:

Myöhemmin saimme kuulla, että he olivat kohdistaneet rankaisutoimenpiteitä myös kylän varsinaisiin asukkaisiin saadakseen heidät ilmiantamaan partisaanit. Minun tietääkseni tämä oli ainoa kerta, jolloin divisioonan yksiköistä jotkut sekaantuivat kanta-väestöön kohdistuviin rankaisutoimenpiteisiin.⁴⁹²

Saksalaisessa sotakirjallisuudessa Wäckerlen surmaamista kuvataan yleensä arvottomaksi teoksi, jonka suoritti väijyksissä ollut neuvostoliittolainen tarkka-ampuja. Tapauksen yksityiskohdat vaihtelevat eri kertomuksissa jossain määrin. SS-tiedusteluosasto 5:een kuuluneen SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Yrjö Kailan mukaan Wäckerle saattoi kuolla harhalaukauksen uhrina.⁴⁹³ SS-rykmentti Westlandin 2. komppaniaan kuulunut alankomaalainen SS-Schütze (sotamies) Mar-

tinus Rademaker merkitsi muistiin, että tappava luoti osui Wäckerleä niskaan.⁴⁹⁴ Saman rykmentin 9. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Uusi-Jaakkola puolestaan kirjoitti päiväkirjaansa 2.7.1941, että hänen osastonsa sai ”sanoman rykmentin komentajamme kaatumisesta sala-ammunnan uhrina. Ampujalla oli nimittäin saksalainen kypärä ja vormu vaikka olikin ryssä.”⁴⁹⁵

Entinen SS-vapaaehtoinen Ludwig Ergert muisteli vielä vuonna 1995 vaikutelmiaan Wäckerlen kuolemasta. Ergertin mukaan taisteluosasto Wäckerle oli SS-rykmentti Westlandin etujoukko. Kertoja itse oli moottoripyöräsotilas (Kradschütze), joka kuului 15 auton kolonnan kärjessä ajaneeseen ryhmään. Kun kolonna joutui vihollisen tuleen, Wäckerle käski tehdä vastahyökkäyksen kylän pohjoissivulle. Ajettuaan tietä eteenpäin 500–600 metriä Wäckerle äkkiä käski pysäyttää autonsa ja astui siitä ulos, kun muuan ilmeisesti haavoittunut neuvostosotilas pyysi apua saksan kielellä. Ergertin mukaan

Wäckerle lähestyi miestä, kumartui tämän puoleen ja käänsi tämän selälleen. Sitten hän huusi autonkuljettajalleen käskyn tuoda ensiapupakkaus. Kun Wäckerle kumartui uudelleen haavoittuneen puoleen, mies tarttui kivääriinsä ja ampui saksalaiskomentajaa leukaan. Osuma repi Wäckerlen pään hajalle. Kuljettaja antoi vastaavan kuvauksen ja sanoi tämän tapahtuneen vain vähän aiemmin. Kun tulimme tapahtumapaikalle, sekä Wäckerle että neuvostosotilas olivat jo kuolleet.⁴⁹⁶

Historioitsija Jonathan Triffin mukaan Wäckerle pysäytti 2.7.1941 komentoautonsa tien varrelle tutkiakseen tuhottua neuvostopanssarivaunua. Hengissä selvinnyt tankin miehistön jäsen ampui Wäckerleä.⁴⁹⁷ Jos näin tapahtui, ampuja oli taistelua jatkava neuvostosotilas. Yhteistä kertomuksille on, että ampuja oli taisteluun osallistunut neuvostosotilas tai etäämpänä ollut tarkka-ampuja. Vaikka laukaus olisi tullut kylän suunnasta, ei siviilien mainita missään kertomuk-

nessa osallistuneen tapahtumaan. On selvää, että neuvostoliittolaiset tarkka-ampujat valitsivat mielellään saksalaisupseereja maaleikseen. Kun tämä huomattiin, muutettiin upseerien taisteluasuja siten, ettei heitä ollut niin helppoa tunnistaa etäältä.⁴⁹⁸ Muuttunut käytäntö näkyi valokuvista.

Wäckerlen ampumisesta annetaan SS:n asiakirjoissa sekä joissakin päiväkirjoissa ja muistelmissa kuva, että ampuja olisi toiminut petollisesti tai jopa vastoin sodankäynnin sääntöjä. Tunnetut kertomukset eivät kuitenkaan tue tällaista kuvaa. Todennäköisimmin eversti itse käyttäytyi varomattomasti tai uhkarohkeasti. On mahdollista, että ampuja oli piilossa ollut tarkka-ampuja tai haavoittunut neuvostosotilas, kuten joissain muistiinpanoissa kerrotaan. Missään ei kuitenkaan kerrota, että ampuja olisi jäänyt kiinni ja tullut tarkemmin tunnistetuksi.

Haagin yleissopimuksessa vuonna 1907 vahvistetut maasodankäynnin säännöt eivät suojanneet vihollisen sotilaita niin sanotuilta laillisilta sotaharhautuksilta, kuten äkilliseltä tulenavaukselta tai ampumiselta väijytyksestä. Westland-rykmentin kostotoimien varsinainen aiheuttaja näyttääkin olleen suuttumus siitä, että rykmentin komentajan henki meni niin yllättäen ja halvalla. Saksalaisten silmissä Wäckerlen ampunut sotilas oli kavala sala-ampuja (Heckenschütze), joka ei taistellut ”rehellisellä” tavalla. Saksalaiset leimasivat muutenkin vihollisen tarkka-ampujat usein sotalakien rikkojiksi tai pitivät näiden toimintaa häpeällisenä ja käyttivät sitä perusteena kollektiivisille kostotoimille.⁴⁹⁹

Novosilkin välikohtauksessa 27.7.1941 kuoli Hilmar Wäckerlen lisäksi myös hänen komento-esikuntansa (Führungsstaffel) jäseniä.⁵⁰⁰ Steiner antoi Wäckerlen kaatumisen vuoksi divisioonan komentajan käskyn samana päivänä, joten tapahtumia seurattiin tarkoin. Wäckerle haudattiin vähän myöhemmin Slovitán kylään. SS-rykmentti Westlandin 2. komppaniaan kuulunut alankomaalaisvapaaehtoinen Martinus Rademaker kirjoitti toimituksesta päiväkirjaansa: ”Meidän

täytyi siistiä asepuhumme ja kiillottaa saappaamme, sillä meidät määrättiin kunniakomppaniaan. Aseetkin puhdistettiin näyttämiskuntoon (Appelfähig).”⁵⁰¹

Tanskalaiset historioitsijat Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen ja Peter Scharff Smith ovat kiinnittäneet huomiota muihinkin tapauksiin, kun he ovat kartoittaneet SS-Divisioona Wikingin illalla 2.7.1941 alkanutta etenemistä maanteitse Lvivistä kohti Zolotšivia (Złoczów). Marssin aikana SS-rykmentti Westlandin sotilaat ryhtyivät ampumaan suurin joukoin neuvostoliittolaisia siviilejä ja sotavankeja. Tutkijakolmikön kuvaus tapahtumista perustuu Saksan 17. armeijan esikunnan (Armeeoberkommando 17 eli AOK 17) sotapäiväkirjaan. Todennäköisimmin merkinnät koskevat tapahtumia Vilšanitšjan (Olszanica), Novosilkin (Nowosielce) ja Slovitin (Słowita) alueella, jolla SS-Divisioona Wikingin Westland-rykmentti tuolloin operoi.⁵⁰² SS-ilmatorjuntapatteristo 5:een kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Koivula merkitsi päiväkirjaansa 2.7.1941 nähtävästi samalla seudulla: ”Puoli kuudelta illalla lähdin Raun [Koivulan saksalainen tuttava] kanssa Westlandin esikuntaan. Kolonamme kärkipää ampui juuri karanneita ryssän vankeja, joita oli n. 25 kpl hyvin kaatuivat.”⁵⁰³

Hilmar Wäckerlen kaatuminen herätti huomiota monien SS-vapaaehtoisten päiväkirjoissa ja sitä on käsitelty myöhemmin eri maissa ilmestyneissä muistelmissa ja tutkimuksissa. Varhaisimmissa suomalaisia SS-vapaaehtoisia ja SS-Divisioona Wikingiä käsitelleissä teoksissa Wäckerlen kaatumiseen liittyneitä tapahtumia käsiteltiin hämmästyttävän suppeasti ja hyvin yleisellä tasolla. Näin meneteltiin siitä huolimatta, että tapahtuma tunnettiin yleisesti ja siitä oli olemassa alkuperäisiä aineistoja varsin hyvin. Sakari Lappi-Seppälä oli lisäksi jo kertonut siitä varsin yksityiskohtaisesti jo vuonna 1945 ilmestyneessä teoksessaan.

Suomalaisten SS-miesten vaiheista ensimmäisen tieteellisen kokonaisuutensa *Panttipataljoona* (1968) laatinut professori Mauno Jokipii tarkastelee tapahtumaa vain suppeasti. Jokipiin kirjaan si-

sältyy katkelma, jossa käsitellään Wäckerlen kaatumisen aiheuttamia surmaamisia. Kirjoittaja mainitsee kuitenkin vain, että ”joitakin yhteistyöstä sala-ampujain kanssa epäiltyjä venäläisiä ja juutalaisia” teloitettiin. Jokipii tarkastelee asiaa yksityiskohtaisemmin pitkässä alaviitteessä. Hän päätyy siinä johtopäätökseen, että lukuisten keskenään ristiriitaisten lähteiden perusteella voidaan todeta luotettavasti vain se, että ne viittaavat samaan tositapaukseen, jonka yksityiskoh-
tia ei voida selvittää tarkoin.⁵⁰⁴

Jokipii ei teoksessaan sivuuta tapahtunutta, mutta hän väistää kysymyksen suomalaisten SS-miesten osuudesta surmaamisiin ja saksalaisten vastuusta teoista. Hän ohittaa nämä kysymykset viittaamalla lähteiden runsauteen ja ristiriitaisuuteen. Kuitenkaan hän ei perustele mitenkään väittämäänsä siitä, että surmatut juutalaiset ja venäläiset olisivat olleet epäiltyjä yhteistyöstä sala-ampujan kanssa ja tulleet sen vuoksi teloitetuiksi. Useimmat tapauksesta kirjoittaneet tai kertoneet antavat kuvan, että Wäckerlen ampuja oli todennäköisimmin taistelua jatkanut neuvostosotilas, mahdollisesti tarkka-ampuja. Lappi-Seppälä puolestaan kirjoittaa, että ampuja oli puusta ampunut neuvostujuutalainen sala-ampuja, joka saatiin kiinni ja hirtettiin. Mitkään lähteet eivät kuitenkaan tue Jokipiin selitystä, että tapauksessa olisi ollut joitakin kiinni otettuja venäläisiä ja juutalaisia, joita olisi kuulusteltu ja sen jälkeen teloitettu epäiltyinä avunannosta Wäckerlen ampumiseen. Siviilien surmaamisen ja kylän hävittämisen Jokipii ohittaa kokonaan. Kaikki tunnetut lähteet, joita edellä on esitelty ja lainattu, antavat kuvan nopeasta ja impulsiivisesta kostohyökkäyksestä, jonka yhteydessä surmattiin valikoimatta suuri joukko sotavankeja ja siviilejä.

Suomalainen historioitsija Antero Holmila on tehnyt runsaasti työtä analysoidessaan Jokipiin selostusta, etenkin sen laajaa alaviitettä. Holmila nostaa esiin vakavan kysymyksen siitä, missä määrin Jokipiin tarkastelutapaan vaikutti se, että hän sai tutkimustyöhönsä taloudellista tukea suomalaisten SS-vapaaehtoisten perinteitä vaalinelta Veljesapu-yhdistykseltä. Veljesavun jäsenten piirissä näyttää

vallinneen halu vaieta väkivaltaisuuksista ja teoista, jotka voitaisiin katsoa sotarikoksiksi. Holmila katsoo Jokipiin syyllystyvän kuvauksessaan hyökkääjien puolusteluun pyrkiessään välttelemään ikäviä kysymyksiä juutalaisiin ja siviileihin kohdistuneista väkivaltaisuuksista Lvivissä ja Zolotšivissa. Vaikka Jokipii pyrkii esiintymään objektiivisesti asioita arvioivana tutkijana, hän Holmilan mukaan ”tahtoen tai tahtomattaan muokkaa menneisyyttä omiin tarkoituksiinsa sopivaksi”. Holmila kritisoi Jokipiitä myös siitä, että tämä jättää pitkälti huomiotta sen ideologisen kehyksen, jossa saksalaiset ja heidän mukanaan suomalaiset SS-miehet toimivat.⁵⁰⁵

Panttipataljoonassa Jokipii ei kiinnitä huomiota siviileihin kohdistuneiden kollektiivisten tukahdutustoimien valtavaan laajuuteen operaatio Barbarossan aikana. Kylä (Jokipii nimittää sitä erheellisesti Slovitaksi), jossa Wäckerle ammuttiin, poltettiin maan tasalle, sen asukkaat ammuttiin ja tietä myöten paikalle tulleet juutalaismiehet surmattiin summittaisesti. Uhrien tarkkaa määrää ei tunneta, mutta kiistatta suuri joukko puolustuskyvyttömiä ihmisiä ammuttiin, ei vain ”joitakin” venäläisiä ja juutalaisia. Tapahtumasarjan todistajat seurasivat tapahtumia paikan päällä ja merkitsivät muistiin niiden eri vaiheita. Niissä kerrotaan myös useista sala-ampujista, ei vain yhdestä tapauksesta.⁵⁰⁶ Merkittävää oli, että Wäckerlen tapaus loi mallin, jolla kollektiivisia kostotoimia sodan aikana perusteltiin.

Krivitši 2.7.1941: paikallisyhteisö tuhotaan

Krivitšin ja Slovitin kylät sijaitsevat lähekkäin samalla alueella kuin Vilšanitšja ja Novosilki. Ilmeisesti ainakin parikymmentä siviiliä ja noin 40 neuvostosotavankia surmattiin Krivitšissä ja Slovitassa 2.7.1941.

SS-rykmentti Westland miehitti Krivitšin kylän 1.7.1941 ajettuaan neuvostojoukot sieltä pois.⁵⁰⁷ Rykmentin II pataljoonan sotapäiväkirjan mukaan Krivitšin tuntumassa sijaitsevassa Kurovitšin (Kurovice,

Kurowich) kylässä havaittiin vihollisen heikkoa liikehdintää iltapäivällä 1.7.1941. Vastarinta osoittautui hajanaiseksi, joten II pataljoona saattoi lyhyen kahakan jälkeen vallata Slovitan kylän. Vähän myöhemmin saatiin etujoukolta ilmoitus: ”Krzywicz [Krivitši] on venäläisten hallussa. Kylässä on vihollisen jälkijoukko.” Tämän vuoksi SS-rykmentti Westlandin pataljoonat I–III ryhmitettiin hyökkäykseen, joka käynnistettiin kello 16.00. Kaksi tuntia myöhemmin kylä oli saksalaisten hallussa ja vihollinen vetäytynyt koilliseen.⁵⁰⁸ Kolme SS-sotilasta kaatui Krivitšissä 1.7.1941: saksalaiset Ulrich Herold ja Walter Ressler sekä alankomaalaisvapaaehtoinen Wilhelm Preng. Kaikki kolme haudattiin Slovitan lähelle samana päivänä, ja SS-Divisioona Wikingin komentaja Felix Steiner osallistui henkilökohtaisesti tilaisuuteen.⁵⁰⁹

Paikallislehdessä *Gazeta Vilna Oekraina* ilmestyi vuonna 1986 artikkeli, jossa väitettiin SS-rykmentti Westlandin 5. komppaniaan kuuluneiden alankomaalaisten vapaaehtoisten syyttäneen Krivitšissä talot ja kirkon palamaan sekä tappaneen kylässä kaikkiaan 22 ihmistä 2.7.1941.⁵¹⁰ Asiaa vuonna 1986 käsitelleissä alankomaalaislehtien artikkeleissa annettiin lisätietoja:

Krivitšin valloituspäivänä 2.7.1941 alankomaalaiset SS-miehet piirittivät kylän ja sytyttivät sen palamaan. Myöhemmin he ryhtyivät silminnäkijöiden mukaan surmaamaan naisia, vanhuksia ja lapsia, jotka eivät päässeet pakenemaan. Hengissä selvinneet löysivät sittemmin 22 kyläläisen ruumiit palaneiden talojen raunioista ja läheisiltä viljapelloilta.⁵¹¹

Krivitšiin marssineeseen Westland-rykmentin 5. komppanian osastoon kuulunut alankomaalainen SS-vapaaehtoinen Ferdinand Frehé kuvasi tapahtumia päiväkirjassaan:

Kun menimme kylään, havaitsimme yhdeksän venäläistä makamasta sokin sokin raitilla. Pysähdyimme tutkimaan tilannetta.” Nä-

mä ovat jo kuolleet”, totesivat toiset sotilaat. Ammuimme kahta venäläistä päähän, mutta kukaan joukosta ei enää liikahtanutkaan. Osastomme lähti eteenpäin, mutta viimeisenä kulkenut Hans Rijkxen kääntyi vielä katsomaan noita yhdeksää venäläistä. Hän näki yhden heistä kohottavan päätään kurkistaakseen, joko olimme poistuneet. Rijkxen huusi meille muille varoittaakseen, että venäläiset olivatkin vielä hengissä. Sitten ammuimme heidät seulaksi, sillä yksi luoti ei riitä tappamaan venäläistä. Liikettä nähtiin jopa niissä kahdessa, joita olimme hetkeä aikaisemmin ampuneet päähän.⁵¹²

Krivitšin valtauksen jälkeen saman 5. komppanian vapaaehtoiset tulittivat rakennuksia konekiväärein, kiväärein ja kranaatein. Komppania kärsi tappioita, sillä edellä mainitut Herold, Preng ja Ressler kaatuivat ja monet muut haavoittuivat. Muutamat kylän naiset tulivat itkien ja valittaen ilmoittamaan, että taloissa oli haavoittuneita asukkaita. Alankomaalaisvapaaehtoiset vastasivat avunpyyntöön tylysti: ”Kuolkoot. Meitä janottaa, ja se on paljon tärkeämpi asia [kuin haavoittuneiden kyläläisten auttaminen].” Naiset tulivat pian takaisin tarjoamaan maitoa ja vettä. SS-miehiä oli kielletty juomasta mitään paikallisasukkaiden tarjoamaa. Frehé mainitsi, että sietämätön jano sai sotilaat keksimään keinon: ”Käskimme heidän ensin maistaa ja sitten joimme itse.”⁵¹³

5. komppaniaan kuului yhdeksän suomalaista vapaaehtoista: kansallissosialistisen propagandan julistajana tunnettu Mauno Olavi Alhainen (sittemmin Olavi Alsta), Lars Fagerholm, Pekka Kujala, Gösta Lundqvist, Antti Mäkinen, Kalevi Porttinen, Jussi Pääkkönen, Paavo Sahari ja Paavo Vuolento.⁵¹⁴ Hyökkäykseen saattoi osallistua myös 6. komppania, johon kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Sakari Pöyhönen kirjoitti päiväkirjaansa Wäckerlen kuolemasta:

Koko päivän on löytynyt ympäristön viljapeltoihin piiloutuneita ryssiä, eilen valtaamastamme kylästä löytyi kokonaista 30. Heidät

kaikki koottiin bolsevikkien vankilaan, mikä oli leiripaikkamme vieressä – – Nyt saivat bolsevikit kuolla samoilla paikoilla. Kuolemaan mennessään monet heistä olivat aivan holtittomia, mieli-puolia kauhusta, kun taas toiset kuolivat kuten miehet.⁵¹⁵

Slovita 2.7.1941: tuhopolttoja, holtitonta ammuskelua ja teloituksia

Slovitan (Slowita) kylässä, joka sijaitsi hieman Krivitšin eteläpuolella⁵¹⁶, tapettiin nähtävästi 40–50 siviiliä heinäkuun alussa 1941. Ruotsalaisen historioitsijan Lars T. Larssonin arvion mukaan Wäckerlen kuoleman kostamiseksi tapettiin noin 150 juutalaista.⁵¹⁷ Lukuun sisältyvät siviiliuhrit Vilšanitšjan, Novosilkin, Krivitšan ja Slovitan kylissä mutta eivät surmatut neuvostoliittolaiset sotavangit.

Tapahtumat lähtivät käyntiin, kun SS-rykmentti Westlandin 7. komppania sai käskyn hyökätä Slovitaan. Eräässä alankomaalaisessa sanomalehdessä todettiin:

[kostotoimista hengissä selvinneet] venäläiset silminnäkijät kertoivat SS-miesten ampuneen raakalaisten tavoin silmittömästi ympäriinsä ja heittäneen käsikranaatteja olkikattoisiin puutaloihin. Tuota pikaa 7. komppanian sotilaat muuttivat maalaiskylän tuhkaläjäksi – – Useita Krivitšan ja Slovitan asukkaita ammuttiin tai poltettiin elävältä. Muutama onnistui pääsemään pakoon. He piiloutuivat vehnäpelloille, mutta heidät jäljitettiin ja ammuttiin.⁵¹⁸

Saksalainen SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Landoald Stücker muisteli sittemmin, että 7. komppanian sotilaista kaksi kolmannelta oli alankomaalaisia. Joukkoon kuului hänen mukaansa lisäksi joitain tanskalaisia ja yksi ruotsalainen.⁵¹⁹ Mainittujen lisäksi komppaniaan kuului yhdeksän suomalaista SS-miestä: Aarne Hakkarainen, Niilo Kaila, Antti Kärki, Pentti Launonen, Torkel Noisniemi, Heikki Rahola,

Ahti Setälä, Veijo Vauhkonen ja Esko Tiainen.⁵²⁰ Kostotoimista antoivat käskyn rykmentin uusi komentaja, SS-Standartenführer (eversti) Karl Diebitsch ja Wiking-divisioonan täydennyspataljoonan (Versehrten-Bataillon) komentaja, SS-Standartenführer Heinz Fanslau. Diebitsch lähetti 7. komppanian kylään. Fanslaun sanotaan ilmoittaneen miehilleen, ettei juutalaisten tappaminen ollut rangaistava teko.⁵²¹

Slovitan kylän edustalle saapui 3.7.1941 tietä myöten rintaman suunnalta 20–30 juutalaispakolaista, jotka saksalaisupseerit pysäyttivät. 1. komppanian päällikkö, SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Alfred Schade määräsi sotilaansa tarkastamaan pakolaisjoukon miehet. Heiltä löydettiin rahaa ja arvoesineitä, jotka koottiin pieneksi kasaksi. Samalla juutalaisia kehoitettiin riisumaan takkinsa ja heittämään ne kuoppaan. Tämän jälkeen Schade antoi seitsemälle tai kahdeksalle SS-miehelle käskyn teloittaa juutalaiset. Komennuskuntaan kuului myös suomalainen SS-vapaaehtoinen Thor-Björn Weckström. Teloitus tuli suorittaa kivääreillä. Ennen kuin ampuminen alkoi, muuan saksalainen aliupseeri ryhtyi pitämään vangeille sulkeisharjoitusta: hän komensi teloitettavia heittäytymään maahan ja nousemaan kii-reesti ylös sekä tekemään kyykkyhyppyjä ja vastaavia liikkeitä. Kun Schade palasi paikalle, hän käski aliupseerin lopettaa sulkeiset. Komppanianpäällikön mielestä moinen käytös ei edustanut oikeaa sotilaallisuutta, jota ilmentää ripeä ja jämäkkä toiminta.⁵²²

Juutalaiset pakotettiin ensin kaivamaan itselleen hautakuoppa, jonka reunalle heidät tuotiin yksitellen. Kuhunkin ammuttiin kiväärien yhteislaukaus. Ensimmäinen teloituskomennuskunta tappoi viisi juutalaista, ja sitten toinen komennuskunta jatkoi surmaamista. Oman osuutensa jälkeen Thor-Björn Weckström käveli pois teloituspaikalta ja liittyi muiden suomalaisten joukkoon. Weckström vakuutti valtiollisen poliisin kuulustelussa vuonna 1947 kertoneensa paikalla olleille maanmiehilleen, että hän oli pitänyt tehtävää vastenmielisenä. Weckström oli kuitenkin katsonut, että hänen tuli noudattaa käskyjä. Weckström kertoi kuulustelijoilleen, että ”ampuessaan pakolaisia hän tahallaan ampui ohi tehtävän epämiellyttävyyden takia”.

Weckström myönsi, että hän ei ollut koskaan ”ollut juutalaisystävällinen, mutta inhimillisyyden kannalta katsoen ei kuitenkaan voinut hyväksyä tällaisia tekoja”. Hän sanoi kertoneensa tapauksesta tuoreeltaan maanmiehilleen, jotta nämä saisivat siitä varmasti tiedon.⁵²³

Weckströmin viimeisen huomautuksen tarkoitus oli vakuuttaa Valpon kuulustelijat siitä, että hän oli jo heti tapahtuman jälkeen kertonut ampuneensa tahallaan ohi. Paikalla ollut SS-vapaaehtoinen Sakari Lappi-Seppälä oli kertonut ampumisesta kirjassaan *Haudat Dnjeprin varrella* (1945), joten sekä Valpo että suomalaiset SS-vapaaehtoiset tiesivät tapauksesta yleisesti. Niinpä Weckströmin ei kannattanut vaieta. Pikemminkin hänen oli parasta kertoa siitä oma versionsa. Hän ei kiistänyt kuuluneensa Slovitassa teloituskomennuskuntaan ja myönsi myös laukaisseensa aseensa saadessaan tulikomennon. Hän selitti tapahtumaa kuulustelussa kuitenkin siten, ettei hän hyväksynyt teloituksia mutta joutui pakosta osallistumaan niihin.⁵²⁴

Weckströmin omaa kertomusta on mahdoton todistaa oikeaksi tai vääräksi. Joka tapauksessa hän kuului niihin sotilaisiin, jotka puolustivat osallistumistaan surmaamisiin vetoamalla käskyjen noudattamisen pakkoon (Befehlsnotstand). Eräät sodan jälkeen oikeuden eteen viedyt entiset SS-miehet väittivät joutuneensa pakosta teloittajiksi, koska kieltäytyminen käskyn täyttämisestä olisi voinut tuoda heille itselleen vakavia seuraamuksia, jopa kuolemantuomion. Kuitenkin samassa tilanteessa joukko muita suomalaisia selvästi kieltäytyi osallistumasta veritekoon. Weckström ei kuitenkaan seurannut heidän esimerkkiään. Ratkaisun syitä on jälkikäteen mahdoton tietää varmasti. Weckströmin tapaus sattui sodan alkupäivinä, jolloin sotilaille ei ollut vielä hahmottunut kuvaa kieltäytymisen aiheuttamien mahdollisten seuraamusten ankaruudesta. Oli mahdollista, että Weckström todella koki toimivansa pakkotilanteessa.⁵²⁵

Suomalainen SS-mies Sakari Lappi-Seppälä kertoo vuonna 1945 ilmestyneissä muistelmissaan juutalaisten surmaamisesta Slovitassa huomattavan laajasti, mutta Wäckerlen ampumisen osalta kertomus poikkeaa useimmista muista saman tapahtuman kuvauksista. Kuten

jo aiemmin mainittiin, Lappi-Seppälän mukaan Wäckerle oli tarkastamassa tienvarren tilannetta, kun häneen osui puussa väijyneen neuvostujuutalaisen sala-ampujan luoti. Ampuja saatiin Lappi-Seppälän mukaan kiinni ja hirtettiin, mutta raivostuneet SS-miehet halusivat jatkaa kostoaan. Silloin parikymmentä juutalaisilta näyttänyttä miestä lähestyi komppaniaa rintaman suunnasta. Ryhmä pysäytettiin, ja sen miehet järjestettiin seisomaan kolmeen riviin. Joukkoon liittyi vielä muutama muu juutalainen, joten joukon luku oli lopulta 36. Juutalaiset määrättiin luovuttamaan rahansa, henkilöpaperinsa ja valokuvansa saksalaisille. Kuulusteltaessa miehet ilmoittivat olevansa työläisiä, jolloin saksalaiset löivät jokaista kuulusteltavaa kasvoihin. Lyöjät perustelivat käytöstään siten, että he olettivat juutalaisten valehtelevan. Kaikki takavarikoidut rahat koottiin tiensivuun kasaksi, johon kertyi kaikkiaan noin 10 000 Puolan złotyta seteleinä. Paikalle tulleet kyläiset määrättiin seisomaan toiselle puolen tietä, mutta aikanaan heille annettiin elein lupa mennä sieppaamaan rahat.⁵²⁶

Näiden tapahtumien jälkeen juutalaiset pakotettiin hautaamaan löyhkäävä hevosenraato. Työkaluiksi annettiin vain kolme lapiota, joten muiden juutalaisten täytyi kaivaa paljain käsin. Kaivamisen aikana saksalaiset pieksivät juutalaisia seipäillä jouduttaakseen montun valmistumista. Kun syvyys saatiin riittäväksi, juutalaiset raahasivat hevosen jäännökset kuoppaan ja peittivät ne mullalla. Tällöin komentava upseeri keskeytti toiminnan. Juutalaiset määrättiin uudelleen riviin, ja nyt heidän piti riisuutua alusvaatteisilleen. Sitten heidät pakotettiin sulkeisharjoituksiin, joita tähdennettiin ja tehostettiin lyönnein. Muuan SS-Hauptscharführer (vääpeli) antoi juutalaisille aseiksi työkaluja ja kiviä ja käski heidän käydä niillä toistensa kimppuun. Juutalaisten täytyi tehdä kyykkyhyppyjä kädet pään päällä. Väsähtäneet ja maahan kaatuneet pakotettiin pistimellä sohien jatkamaan. Tätä kesti kolme tuntia, joten juutalaiset menettivät tyystin voimansa ja toivonsa.⁵²⁷

Lopulta juutalaisille annettiin lisää lapiota ja käsky kaivaa hauta tien toiselle puolen, neuvostoliittolaisten pystyttämän piikkilanka-

aidan taakse. Juutalaiset kaivoivat metrin syvyisen kuopan. Nyt heidän täytyi luovuttaa myös sormuksensa ja kellonsa, jotka Lappi-Seppälä ja hänen maanmiehensä Keijo Aalto keräsivät pois. Sitten viidelle suomalaiselle SS-miehelle annettiin määräys suorittaa teloitus. Lappi-Seppälän mukaan käsky tuli täytenä yllätyksenä. Lappi-Seppälä kuvaa tapahtumia seuraavasti:

Emme olleet osanneet odottaakaan, että komppanianpäällikkömme mieleen olisi johtunut määrätä meidät suomalaiset suorittamaan teloitusta. Olimme aivan tyrmistyneitä, kun näin tapahtui. Silloin, ensimmäisen kerran, asetuimme jyrkästi vastustamaan määräystä. Sanoimme suoraan, että vaikka saisimme mitä tahansa palkaksi, emme tulisi noita juutalaisia ampumaan, sillä he eivät olleet koskaan tehneet meille mitään pahaa. *SS-Hauptsturmführer* Schade, meidän komppanianpäällikkömme, suuttui silmittömästi. Hän ei ollut koskaan luullut meitä niin suuriksi raukoiksi. Hän aikoi näyttää, kuinka hänen miehensä olivat miehen nimen arvoisia. Se kuva, mikä hänellä oli ollut suomalaisista, oli kokonaan muuttunut, heistä ei ollut mihinkään.⁵²⁸

Tämän jälkeen Schade määräsi teloittajiksi viisi saksalaista SS-miestä ja suomalaisen Weckströmin. Ensimmäiset viisi juutalaista asettuivat seisomaan hiekkatörmälle haudan reunalle kasvot kohti viiden metrin päässä seisovia ampujia. Schade käski tähdätä juutalaisten kasvoihin, koska Wäckerle oli murhattu samalla tavalla lähietäisyydeltä. Kun huudettiin käsky ”Tähdätkää!”, teloituskomennuskunta (Schiesskommando) ojensi konepistoolinsa. Kun SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniaan kuuluneen joukkueen johtaja, *SS-Untersturmführer* (vänrikki) Ludwig Lieb antoi tulikäskyn, kukin ampuja päästi viiden laukauksen sarjan. ”Aivonkappaleet ja päälluut lensivät parilta ensimmäiseltä uhrilta kaaressa heidän tuupertuessa hautaan.” Seuraavat viisi juutalaista astuivat toveriensa ruumiiden päälle ja kohetasivat loppunsa samalla tavoin. Kohtaus näyteltiin viidesti, ja aina

uusi uhrien erä kapusi aiemmin surmattujen päälle. ”Edessämme oli todellinen vuori alastomia verisiä ruumiita, joiden päälle kiivetessään viimeisillä uhreilla oli täysi työ säilyttäessä tasapainonsa”, kertoi Lappi-Seppälä.⁵²⁹

Teloitusten yhä jatkuessa tietä pitkin saapui vielä kaksi juutalaista. Heidät otettiin kiinni ja riisuttiin alasti. Saksalaiset ajoivat heidät pistimillä sohien päin piikkilanka-aitaa. Kumpikin juutalainen vuoti verta, kun heidät potkittiin teloituskuoppaan ja ammuttiin. Neuvostoliittolaiset sotavangit pakotettiin täyttämään hauta. Teloitusten päätyttyä Schade määräsi tuomaan konjakkia ja savukkeita kanttiiniautosta ja jakamaan ne palkinnoksi teloituskomennuskuntiin kuuluneille. Lappi-Seppälä totesi, että ”heidän nimensä merkittiin muistiin ja heitä kiitettiin työstä, jolla he olivat kostaneet isiensä ja esi-isiensä puolesta. Uusi Eurooppa tarvitsi enemmän tuollaisia miehiä, jotka olivat tosi saksalaisia luonteeltaan.”⁵³⁰

Sakari Lappi-Seppälä osallistui itse Slovitán tapahtumaan, joten hänen kertomustaan voidaan siltä osin pitää suhteellisen luotettavana. Wäckerlen kuolemaa koskevat tiedot hän on kuitenkin saanut luultavimman kuulopuheena, sillä hän ei kerro olleensa itse silminnäköjä. Se selittää myös kertomuksen epätarkkuuden ja poikkeavuuden muista ampumistilanteen kuvauksista. Valtiollisen poliisin kuulustelussa vuonna 1947 Lappi-Seppälä joutui täydentämään kirjassa esittämiään tietoja:

Suomalaiset SS-miehet olivat kokoontuneet yhteen katselemaan tätä ”näytelmää”. Suomalaisista, jotka katselivat tätä, oli läsnä ollut SS-miehet Keijo Aalto, Hukari, Hemmo, Gröndahl nuorempi, Laaksonen ja kuultava. Kaikki tässä joukossa olevat suomalaiset olivat paheksuneet saksalaisten toimenpiteitä ja olivat äänekäästi tuoneet sen myös ilmi – – Juutalaisten kaivaessa hautaa, oli komppanian päällikkö Schade sanonut, että nyt annetaan meidän suomalaisille miehillemmekunniatehtävä ja he suorittavat juutalaisten teloituksen. SS-mies Aalto oli ilmoittanut Shadelle, – – että

suomalaiset eivät sellaisenaan toimeen ryhdy. Schade oli suuttunut ja sanonut ”Vai sellaista akkaväkeä te olette, mutta kyllä minun poikani näyttävät olevansa sotilaita.” Rangaistukseksi Schade oli määrännyt Aallon ja kuultavan [Lappi-Seppälän] toimimaan juutalaisten vartijoina heidän kaivaessa hautaa.⁵³¹

Lappi-Seppälän Valpon kuulustelussa antamat tiedot poikkeavat hänen aikaisemmasta kertomuksestaan joiltain osin. Weckström oli itse tunnustanut kuuluneensa ampujiin, mutta häntä ei mainita paikalla olleiden suomalaisten joukossa. Lappi-Seppälä mainitsi kuulustelussa 1. komppanian suomalaisista Keijo Aallon, Veijo Hukarin ja Unto Hemmon mutta ei samaan komppaniaan kuuluneita Matti Lehtoa, Helge Rosenqvistia tai Timo Räihää. SS-mies Aulis Gröndahl puolestaan kuului 3. komppaniaan, eikä suomalaisvapaaehtoisten luettelossa esiinny nimeä Laaksonen.⁵³² Valpon kuulustelussa kuulusteltavat pyrkivät kertomaan sen, minkä tiesivät tai olettivat Valpon kuulustelijoiden tietävän, mutta pyrkivät muilta osin puhumaan pidättyvästi. Sen vuoksi kuulustelujen pöytäkirjat harvoin sisältävät kovin tarkkoja tietoja henkilöistä ja tapahtumista.

Sodan jälkeen punaisen Valpon palveluksessa toiminut SS-rykmentti Nordlandin 6. komppaniaan kuulunut vapaaehtoinen Christian Rosenbröjjer⁵³³ kertoi tapahtumista kahdelta osin erilaisen version. Ensin hän yhdisti Wäckerlen surmaamiseen juutalaiset mutta nimesi sitten syyllisiksi ukrainalaiset:

– – Westlandin komentaja ammuttiin joku puska[-]ampuja ampui sen. Me tultiin semmoisessa kolonnassa, Westland oli mennyt meidän edelle ja autossa minä sitten katselin että kun vasemmalla puolella siellä kymmenkunta juutalaista kaivoivat itselleen hautoja ja sen verran minä näin että kun Vekkuli oli kaivannut hautansa niin ammuttiin siihen paikkaan.

Tässä versiossa ampujat eivät siis olleet saksalaisia vaan paikallisia asukkaita, jotka pakottivat uhrin kaivamaan. Kun juutalaiset saivat työn valmiiksi, heitä ammuttiin selkään. On mahdollista, joskaan ei kovin todennäköistä, että Rosenbröijer kuvasi tällöin jotain toista teloitusta, johon paikallisväestö osallistui. Luultavampaa kuitenkin on, että hän halusi vähätellä saksalaisten osuutta ja vyöryttää surmaamiset ukrainalaisten niskoille. Rosenbröijer väitti tämän olleen ainoa kerta, jolloin hän oli todistamassa juutalaisten surmaamista. Kulkiessaan Lvivin kautta kaksi päivää aikaisemmin hän ei ollut havainnut mitään joukkomurhia. Ainoa hänen mainitsemaansa muutos oli se, että saksalaiset olivat varanneet osan kahviloista ja ravintoloista itselleen ja osan puolalaisille.⁵³⁴

Kurovitši 3.7.1941: 180 neuvostoliittolaista sotavankia ja joukko juutalaisia ammuttiin

SS-panssarintorjuntaosasto 5 eteni 3.7.1941 Kurovitšin (Kurowice, Kurovitš) ja Zolotšivin (Złoczów) kautta. Ilmeisesti osasto kulki lähtien Kurovitšin lentokenttää, joka oli yksi Lvivin alueen 21 neuvostoliittolaisesta lentokentästä. Suomalaisvapaaehtoinen, SS-Untersturmführer (vänrikki) Veikko Hallavo kuvasi marssia pari päivää myöhemmin päiväkirjassaan:

Tänä aamuna oli pieni kahakka. Valtasimme ryssän kolonnan, vangit yli 180 ammuttiin kaikki: saksalaiset ovat kovin raakoja. Näimme kolonnan ja kyllä sitä ammuttiin, aivan helppo saalis, mutta kaikki piti ampua vaan! Kerran sanoi eräs siviili, että tien varrella on vielä ryssiä – meni silloin 4–5 miestä niitä etsimään! Kun olimme 15–25 metrin päässä nostivat ryssät kätensä pystyyn, mutta kyllä SS-miehet ampuivat, aivan lapsia!⁵³⁵

Heinäkuun kahdeksantena 1941 Hallavo teki merkinnän:

Lähdemme nyt – – Yön olimme talossa mistä oli kaikki juutalaiset ammuttu! Kyllä nämä mokkerit osaavat olla julmia. Ensin kaivatavat haudan hevosta varten, kaikki kaivajat olivat yli 60v. Kun hevonen oli puoleksi peitetty, täytyi yhden juutalaisen pistää maata hevosen viereen ja siihen ampui eräs mies hänet, Toiset peittelivät ja niin jatkui harjoitus!⁵³⁶

Zolotšiv 3.–4.7.1941: everstiluutnantti Groscurth hillitsee SS-Divisioona Wikingin raakuutta

Zolotšivin (Złoczów) pikkukaupunki sijaitsee noin 60 kilometriä itään Lvivistä Ternopiliin (Tarnopol) johtavan valtatievarrella. Alue kuului Puolaan vuosina 1923–1939 mutta liitettiin Neuvostoliittoon syksyllä 1939. Zolotšivissa oli tuona vuonna noin 20 000 asukasta, joista noin 10 000 oli juutalaisia, 5 000 puolalaisia ja 5 000 ukrainalaisia.⁵³⁷ Kesään 1941 mennessä asukasmäärä lienee vähentynyt noin 16 000:een. Näistä 8 000–9 000 oli juutalaisia, osapuilleen siis puolet. Arviolta 600–1 000 paikallista juutalaista tapettiin kaupungissa heinäkuun alussa 1941, ennen muuta 3.–4.7. välisenä aikana.⁵³⁸

Julmuudet paikallisasukkaiden muistelmissa

Kesäkuun lopussa Zolotšivia pommitettiin päivittäin, ensin rautatieasemaa ja tienristeyksiä, sitten myös rakennuksia ja katuja.⁵³⁹ Ilmaiskut saattoivat perustua yhteistoimintaan ukrainalaisten nationalistien kanssa. Kansallismielisillä oli salaisia radiolähettämiä, joiden avulla saksalaiset pommikoneet voitiin ohjata neuvostojoukkojen keskittämispaikkoihin. Juutalaiset asukkaat menivät kellareihin ja tilapäisiin pommisuojaan, kun Saksan ilmavoimien koneet pommittivat kaupun-

30.6.1941. Surmansa sai silloin noin 40 juutalaista. Muiden siiviliuhrien määrästä ei ole tietoa. Ensimmäiset saksalaisten moottori-pyöräpartiot saapuivat kaupunkiin varhain aamulla 1.7.1941. Zolotšiv jäi saksalaisjoukkojen käsiin 2.7.1941, kun 9. panssaridivisioona vyöryi kaupunkiin. Torilla seisoj vaurioitunut kuorma-auto, jossa oli haavoittuneita neuvostosotilaita. Hengissä selvinneet paikalliset asukkaat kertoivat sittemmin, että ensi töikseen saksalaiset ”valelivat kuorma-auton bentseenillä ja polttivat ajokin mukana myös haavoittuneet”.⁵⁴⁰ Paikalla ollut ja surmaamisesta selvinnyt Solomon Altman kertoi, että kaupunkiin saapui myös tuhoamisryhmä (Einsatzgruppe) C:n sotilaita.⁵⁴¹

SS-Divisioona Wikingiin kuuluneista yksiköistä joko Nordlandin tai Germanian 1. komppania saapui Zolotšiviin 2.7.1941. Hengissä selvinneen juutalaissilminnäkijän mukaan ”nuoret SS-miehet ryhtyivät yhtenä laumana riehumaan taloissa: he raiskasivat juutalaistytöjä, murhasivat raskaina olevia naisia, rosvosivat juutalaisten omaisuutta”. Ensimmäisten uhrien joukossa oli kaksi veljestä, joita pilkattiin vähämielisiksi ja kohdeltiin paikkakunnan kylähulluina. Veljekset kuolivat heti ensimmäisiin saksalaisten ampumiin luoteihin, koska he eivät ymmärtäneet, että ihmisiä voitiin tappaa aivan ilman aihetta ja että siksi piti mennä suojaan. Lastaan sylissä pitävä nainen seisoj suljetun oven takana Lemberginkadulla. Ohi kulkeva saksalais-sotilas kuuli lapsen itkun ja surmasi naisen kahdella laukauksella.

Naapurissa asunut raskaana oleva nainen rupesi kirkumaan. Hän ei ymmärtänyt tilanteen vakavuutta vaan yritti vedota tappajan omaantuntoon. Sotilas päästi ruman naurun ja ampui sitten naista mahaan.⁵⁴²

Kirjapainonomistaja Samuel Lipa Tennenbaum tarkkaili kadun tapahtumia ikkunasta:

Näin sekalaisen, ehkä satapäisen väkijoukon ryntäävän ulos vastapäisistä myymälöistä, jotka olivat valtionkauppoja. Joukko oli ollut niitä ryöstämässä. Seassa oli parrakas juutalainen sekä nuori ja sievä maalaistyttö – – Paikalle ajoi saksalaisten sotilasajoneuvo, josta hyppäsi kaksi aliupseeria. Sanallakaan varoittamatta toinen heistä tempaisi revolverin ja alkoi ampua väkijoukkoon. Jalkakäytävälle kaatui useita ihmisiä, myös parrakas juutalainen ja sievä maalaistyttö.

Tennenbaum havaitsi, miten eräät nuorukaiset osoittivat saksalaisille juutalaisten asuntoja. Puolilta päivin Tennenbaumin kotiin tunkeutui useita sotilaita, jotka penkoivat kaappeja ja anastivat pukuja, silkkitakin ja kaksi kallista kameraa. Varhain iltapäivällä nähtiin ensimmäiset pogromin merkit, kun saksalaiset sotilaat ja ukrainalaiset nationalistit alkoivat järjestelmällisesti ottaa kiinni juutalaismiehiä kaduilla ja rakennuksissa. Jotkut uhreista hakattiin tai ammuttiin hengiltä, muut raahattiin kaupungin linnoitukseen.⁵⁴³

Pahin oli vasta edessä, eikä siihen mennyt aikaakaan. Juutalaiset silminnäkijät muistelivat myöhemmin tapahtumia:

Tuona päivänä monet juutalaiset tapettiin etnisen ryhmänsä vuoksi. Kukaan ei vielä tajunnut, mihin saksalaiset pystyivät. Yksi katsoi menoa ikkunasta, toinen seisoj ovensuussa, kolmas uskaltanut hakemaan vettä. Heti ensimmäisenä päivänä ukrainalaiset esiintyivät ”voittajien” uskollisina apureina. Rikkaat ja köyhät, älymystön jäsenet, työläiset ja talonpojat, erotuksetta kaikki tarjoutuivat saksalaisten palvelukseen – –.

Saksalaiset eivät pyrkineet hillitsemään tapahtumia, vaikka olisivat halutessaan hyvin voineet tehdä niin. Silloin

ympäröivien kylien ukrainalaiset talonpojat ryntäsivät älymystöön kuuluvien yllyttäminä ryöstämään juutalaisten koteja heiluttaen

käsiaseita, nuijia tai keppejä. He varastivat kaiken, mitä löysivät: korut, vaatteet, kengät, ruokatavarat. Ryövättiin kaikki, millä oli vähänkin arvoa. Kaupungin ulkopuolelta tulleet eivät tienneet, missä juutalaiset tarkkaan ottaen asuivat, mutta he saivat oppaikseen näiden ukrainalaisia naapureita. Kaupungin ukrainalaiset asukkaat tiesivät tällaiset asiat mainiosti ja useimmiten johtivat rosvoamista. Järkevimmät ja kunnollisimmat heistä yrittivät esiintyä puolueettomina – – Juutalaiskorttelissa pengottiin kaikki paikat, eivätkä juutalaiset yrittäneetkään suojella omaisuuttaan. He suostuivat antamaan vaikka kaiken omistamansa, kunhan saivat pitää henkensä. Murhaajat kulkivat ryhmissä. Kun yksi rosvojoukko lähti, toinen tuli tilalle.⁵⁴⁴

Ukrainalaiset nationalistit

Zolotšivin saksalaisvaltauksen päivänä 2.7.1941 paikkakunnan ukrainalaiset asukkaat ja lähiseutujen maanviljelijät tungeksivat kaupungin keskustaan tervehtimään valloittajia. Ukrainalaisnationalistien järjestön (OUN) maanalaiseen miliisiin kuuluvia (Ivan Klimivin johtamia) joukkoja liittyi saksalaisten riveihin. Tennenbaumin mukaan ukrainalaisälymystön kansallismieliset jäsenet kokoontuivat kasinosalissa, jossa perustettiin 30 edustajan komitea. Se antoi heti julistuksen, jossa vastoin tosiasioita juutalaisten väitettiin olleen vastuussa joukkopidätyksistä ja Zolotšivin linnoituksessa tehdyistä summittaisista teloituksista. Niiden uhreiksi oli sodan ensimmäisinä päivinä joutunut eräitä ukrainalaisnationalisteja. Nämä veriteot, kuten Lvivissäkin tapahtuneet murhat, olivat vetäytymistä valmistelleiden venäläisten tekemiä. Luultavasti ne olivat NKVD:n kosto neuvostovastaiten ukrainalaisnationalistien vahingonteosta. Komitean julistuksessa vaadittiin verikostoa ”juutalaisbolševikkien” tihutöistä, koska haluttiin antaa perusteet valmistellulle juutalaisvainolle. Ei-juutalaisia paikallisia yllytettiin osallistumaan koston, jossa juutalaiset lai-

tettaisiin maksamaan heidän syykseen pannusta ”viattomasta” verestä. Saksalaiset hyväksyivät ukrainalaisten suunnittelemaat kostotoimet ja lupasivat tukea niiden toteuttamista.⁵⁴⁵

Iltapäivällä 2.7.1941 kaupungin saksalainen komendantti määräsi kaikki yli viisivuotiaat juutalaiset käyttämään valkoista käsivarsinauhaa, johon oli kirjailtu sininen Daavidin tähti ja sana ”juutalainen”. Jokainen ilman tällaista nauhaa tavattava juutalainen ammuttaisiin. Ukrainalaismiliisi kiinnitti kaupungille julisteita, joissa kaikki juutalaiset komennettiin kokoontumaan kaupungintalon aukiolle seuraavana päivänä. Saapumatta jäivät ammuttaisiin. Tarkoitus oli koota juutalaiset kaupungin linnoitukseen. Kaikkia kiinni otettuja juutalaisia ei kuitenkaan kuljetettu linnoitukseen asti, vaan monia heistä tapettiin muualla, kuten kauppatorilla, vanhoilla valleilla, Lemberginkadulla, urheilukentällä ja hasidijuutalaisten yhteisöjen omilla pihoidilla.⁵⁴⁶

Huomattava osa juutalaisista uhmasi käskyä kokoontua kaupungintalon aukiolle ja piiloutui. Tämän vuoksi ukrainainalaisnationalistit haravoivat juutalaisten koteja ja kuljettivat kiinni saamansa piiloutujat linnoitukseen. Juutalaiset odottivat portilla pitkässä jonossa ja SS-miehet hakkasivat heitä patukoilla. Vankilan pihassa oli kaivanto, johon oli heitetty NKVD:n uhrien ruumiit. Juutalaiset komennettiin nostamaan ruumiit kuopasta, pesemään ne ja asettamaan ne esille tarkastusta ja tunnistamista varten. Ukrainalaisista miliiseistä ja kymmenestä saksalaissotilaasta koostunut vartio hakkasi ja potki juutalaisia ja surmasi joitain heistä. Muut juutalaiset pakotettiin hyppäämään tyhjentyneeseen kaivantoon, jonne erään kertojan mukaan ”SS-miehet ampuivat heidät. Ei vaivauduttu tarkastamaan, kuolivatko ammutut. Uusi erä komennettiin hyppäämään edellisen päälle ja sitten toimitus uusittiin. Ei piitattu siitä, että haavoittuneet ja elävältä haudatut huusivat äänekkäästi.” Myös ukrainalaiset osallistuvat ampumiseen ja heittivät kaivantoon Wiking-divisioonan sotilailta saamia käsikranaatteja. Tällä tavoin surmattiin suuri osa paikallisesta juutalaisväestöstä.⁵⁴⁷

Hengissä selvinnyt juutalainen Solomon Altman kertoi sittemmin tapahtumista 3.7.1941:

Kirvein, lapioin, rautakangin, vasaroin ja tuliasein varustautunut väkijoukko hyökkäsi yhtä aikaa kaikkiin juutalaisten kortteleihin ja taloihin ja raahasi niiden asukkaat kaduille. Pogromi aloitettiin sellaisissa ennalta valituissa paikoissa kuin Targowica, vanha kaupatori, Lwówinkatu (Lemberginkatu) ja Lippa Mehrin sisäpiha Klonowicza-kadulla. Tapahtumien keskipiste oli kuitenkin linnoitus. Ukrainalaisten ja SS-miesten joukot rynnistivät puolustuskyvyttömiä uhriensa kimppuun ja käyttivät kaikkia käteen sattuvia aseita. Juutalaiset eivät pystyneet edes piiloutumaan. Pakoon yrittäjät saivat kimppuunsa yhä uusia hyökkääjiä. Juutalaiset olivat vielä edellisenä päivänä olleet ystävällisissä väleissä tai liikesuhteissa ukrainalaisten naapuriensa kanssa, mutta näistä tuli nyt heidän raakoja vihollisiaan. Ukrainalaiset houkuttelivat juutalaisnaapureita koteihinsa vain luovuttaakseen heidät raivoavaksi laumaksi muuttuneiden kaupunkilaisten käsiin. Kun terroriaalto lopulta laantui, ihmisiä löytyi hukkuneina käymälöihin ja viemärinaukkoihin. Joiltain oli leikattu pää irti. Joukko roistoja sieppasi rabbi Ellenbergin, kytki hänet köyden päähän moottoripyörän perään ja veti pitkin katuja. Rabbi yritti kieli ulkona pysyä moottoripyörän vauhdissa kadun huligaanien suureksi riemuksi. Kun moottoripyörä lisäsi vauhtia, kunnianarvoisa vanhus kaatui uupumuksesta. Hänen katua pitkin kiskottu ruumiinsa murjoutui tunnistamattomaksi.⁵⁴⁸

Eräiden kertomusten mukaan rabbi kytkettiin moottoripyörään parastaan.⁵⁴⁹

Linnoitukseen vietyjen joukkoon kuuluivat myös Joseph Zimmer ja tohtori Moses Eisen. Miesten ukrainalainen tuttava kiskaisi heidät ulos joukosta ja lähetti heidät kotiin hakemaan köyttä. Ukrainalainen pyysi tuomaan vahvaa köyttä, jota kaivattiin kipeästi. Zimmer ja

Eisen palasivat pyydettyine tuomisineen. ”Heitä kiitettiin kohteliaasti todistajien kuullen ja sitten heidät hirtettiin tuomiinsa köysiin.” Myöhään iltapäivällä ruumiita oli kasautunut pitkin linnoituksen pihaa ja joukkohaudan luokse. Monet saksalaiset upseerit ”tarkkailivat pogromia kylmän kyynisesti ja laukoivat koko ajan kuvia kameroillaan”. Jokunen kuukausi myöhemmin eräs saksalainen kuvalehti julkaisi muutamia Zolotšivin linnakkeessa otettuja kuvia. Yhdessä näkyi ruumiskeon äärellä itkeviä naisia, joiden joukossa oli juutalainen Luisa Freimann. Lehdessä kuvan väitettiin esittävän ukrainalaisnaisia, jotka surivat juutalaisten murhaamia aviomiehiään. Sitten tapahtui Solomon Altmanin mukaan ”eräänlainen ihme”. Tummat ja raskaat pilvet täyttivät äkkiä taivaan ja puhkesi rajuilma, joka pakotti tappajat keskeyttämään puuhansa ja hajaantumaan.⁵⁵⁰

Zolotšivissa tapettiin 3.–5.7.1941 juutalaisia paljon enemmän kuin muissa asutuskeskuksissa SS-Divisioona Wikingin etenemistien varrella. Tapahtumista on eloon jääneiden kertomusten ja säilyneen asiakirjatiedon pohjalta voitu kuitenkin luoda poikkeuksellisen yksityiskohtainen kuva. Uhrien suuri määrä johtui Zamekin linnoituksessa ampumalla tehdyistä joukkomurhista. Tuhoamisryhmä C:n ja SS-Divisioonan Wikingin yksikköihin kuuluneet SS-miehet haravoivat kaupungin kadut ja asuinkorttelit etsiessään venäläisiä ja juutalaisia. Heidä avusti OUN:n nationalistien johtama ukrainalainen paikallismiliisi. Osittain tämän vuoksi miliisi sai juuri Zolotšivissa poikkeuksellisen vahvan aseman. SS-joukot syyllistyivät moniin väkivallantekoihin paikallista siviiliväestöä kohtaan ja esimerkiksi rohkaisivat osallistumaan julmuuksiin. Paikalliset eivät kertomuksissaan ymmärrettävästi ole osanneet tehdä eroa surmaamisiin osallistuneiden Waffen SS:n, tuhoamisryhmä C:n ja mahdollisten Wehrmachtin sotilaiden välillä. Saksalaisten joukkojen osallisuus Zolotšivin joukkosurmaamisiin on kuitenkin selvä.

Everstiluutnantti Helmuth Groscurth

Saksalaisjoukot eivät toimineet Zolotšivissa koordinoitusti. Tämä tuli esille, kun Wehrmachtin 295. jalkaväkidivisioonan esikunnassa palveleva everstiluutnantti Helmuth Groscurth saapui Zolotšiviin. Väkivaltaisuuksista selvinneen juutalaisen Solomon Altmanin kertomus jatkuu:

Nähdessään ruumiit kenraali [Groscurth oli arvoltaan everstiluutnantti] määräsi lopettamaan teurastuksen. SS-Hauptsturmführer (kapteeni) [Heinz] Schulze, niin sanotun kuolemanjoukkueen johtaja, kieltäytyi aluksi mutta joutui lopulta tottelemaan. Ukrainalaiset – – eivät pitäneet tapahtumien saamasta käänteestä vaan lähettivät kenraalin [sic] luokse lähetystön suostuttelemaan häntä peruuttamaan käskyn. Ukrainalaiset olivat niin varmoja lähetystön onnistumisesta, etteivät he antaneet peittää tuoreita hautoja linnakkeessa eivätkä kerätä kokoon pihalla lojuvia ruumiita. Ukrainalaisten toiveet juutalaisväestön hävittämisestä kertaheittolla kuitenkin sammuiivat, sillä sen paremmin kenraali [sic] kuin aluekomentajakaan ei myöntynyt heidän vaatimuksiinsa.

”Ukrainalaisten rosvojen ja SS-pyövelien villin verimessun” lopetti tosiasiasa aluekomentajan käsky, jossa muun muassa kiellettiin kaikki väkivalta siviiliväestöä kohtaan uskontoon tai kansanryhmään katsomatta.⁵⁵¹

Julkaisussa *Der Untergang fun Złoczów* (Zolotšivin tuho), jonka kirjoittivat Zolotšivissa henkiin jääneet juutalaiset ja jonka toimitti Szlojme Mayer, kerrotaan kenraalin [everstiluutnantti Groscurthin] saapuneen linnoituksen teloituspaikalle 3.7.1941 kello 15 varmistumaan uhrien määrästä. Hän katsoi surmaamisen riittävän ja käski lopettaa sen kello 16. Muuan hengissä selvinnyt kuvasi tilannetta:

Pogromin toteuttajille jäi vielä toiminta-aikaa miltei tunniksi. He pitivät kiirettä ehtiäkseen hyödyntää tilaisuutensa mahdollisimman tehokkaasti. Kenraali seiso i kello kädessä ja las i minuu teja. Kun kello tuli neljä, hän lopetti teurastuksen. Sitten hän neuvoi henkiin jääneitä juutalaisia juoksemaan nopeasti kotiin. Murhaajat saattoivat laukauksin pakenevia juutalaisia, jotka peloissaan ja hädissään törmäilivät toisiinsa. Puhkesi pakokauhu. Useimmat juutalaisista olivat niin uupuneita, että he eivät enää jaksaneet juosta riittävän nopeasti. He maksoivat siitä hengellään. Vain pieni joukko onnistui pelastautumaan heidät tuona päivänä nielleestä helvetistä.⁵⁵²

Groscurth raportoi IV armeijakunnalle 2.7.1941, että ”SS-joukot teloittavat mielivaltaisesti suurin määrin venäläisiä sotilaita ja siviilejä, jotka heidän mielestään näyttivät epäilyttäviltä”. Siksi hän kehotti kaupungin komendanttia ja 518. jalkaväkirykmentin komentajaa, eversti Otto Korfesia lopettamaan teloitukset ja huolehtimaan järjestyksen säilymisestä, tarvittaessa vaikka asevoimin. Korfes sai pikälähetin tuomana tiedon, että ”yhdessä siviilirosvojen kanssa SS tekee ryöstöjä, raahaa ihmisiä kodeistaan ja on jo tappanut monia”. Korfes tyytyi kuitenkin puolivillaisiin toimiin, sillä vain naiset ja lapset vapautettiin linnoituksesta. Teloitukset aloitettiin vähän myöhemmin uudelleen ja niitä jatkettiin seuraavina päivinä. Juutalaisia oletetaan ammutun 4.–6.7.1941 myös muualla kuin linnoituksessa. Linnoituksen sisäpihan tapahtumista on kaiken kaikkiaan vaikea saada tietoa, sillä vain harvat juutalaiset onnistuivat pakenemaan sieltä. Heidät pelasti rajuilma ja sakeneva pimeys.⁵⁵³

SS-Divisioona Wiking

SS-Divisioona Wikingin rykmentit Nordland ja Germania pysyivät Zolotšivissa 2.–3.7.1941. Westland-rykmentti puolestaan kulki

Zolotšivin kautta 3.7.1941 kello 13.⁵⁵⁴ Useiden lähteiden mukaan SS-miehet osallistuivat väkivaltaisuuksiin. Saksalainen historioitsija Bernd Boll korostaa SS-Divisioona Wikingin ukrainalaisille nationalisteille antaman taustatuen tärkeyttä:

Ilman muuta OUN syyllistyi moniin pahoinpitelyihin ja murhiin. Silti [ukrainalaisten] ruumiiden nostaminen haudoista linnakkeessa muuttui joukkomurhaksi vain SS-Divisioona Wikingin sotilaiden hyväksynnän vuoksi. Tämä yhtymä – – marssi monien muiden divisioonien kannoilla Lvivistä Zolotšiviin. Wikingissä ilmeisesti katsottiin idän sotaretken ensimmäisinä päivinä, että oltiin jonkinlaisella metsästysretkellä, jossa jahdattiin ihmisiä. 2. ja 3.7. divisioona tukki ilmeisen tarkoituksellisesti etenemistien, koska osa sen sotilaista lähti ”metsästämään juutalaisia”. Nämä jahtimiehet ampuivat kaikkea ja kaikkia vähänkin epäilyttävältä vaikuttavaa, muun muassa siviilejä, jotka olivat ajelleet tukkansa (ja siksi tulkittiin venäläisiksi sotilaisiksi).⁵⁵⁵

Saksalaishistorioitsija Kai Struve puolestaan luonnehtii Zolotšivin surmatöitä SS-Divisioona Wikingin ensimmäiseksi laajaksi joukkomurhaksi.⁵⁵⁶

Tapauskohtaisia esimerkkejä on säilynyt harvinaisen monta. Esimerkiksi saksalainen SS-upseeri pakotti opiskelija Shlomo Wolkowiczin mukaansa tämän kotoa 3.7.1941. SS-miehet seisoivat odottamassa sittemmin murhien näyttämöksi tulleen Zolotšivin linnakkeen portilla. Vankilan pihalla kymmenen SS-miestä valvoi, kun vangit kaivoivat hautaa. Wolkowiczin mukaan SS-miehet kiduttivat ortodoksijuutalaisia vankilan pihalla. Toiset SS-miehet panivat konekiväärit aseisiin, käänsivät ne päin kaivantoa ja ampuivat pitkiä sarjoja, jotka tappoivat lukuisia juutalaisia. IV armeijakunta raportoi 5.7.1941, että ”myös Waffen-SS:n Wiking-divisioonan sotilaat osallistuivat näihin murhiin”.⁵⁵⁷ Muuan saksalainen SS-mies ampui paikallisiin juutalaisasukkaiisiin kuulunutta Dovid Lwowia kolme kertaa.

Silti uhri pysyi yhä jaloillaan. Vähän myöhemmin muuan ukrainalainen paikallisasukas löi lapiolla Lwowin kallon halki. SS-miesten johdama ukrainalaisjoukko hyökkäsi juutalaisiin rukoushuoneisiin. Ovet lyötiin sisään, ja rosvoit anastivat kaiken, millä oli ylipäänsä jotain arvoa. Kaiken muun he rikkoivat. Pyhät kirjoitukset heitettiin yhteen kekoon ja sytytettiin palamaan.⁵⁵⁸

518. jalkaväkirykmentin komentaja, eversti Otto Korfes kykeni joksikin aikaa pysyttämään teloitukset, mutta 4.7.1941 murhaaminen alkoi uudelleen Waffen-SS:n osallistuessa toimintaan. IV armeijakunnan esikunnassa kirjattiin, että ”Złoczówista (Zolotšivista) kerrotaan taas mitä raaimmista teloituksista, joita ovat tehneet vetäytyvät venäläiset mutta myös ukrainalaiset ja SS. Oletettavasti ainakin 300 ukrainalaista ja 300 juutalaista on jo ammuttu.” Korfes ajoi linnoitukseen ja kohtasi tusinan verran ukrainalaisnationalisteja, joilla oli mukanaan lapiota, kirveitä, hakkuja ja käsikranaatteja sekä johtajanaan SS-upseeri. Noin 60–80 miestä, naista ja lasta seisoivat kaivannossa, jossa monia oli jo kuollut tai silpoutunut käsikranaattien uhreina. Korfes havaitsi kaksi SS-vapaaehtoista linnoituksessa ja epäili, että OUN:n kannattajien käyttämät käsikranaatit olivat peräisin SS-Divisioonan Wikingin varastoista. Zolotšivin tuolloisia tapahtumia perinpohjaisesti tutkinut saksalaishistorioitsija Bernd Boll pääättelee, että ”ukrainalaiset saivat tervetullutta apua SS-Divisioonan Wikingiltä”.⁵⁵⁹ Toisaalta näyttää pikemminkin siltä, että ukrainalaiset toimivat avustajina, joita Wikingin SS-miehet saivat houkuteltua asenteellaan mukaan väkivaltaisuuksiin.⁵⁶⁰ Tuhoamisryhmä C ilmoitti Berliiniin 16.7.1941, että Zolotšivin ukrainalainen miliisi oli pidättänyt useita satoja juutalaisia kostoksi NKVD:n aiemmista surmatöistä. Raportissa todettiin, että ”likvidoitujen juutalaisten kokonaismäärä on 300–500.”⁵⁶¹

Korfes kertoi vuonna 1960 viranomaisille haudasta, johon juutalaisten ruumiit peitettiin:

Linnoitusalueen keskellä oli avoin tila, ilmeisesti vanha paraatikenttä, johon nämä joukkio [ukrainalaisnationalistit] olivat pinnonneet vainajat. Nähtävästi helpottaakseen kokonaismäärän laskemista, ukrainalaiset olivat kasanneet aina viisi tai kuusi ruumista yhteen. Muistaakseni ruumiita oli kaikkiaan noin 500–600. Kuljin uhrien vierestä erään lääkärin seurassa tarkastaakseni, oliko joku heistä vielä elossa. Useimpiin oli kuitenkin ammuttu varmistuslaukaus pistoolilla, tai sitten käsikranaatit olivat heti repineet heidät aivan kappaleiksi. Lapset kuuluivat jälkimmäiseen ryhmään. Muilta oli hakattu päät auki. Siviilit kantoivat hakkuja, kirveitä ja lapiota. Niillä he olivat murskanneet kaivannossa vaikeasti haavoittuneina maanneiden kallot. Uhrien ruumiit raahattiin pois kuopasta ja pinottiin laskemista varten.⁵⁶²

Heinäkuun 1941 puolivälissä Zolotšiviin perustettiin saksalaisten kehotuksesta juutalaisneuvosto (Judenrat). Neuvosto sai käskyn luetteloida menehtyneet paikalliset juutalaiset ja suorittaa väestönlaskenta elävien keskuudessa. Juutalaisneuvostoa vaadittiin myös toimittamaan pakkotyövoimaa saksalaisille. Miehitysvallalle tuli lisäksi maksaa neljän miljoonan ruplan korvaus siitä, että juutalaiset ”kantoivat päävastuun toisen maailmansodan puhkeamisesta”. Saksalaisjoukot asettivat rajoituksia liikenteelle ja ruokatarviden ostamiselle sekä takavarikoivat asuntoja ja arvoesineitä. Pakkoluovutusten ja taloudellisen toiminnan lakattua juutalaisten elinolot heikkenivät.⁵⁶³

Tilannetta vaikeutti se, etteivät saksalaiset olleet tyytyväisiä paikallisväestön osallistumiseen sotaponnistuksissa vaan halusivat puristaa kaupungista lisää voimavaroja. Tämä edellytti tilanteen rauhoittamista ukrainalaisten ja kaupunkilaisten juutalaisen enemmistön välillä. Ukrainalaisten harjoittaman ryöstelyn jatkuminen haittasi saksalaisia, jotka halusivat talouden omaan hallintaansa. Siksi kaupunkiin levitettiin julisteita, joissa saksaksi ja ukrainaksi määrättiin paikallisväestö lopettamaan ryöstelyt ja hyökkäykset juutalaisten kimppuun. Julistukset viilensivät saksalaisten ja heitä tukeneiden

ukrainalaisten välejä. Tilanne oli taloudellisesti vaikea etenkin juutalaisille, sillä saksalaiset pakottivat juutalaisneuvoston lahjoittamaan suuren rahasumman kaupungin komendantin käyttöön.⁵⁶⁴

Tuhoamiskomennuskunta 4b:n vähäinen osuus

Pieni osa tuhoamisryhmä C:hen kuuluneesta tuhoamiskomennuskunta 4b:stä saattoi kulkea Zolotšivin kautta 4.7.1941. Tätä ei kuitenkaan tiedetä varmasti, sillä osaston toiminnasta 3.–4.7.1941 ei ole säilynyt tarkkoja tietoja. Tuhoamiskomennuskunta on saattanut kehottaa muita joukkoja väkivaltaisuuksiin Zolotšivissa, mutta osasto ei ilmeisesti itse osallistunut siellä laajasti väkivaltaisuuksiin.⁵⁶⁵

Tuhoamisryhmä C:n eräässä raportissa todetaan, että ukrainalaismiliisi vangitsi Zolotšivissa 300–500 juutalaista ”Wehrmachtin ohjeiden mukaisesti”. 295. jalkaväkidivisioonan sotapäiväkirjassa kerrotaan, että ampumisia järjestivät ukrainalaiset ja SS. Sen sijaan ei mainita tuhoamisryhmän yksiköiden osallisuudesta näihin surmatöihin. Korfes puolestaan nimesi ampujat SS-Divisioonana Wikingin miehiksi. Kun SS:n tuhoamisryhmät muodostettiin touko- ja kesäkuussa 1941, niille annettiin ohjeet toiminnasta Neuvostoliiton alueella. Tuhoamisryhmien tuli aina mahdollisuuden auetessa yllyttää antisemitistisiä ja antikommunistisia miliisejä ja aseistautuneita ryhmiä hyökkäämään kotipaikkakunnillaan juutalaisten ja neuvostojärjestelmää tukeneiden henkilöiden kimppuun. Ohjeissa suositeltiin keinoja, joista ”ei jää jälkiä”, sekä hajautettua toimintaa, johon tuli ryhtyä heti Wehrmachtin vallattua uuden kaupungin tai kylän.⁵⁶⁶

Tuhoamisryhmät seurasivat tiiviisti Wehrmachtin ja Waffen-SS:n joukkojen kintereillä ja seurasivat ohjeita, joiden mukaan tuli pysytellä taka-alalla niin kauan kuin ukrainalaismiliisit kävivät tarmokkaasti juutalaisten sekä viimeistenkin kiinni saatujen neuvostojärjestelmän virkailijoiden ja kommunistien kimppuun. Tuhoamisryhmien tuli puuttua peliin vain silloin, jos ukrainalaiset eivät järjestäytyneet

odotetusti. Günther Herrmannin johtama tuhoamiskomennuskunta 4b noudatti ohjetta ja tyytyi seuraamaan sivusta Zolotšivin tapah-
tumia.⁵⁶⁷ Tuhoamisryhmä C ilmoitti 11.7.1941 Berliiniin, että tu-
hoamiskomennuskunta 6 ”tuli Łłoczłowiin aamulla 8.7.1941. Siihen
mennessä oli teloitettu kuusitoista kommunistitoimitsijaa ja ilmianta-
jaa, joiden joukossa oli kolme juutalaisnaista.”⁵⁶⁸

Alankomaalaisten ja norjalaisten SS-vapaaehtoisten toimet

SS-rykmentti Westlandin 2. komppaniaan kuulunut alankomaalainen
vapaaehtoinen, SS-Schütze (sotamies) Martinus Rademaker täydensi
päiväkirjaansa 2.7.1941 ”Zlaszowissa” (luultavasti Zolotšivissa):

Joitain ”partisaaneja” tapettiin – Aurinko paistoi, ja me kuljimme
kaikki lyhyet urheiluhousut jalassa. 1. komppania käytti vapaa-
aikansa ampumalla juutalaisia, jotka olivat ryhtyneet partisaani-
sotaan. Näihin elukoihin ei mikään muu keino tepsii. [Juutalaisten
hallusta löydetyt] rahat jaettiin ukrainalaisille. Tarkka-ampujat
liittyivät leikkiin, ja [juutalaisia] ammuttiin kahden erissä. He
kaatuivat itselleen kaivamiinsa hautoihin.

Vuoristojääkäreiltä pääsi muutama venäläisvanki pakenemaan, mut-
ta eräs Westlandin patteri jäljitti karkulaiset nopeasti. ”Saivat ansion-
sa mukaan. Yksi hirtettävä venäläisupseeri joutui panemaan itse sil-
mukan kaulaansa.” Rademakerin kuvaus jatkuu:

Ryhmämme täytyi olla valmiina kello kahdelta. Meidän oli määrä
ruveta moottoroituun tiedusteluun (Spähtruppe), mutta tehtävä
peruttiin. I pataljoonan suomalaiset olivat myös olleet partiossa
varhain aamulla – – Viime hetkellä Teschmann ja Gerard de Swat
toivat mukanaan juutalaisen, joka kantoi perunasäkkiä olallaan.

Naps vain! (Allez hup) – säkki lensi kuormurin lavalle. Se oli ter-
vetullutta muonaa.⁵⁶⁹

SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniaan kuulunut vapaaehtoinen Jan Olij kuvasi päiväkirjassaan 3.–4.7.1941 satojen juutalaisten tap-
pamista. ”Heidän täytyi kaivaa murhien uhrin esiin paljain käsin, ja
heti sen jälkeen heidät ammuttiin niihin samoihin kuoppiin. Kaik-
kialla verta, verta, sadetta ja tulta.”⁵⁷⁰ Tapahtumapaikkaa ei mainita,
mutta kuvaus, ajankohta ja tiedot yksiköstä viittaavat Zolotšiviin.

Tiedetään myös, että muuan norjalainen SS-vapaaehtoinen am-
pui erään ukrainalaisten raa’asti pieksemän juutalaisen Galitsiassa
hyökkäyksen alkuvaiheessa. On hyvin mahdollista, että tämäkin ta-
paus sattui Zolotšivissa joko 2. tai 3.7.1941.⁵⁷¹

Suomalaisten SS-miesten kokemuksia

Luultavasti ainakin 25 suomalaista SS-miestä oleskeli Zolotšivissa
heinäkuun alussa 1941 ja saattoi tarkkailla paikallisten juutalaisten
joukkomurhia. Yhdysupseeri Ensio Pihkala ilmeisesti kulki Zolotšivin
kautta, vaikka hän nimitti kaupunkia virheellisesti Zokowiceksi. Joka
tapauksessa hän kirjoitti 3.7.1941, että paikkakunnalla ”oli muuten
ryssäin menettely siviilejä kohtaan ollut Lembergin tyyliä. SS-miehet
ottivat juutalaisia kiinni. Kaivattivat hautoja ja ampuivat kaivajat nii-
hin[.] Tai uittivat joessa jne.”⁵⁷²

SS-tykistörykmentti 5 kulki Zolotšivin läpi varhain iltapäivällä
3.7.1941. Tuolloin Kaj Dunckerin mukaan kaupungissa, joka näytti
”melko tuhotulta, kohdeltiin juutalaisia julmasti”.⁵⁷³ SS-rykmentti
Westlandin 6. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Sa-
kari Pöyhönen kuvasi 3.7.1941 päiväkirjassaan luultavasti Zolotšivin
tapahtumia: ”Huomattava määrä ryssiä teloitettiin – Eräässä Ukrai-
nan kaupungissa – Aamuyöstä löysimme pari ryssää, jotka kuoli-
vat.”⁵⁷⁴

Zboriv 4.7.1941: uusi juutalaisten joukkomurha

9. panssaridivisioonan yksiköt valtasivat 1.7.1941 Zborivin kaupungin (puolaksi Zborów, venäjäksi Zborov), joka sijaitsee 85 kilometriä Lvivin kaakkoispuolella. Kaupungin asukkaiden määrää ei tiedetä tarkasti, mutta siellä lienee elänyt noin 5 000 ihmistä, joista noin 2 000 oli juutalaisia. Ensimmäinen joukkoampuminen järjestettiin 4.7.1941. Tuhoamisryhmä C:hen kuuluneen erityiskomennuskunta 4b:n ilmoituksen mukaan ”Waffen-SS likvidoi Zborivissa 600 juutalaista kostoksi neuvostoliittolaisten julmuuksista” (In Zborow von der Waffen-SS als Vergeltungsmaßnahme für die Greuel der Sowjets 600 Juden liquidiert).⁵⁷⁵ Heinäkuun viidentenä 1941 oikeustalolle tuotiin vielä 100–150 juutalaismiestä, jotka ammuttiin. Kaikkiaan surmattuja kaupunkilaisia oli noin 600–800.⁵⁷⁶

Teloitukset alkoivat heti saksalaisten tultua kaupunkiin. Muuan henkiin jäänyt paikallinen asukas kuvasi tapahtumia:

Saksalaiset ja ukrainalaiset veivät juutalaisia miehiä näiden kodeista ja kokosivat vankinsa Meir Adlerin omistaman kaupan luokse aitaukseen. Heitä väitettiin tarvittavan työvoimaksi – – Yli tuhat miestä teloitettiin kahdessa suuressa kaivannossa, joista toinen oli Meir Adlerin kaupan lähellä ja toinen paikallisen oikeustalon pihalla.⁵⁷⁷

Saksalainen historioitsija Kai Struve puolestaan arvioi uhrien määräksi 600–850. Osa paikkakunnan juutalaisista ei noudattanut koontumiskäskyä vaan piiloutui. Vastatoimena saksalaiset ja ukrainalaiset ryhtyivät elokuussa etsimään käsiinsä niitä hengissä säilyneitä juutalaisia, jotka olivat palvelleet neuvostojärjestelmää vuosina 1939–1941. Kymmeniä etsinnöissä kiinni jääneitä teloitettiin Prisiwtšin metsässä.⁵⁷⁸ Ukrainalaiset nationalistit ja miliisit eivät olleet keskeisessä osassa Zborivissa, koska siellä SS-Divisioona Wikingin yksiköt johtivat surmaamisia ja siviilivastarinnan tukahdutustoimia ja käyttivät ukrainalaisia vain avustajinaan.⁵⁷⁹

Saksalaiset järjestivät 4.7.1941 halventamistarkoituksessa eräänlaisen juutalaisten kulkueen, josta on säilynyt paikkakunnalla asuneen Salomon Bergerin kuvaus. Muuan juutalaisseurakunnan johtavista hahmoista naulattiin kiinni lankkuun ja nostettiin siinä vankkureille, joita vedettiin pitkin kylää. Toinen arvostettu juutalainen, Namen Zephorah, sidottiin kädestään vankkureihin ja hänen partansa poltettiin. Muut juutalaiset pakotettiin seuraamaan kulkuetta laulaen ja tanssien. Zborivissa asunut juutalainen Lejd Kronisch arveli, että kulkue oli tarkoitettu jonkinlaiseksi ivailuversioksi Jeesuksen ristiinnaulitsemisesta. Kaikki uhrin kuljetettiin liikemies Meir Adlerin varaston luokse. Siellä heidät piestiin, pakotettiin pommikuoppaan ja sitten ammuttiin konekiväärillä. Ampumisen jälkeen juutalaisnaiset pakotettiin luomaan miesväkensä hauta umpeen.⁵⁸⁰

SS-Divisioona Wikingin Westland-rykmentti kulki Zborivin läpi 3.7.1941. Rykmentin 5. komppaniaan kuulunut alankomaalaisvapaaehtoinen Ferdinand Frehé teki seuraavana päivänä vierailusta merkinnän päiväkirjaansa: ”Yhä tien päällä. Pysähdyimme eräässä kylässä ja saimme puolen tunnin tauon. Sinä aikana yksi mongoli ja kaksi juutalaista ammuttiin sen jälkeen kun olimme pakottaneet juutalaiset kaivamaan haudan kolmea varten. He kävivät pitkälleen kuopan pohjalle tarkistaakseen, joko se oli riittävän suuri. Kun työ tuli tehdyksi, kaivajat teloitettiin. Kun hauta tuli täyteen, se peitettiin.”⁵⁸¹ Frehé ei mainitse kylän nimeä, mutta tapahtuma-ajasta ja yksikön oleskelupaikasta päätelleen se oli todennäköisimmin Zboriv.

SS-rykmentti Nordlandin 5. komppaniaan kuulunut suomalainen SS-mies Jaakko Lakeala saapui Zboriviin 4.7.1941 kello 10.30. Hän katseli paikkakunnalla talojen raunioita ja tuhottuja panssarivaunuja. Lakeala kävi paikallisessa sairaalassa, jossa hän näki seitsemän kuollutta ja kolme elossa olevaa ukrainalaista. Hän koki muutakin: ”Pieni näky kun jutit [juutalaiset] kaivoivat hautaa käsillään niille siviileille jotka ne olivat murhanneet. Kyllä oli ukkoa katsomassa kun ne kaivoi. Illalla ammuttiin vielä jokusia jutia.”⁵⁸²

Ozerna 3.–5.7.1941: 180–200 juutalaista tapettiin ja kaksi synagogaa poltettiin

Ozernan (puolaksi Jezierna) pikkukaupunki sijaitsee kymmenisen kilometriä Zborivista kaakkoon. Paikkakunnalla asui tuhatkunta juutalaista vuonna 1941. Heistä arviolta 180–200 ammuttiin heinäkuun alussa 1941, useimmat luultavasti 3.–5.7.1941.⁵⁸³

SS-Divisioona Wikingin joukkoja saapui Ozernaan 2.7.1941 ja ryhtyi vangitsemaan juutalaismiehiä näiden asunnoista. Paikalliset ukrainalaiset osoittivat SS-miehille, missä juutalaisia asui tai piileksi. Pidätetyt juutalaiset vietiin niitylle noin 200 metriä kaupungin pohjoispuolelle ja määrättiin kaivamaan suuri hauta. Suurin osa Ozernan juutalaisista nitettiin maahan konekiväärein 4.–5.7.1941 mutta joitain juutalaisia ammuttiin myös kaupungin kaduilla. Kun SS-Divisioona Wikingin yksiköt olivat poistuneet, saksalaisviranomaiset kiinnittivät kaupungille julisteita, joissa korostettiin rauhallisuuden ja hyvän järjestyksen tärkeyttä. Paikallisasukkaita kehoitettiin myös palaamaan työhön. Murhattujen juutalaisten omaisten sallittiin 7.7.1941 avata niityn joukkohauta ja haudata uhrit juutalaisten menojen mukaan.⁵⁸⁴

SS-rykmentti Westlandin 9. komppaniaan kuulunut SS-mies Martti Uusi-Jaakkola merkitsi 4.7.1941 päiväkirjaansa:

Kaikki miespuoliset juutalaiset, jotka saksalaiset tapaavat ammutaan suorastaan raasti [raa’asti] kylän reunassa olevalle pellolle jonne niitä päivän mittaan kertyi toista sataa. Viimeinen porukka joutui ensin kaivamaan suuren joukkohaudan jonne sitten kaikki myöhemmin haudattiin toiset kuulemma vasta puolikuolleina. En olisi tuollaista raakuutta osannut kuvitellakaan tapaavani ”sivistyskansojen” joukossa. Väestö kyllä iloitsee päästessään jutkuista eroon – – Väestö on iloissaan heitellen kukkia – – On nautinto nähdä että omaa kansan kannatuksen taistelussa bolsuja vastaan.⁵⁸⁵

Uusi-Jaakkola ei nimeä kylää, mutta hänen kuvaamansa tapahtumat muistuttavat selvästi muita kuvauksia Ozernassa toteutetuista surmaamisista. Saman rykmentin 11. komppaniaan kuulunut SS-mies Matti Tamminen kertoi Helsingissä vuonna 1958 pidetyssä kunnianloukkausosoikeudenkäynnissä, että juutalaisia ammuttiin niityllä synagogan lähellä. ”Ampuminen oli tapahtunut saksalaisten toimesta siitä syystä, että juutalaiset olivat ampuneet heidän rykmentinkomentajansa.”⁵⁸⁶

Westland-rykmentin komentaja Hilmar Wäckerlen ampumista Novosilkissa 2.7.1941 käytettiin ilmeisesti perusteena surmaamiseen useissakin kylissä. Tamminen ei kyennyt muistamaan kylän nimeä, mutta rykmentin etenemisestä säilyneiden tietojen perusteella tapahtumapaikka on kaikesta päätellen luultavasti ollut Ozerna.⁵⁸⁷

Samana aamuna lisäksi poltettiin synagoga lähellä juutalaisten teloituspaiikkaa. SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniaan kuulunut suomalainen SS-mies, SS-Rottenführer (korpraali) Sakari Lappi-Sepälä kuvasi tapahtumaa muistelmissaan. Hänen mukaansa Westlandin 11. komppaniaan kuulunut suomalainen SS-mies Unto Boman (sittemmin Parvilahti) tuhosi vanhan kauniin ”rukouskappelin” heinäkuun alussa 1941. Aluksi Boman yritti sytyttää rakennuksen muutamalla käsikranaatilla, jolloin alttari syttyi palamaan. Kun lasimalauksin koristellut ikkunat oli särjetty, veto voimisti paloa ja koko kappeli roihahti liekkeihin.⁵⁸⁸ Tapahtumapaikkaa ei mainita, mutta se on hyvin voinut olla Ozerna, jossa saksalaisten kerrotaan polttaneen kaksi synagogaa (Gebetshäuser).⁵⁸⁹

Entinen SS-mies Matti Tamminen esiintyi todistajana vuonna 1958 Helsingin raastuvanoikeudessa pidetyssä kunnianloukkausosoikeudenkäynnissä. Hän kertoi olleensa tuolloin yövartiossa ja katselleensa synagogan paloa. Seuraavana aamuna Boman oli kertonut Tamminelle yksityiskohtaisesti osuudestaan tulipaloon. Alttarille oli pinottu paperia ja palo oli saatu alkuun heittämällä käsikranaatti. Boman oli lietsonut tulta särkemällä ikkunat. Tamminen ei kuitenkaan pys-

tynyt kertomaan sen paremmin synagogan kuin teloituspaikankaan nimeä.⁵⁹⁰

Omissa muistelmissaan Boman kertoi osallistuneensa taisteluihin Husjatinissa (Husiatyn), Taraštšassa, Ternopilissa (Tarnopol), Bila Tšerkavassa (Biała Cerkiew) ja Žitomirissa (Żytomierz) sekä ”muutamisiin muihin pienempiin kahakoihin komppaniani mukana”. Muis-
telija ei maininnut Ozernaa, mutta luultavasti hän kulki kaupungin kautta, koska se sijaitsi Ternopiliin vievän marssireitin varrella. Todettakoon lisäksi, että kerran alkoholia nautittuaan Boman kertoi Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan lääkärille Olli Somersalolle, että hän oli ”aatteensa puolesta jopa tappanut miehiä”.⁵⁹¹ Ei ole mahdollista sanoa, tarkoittiko hän tappamisella siviilien surmaamista vai tappamista sodassa. SS-sotilaan kertomana paljastus taistelussa tappamisesta Saksan itään tekemän sotaretken aikana ei kuitenkaan olisi ollut mikään erityinen paljastus.

Noviki 3.–4.7.1941: vähäisiä kahakoita ja harhailijoiden surmaaminen

Varhain aamulla 4.7.1941 yksiköistään eksyneet neuvostosotilaat ja sala-ampujat tulittivat noin 25 kilometriä Ternopilin (Tarnopol) pohjoispuolella sijaitsevan Novikin kylän lähistöllä ajoneuvoja, jotka kuljettivat SS-rykmentti Nordlandin 2. komppaniaa. Rykmentin 9. komppania oli joutunut iltapäivällä 2.7.1941 Novikin luona laukaustenvaihtoon, kun neuvostopartio yllätti ajoneuvokolonnan. Sinänsä vähäpätöisessä kahakassa saksalainen SS-Sturmmann (sotamies) Wilhelm Heim haavoittui vaikeasti erään tanskalaisen SS-miehen⁵⁹² ampu-
masta harhaluodista. Seuraavana päivänä saksalaiset tekivät rajun vastaiskun, jota Nordlandin 5. komppaniaan kuulunut SS-vapaaehtoinen Pentti Nikkola kuvasi päiväkirjassaan 3.7.1941:

Tämän päivän tapahtumista jäi mieleen erikoisesti erään kylän hävitys. Saksmannit ampuivat tieltä autoista kylää ja yksi joukkue oli kylässä ampumassa siviilistejä, raakaa joukkoa. Illalla valloitimme erään kylän, jossa ensi kerran saimme tulta niskaamme. Minun viereeni putosi kranaatti, mutta ei tullut vahinkoa. Yö oli tiin asemissa, minä sain nukkua eräässä talossa kun olen luutnanttimme lähettinä.⁵⁹³

Saksalaisupseerit lähettivät partion polttamaan läheisen rakennuksen ja ampumaan sen asukkaat. Käskyä perusteltiin siten, että Heimia haavoittaneen luodin oletettiin lentäneen tuosta rakennuksesta. ”Minä en ollut partiossa mukana, mutta inhoittavaa on tällainen sodankäynti”, merkitsi Nordlandin 11. komppaniaan kuulunut Keijo Kääriäinen päiväkirjaansa. Heim menehtyi haavoihinsa Ternopilin saksalaisessa sotasairaalassa 5.7.1941. Päivän kestäneen ajon jälkeen Kääriäisen yksikkö saapui johonkin kaupunkimaiseen taajaan, kaiketi Ternopiliin. Siellä saksalaiset ”taas nitistivät juutalaisia ja pistivät synagoogat tuleen”.⁵⁹⁴

Nikkola kirjoitti 4.7.1941 päiväkirjaansa: ”Aamulla lähdimme klo 4 marssimaan. Hajaannuimme ketjuun parin kilometrin päässä. Satoi taivaan täydeltä kun saavuimme ensimmäiseen kylään. Vihollista ei tavattu. Pari siviilistä ammuttiin siellä – –.”⁵⁹⁵ SS-rykmentti Nordlandin 9. komppaniaan kuuluneen Yrjö Tenomaan myöhemmän arvion mukaan hänen yksikkönsä ei kokenut tuolloin mitään erityistä vaan vain ”ensimmäiset kylätappelumme pientä nihinää”.⁵⁹⁶

Podhorylce heinäkuun alussa 1941: kaksi siviiliä sai surmansa kahden suomalaisen luodeista

Kaksi suomalaista SS-miestä osallistui heinäkuun alussa 1941 kahden siviilin surmaamiseen, joka ilmeisesti tapahtui Podhorylcen (Pohoril'tsi, Pohorylce) kylässä. Podhorylce sijaitsee noin 30 kilo-

metriä Lvivin itäpuolella Bižnjanin (Wyžniany) alueella.⁵⁹⁷ Paikan varma tunnistaminen on vaikeaa, sillä Lvivin alueella on lukuisia miltei samannimisiä kyliä. Suomalaisten ja muiden SS-miesten päiväkirjoissa paikannimet on kirjoitettu usein korvakuulolta, minkä vuoksi samassakin paikassa olleiden kirjoittamat nimimuodot voivat olla varsin erilaisia.

Lvivin alueella sijaitsee esimerkiksi Podhorylcen kylä (ukr. Pidhorodtsi, muut kirjoitusasut Podgorodcy, Podhajce, Pidhorodce, Podhoroce, Podhorode, Podhorodch) Strijoen (Stryj) erään sivuhaaran varrella satakunta kilometriä Lvivin eteläpuolella.⁵⁹⁸ Podhorylcen lähellä on niin ikään tässä esityksessä mainittu Uritšin kylä. Samalla alueella on myös Pidhaisi (puol. Podhajce)⁵⁹⁹, joka sijaitsee noin sata kilometriä Lvivistä kaakkoon ja noin 60 kilometriä Zolotšivistä etelään. Podhorcen (ukr. Pidhirtsi) kylä ja linnoitus taas sijaitsevat noin 50 kilometriä Lvivistä itään ja noin 20 kilometriä Zolotšivistä pohjoiseen.⁶⁰⁰ Yad Vashemin mukaan juutalaisia tapettiin Podhorcessa, mutta nämä julmuudet tapahtuivat myöhemmin, marraskuussa 1941.

SS-rykmentti Westlandin 11. komppaniaan kuulunut alankomaalaisvapaaehtoinen Hendrikus Valks kertoi kokemastaan sodan jälkeen (vuonna 1977) antamassaan todistajanlausunnossa:

Eräänä heinäkuun 1941 alun päivänä pataljoonani siirrettiin etelään, kohti Karpaatteja – – Päädyin erään osaston mukana Podhorocen kylään [sic]. Vietimme siellä kolme vuorokautta telttamajoituksessa. Ensimmäisenä päivänä suoritettiin joukkoteloitus, koska pataljoonamme komentaja kaatui.⁶⁰¹

Valks käyttää kylästä nimeä Podhoroce, mutta myös Podhorice.⁶⁰² Puhuessaan pataljoonankomentajasta Valks lienee tarkoittanut rykmentinkomentaja Hilmar Wäckerleä, joka sai surmansa Novosilkissa (Nowosielce) 2.7.1941. Waffen-SS menetti alueella kaatuneena myös yhden pataljoonankomentajan, mutta SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Alfred Miklos sai surmansa 6.7.1941 Husjatinissa (Husiatyn), siis

joltisenkin matkan päässä. Valksin kuvaama joukkoteloitus tehtiin luultavimmin jo joitain päiviä aikaisemmin. Valks jatkoi lausuntoaan:

Saksalaiset noutivat juutalaisia ja puolalaisia näiden kodeista ukrainalaismiliisin antamien neuvojen avulla. Vangit tuotiin teloituspaihalle ja pakotettiin kaivamaan kuoppa, johon heidät aiottiin haudata. Itse en osallistunut tähän teloitukseen vaan tarkkailin sitä parinsadan metrin päästä vähän ylempää – – Teloituspaikan ympärillä oli muutamia taloja. Kaivanto oli melko suuri. Useimmat uhrit tapettiin ampumalla heitä revolverilla niskaan. Kaksi suomalaista seisojia vähän etäämpänä kaivannosta ja ampui aseiltaan kaksi uhria. He käyttivät S.M.G.H.-panoksia. (Twee Finnen schoten met een geweer twee slachtoffers dood, die op een grotere afstand van de kuil stonden. Met S.M.G.H.-munitie.)⁶⁰³

Lyhennys viittaa ilmeisesti konepistoleissa (SMG) käytettyyn H-mantelilla varustettuun luotiin, joka hajosi osuessaan kohteeseen.⁶⁰⁴ Kaksi juoksemalla pakoon yrittänyttä juutalaista ammuttiin.⁶⁰⁵

11. komppaniassa palveli kymmenen suomalaista: Unto Boman (sittemmin Parvilahti), Eino Hautala, Tapio Ilkama, Olavi Karpalo, Risto Kivi, Auvo Nieminen (sittemmin Mattelmäki), Reino Rantanen, Matti Tamminen, Eino Välimaa ja Martti Välimäki.⁶⁰⁶ Kaksi siviiliä ampuneet suomalaiset valikoituivat oletettavasti tästä joukosta.

Alankomaalaisessa *De Telegraaf* -sanomalehdessä ilmestynyt artikkeli sisältää lisätietoa väkivaltaisuuksista, joiden oletetaan tapahtuneen Podhorylnessa 6.7.1941. Artikkelia varten haastateltu entinen haarlemilainen SS-mies kertoi 11. komppanian lähettäneen tiedustelijoita kylään. Nämä palasivat pian mukanaan kolme ukrainalaista miliisimestä, joilla oli sinikeltaiset käsivarsinauhat. Miliisi oli ottanut vallan paikkakunnalla neuvostojoukkojen poistuttua. Ukrainalaiset olivat kaikki paikkakuntalaisia, ja he osoittivat saksalaisille 30 juutalaista ja puolalaista. Näiden teloitukseen osallistui pelkäs-

tään SS-miehiä. Paikallisväestö ei saanut seurata ampumista mutta määrättiin sen jälkeen peittämään hauta.⁶⁰⁷

Haarlemilainen SS-mies kertoi, että kerralla tapettiin kuusi tai seitsemän ihmistä. Ruumiiden päälle heitettiin hiekkaa, ja sitten ammuttiin seuraavat kuusi tai seitsemän uhria. ”Useita naisia ammuttiin, muistaakseni kolme. Nämä naiset eivät halunneet joutua erotetuksi miehistään. Teloitusta suorittamaan määrättiin puolisen tusinaa sotilasta, joiden tuli toimia vuorotellen – – arvioin tapettujen kokonaismääräksi 25–30.”⁶⁰⁸ Haastateltu muisteli ampumisten tapahtuneen 5.7.1941. Historioitsija Dieter Pohl on kuitenkin esittänyt näkemyksen ja päätellyt joukkomurhan tapahtuneen 7.7.1941. Tuolloin tapetuista 30 ihmisestä useimmat olivat juutalaisia.⁶⁰⁹

Uritš 7.7.1941: ainakin 300 siviiliä ammuttiin

Uritšin kylä (puolaksi Urycz) sijaitsi noin 85 kilometriä Lvivistä lounaaseen. Kylässä oli arviolta 2 000 asukasta, joista ainakin muutama sata lienee ollut juutalaisia. Heistä jokainen tapettiin vuosina 1941–1943. Suunnilleen 180 Uritšin juutalaista murhattiin 27.8.1942. On kuitenkin viitteitä siitä, että juutalaisia tapettiin kylässä jo heinäkuun alussa 1941.⁶¹⁰

SS-mies Hendrikus Valks kuuli Uritšin tapahtumista aseveljeltään Meeuwis Reedijkiltä. Reedijk näyttää palvelleen vapaaehtoisena SS-tykistörykmentti 5:ssä, koska hän mainitsi tätä osastoa komentaneen SS-Standartenführer (eversti) Herbert Gillen. Reedijk kaatui vuonna 1943, mutta hän oli oleskellut eräässä kylässä Podhorodcen lähellä. Siellä oli suoritettu joukkoteloitus, jossa tapettiin ”useita satoja ihmisiä, monet heistä juutalaisia”.⁶¹¹ Kylän nimi saattoi olla Uritš. SS-rykmentti Westlandin 10. komppaniaan kuulunut alankomaalaisvapaaehtoinen Jan Henri Albert Keuter totesi sodan jälkeen eräässä oikeudenkäynnissä antamassaan todistajanlausunnossa, että Wehrmachtin ja SS:n joukot olivat ryhtyneet kostotoimiin ”Pod-

horodcen ja Uryczin kylissä sekä Drohobyczin [ukrainaksi Drogo-bitš] kaupungissa”. Keuter oli itse seurannut tapahtumia Lvivissä 2.–13.7.1941. Hän on hyvinkin voinut saada tietoja kaupungin ulkopuolella harjoitetuista tukahdutustoimista, sillä Lvivin ja SS-Divisioona Wikingin etenemistien paikkakuntien välillä kulki jatkuva kuorma-autoliikenne.⁶¹²

Tuntemattomaksi jäänyt entinen alankomaalainen SS-mies kertoi samanlaisen tarinan joukkomurhasta, jossa tapettiin ainakin 300 viatonta siviiliä Uritšissa, Podhorodcen lähellä.

Uritšin ja Podhorodcen joukkomurhat tehtiin kostoksi siitä, että partisaanit salamurhasivat yhden pataljoonankomentajistamme. Komentaja kaatui 4.7.1941, ja me saimme käskyn haravoida Uritšin ja Podhorodcen kylät, joihin arveltiin saapuvan vihollisia. Varhain aamulla saavuimme Pidgorodtšiin, ja muuan toinen osasto meni Uritšiin.

Sodan jälkeen Podhorodcesta löydettiin joukkohauta, jossa oli 24 miehen ja kahden naisen luurangot.⁶¹³

Väkivaltaisuuudet Ternopilin alueella 4.–6.7.1941

Ternopil 4.–5.7.1941: joukkomurha kaupungissa

Saksalaiset valtasivat noin 130 kilometriä Lvivistä itään sijaitsevan Ternopilin (Tarnopol) kaupungin 2.7.1941. Kaupungin noin 40 000 asukkaasta lähes 18 000 oli juutalaisia.⁶¹⁴ Ternopilista pakeni useita satoja juutalaisia, jotka pysyttelivät pakenevien neuvostojoukkojen kannoilla. Kaupungissa surmattujen siviilien määräksi on arvioitu 2 400–4 000. Huomionarvoista on, että tässä tapauksessa lähes kaikki siviiliuhrit olivat miehiä.⁶¹⁵ Ukrainalainen holokaustitutkija Aleksander Kruglov arvioi, että Ternopilin hallintopiirissä murhattiin kaikkiaan 9 000 juutalaista jo heinäkuussa 1941.⁶¹⁶

Kaupunginkomendantti Erwin Sander

9. panssaridivisioonan yksiköt miehittivät Ternopilin 2.7.1941. Seuraavan päivän iltapäivällä kaupunkiin saapui SS-Divisioona Wikingin yksiköjä. Wikingille myötämieliset historiankirjoittajat ovat silti tarmokkaasti korostaneet, että divisioonan esikunta ehti Ternopiliin vasta 4.7.1941.⁶¹⁷

Laajamittaiset väkivaltaisuuudet Ternopilin juutalaisia vastaan aloitettiin 4.7.1941. Julmuuksissa olivat keskeisessä osassa ne SS-Divisioona Wikingin yksiköt, jotka alistettiin kaupungin komendantin ko-

mentoon. Ennen muuta SS-rykmentti Nordlandin 3. komppania kylvi tuhoa.⁶¹⁸ Saksalaisten ja ukrainalaisten osastojen tekemien iskujen jäljiltä kaupunki oli täynnä ruumiita, joiden joukosta hengissä selvinneet juutalaiset etsivät omaisiaan. Yksi selviytyneistä muisteli, miten ”massamurhien tapahtumapaikoilla ihmiset kaivoivat ruumiita esiin joukkohautoista”. XIV panssariarmeijakunnan komentaja, kenraali Gustav von Wietersheim nimitti 4.4.7.1941 Ternopilin komendantiksi tykistöupseerin, eversti Erwin Sanderin. Kommendantti käski kiinnittää kaupungille julisteita, joissa uhattiin ankarilla rangaistuksilla väkivaltaan syyllistyviä. Norjalainen toimittaja Egil Ulateig arvelee, että Sander käytti järjestyksen valvomiseen Wiking-divisioonan Nordland-rykmentin 3. komppanian yhtä joukkuetta tai vastaavaa osastoa. Ulateigin arvio perustuu kuitenkin monitulkintaisiin lähteisiin.⁶¹⁹

Useat paikalliset asukkaat ovat vahvistaneet, että saksalaiset Waffen-SS:n sotilaat osallistuivat väkivaltaisuuksiin. Puolalainen Władysław Kaniuk näki, miten sotilaat yhdessä ukrainalaisnationalistien kanssa ajoivat kepeillä hakaten juutalaisia näiden kodeista Mickiewicza-, Tarnowskiego- ja Ostrogskiego-kaduilla. Juutalainen Sara Frydman oli todistamassa, kuinka juutalaismiehiä ajettiin kodeistaan Listopada-kadulla ja kuinka vanhoja naisia sidottiin ja heidän tyttäriään raiskattiin. Myös ternopililaistyttö Anna Terkel näki 4.7.1941, että pääkallotunnuksin varustetut saksalaissotilaat raiskasivat lukuisia tyttöjä kaupungin vauraiden juutalaisten asuinalueella. Monet kaupunkilaiset kertoivat eri tapauksista, joissa yksittäisiä juutalaisia tai koko perheitä ammuttiin hengiltä.⁶²⁰

Myöhemmin heinäkuussa 1941 saksalaiset ryhtyivät pakkolunastamaan juutalaisten omaisuutta, kielsivät tavaroiden vähittäiskaupan ja valmistamisen, pienensivät elintarvikeannoksia sekä rajoittivat liikkumista ja oikeutta vaihtaa asuinpaikkaa. Saksalaiset ja ukrainalaiset takavarikoivat parhaiksi katsomiaan juutalaisten taloja ja ottivat omaan käyttöönsä kaikki käyttökelpoiset asunnot. Kaduilla jahdattiin juutalaisia. Kiinni saadut vietiin eri työkohteisiin, joissa varjijat usein pahoinpitelivät heitä.

Elokuun alusta lähtien juutalaiset pakotettiin käyttämään Daavidin tähdellä varustettua käsivarsinauhaa ja kiinnittämään juutalaistunus myös asuntojensa ulkopuolelle. Eräänä päivänä kaupunki määräsi jokaisen juutalaisten maksamaan 400 ruplan veron. Elo- ja syyskuussa juutalaisten täytyi lisäksi maksaa 1 500 000 ruplan vahingonkorvaus siitä tekaistusta syystä, että he muka olivat tuhonneet Ternopilin ukrainalaisen kerhon rakennuksen.⁶²¹

Ukrainalaiset nationalistit

Eloonjääneiden lausuntojen mukaan SS-Divisioona Wikingin yksiköt saivat 4.–5.7.1941 apua ”ukrainalaisilta poliisimiehiltä, jotka hakivat juutalaismiehiä näiden asunnoista. Kiinni saadut ammuttiin asuintalojen takapihoilla. Juutalaisia vangittiin myös kaduilla ja vietiin kokoamispaisteisiin ammuttavaksi.” Koteja ryöstettiin ja tuhottiin. Puolanjuutalaiset tapettiin heti, jolloin teloituspaikkoina käytettiin muun muassa paikallista vankilaa ja Gurfeinin koulua. Noin sata juutalaista surmattiin Reb Yankelin rukoushuoneeksi nimitetyssä synagogassa Staroshkolna-kadulla. Rukoushuone poltettiin maan tasalle. Kuten Lvivissä saksalaiset löysivät myös Ternopilissa ennen neuvostojoukkojen vetäytymistä teloitettujen NKVD:n vankien ruumiita. Ternopilissa NKVD:n uhrin oli jätetty Mickiewicz-kadun varrella sijaitsevaan vankilaan. Löydön perusteella tehdyt johtopäätökset ja käynnistetyt toimet – raaka pogromi – olivat pitkälti samat kuin Lvivissä.⁶²² Erään ternopililaisen kertoman mukaan

NKVD:n murhaamien vankien joukossa oli myös juutalaisia, mutta silti Ternopilin juutalaisia syytettiin neuvostoliittolaisten harjoittamista julmuuksista. Juuri samassa vankilassa juutalaisia piinattiin julmasti. Sinne vietiin satoja juutalaismiehiä, jotka pakotettiin suutelemaan vainajia, pesemään ne ja juomaan pesuvettä. Sitten heidät tapettiin ra’asti. Saksalaiset käskivät juutalaisten haudata

neuvostomiehityksen aikana kaupunkiin kerääntyneet ruumiit kahdelle juutalaisten hautausmaalle tai väliaikaisesti sisäpihoille. Hautaajat usein ammuttiin työn valmistuttua. Ukrainalaiset poliisimiehet ja kaupunkilaisten joukkiot osallistuivat tarmokkaasti vainoamiseen. Saksalaiset ampuivat yleensä vain miehiä, kun taas ukrainalaiset ampuivat myös naisia ja lapsia. He käyttivät myös raakalaismaisia murhavälineitä, kuten vasaroita ja puukkoja. Sitä paitsi he tuhosivat juutalaisten asuntoja ja rukoushuoneita sekä ryöstivät uhriensa omaisuutta. Samaan aikaan kun pogromi rai-vosi kaikkialla Ternopilissa, talonpojat – etenkin ukrainalaiset – murhasivat lähikylien juutalaisia. Hirvittävä joukkoteloitus ta-pahtui Gajalvilkajan (Gayavillkaya) kylässä. Tilanne meni niin pa-haksi, että saksalaiset julistivat juutalaisiin kohdistetut ”kostotoi-met” päättyneiksi ja käskivät lopettaa tappamisen ja ryöstämisen. Silti pogromi jatkui vielä muutaman päivän ajan.⁶²³

SS-Divisioona Wikingin yksikköihin kuuluvat sotilaat värväsivät uk-rainalaisia avukseen etsimään juutalaisia ja yllyttivät myös apurei-taan tappamaan löydettyt. Silti SS-miehet tekivät itse suurimman osan väkivallanteoista. SS-yksikköjen riehumisen jäljiltä kaduille ka-sautui ruumiita. Ternopilista tuli Wiking-divisioonan harjoittamien julmuuksien keskeinen tapahtumapaikka.⁶²⁴

Tuhoamiskomennuskunta 4b

SS-Sturmbannführer (majuri) Günther Herrmannin johtamaan tuhoa-misryhmä C:hen kuulunut tuhoamiskomennuskunta 4b saapui Ter-nopiliin 4.7.1941. On silti mahdollista, että komennuskunnan etu-joukko tuli kaupunkiin jo edellisenä päivänä. Tiedot tapahtumista ovat arkistojen hävittämisen vuoksi vähäisiä, mutta on arvioitu, että tuhoamiskomennuskunta saattoi vastata jopa tuhannen juutalaisen surmaamisesta. Noin 500 juutalaista ammuttiin esikaupungin kristi-

tyllä hautausmaalla saksalaisten antamilla käsiaseilla. Ternopilin väkivaltaisuuksiin osallistui sekä Waffen-SS:n että Wehrmachtin sotilaita. Norjalainen toimittaja Egil Ulateig on väittänyt, että muun muassa SS-rykmentti Nordlandin 3. komppanian norjalaiset vapaaehtoiset osallistuivat toimintaan.⁶²⁵

Tuhoamiskomennuskunta 4b raportoi 6.7.1941 tilanteesta Ternopilissa ja kertoi juutalaisen älymystön jäsenten vangitsemisesta: ”Ukrainalaiset kokosivat noin 70 juutalaista, jotka lopetettiin käsikranaatein. Sotilaat ja ukrainalaiset pieksivät kadulla 20 juutalaista kostoksi siitä, että kolme [saksalaista] sotilasta murhattiin – – ” Tuhoamiskomennuskunta ilmoitti 11.7.1941 mennessä Berliiniin, että toiminta Ternopilissa oli lopetettu: ”127 teloitusta, minkä jälkeenkin juutalaisia on likvidoitu iskuissa, joissa on seurattu tuhoamiskomennuskunnan esimerkkiä.” Muutamaa päivää myöhemmin tuhoamisosasto C ilmoitti, että 180 ruumiiden hautaamiseen käytettyä juutalaista oli piesty, osaksi linnoituksessa, osaksi kadulla. ”Lisäksi Waffen-SS:n jäsenet ovat tuhonneet juutalaisten asuntoja käsikranaatein ja sytyttämällä niitä palamaan.”⁶²⁶

Alankomaalaisten vapaaehtoisten toiminta

SS-rykmentti Westlandin 2. komppaniaan kuulunut alankomaalaisvapaaehtoinen Martinus Rademaker kuvasi 2.7.1941 päiväkirjassaan kokemuksiaan Ternopilista:

Iltapäivällä saavuimme Ternopiliin. Satoi niin, että vesi virtasi vuolaasti katuojissa. Kaikkiin kadunkulmiin oli jäänyt poltettuja venäläisten tankkeja. Kaikkialla lojui juutalaisten ruumiita. Tyypit olivat rosvooneet eilen ja saaneet siitä ansaitun rangaistuksen – – Kokosimme pian muutamia juutalaisia raivaamaan ja siivoamaan majoitustilat. Nämä valitun kansan jäsenet olivat jatkuvasti matelvan kohteliaita ja tervehtivät meitä aina hattu kourassa – – Ho-

tellia vastapäätä sijaitsi suuri asuinrakennus, joka oli kuulunut neuvostojoukkojen mukana paenneelle juutalaisperheelle. Meidän muutaman kaverin kanssa rakennukseen, jossa törmäsimme kuvaamattomaan sotkuun. Olihan oikein aito juutalaishuusholli. Tarkastimme kaikki huoneet, mutta sama kaaos vallitsi kaikkialla.

SS-miehet katsoivat kaappeihin, joihin oli varastoitu matalia ja syviä lautasia, juomalaseja ja muita astioita. Rademaker jatkoi: ”Otimme nipun äänilevyjä, joita aioimme ruveta soittelemaan omalla kannettavalla gramofonillamme.” Iltayhdeksältä komppania lähti Ternopilista ja suuntasi etelään.⁶²⁷

Rademakerin maanmies, 2. komppaniaan kuulunut Ferdinand Frehé puolestaan totesi 3.7.1941 nähneensä jo riittävästi: ”Ajoimme eteenpäin ja saavuimme Ternopilin kaupunkiin. Siellä näkemästäni minun ei tarvitse tehdä muistiinpanoja, sillä sitä en unohda eläissäni.”⁶²⁸ SS-rykmentti Westlandin 4. komppaniaan kuulunut alankomaalainen vapaaehtoinen Martinus Weers oli tullut yksikkönsä matkassa Tarnopoliin 4.7.1941 kello 3.15 aamulla. Päiväkirjassaan hän kuvaa tapahtumia seuraavasti:

Täälläkin venäläiset olivat riehuneet pidäkkeettömästi kuin elukat. Juutalaisilla oli, kuten kaikkialla, ohjat käsissään ja he tyydyttivät halujaan kansan kustannuksella. Kaikille alkaa selvitä, että me SS-miehet emme anna armoa juutalaisille. Olikin oikein hyvä, että paikallisväestö ajoi juutalaiset vankilaan, jossa he saivat ansaitsemansa rangaistuksen. Vain päiviä aikaisemmin samassa vankilassa tapettiin sadoittain ukrainalaisia. Juutalaiset olivat silloin pääosassa. Heitä rangaistiin osuvasti samassa paikassa. Silmä silmästä, hammas hampaasta!⁶²⁹

Sodan jälkeen vuonna 1947 antamassaan todistajanlausunnossa muuan saksalaissotilas totesi, että SS-rykmentti Westland luovutti tuhoamiskomennuskunta 4b:lle noin 500 ihmistä ammuttavaksi hei-

näkuun 1941 alussa. Hän ei maininnut paikkakuntaa, mutta ajoitus ja muut tiedot viittaavat Ternopiliin.⁶³⁰

SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniaan kuulunut alankomaalaisvapaaehtoinen Pieter Willems kuvasi päiväkirjassaan Ternopilissa noina päivinä kokemaansa kaaosta:

Tekemämme läpimurron jälkeen venäläissotilaat yrittivät piiloutua ja käyttää siviilipukuja välttääkseen joutumasta sotavankeuteen. Emme osoittaneet heille mitään myötätuntoa, emmehän alkuunkaan tunteneet pahemmin sääliä vankeja kohtaan. Useimmat ammuttiin, ukrainalaisia lukuun ottamatta, ja tietenkin samoin kävi myös kaikille epäilyttäviltä vaikuttaville siviileille – Venäläiset, joiden joukossa oli siviileiksi pukeutuneita, järjestivät meille väijytyksen ja ampuivat meitä erään kellarin ikkunasta. Valutimme sisään 20 litraa bensiiniä ja heitimme kaksi käsikranaattia perään. Kuului kova pamaus ja liekit leimahtivat korkealle. Muutamassa minuutissa kellarista pakeni ulos 12 siviiliä, joista seitsemän oli juutalaisia. Käsikranaatit olivat tappaneet kahdeksan väijyjää. Juutalaiset joutuivat ensin kaivamaan omat hautansa, ja sitten heidät teloitettiin. Joukossa oli kolme naista – jos noita elukoita voi nimittää sellaisiksi. Juutalainen komissaari joutui itse tekemään solmun köyteen, johon hänet hirtettiin.⁶³¹

Kun Willems joutui 1970-luvulla tutkinnan kohteeksi, oikeusviranomaiset eivät pitäneet hänen kuvaustaan tapahtumista täysin luotettavana. Jos Willemsin mainitsemat teot todella tehtiin, ne eivät välttämättä täyttäneet sotarikosten tunnusmerkistöä, sillä ampumiset liittyivät oikeusistuimen näkemyksen mukaan selvästi tulitaisteeluun.⁶³²

Alankomaalaisille SS-miehille myönnettiin etenemisen aikana tauko eräässä kylässä Ternopilin lähellä. He pidättivät yhden mongoliksi luonnehditun henkilön ja kaksi juutalaista, jotka pakotettiin kaivamaan hauta kolmelle vainajalle. ”Vainajat” menivät makaamaan

haudan pohjalle, jonne heidät ammuttiin, ennen kuin osasto jatkoi etenemistään kohti Ternopilia.⁶³³

Suomalaisten SS-miesten kokemuksia

Monet SS-Divisioona Wikingin yksiköt kulkivat Ternopilin kautta 5.7.1941: ainakin SS-rykmentti Nordlandin 9. komppania⁶³⁴, SS-rykmentti Westlandin 2. komppania, SS-tiedusteluosasto 5 ja SS-ilmatorjuntapatteristo 5. Westland-rykmentin 9. komppaniaan kuulunut suomalainen SS-mies Reino Suonio saapui Ternopiliin 5.7.1941 kello 5 aamulla. Häntä kohtasi ”sama näky kuin muissakin kaupungeissa, juutalaisvainoja, kauppojen ryöstöä y.m.”.⁶³⁵ SS-rykmentti Nordlandin 5. komppaniaan kuulunut Jaakko Lakeala saapui Ternopiliin 5.7.1941 kello kahdeksalta. Marssin aikana Lakealan aseveljet olivat evakuoineet ”munia pari laatikkoa juteilta”. ”Jutkut on samoissa hommissa kun muissaki paikoissa”, havaitsi Lakeala kaupunkiin saavuttaessa ja viittasi tällöin omien hautojen kaivamiseen.⁶³⁶

Lähellä Ternopilia oleskeli puolilta päivin 4.7.1941 Westland-rykmentin II pataljoona, joka määrättiin marssimaan kaupungin itäpuolella sijaitsevaan Borkiin.⁶³⁷ Suomalainen yhdysupseeri ja sotilaspastori, SS-Obersturmführer (luutnantti) Ensio Pihkala oli saapunut edellisenä päivänä Ternopiliin, ”jossa oli täyd. ryöstäminen käynnissä. Vermuth-tynnyreitä-kymmenittäin (300 ltr) hinattiin autoihin, samoin asemalta uimahousuja, kenkiä, alusvaatteita ja mitä ikinä voi ryssän varastoissa löytyä”. Seuraavana päivänä, 4.7.1941, Pihkala kuuli illalla ampumista vain 40 metrin päässä esikunnan komento-paikalta: ”Juoksin paikalle. 5 juutalaista ammuttu avoimen haudan ääreen. Ampujat, jotkut sotilaat, juosseet heti pois. Joku ammutuista eli vielä, annoin pistoolini ja eräs au. [aliupseeri] lopetti onnettomat. Sanoin lujat sanat moisesta häpeällisestä salamurhaamisesta. Upseeri vain saa käskeä ampumaan ei yks. sotilaat.”⁶³⁸

SS-rykmentti Westlandin 6. komppaniaan kuulunut suomalainen

vapaaehtoinen Ahti Paikkala saapui niin ikään 4.7. Ternopiliin, jossa ”alkoi järjestelmällinen ’organiseeraaminen’ [ryöstely], juutalaisvainot synagogien hävityksineen”. Paikkala liittyi itse ryöstelijöihin. Melko tyytyväisenä hän totesi onnistuneensa hankkimaan hyväko-koisen vahakankaan, myrskylyhdyn ja kynttilöitä. Hänen yksikkönsä kaipasi kuitenkin toisenlaista ryöstösaalista, nimittäin voita, munia, samppanjaa, vodkaa, sukkaa, paitoja ja muuta sellaista.⁶³⁹

SS-rykmentti Westlandin 6. komppania ehti Ternopiliin 4.7.1941. SS-mies Sakari Pöyhönen merkitsi päiväkirjaansa, että kaupungissa ”alkoi perusteellinen organiseeraus ja Juutalaisten vaino. Puna-armeijan muonavarasto tyhjennettiin.”⁶⁴⁰ Samaan komppaniaan kuulunut Penna Konttinen seurasi tapahtumien kulkua: ”Autokolonnamme seisoo kadulla. Ympärillämme käy melkoinen huiске. Kauppoja tyhjennetään, läheinen kirkko on kokenut vaurioita. Saimme selville, että kaupungin juutalaisia etsitään heidän kodeistaan ja kaikkialta – – Tilanne näyttää heidän kannaltaan uhkaavalta. Autoista kuuluu pilkkasanoja ja uhkauksia.”⁶⁴¹

13. komppaniaan kuulunut SS-Obersturmführer (luutnantti) Antti Karinen päätti saattaa muutamat iäkkäät juutalaiset turvaan. Jälkeenpäin hän kertoi pelänneensä, että kuorma-autoissa olevat saksalaiset SS-miehet voivat ampua sekä hänet että hänen saattamansa juutalaiset. Mitään ei kuitenkaan tapahtunut. Suomalaisvapaaehtoiset tulkitsivat Karisen toiminnan osoittaneen, mikä oli heidän mielipiteensä juutalaisiin kohdistetuista väkivaltaisuuksista.⁶⁴²

SS-ilmatorjuntapatteristo 5:een kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Koivula merkitsi päiväkirjaansa, että ”klo 11.30 olimme eräällä vankileirillä minne jäimme aseisiin. Läheisessä kaupungissa SS miehet ja ukrainalaiset ampuivat 300 juutalaista. Synagoga palaa parhaillaan – –.”⁶⁴³ SS-rykmentti Nordlandin 16. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Olavi Liesinen kertoi myöhemmin Ternopilissa kokemastaan. Läpimurron jälkeen saksalaisten panssari-vaunut ja Liesisen yksikkö komennettiin miehittämään kaupunki. Liesinen kertoo tapahtumista seuraavasti:

Se ei ollut mitenkään miellyttävää puuhaa. Seurasimme panssareiden jälkiä, ruumiita pitkin tietä, ihmiset ja hevoset sekaisin, niiden yli ajoimme, kunnes saimme tulta vastaamme – –Tämän kaupungin puolustukseen otti myös siviiliväestöstä osaa. Sabotaasitoiminnallaan he aiheuttivat melkoista kiusaa saksalaisille.

Kaupunki saatiin kuitenkin miehitetyksi. Liesisen yksikkö valmistautui jo lähtöön, kun tuli käsky noutaa kaikki 16–60-vuotiaat miehet kodeistaan ja koota heidät erälle kaupungin aukiolle. Muodollinen perustelu oli se, että miesten henkilötodistukset tarkastettaisiin.⁶⁴⁴

Täytettyään kokoamiskäskyn Liesinen ja hänen komppaniaansa muut miehet odottivat kuorma-autoissa valmiina jatkamaan etene mistä maantietä pitkin. Silloin aukiolta kuului konepistoolien rätinä. Liesisen mukaan

Luulimme, että kyseessä oli yllätyshyökkäys ja lähdimme ottamaan tilanteesta selvää. Meitä kohtasi kammottava yllätys. Aukiolla, jonne olimme käskeneet miesten mennä, tapahtui joukko-teurastus. Noin 500–600 nuorukaista ja miestä oli kasassa viiden saksalaisen konepistoolimiehen tulittamana. Eläimellistä huutoa, turhaa ryntäilyä kuolemaa pakoon. Siihen kasaan tuli hauta ja hautakumpu, molemmat muodostuivat hetki sitten eläneistä ihmisistä. Tätä kaameaa näkyä seurasivat uhrien omaiset, vaimot, äidit ja lapset – – Saksalaiset puolustivat tekoaan vedoten sabotaasiin, mutta sehän oli turhaa. Viattomimmathan tietysti olivat kentälle saapuneet. Saksalainen johto toimi mielipuolen tavoin.⁶⁴⁵

SS-rykmentti Nordlandin 6. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Christian Rosenbröjjer sanoi sodan jälkeen antamassaan haastattelussa, että Ternopilin asukkaat järjestivät ”aivan mahdottoman verilöylyn jossa meikäläiset oli estämässä”. Rosenbröjjerin mukaan

Kertakaikkiaan ne ampumalla ampui kadulta juutalaisia nämä ukrainalaiset itse, omia naapureitaan ja ystäviään ja kaikkea muuta. Siis siellä jonkunlainen aivan mahdoton juutalaisviha olemassa täällä Ukrainassa jo silloin ja se oli mulle semmoinen että minä muistan sen se oli niin inhottava jollakin tavalla. Minä muistan semmoisenkin tapauksen minä menin yhteen taloon. Menin sinne taloon sisälle ja se oli jonkun perheen omistama talo siellä yritettiin ostaa kananmunia ja jotakin ruokaa ja muuta niin siellä seisoi mm kaksi paikkakuntalaista ja toinen piteli kiinni semmoista 15–17-vuotiasta tytärtä kaulasta jolloin minä otin niskanapista äijää ja sanoin että painu helvettiin ja äkkiä. Siis saksalaiset ainakaan divisioonan porukka ei osallistunut millään tavalla tähän touhuun vaan ne oli aivan paikkakuntalaiset jotka olivat jollakin tavalla hurmiossa siihen – —. ⁶⁴⁶

Rosenbröjjerin antamien tietojen luotettavuutta voidaan kuitenkin perustellusti epäillä, sillä monissa muissa lähteissä mainitaan SS-Divisioona Wikingiä edustaneiden saksalaisten osallistuneen Ternopilin julmuuksiin.

Muonituskomppanian mahdollisesti järjestämä kujanjuoksu

SS-Divisioona Wikingin teurastaja- ja leipurikomppaniaan (Metzgerei- und Bäckerei-Kompanie) kuulunut Günther Otto totesi sodan jälkeen antamassaan todistajanlausunnossa, että hänen komppaniansa upseerit järjestivät juutalaisille kujanjuoksun (pistimillä sohvien SS-miesten välistä) ja joukkoteloituksen kostoksi Hilmar Wäckerlen kuolemasta. Veriteon oletetaan tapahtuneen Zolotšivissa (Złoczów) 4.7.1941, sillä tapahtuma liittyi Wäckerlen surmaamisesta suoraan seuranneisiin kostotoimiin. Otto ilmoitti paikkakunnan nimeksi Zelozow. Toisaalta tiedetään, että Lackiego-kadun vankilan pihalla

Lvivissä järjestettiin kuvatun tapainen kujanjuoksu heinäkuun alussa 1941.⁶⁴⁷

Nürnbergin kansainvälinen sotarikostuomioistuin päätteli vuonna 1946 käytettävissä olleen todistusaineiston perusteella, että huoltoyksiköt (Verpflegungseinheiten) todella syyllistyivät julmuuksiin Ternopilissa heinäkuun neljännen päivän paikkeilla 1941.⁶⁴⁸ Puolustusasianajaja Curt von Stackelberg pyysi todistajaksi kutsuttua SS-Divisioona Wikingin komentajaa Felix Steineria kertomaan, kuinka lähellä häntä SS-Standartenführerit (everstit) Heinz Fanslau ja Erwin Tschentscher⁶⁴⁹ toimivat divisioonan edetessä Ukrainan läpi kesällä 1941. Fanslau komensi tuolloin divisioonan täydennyspataljoonaa (Versehrten-Bataillon) ja Tschentscher huoltopataljoonaa (Versorgungsbataillon). Steiner selitti, että Fanslau oleskeli jatkuvasti noin 30–40 kilometrin päässä hänen komentokeskuksestaan (Gefechtsstand), kun taas Tschentscher työskenteli lähempänä komentokeskusta, ehkä noin kahdeksan kilometriä selustan suuntaan. Steinerin mukaan huolto-osastot olisivat voineet jäädä Ternopiliin korkeintaan kahdeksi tai kolmeksi päiväksi. Vastauksesta tuli von Stackelbergin mielestä päätellä, että teurastajakomppanian Ternopilissa harjoittamat julmuudet tapahtuivat kahden tai kolmen päivän aikana 5.7.1941 paikkeilla.⁶⁵⁰

Otto kertoi Tschentscherin lukeneen Berosovin kylässä Fanslaun antaman käskyn, jossa todettiin Westland-rykmentin komentajan Wäckerlen kuolleen erään juutalaisen ampumana. Tämän vuoksi kehtään ei enää siitä lähtien rangaistaisi juutalaisten tappamisesta. Seuraavana päivänä ammuttiin kolme juutalaista.⁶⁵¹ Oton mukaan hänen huoltokomppaniansa miehet vangitsivat järjestelmällisesti kaikki juutalaiset. Tähän saatiin käsky SS-Obersturmführer (luutnantti) Walter Braunagelilta ja eläinlääkäri, SS-Untersturmführer (vänrikki) Helmut Kochaltylta. Sudeettisaksalainen eläinlääketieteen tohtori Kochalty oli V SS-huoltopataljoonan 3. komppanian päällikkö ja koitoisin Prahasta. Otto kertoi, että sotilaat järjestettiin kahteen vastakkaiseen riviin, minkä jälkeen

juutalaiset pakotettiin juoksemaan niiden välistä, jolloin SS-miehet molemmilta puolilta löivät heitä kiväärinperillä ja sohivat pistimillä. Kuja päättyi pommikuoppaan, jota käytettiin joukkohautana. Sen reunalla seisoivat muutamia SS:n ja Wehrmachtin upseereita, jotka ampuivat kujasta ulos selvinneet juutalaiset heti konepistooleilla. Teloitusten järjestämiseen osallistui rykmentin korkeita upseereita. Tällä tavoin tapettiin 50–60 juutalaista.

Seuraavana päivänä Fanslau käski teloittaa kolme juutalaista. Näiden joukossa oli ikääntynyt mies, joka pakotettiin ensin kaivamaan hauta itselleen ja kahdeksanvuotiaalle pojalleen.⁶⁵² Lisäksi Otto väitti Tschentscherin ja Fanslaun olleen läsnä, kun Lvivissä järjestettiin kujanjuoksu 1.7.1941.⁶⁵³

Kuulustelija kysyi Felix Steinerilta vuonna 1947, katsoiko tämä olevansa vastuussa Waffen SS-Divisioona Wikingin mainitun kompanian harjoittamista julmuuksista. Steiner vastasi katsovansa, että

tällaista rikosta ei mitenkään ole voinut tapahtua – – En ole kuullut yhdenkään saksalaisen joukko-osaston syyllistyneen tällaiseen hirvyyteen. Semmoinen ei ole kerta kaikkiaan mahdollista – – Minulle tuottaa vaikeuksia edes kuvitella Tschentscherin ja Fanslaun kaltaisten upseerien langenneen tällaiseen niskurointiin, hehän sentään komensivat näitä joukkoja. He olivat kuuliaisia ja hienokäyttöksisiä upseereita, joten en usko heidän käyttäytyneen tässä tapauksessa niin kurittomasti (– – dass diese gerade in diesem Punkt ungehorsam gewesen sein müssen).⁶⁵⁴

Mikulintši 5.7.1941: Wikingin miesten raivopäisyys

Mikulintšin pikkukaupunki (puolaksi Mikulińce, Mikulincie, jiddišiksi Mikolintza, saksaksi Mikolince, venäjäksi Mikulintš) sijaitsee noin 18 kilometriä Ternopilin eteläpuolella Seretjoen varrella. Alue kuului

Puolaan, ennen kuin se liitettiin Neuvostoliittoon syksyllä 1939. Kaupungissa vuonna 1941 asuneiden kokonaismäärää ei tiedetä, mutta asukkaita ei ole voinut olla muutamaa tuhatta enempää. Kaupunki oli niin pieni, että kaikki tunsivat toisensa. Se tiedetään, että ennen saksalaismiehitystä kaupungissa asui 1 891 juutalaista. Osa heistä siirtyi itään, kun sota alkoi ja levisi huhuja juutalaisten huonosta kohtelusta saksalaisten miehittämällä alueilla. Mikulintšin juutalaisten keskuudessa vallitsi hämmennys ja hätäännys. Ei osattu päättää, minne lähteä tai mitä tehdä. Ympäryskylien talonpojilta kuultiin väkivaltaisuuksista. Kaupungin lähellä käytiin kovia taisteluja, ja itään vetäytyvät neuvostojoukot tuhosivat 3.7.1941 Seretin yli vievän teräsrakenteisen sillan.⁶⁵⁵ Ukrainalaisten nationalistien kerrotaan ampueneen noin 60 juutalaista pienellä metsäisellä alueella Mikulintšin luona 5.7.1941. Ruumiit haudattiin sorakuoppaan.⁶⁵⁶

Ukrainalaisnationalistien hyökkäykset

Kun ensimmäiset saksalaiset saapuivat Mikulintsiin 4.7.1941, ukrainalaisasukkaat ojensivat heille vanhaan tapaan vettä ja suolaa terveutiaisiksi. Juutalaiset sen sijaan linnoittautuivat koteihinsa. Ukrainalaiset riemuitsivat villisti mutta kävivät raivoissaan juutalaisten kimppuun. He tunkeutuivat väkivalloin juutalaisten asuintaloihin, joiden asukkaista ainakin 20 surmattiin mielivaltaisesti. Seuraavana päivänä Mikulintšin kaupunginjohtaja käski ukrainalaismiliisiä tekemään selvää juutalaisista. Myöhemmin miliisi teloitti ihmisiä kaupungin ulkopuolella. Ruumiit tiettävästi heitettiin pommikuoppiin. Muun muassa norjalaiset SS-vapaaehtoiset osallistuivat näihin surmaamisiin.⁶⁵⁷

Holokaustista hengissä selvinnyt Nusia Schweizer Horowitz on kertonut, että saksalaisten miehittämälle alueelle jääneet juutalaiset seurasivat tilannetta hyvin huolestuneina. Neuvostojoukkojen poistumisen ja saksalaisten tulon välillä vallitsi hetken aikaa valtatyhjiö,

jota ukrainalaiset hyödynsivät ja ottivat kaupungin hallintaansa. He kiinnittivät rakennusten seiniin julisteita, joiden mukaan saksalaiset takaisivat itsenäisen Ukrainan valtion perustamisen sodan päätyttyä. Kaupungissa asuneen Schmulevic-nimisen miehen mukaan toive ei estänyt ukrainalaisia ”murtautumasta juutalaisten koteihin ryöstämään ja murhaamaan”. Ukrainalaiset eivät vastanneet kaikista väkivallanteoista, vaan niihin ryhtyivät eräät puolalaisetkin. Saavuttuaan Mikulintšiin saksalaiset vaativat kaupunginjohtajaa toimittamaan heidän käsiinsä kaksi juutalaista, jotka teloitettaisiin julkisesti. Horowitzin mukaan väkivaltaisuudet jatkuivat ”saksalaisten sotilaiden, ukrainalaisten poliisien ja lähiseuduilta kaupunkiin nimenomaan ryöstösaaliin perässä parveilleiden ukrainalaisten talonpoikien voimin. Juutalaisten koteihin tunkeuduttiin rosvoamaan ja murhaamaan.”⁶⁵⁸

Jäljelle jääneet juutalaiset koottiin 6.7.1941 Seretjoen rannalle autamaan puna-armeijan vetäytyessään tuhoaman sillan raivaustöissä. Ukrainalaiset käyttäytyivät uhkaavasti, mutta paikalla olleiden saksalaisten sotilaiden komentaja esti uuden pogromin. Hän käski ukrainalaisten siirtyä eteenpäin ja päästää juutalaiset menemään. Eräät ukrainalaiset ajoivat tällöin takaa juutalaisia, joita hukkui jokeen. Yhtäkkiä paikalle ilmaantui saksalainen upseeri, joka huomautti, että juutalaisten pannaaminen oli laitonta. Hän ”varoitti ukrainalaisia, että nämä vedettäisiin vastuuseen, jos yksikään juutalainen enää katoaisi”.⁶⁵⁹

Paikalliset asukkaat ovat kertoneet tapahtumista:

Valittiin kaupunginneuvosto, jonka johtajaksi tuli ukrainalainen Fedevitš. Ukrainalaiset katsoivat olevansa valtiaita ja tekivät tahtonsa mukaan. He vainosivat juutalaisia, pieksivät heitä, rosvoivat heidän omaisuuttaan, solvasivat heitä sekä ajelivat heiltä parrat ja ohimokiharat. Eräänä päivänä ukrainalaiset vangitsivat 12–15 juutalaisen joukon panimon vieressä sijaitsevassa puutarhassa. He käskivät juutalaisia kaivaa haudan hevosta varten. Verenhimoissaan ukrainalaiset sitten hautasivat nuo juutalaiset siihen kuoppaan ja heittivät hevosen raadon heidän päälleen.

Pian tämän jälkeen vangittiin joitain ihmisiä, joiden ukrainalaiset väittivät tukeneen kommunisteja. Pidätetyt joutuivat sittemmin Ternopilissa Gestapon pieksämiksi ja teloittamiksi.⁶⁶⁰

SS-joukkojen toiminta

Horowitzin mukaan ”kaupunki oli täynnä saksalaista sotaväkeä. Sotilaat tulivat juutalaisten koteihin ja veivät mukanaan kaiken, minkä jaksoivat kantaa, etenkin elintarvikkeet.” Tällä silminnäkijällä oli selkeä käsitys saksalaisten miehityspolitiikasta Mikulintšissa:

Viranomaiset rupesivat painostamaan juutalaisia taloudellisesti. Näiden täytyi luovuttaa kaksi grammaa kultaa henkeä kohden sekä rahaa, turkiksia, tyynyjä, lakanoita ja peitteitä sotasairaaloiden tarpeisiin. Meidän kaikkien käskettiin varustautua valkoisella kangaspalalla, jossa oli sininen Daavidin tähti. Myöhemmin he jakelivat kelmulla päällystettyjä pahvisia merkkejä, joissa oli Daavidin tähti ja henkilönnumero. Jokaisen juutalaisen täytyi kaupungille mennessään kiinnittää sellainen käsivarteensa, muuten tuli kuolemantuomio.⁶⁶¹

Rabbi Leon M. Kahane kuvasi todistajanlausunnossaan juutalaisten raakaa kohtelua:

Eräänä iltana Mikulintšiin saapui kuorma-autoittain SS-miehiä. Kun juoksimme suojaan kellareihin, kuulimme huutoja ja laukauksia. Koteihin tunkeuduttiin väkisin, elintarvikkeita ryöstettiin ja ihmisiä vangittiin. Saksalaiset toimivat harkitusti ja täsmällisesti. Kaikki hoidettiin suunnitelman mukaan. Sotilaat oli koulutettu tekemään joukkomurhia – – Muistan, kuinka SS:n kuorma-autot lähtivät Mikulintšista. Ne veivät joukot muihin kaupunkeihin jatkamaan samaa raakalaisten työtä.

Sittemmin Mikulintšista tuli niin sanotusti vapaa juutalaisista (juden-frei), kun kaupungin viimeiset juutalaiset kuljetettiin Ternopilin ghettoon. Kukaan ei päässyt pakenemaan. Ne, jotka yrittivät karata, ”hakkattiin maahan kuin koirat”.⁶⁶²

SS-rykmentti Nordlandin 15. komppania ja III pataljoonan komentaja Manfred Schönfelder saapuivat Mikulintšin lähelle 4.7.1941. Schönfelder ei itse käynyt taajamassa. Myöhemmin hän kyseenalaisti koko pogromin:

Minun tietooni ei ole tullut, että Mikulintšissa olisi toiminut juutalaisia vainonnut aseistettu ukrainalainen apupoliisiosasto. Minusta tämmöinen tuskin oli mahdollista noihin aikoihin, sillä venäläisjoukot olivat vasta äskettäin poistuneet kaupungista ja niitä oleskeli yhä alueella – Tuolloin Mikulintšin alueella käytiin vielä kovia taisteluja, joten tokkopa ukrainalaiset siviilit olisivat tulleet näkyville.⁶⁶³

Steinerin väitetään käskeneen 5.7.1941 teloittaa 200 neuvostoliittolaista sotavankia

Mikulintšin ympäristössä käydyissä taisteluissa saksalaisjoukot ottivat noin 300 neuvostoliittolaista sotavangiksi ja määräsivät heidät seisomaan rivissä. SS-rykmentti Germanian 9. komppaniaan kuullut norjalaisvapaaehtoinen Jan Taarneby sanoi myöhemmin, että 200 neuvostosotavankia ammuttiin SS-Divisioona Wikingin komentajan Felix Steinerin käskystä. Taarnebyn mukaan komentaja itse

asteli pitkin vankien rivejä ja osoitti ne, joita hän piti ulkonäöltään ”vähiten germaanisina”. Nämä komennettiin järjestyseen riiviin oikealle. Tällä tavoin Steiner tuomitsi kuolemaan noin 200 yksilöä, joiden ulkonäöstä hän ei pitänyt. Valikoinnin päätyttyä

Steiner antoi useille ryhmille käskyn ottaa joukko tuomituista, viedä se sivummalle ja teloittaa kaikki. Näin myös tehtiin.

Saman rykmentin 12. komppaniaan kuulunut SS-mies Ørnulf Bjørnstad oli myös todistamassa tapausta ja kertoi sittemmin kuulustelussa, että ammuttujen joukossa oli kaksi naista. Kuulustelija merkitsi Bjørnstadin sanoneen, että ”riveistä valituilla oli aasialaiset kasvopiirteet. Kuultava ei tiedä, mitä heille sitten tapahtui. Hän kuitenkin olettaa, että juutalaiset ammuttiin heti – sääliittä.”⁶⁶⁴

Nürnbergin kansainvälisen sotarikostuomioistuimen laajaan aiheeseen perehtynyt norjalainen toimittaja Egil Ulateig pitää kuitenkin Taarnebyn ja Bjørnstadin kertomuksia epäluotettavina:

Yhdysvaltalaiset virkamiehet ja lakimiehet tutkivat Steinerin tapausta yli kahden vuoden ajan. Sen jälkeen häntä ei syytetty yhdestäkään sotarikoksesta vaan hänet vapautettiin. Norjalaisten äärimmäisen raskas syytös on ristiriidassa kaiken Steinerista tiedetyn kanssa. Steinerin kaltaiset miehet eivät yleensä tahrineet itseään näin likaisissa töissä. Joku pataljoonankomentaja kyllä saattoi ottaa tällaisia vapauksia. Tällöin hänellä täytyi olla varmuus siitä, että hänen esimiehensä hyväksyivät moisten keinojen käytön ei-toivottujen ihmisryhmien hävittämiseksi.⁶⁶⁵

Pohjimmiltaan Ulateig esittää arvion Steinerin luonteesta: hänen mukaansa Steinerin ominaisuuksiin ei mitenkään ole yhdistettävissä teloitettavien sotavankien valitseminen tai tappomääräyksien antaminen.

Ulateig kuitenkin katsoo, että joku pataljoonankomentaja on hyvinkin voinut käyttäytyä tällä tavoin, joskin vain esimiestensä hiljaisen tai avoimen suostumuksen turvin. Silloinkin epäily kohdistuu Steineriin, joka oli Wiking-divisioonan pataljoonia komentavien upseerien lähin esimies. Jos teloitettavien sotavankien valitsija ei ollut

Steiner itse, hänen täytyi olla Ulateigin päättelyn mukaan joko Germania-rykmentin komentaja, SS-Standartenführer (eversti) Karl von Oberkamp tai III pataljoonan komentaja, SS-Sturmbannführer (majuri) Alois Braun.⁶⁶⁶

”Yleensä emme enää ammu kaikkia vankejamme”, kirjoitti suomalainen SS-mies Keijo Kääriäinen päiväkirjaansa 22.8.1941. Etene-
misen alussa kaikki sotavangit ammuttiin lukuun ottamatta ukrainalaisia. Kääriäinen kuvasi tapausta: ”Kerrankin eräs komppaniamme ajoi 300 ryssää jokeen ja ampui kaikki konekivääreillä siihen – – Juutalaisella oli sitten siviili tai sotilas ei henki ole minkään arvoinen – –.” Tällainen teurastaminen kammotti ja inhotti suomalaisia. Kääriäinen merkitsi päiväkirjaansa, että hän oli toistaiseksi onnistunut välttymään käskyiltä ampua vankeja. Tapahtumapaikka saattoi sijaita Mikulintšin läheisyydessä, sillä siellä ammuttiin noin 300 neuvostoliittolaista sotavankia 5.7.1941.

Hrimailiv 5.7.1941: nopeita hirmutöitä ohikulkumatkalla

Hrimailivin kaupungissa (puolaksi Grzymałów, jiddišiksi Rimalov, venäjäksi Grimalov) asui noin 2 200 juutalaista. Ternopilista noin 40 kilometriä kaakkoon sijaitseva kaupunki joutui Wehrmachtin joukkojen haltuun 5.7.1941. SS-rykmentti Westland tuli kuitenkin Hrimailiviin jo edellisenä päivänä kello 5.30.⁶⁶⁷

Hrimailivissa oli perustettu ukrainalaisten kansalliskomitea 4.7.1941, ja pogromit alkoivat heti saksalaisten joukkojen saavuttua. Syntyi myös ukrainalaisten miliisi, jolla oli olennainen osa väkivaltaisuuksissa. Miliisimiehet raahasivat juutalaisia kaduille hakattavaksi, monia myös tapettavaksi. Joitain juutalaisia vietiin lammikon luo, ajettiin veteen ja ammuttiin sinne. Muut juutalaiset pakotettiin kuljettamaan lammikkoon ammuttujen ja kaduille surmattujen ruumiit hevuskärryillä paikalliselle hautausmaalle. Siellä ammuttiin vielä lisää juutalaisia. Kuljetustehtävän suorittaneet juutalaiset ammuttiin

SS-Divisioona Wikingiin kuuluva moottoroitu kolonna siirtymässä Lvivistä itään 2. heinäkuuta 1941. Kaj Dunckerin kokoelma. SLS.

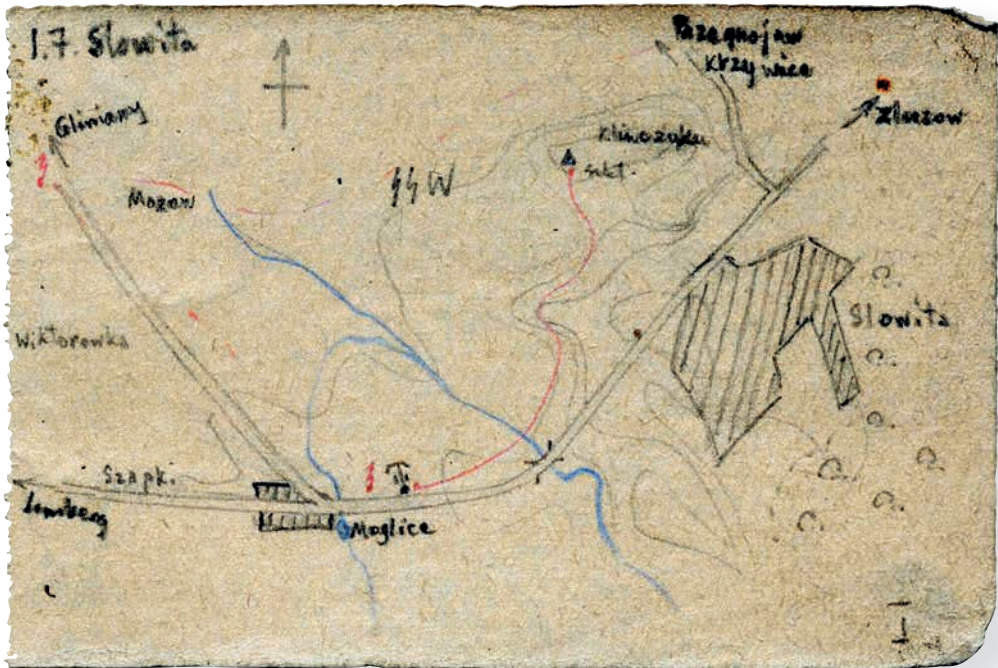
SS-Standartenführer (eversti) Hilmar Wäckerle komensi SS-Divisioona Wikingin Westland-rykmenttiä. Hän liittyi varhain Saksan kansallissosialistiseen puolueeseen (NSDAP) ja toimi vuonna 1933 Dachau keskitysleirin ensimmäisenä komendanttina. Wäckerle kaatui Lvivin itäpuolella 2. heinäkuuta 1941. SS-joukot kostivat julmasti hänen kuolemansa: kokonainen kylä tuhouttiin ja useita sotavankeja ja siviilejä surmattiin. SS-jalkaväkirykmentti Westlandin riveissä palveli myös suomalaisia sotilaita. Yksityiskokoelma.

Surmattujen siviilien, luultavasti juutalaisten ruumiita Husjatinin lammessa heinäkuun 1941 alussa. Olli Wikbergin kokoelma.

Tietoja ei ole saatavissa näistä tapetuista ihmisistä, joiden ruumiit suomalaiset SS-miehet näkivät etenemiensä varella. Olli Wikbergin kokoelma.

Suomalaisen SS-miehen Kaj Dunckerin piirtämä kartta Slovitán kylästä ja sen ympäristöstä. SS-Standartenführer (eversti) Hilmar Wäckerle haudattiin Slovitaa 2. heinäkuuta 1941. Tämän jälkeen SS-joukot tuhosivat Slovitaa ja sen lähellä sijainneen Novikin kylän. Kaj Dunckerin kokoelma. SLS.

Ryhmä vangiksi joutuneita komsovolilaisia Kamenkassa syyskuussa 1941. Kaj Dunckerin kokoelma. SLS.

Neuvostoliittolaisia sotavankeja Ukrainassa
kesällä 1941. Kaj Dunckerin kokoelma. SLS.

Saksalaiset valtasivat Zolotšivin kaupungin
3. heinäkuuta 1941. Kaj Dunckerin kokoelma. SLS.

hallaan. Ohina oli yksi nita
harvoja, jotka pääsivät ryppymättä
vallattuelle.

Klo 5 een asti vartioimme
kummallakin puolen tietä esikuntaa
yhtäyksenä, sillä meidän sivustollamme
ei ollut enää saksalaisia joukkoja!

Ilpämääräni tulimme silta
aarnulla komppiamme, ja heti päälle,
ei nimitä kuin työntämää autota romassa
kijassa vallattuelle.

Tänään ajomme vain noin 30 km.
Koko matkan ajan on ties reunoistalla
tullut vastaan vapautettuja ukrainalai-
sia sotavankija.

Saksasta lähdehtyämme on
meillä ollut koko ajan matka. Huolto
on vaikeaa!

3.

Tänään klo 12 hätyty. Meidän piti
marittaa hyökkäys nopeasti ajomme
autot eräseen rinteen johon pyysi ei
voimit ampua ja ryppymättä hyökkäyk-
kämpsen. Rankassa venitteenä lähdimme
etenemään ja II ja III pataljoona sivattiin
kokoituksen mitalinen nopeasti, me hme
nen nimen etenimme kilometri kausalla
ottamalla vain muutamia vankija. Vih-
don pyrkähtymme eräsen puolen kytien,
jonka amukset kantivat meille hilvan
voileipiä, maitoa ja kananmunia. Silti
mieleksi ampuivat saksalaiset useita
kieran tummahtoja ukrainalaisia,
vähemmän heitä joutelainten. Se oli vi-
nuita nkamarruden kumpaan! 7. Meille
lähdimme ajamaan edelleen, sillä
tie edessä oli jälleen vapaa.

Suomalainen SS-mies Keijo Kääriäinen kertoi päiväkirjassaan 3. heinäkuuta 1941, miten SS-osastot saapuivat eräseen ukrainalaiseen kylään lyötyään neuvostojoukot tieltään. Paikalliset asukkaat toivat voittajille voileipiä, maitoa ja kananmunia. Silti saksalaiset ampuivat kyläläisistä useita tummaihoisista, joita he väittivät juutalaisiksi. "Se oli minusta sikamaisuuden huippu!" kirjoitti Kääriäinen. Yksityskokoelma.

Waffen-SS:n Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan vuonna 1942 sotavangiksi ottama puna-armeijan sotilas. Jukka Tyrkön kokoelma. Sotamuseo.

Kesällä 1942 suomalaiset SS-vapaaehtoiset osallistuivat peltotöihin, koska niin paikallisväestö kuin miehitysjoukotkin kärsivät pulaa elintarvikkeista. Olli Wikbergin kokoelma.

Neuvostoliiton juutalaiset tuomarit Moshe Kogan ja Wolf Kieper hirtettiin Žitomirin kauppatorilla Ukrainassa 7. elokuuta 1941. Julkisia teloituksia järjestettiin usein paikallisväestön pelottelemiseksi. WC.

SS-Divisioonan Wikingin Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan luona vieraili vuosina 1941–1943 Suomen puolustusvoimien korkeita edustajia. Kenraaliluutnantti Hugo Österman (vas.) tunnettiin saksalaismieliseksi, ja hän oli aktiivisesti tukenut suomalaisvapaaehtoisten värväämistä Waffen-SS:n riveihin. Österman seurasi taistelua Dnipropetrovskin lähellä elokuussa 1941. Jukka Tyrkön kokoelma. Sotamuseo.

Himmler tarkastaa SS-Divisioona Wikingin joukkoja rintamalla syyskuussa 1942. Bundesarchiv.

Heinrich Himmler (vas.) ja SS-Divisioona Wikingin komentaja, SS-Gruppenführer und Generalleutnant (kenraaliluutnantti) Felix Steiner. Steiner kuului NSDAP:hen ja SA:han mutta ei osallistunut aktiivisesti puoluepolitiikkaan. Olli Wikbergin kokoelma.

Suomalaisten SS-miesten haudat Ukrainassa ja Kaukasiassa. SS-Sturmmann (sotamies) Esa Meriö kaatui 24. elokuuta 1941 ja SS-Obersturmführer (luutnantti) Lennart Wallén 9. lokakuuta 1942. Wallén oli kuulunut suomenruotsalaisen kansallissosialistien Samfundet Folkgemenskap -järjestykseen. Hän oli yksi ensimmäisistä suomalaisista upseereista, jotka halusivat liittyä Waffen-SS:n riveihin. Olli Wikbergin kokoelma.

kaivannon reunalla ja heidän ruumiinsa heitettiin sen pohjalle. Kaikkiaan tapettiin 300–350 juutalaista. Eräässä neuvostoliittolaisessa tutkimuksessa kuitenkin arvioidaan, että 5.–7.7.1941 Hrimailivissa ajettiin lampeen ja ammuttiin noin 450 juutalaista, mukana naisia, lapsia ja vanhuksia.⁶⁶⁸ SS-rykmentti Westlandin sotilaita osallistui veritekoihin. Joukkomurha tapahtui mahdollisesti tuhoamisryhmä C:hen kuuluvan tuhoamiskomennuskunta 4b:n ollessa paikalla, mutta tunnetut arkistolähteet eivät anna varmaa kuvaa tapahtumista.⁶⁶⁹

SS-rykmentti Westlandin 2. komppaniaan kuulunut alankomaalaisvapaaehtoinen Ferdinand Frehé kuvasi yksikkönsä saapumista erääseen kylään. Paikkakunnalla asui paljon juutalaisia, joiden vainoaminen oli jo aloitettu. Päiväkirjaansa Frehé kirjasi tapahtumat seuraavasti:

Otimme kiinni muutamia juutalaisia ja pakotimme ne puhdistamaan meidän auton oikein kiiltäväksi. Ensin parturoimme juutalaiset niin, että jätimme toisen puolen parrasta pitkäksi mutta katkaisimme toisen puolen saksilla. Joiltain sytytimme parran palamaan polttoöljyllä. Päästiin oikein vauhtiin. Vetelimme niitä sapelilla ja kepillä oikein helvetisti ja panimme ne hikoilemaan. Sitten luovutimme ne [tuhoamis]komennuskunnalle. Juutalaiset ajettiin eräästä portista lammen rannalle. Sitten konekivääri pani rätätättää ja monet juutalaiset putosivat lampeen. Seuraavana aamuna kävin katsomassa lampea, ja se oli tupaten täynnä kuolleita, puolikuolleita ja vaikertavia. Haju oli niin paha, että oksensin. Minun piti peittää kasvot nenäliinalla ja poistua paikalta. Siellä näin myös venäläisten tankin, jossa oli pari niiden naissotilaita (Flintenweiber) kuolleena.⁶⁷⁰

Yhdysupseeri Ensio Pihkala kulki Hrimailivin kautta 5.7.1941. Hän merkitsi päiväkirjaansa:

Grzymatowissa [Hrymailivissa] oli taas hirveä näytelmä: ukrainalaiset ”vallankumoukselliset”, jotka oli saaneet aseita kiduttivat juutalaisia. Useita satoja oli jo ennen tuloamme murhattu, ajettu lammikkoon ja ammuttu tai ruhjottu sinne. Näin naisia ryssän uniformissa tapettuina. Juutalaiset saivat käsin puhdistaa pihoja, lyötiin ja aina silloin tällöin vietiin joku ammuttavaksi. Eräs saks[alainen] yritti 4 kertaa ampua juutalaista 62-vuotiasta vanhusta osumatta, juoksi luo ja löi sitten kiv[äärin] perällä pään murskaksi.⁶⁷¹

Tällaiset teot herättivät pöyristystä monissa silminnäkijöissä. Pihkala totesi: ”Monet saks. upseerit lausuvat inhoa moista julmuutta kohtaan.” Kun Pihkala oli paluumatkalla Viknon kylään (Okno), muuan ukrainalainen heilautti kättään osoittaakseen jotain ruispelossa. Autosta lähti viisi sotilasta aseet valmiina tarkastamaan kohtaa. Kun he huusivat ”Sto ruki djert!” (Kädet ylös!), pellostä nousi lopulta kolme miestä, joista yhdellä heistä oli kivääri kädessä. ”Ammuimme heti. Lähellä makasi vielä 4:s, jonka ammuttuamme totesimme upseeriksi –.”⁶⁷²

SS-rykmentti Westlandin ja ehkä muidenkin Wiking-divisioonan osastojen on arveltu osallistuneen joukkomurhiin, jotka tehtiin Hrimailivin lähellä sijainneessa Skalatin kylässä 5.–6.7.1941. Kahden päivän kuluessa tapettiin 250–400 paikkakunnalla asunutta juutalaista.⁶⁷³ Näihin tapahtumiin ei kuitenkaan paneuduta tässä esityksessä, sillä kukaan suomalaisista SS-miehistä ei mainitse Skalatin kylää päiväkirjassaan. Se ei silti tarkoita, etteikö kylässä olisi voinut käydä sellaisia yksiköitä, joissa suomalaisia palveli.

Horostkiv 5.7.1941: raakuuksia juutalaisia kohtaan

Horostkivin kaupungissa (puolaksi Chorostków), joka sijaitsee Tainajoen varrella lähellä Husjatinia (Husiatyn), asui noin 5 000 juutalaista. Ensimmäiset saksalaisyksiköt tulivat Horostkiviin 5.7.1941,

jolloin ukrainalaiset asukkaat ottivat vallan kaupungissa. Saksalaishistorioitsija Kai Struven mukaan Horostkivissa häväistiin juutalaisia. Tietävästi heitä ei kuitenkaan siinä yhteydessä surmattu. Parikymmentä juutalaista pakotettiin marssimaan kulkueena, kantaamaan Leninin ja Stalinin kuvilla koristeltuja lippuja sekä laulamaan venäläisiä lauluja. Paikkakunnan juutalaisiin kuuluneen Zipora Kipermanin mukaan käskyn marssiparodiasta antoi ukrainalaismiliisi, joka myös aikoi ampua marssijat.⁶⁷⁴

Horostkivissa asuneen Yitzchak Goldfliesin mukaan tuhoisa väkivalta alkoi 5.7.1941, kun saksalaiset ampuivat 22 juutalaista, joukossa myös naisia ja lapsia. Niin ikään Horostkivissa asunut Abraham Witoff muisteli, että saksalaiset ”ampuivat 200 juutalaista” paikkakunnalla heinäkuun alussa. Muutamaa päivää myöhemmin ”juutalaisia vangittiin kaduilla ja kuljetettiin kuorma-autoilla pois. Heistä ei koskaan sen jälkeen kuultu mitään.” Näistä väkivaltaisuuksista lienee vastannut tuhoamiskomennuskunta 4b.⁶⁷⁵

SS-tykistörykmentti 5:een kuulunut SS-Obersturmführer (luutnantti) Kaj Duncker tuli 4.7.1941 Janivkan kylään, noin 27 kilometrin päähän Ternopilista. Saksalaiset rupesivat jahtaamaan venäläisiä kylän lähistöllä. Seuraavana päivänä Dunckerin yksikkö eteni Horostkiviin, jossa hän kirjoitti päiväkirjaansa: ”Ukrainan väki ryhtyi raakaan väkivaltaan juutalaisia kohtaan (saksalaiset vain katselivat vierestä). Kävin kylällä kävelemässä.”⁶⁷⁶ Säilyneissä asiakirjoissa ei kuitenkaan ole tietoja SS-Divisioonan Wikingin sotilaiden osallistumisesta väkivaltaisuuksiin.⁶⁷⁷

Husjatin 6.7.1941: raakuuksia ja pyrkimys katkaista väkivallan kierre

SS-rykmentti Westland saapui 6.7.1941 Husjatinin pikkukaupunkiin (puolaksi Husiatyn), joka sijaitsee noin 70 kilometriä kaakkoon Ternopilista. Kaupungin osapuilleen 2000 asukkaasta noin 400 oli juutalaisia.

SS-rykmentti Westland asettui aluksi asemiin Husjatinin ulkopuolelle. I pataljoona otti haltuunsa muutamia junia, jotka olivat lastattavina kaupungin rautatieasemalla. III pataljoona eteni näiden junien mukana kaupunkiin, ja II pataljoona muodosti puolustuslinjan 1,5 kilometriä kaupungin keskustan kaakkoispuolelle. Täällä rykmentti joutui ensi kertaa koviin taisteluihin ja kärsi myös tuntuvat tappiot. Seuraavana päivänä rykmentti jatkoi etenemistä kohti Proskurivia⁶⁷⁸ (puolaksi Proskurów tai Płoskirów, nykyisin Hmelnițski). Kärsityt tappiot synnyttivät sotilaissa halun kostaa.

Alankomaalaisten vapaaehtoisten muistelmat

SS-rykmentti Westlandin 2. komppaniaan kuulunut alankomaalainen SS-mies Ferdinand Frehé merkitsi 4.7.1941 päiväkirjaansa:

Kamalaa nähtävää Husjatinin rautatieasemalla. Kranaattien vaurioittamassa talossa makasi alastomia naisia, miehiä ja lapsia sikiin sokin toistensa päällä, kuolleina ja silvottuina – Oli käyty valtava taistelu, että saatiin vallatuksi kuusi junaa ja nujerretuksi ihmiset, jotka yrittivät paeta itään tankinromujen, Punaisen Ristin ja neuvostosotilaiden mukana. Komppaniamme päällikkö Fred (Alfred) Miklos sai luodin suuhunsa ja kuoli miltei heti. Samana iltana jouduimme venäläisten tulitukseen. Ajoimme autokolonassa, kun yksi meikäläisten kuormureista tuli vastakkaisesta suunnasta. Joku kolonnan keskeltä huomasi, että tämän auton ikkunasta sojotti konekiväärin piippu. Samassa sieltä avattiin tuli ja ampuja tikkasi aivan mielettömästi. Berghuis haavoittui käteen, kun taas Jan Rijdsdijk sai tappavan osuman rintaan ja kuoli puoli tuntia myöhemmin. Vastaan tullut auto pysäytettiin ja sen sisältä tuli venäläisiä, kaksi upseeria ja kaksi miehistöön kuuluvaa. Kaikki tapettiin tuota pikaa.⁶⁷⁹

Osasto menetti monta miestä kaatuneina ja haavoittuneina, joten vapaaehtoiset olivat raivoissaan. Kiihkoa tyynnytti hieman venäläisten vankien ampuminen. Frehé totesi, että ”väijyviä venäläisiä ja salakyttyä ei oteta vangeiksi, mikä sopii meille oikein hyvin”. Hän lisäsi vieläkin kovemmin kohdeltavan partisaaneja ja muita vihollisia, jotka eivät käyttäneet venäläistä asepukeua. Päiväkirjaansa Frehé merkitsi: ”Venäläiset sotilaat yrittivät piiloutua ja pukeutuivat sitten siviileiksi välttääkseen vangitsemisen. Alkuaan emme osoittaneet vangeille pahemmin myötätuntoa vaan hankkiuduimme monista eroon – ukrainalaisia lukuun ottamatta.”⁶⁸⁰

Alankomaalainen historioitsija Evertjan van Roekel päättelee, että ”vapaaehtoisista tuli kylmäverisiä murhaajia sitä mukaa kun he kohetasivat kuoleman kauheuden. Askel juutalaisten ja muiden siviilien tappamiseen oli noissa oloissa helppo ottaa.” Van Roekelin mukaan naisia tapettiin häikäilemättä, koska heidän ei nähty millään tavoin eroavan miehistä.⁶⁸¹ SS-vapaaehtoinen Pieter Willems ei halunnut merkitä muistiin kaikkea kokemaansa: ”Minun pitäisi kirjoittaa hieno tarina siitä, miten tapoin juutalaisen, mutta se menisi liian pitkälle. Jos lukija haluaa kuulla tuon tarinan, niin kerron sen suullisesti.”⁶⁸² Muuan alankomaalainen SS-mies puolestaan kuvasi Husjatinin lähistöllä sijainnutta vankileiriä, jossa hän palveli vartijana 12.7.1941: ”Oloja täällä ei voi sanoa kuvailla. Ensimmäisessä ammuimme konekiväärillä pari sarjaa palauttaaksemme järjestyksen leiriin. Nähtävästi venäläiset tajusivat, että uusi vartiosto ei anna syljeksiä silmilleen.”⁶⁸³

Suomalaisten SS-miesten kokemuksia

SS-tykistörykmentti 5:een kuulunut tykistöupseeri Kaj Duncker merkitsi päiväkirjaansa 6.7.1941 kävelleensä päivällä ”Gusjatinissa, joka on juuri vallattu. Katselin, kuinka jalkaväki puhdisti monia vastarintapesäkkeitä. Kovia taisteluja koko päivän, meikäläisille tuntuvia tappioita.” Kaksi päivää myöhemmin hän merkitsi muistiin, että

Husjatin oli ”poltettu ja pommitettu tuusan nuuskaksi. Venäläisiä oli joka talossa, kaatuneita kertyi paljon (ainakin rykmentin verran).” Duncker liitti päiväkirjaansa valokuvia, joista ensimmäinen esitti palavaa Husjatina, toinen Zbrutšjoen (puolaksi Zbrucz) ylittävää siltaa ja kolmas räjäytettyä vihollisen pesäkettä. Neljännessä kuvassa näkyy kaksi murhattua nuorta naista, jotka makaavat sängyllä oman verensä peitossa.⁶⁸⁴

SS-ilmatorjuntapatteristo 5:een kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Koivula täydensi päiväkirjaansa 7.7.1941 seurattuaan taisteluja koko päivän ajan:

Ryssä tekee hurjasti ja epätoivoisesti vastarintaa. Meikäläisiä on kaatunut jo yksi. Gröndahlin nuorempi [Aulis Gröndahl SS-rykmentti Westlandin 3. komppaniasta]. Me ei enää voitu tilanteen vuoksi ampua. Jalkaväellä oli työtä. Kaksi ryssää, karkulaisia, ammuttiin. Ammutusta junasta kävin evakuoimassa itselleni mandoliinin, ja alusvaatteet. Ammutin 8 ryssää. En tuntenut minkäänlaista sääliä.

Seuraavana päivänä Koivula ja saksalainen Rau ampuivat venäläisen upseerin, jonka Nagan-revolverin suomalainen otti haltuunsa.⁶⁸⁵

Wehrmachtin yritykset hillitä väkivaltaa

Eteläisen armeijaryhmän selusta-alueen komentaja, kenraali Karl von Roques antoi 29.7.1941 käskyjä ankarista rangaistuksista, joilla pyrittiin estämään saksalaisjoukkojen osallistuminen siviiliväestön eräiden ryhmien aloittamiin raakuuksiin.⁶⁸⁶ SS-Divisioona Wiking oli alistettu XIV panssariarmeijakunnalle, jota komensi kenraali Gustav von Wietersheim. Hän kertoi 4.7.1941 Ternopilissa Felix Steinerille, että operaatio Barbarossan alueella ei täysin noudatettaisi Saksan asevoimien yleisesikunnan (OKW) käskyä saksalaissotilaiden syytteeseen-

panosta. Siviileihin kohdistuneista rangaistavista teoista ei nostettaisi syytteitä. Steinerin elämäkerran kirjoittaja Karl-Heinz Mathias olettaa Wiking-divisioonan komentajan vastanneen von Wietersheimille, että hän ei halunnut luopua syytetoimista sellaisissa tapauksissa. Mathias perustaa oletuksensa lausuntoon, jonka Steiner esitti Nürnbergin kansanvälisessä sotarikosoikeudenkäynnissä heinäkuussa 1946.⁶⁸⁷

Kotipaikkakunnillaan saksalaisten käsiin joutuneet juutalaiset pakotettiin yleensä ensin kaivamaan omat hautansa ja sitten ammuttiin. Niin ikään neuvostoliittolaisia sotavankeja ammuttiin järjestelmällisesti, kunnes Steiner antoi käskyn teloitusten lopettamisesta.⁶⁸⁸ Muuan ruotsalainen SS-vapaaehtoinen kertoi, että Wehrmachtin tavalliset upseerit eivät hyväksyneet SS:n tapoja kohdella juutalaisia, siviilejä ja sotavankeja ja että tämän vuoksi syntyi konflikteja. Lopulta Wiking-divisioonan komentajalle Felix Steinerille annettiin käsky tehdä vihollisista vankeja eikä ruumiita (Schließlich erhielt der Kommandeur der Division Wiking den Befehl, die Menschen, statt sie zu umbringen, wieder gefangen zu nehmen).⁶⁸⁹ Myös kaksi norjalaista SS-vapaaehtoista kertoi vuonna 1945, että Steineria kehoitettiin heinäkuun alussa 1941 lopettamaan neuvostoliittolaisten sotavankien surmaamiset.⁶⁹⁰

VäkivaltaisuuDET itäisillä alueilla heinäkuusta 1941 tammikuuhun 1943

Loput tässä esityksessä käsiteltävät väkivaltaisuuDET tapahtuivat Saksan miehittämän alueen itäisissä osissa. Ne poikkesivat Lvivin ja Ternopilin alueella sodan alussa koetuista julmuuksista kahdella olennaisella tavalla: miehitetty alue oli paljon laajempi ja tapahtumaaika paljon pidempi. Lvivin ja Ternopilin alueiden raakuudet tapahtuivat yhdentoista päivän aikana (1.–11.7.1941), kun taas idässä väkivaltaisuuDET jatkuivat kahdeksantoista kuukauden ajan (11.7.1941 – tammikuu 1943). VäkivaltaisuuDET eivät liioin noudattaneet samaa kaavaa kuin sodan alussa heinäkuun alkupäivinä 1941. Vaikka koko ajanjaksolla tapahtui raakuuksia, osa SS-Divisioonaa Wikingin miehittä alkoi turhautua niihin.

Saksalaisten hyökkäys synnytti Ukrainassa tilanteen, jossa nationalistit kohdistivat väkivaltaisuuksia juutalaisia kohtaan mutta pyrkivät myös irtautumaan saksalaisten tuella neuvostovallasta. Sitä vastoin myöhemmät sotaliikkeet Kaukasiassa olivat enemmän tavannoimaista sotaa, vaikka saksalaisjoukot ampuivat monesti sotavankeja ja siviilejä myös itäisillä miehitysalueillaan. Yksi väkivaltaisuuksia vähentänyt tekijä oli se, ettei kauempana idässä juuri ollut juutalaista asutusta.

Proskuriv 11.7.1941: puhdistuksia kaduilla

Saksalaisjoukot miehittivät 8.7.1941 Proskurivin (puolaksi Proskurów, Płoskirów), joka sijaitsee noin 340 kilometriä Kiovasta kaakkoon. Kaupungissa oli noin 40 000 asukasta, joista osapuilleen neljännes oli juutalaisia. Julmuuksien sarja alkoi heti saksalaisten saavuttua: juutalaisia ryöstettiin, nöyryytettiin, pahoinpideltiin ja murhattiin. Miehityksen ensimmäisinä päivinä joukko iäkkäitä juutalaismiehiä ammuttiin kaupungin erään kaivon luona. Vähän myöhemmin ryhdyttiin rekisteröimään juutalaisia asukkaita, joille annettiin samalla määräys käyttää keltaista tähteä selkään ja rintaan kiinnitettynä. Juutalaiset pakotettiin myös luovuttamaan arvoesineensä saksalaisille. Rangaistukseksi väitetyistä sabotaasiteoista eräät Wehrmachtin yksiköt ottivat kiinni ”kaikki siviilit”. Osa vangituista tapettiin, mutta määrää ei tiedetä.⁶⁹¹

Väkivaltaisuuksista vastanneet yksiköt kuuluivat tuhoamisryhmä C:hen sekä ukrainalaisnationalistien perustamaan Länsi-Ukrainan ja Bukovinan pataljoonaan, jota johti Peter Voinovski. Proskurovin alueella arvioidaan tapetun kaikkiaan noin 12 000 juutalaista, joista suurin osa menehtyi loppusyksyn 1941 ja seuraavan vuoden aikana.⁶⁹² Heinäkuussa 1941 Proskurovin alueella surmattiin 1 800 juutalaista.⁶⁹³

Proskurovin kautta kulki monta suomalaista heinäkuun alkupuolella 1941, sillä SS-rykmentti Nordlandin 10. komppania saapui kaupunkiin 8.7. ja SS-rykmentti Westlandin 2. komppania neljä päivää myöhemmin. Yhdysupseeri Ensio Pihkala sai Proskurovin kaupungissa tietää raakalaisteosta, johon saksalaisotilaat olivat syyllistyneet päivää aikaisemmin: ”Eilen illalla oli kolme saks. sotilasta tunkeutunut taloon, murhannut äidin ja pienen lapsen sekä tehneet väkivaltaa nuorelle neitoselle. Tutkimus pantiin heti toimeen, jos tavataan ammutaan heti syylliset.”⁶⁹⁴

SS-rykmentti Westlandin 9. komppaniaan kuulunut suomalaisvaapahtoinen Reino Suonio katseli 11.7.1941, miten siviilit ”ryöstivät

kaupunkia, kaikki oli aivan sikamaisessa kunnossa ei mitään järjestyttä, kaupungissa oli hyvin vähän siviiliä suurin osa oli lähtenyt pois, ryöstöhommassa olivat sotilaat mukana”.⁶⁹⁵

Samaan komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Uusi-Jaakkola kuvasi saalistusta päiväkirjassaan 11.7.1941: ”Evakuoitiin juutalaisten tyhjiksi jättämiä huoneistoja. En kuitenkaan ottanut muuta kuin eräästä sotakoulusta lipun ja pienen viirin jotka aijon kuljettaa muistoina Suomeen.”⁶⁹⁶ Uusi-Jaakkola ei nimennyt paikkakuntaa, mutta Proskurovin tapahtumat ja ajankohta vastaavat hänen kuvaustaan. SS-rykmentti Westlandin 11. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Martti Välimäki kertoi kuuluneensa sotilasjoukkoon, joka 11.7.1941 ”Brusgururu”-nimisessä kaupungissa (Proskurovissa) määräsi mutaan tahriutuneiden asepukejensa puhdistamisen paikkakunnalle jääneiden juutalaisten työksi ja vielä anasti itselleen näiden ”hyviä vaatteita”.⁶⁹⁷ 5. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Jaakko Lakeala saapui Proskuroviin 12.7.1941 varhain iltapäivällä: ”Aika kamaa taloissa sisällä kun kävin katsomassa. Kovin koristeellisia rakennuksia täällä. Evakuoimme vähän pikku tavaroita. Kavereista yksi otti yhden äijän veivin. Klo puoli 5 lähdimme kaupunkista omaa kolonnaa kohden.”⁶⁹⁸

Bila Tšerkva heinäkuun 1941 puolivälissä: juutalaisia ammuttiin

Bila Tšerkvan kaupunki (venäjäksi Belaja Tšerkov, puolaksi Biała Cerkiew, jiddiškiksi Shvarts-Timeh, saksaksi Bila Zerkwa) sijaitsee noin 80 kilometriä Kiovasta lounaaseen. Kaupungissa arvioidaan vuonna 1941 olleen 20 000–30 000 asukasta, joiden joukossa juutalaiset olivat vähemmistönä.⁶⁹⁹ Saksalaisjoukot miehittivät Bila Tšerkvan 16.7.1941. Tuhoamiskomennuskunta 4a tappoi 19.–20.7.1941 noin 700 juutalaista. Samoihin aikoihin 295. jalkaväkirykmentin sotilaat ilmoittivat neljälle Wehrmachtin sotilaspastorille, että noin 90

äskettäin orvoksi jäänyttä juutalaislasta oli jätetty erääseen kirkkoon. Kirkon ovelle vartioon asetettu SS-aliupseeri oli sitä ennen käännytännyt pois kaikki sotilaat, jotka yrittivät puuttua asiaan.⁷⁰⁰ Rykmentin esikunnassa palvellut everstiluutnantti Helmuth Groscurth määräsi tällöin lykkäämään lasten suunnitellun joukkomurhan toimeenpanoa.⁷⁰¹ Saksan 6. armeijan komentaja, kenraali Walther von Reichenau teki kuitenkin tyhjiksi yritykset lasten pelastamisesta ja antoi 22.8.1941 luvan teloitusten aloittamiseen.⁷⁰² Lapset ammuttiin samana päivänä. Tuhoamiskomennuskunta 4a toteutti syyskuun lopulla Babyn Jarin joukkomurhan, jossa tapettiin yli 60 000 juutalaista, romania ja siviiliä.

Pian Bila Tšerkvan miehittämisen jälkeen tiedusteluosasto 5:n 3. komppanian päällikkö, SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Friedrich (Fritz) Herzig ja komppanian moottorikalustoaliupseeri (Schirrmeister) näkivät joukon juutalaisia, jotka oli pakotettu ahtaautumaan erääseen kaivantoon. Herzig ja aliupseeri osallistuivat näiden juutalaisten teloitamiseen ampumalla konepistooleilla ja heittämällä käsikranaatteja. Niin ikään 3. komppaniaan kuullut suomalainen SS-mies Ahti Pokela komennettiin vartioon kaivannon äärelle. Tapahtumaa seurasi läheltä myös SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Yrjö Kaila, joka muisteli teloitusta vuonna 1994: ”Uskomatonta mutta totta. Monet suomalaiset tuskin halusivat uskoa tätä, tuskin vieläkään. Mitä minä olisin voinut tai pitänyt tehdä? – Tilaisuuteen oli joutunut vartiomieheksi Ahti Pokela – jota verilöyly oli paljon järkyttänyt.”⁷⁰³

Dnipropetrovskin sillanpääasema elokuussa 1941: siviilejä ammuttiin

Kun Dnipropetrovsk (nykyisin Dnipro, venäjäksi Dnepropetrovsk) oli vallattu ja Dneprin yli vievät sillat tuhottu, SS-tiedusteluosasto 5 oli sillanpääasemissa joen itäisellä rannalla. Jotkut kylien asukkaat olivat jääneet kotiseudulleen. Viidestä kymmeneen epäonnista mies-

tä löydettiin eräästä kellarista. 3. komppanian itävaltalaisyntyinen päällikkö, SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Friedrich (Fritz) Herzig osoitti sadistista asennetta siviiliväestöä kohtaan.⁷⁰⁴ Herzig väitti näiden kyläläisten tulittaneen SS-miehiä selkäpuolelta. SS-tiedusteluosasto 5:n 3. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Yrjö Kaila muisteli sittemmin, että

Herzig epäili näiden [kyläläisten] ampuneen meitä takaapäin, ehkä luullen luotiosumien paukkeen olleen lähtölaukauksia. Hän käski erään miehen ampua nämä onnettomat, kuten myös tapahdettiin. Olimme saaneet vankeja tai vangin. Herzig – kohteliaaseen tapansa – pyysi minua menemään yhden vangin kanssa etulinjan eteen maissipeltoon ja käskemään vangin huutamaan viholliselle, että antautuisivat ja tulisivat meidän puolellemme. Vankiraukka todella yritti tätä tehdä, mutta pian häneen osui takaapäin ammuttu luoti. En tiedä kuka sen siinä pimeässä ampui, yhtä hyvin se olisi voinut osua minuun. Väärinkäsitystäkö?⁷⁰⁵

Žitomir heinäkuun 1941 puolivälissä: kaupunki sai kuoliniskun

Žitomirin kaupunki (puolaksi Żytomierz, saksaksi Schytomyr) sijaitsee noin 80 kilometriä Kiovasta länteen. Syksyllä 1939 kaupungissa oli osapuilleen 95 000 asukasta, joista noin 35 000 oli ukrainalaisia, noin 30 000 juutalaisia, noin 13 000 puolalaisia ja noin 4 000 ulkosaksalaisia. Kun Wehrmachtin joukot miehittivät Žitomirin 9.7.1941, kaupungissa oli jäljellä noin 40 000 asukasta, heistä ehkä neljännes juutalaisia.⁷⁰⁶ Pian sen jälkeen kun saksalaiset panssarijoukot ja jalkaväki olivat murtaneet vihollisen linjat ja tunkeutuneet Žitomiiriin, kaupunkiin saapui SS-tuhoamiskomennuskunta 4b, joka teloitti summittaisesti 187 ”neuvostovenäläistä ja juutalaista”.⁷⁰⁷

SS-rykmentti Westland tuli Žitomiriin 15.7.1941 kello 10 ja jatkoi etenemistään.⁷⁰⁸ Kaupungissa oleskeli myös ainakin kolme SS-rykmentti Nordlandin yksikköä: 1. ja 2. komppania 14.7–22.7.1941 sekä 12. komppania, joka saapui Ukrainan Radomižlista (puolaksi Radomyśl) 17.7.1941. SS-Divisioona Wiking vangitsi epäillyt.⁷⁰⁹

Tuhoamiskomennuskunta 4b

Tuhoamisryhmä C oli pitkään sijoitettuna Žitomiriin ja toimi kaupungissa sekä sen ympäristössä. Tämä tiesi kuolemaa joukolle komissaareja ja 31:lle aktiivisiksi kommunisteiksi tunnetulle juutalaiselle. Rudnija-Gorodižen ja Trojanivin kylissä noin 20 kilometriä Žitomirin lounaispuolella hirtettiin 26 komissaaria, joiden kuolemaa 400 juutalaista pakotettiin katselemaan. Noin 50 kilometriä Žitomirin koillispuolella sijaitsevassa Radomižlissa tapettiin 113 juutalaista. Tuhoamiskomennuskunta 4b saapui Žitomiriin 18.–19.7.1941. Siihen mennessä kaupunki oli jo pahoin tuhopolttojen vaurioittama, ja asukasmäärä oli supistunut 95 000:sta 40 000:een. Jäljelle jääneistä tiettävästi noin 5 000 oli juutalaisia. Paikallisväestö koostui kesällä 1941 enimmältään ikäihmisistä sekä naispuolisista maataloustyöntekijöistä ja heidän lapsistaan. Žitomirin tuhannet juutalaiset surmattiin kaupungin ympäristössä kesän 1941 kuluessa. SS-Divisioona Wiking toimi samoilla lohkoilla kuin tuhoamisryhmä C ja tuhoamiskomennuskunta 4b.⁷¹⁰ Wehrmacht osallistui murhiin useilla paikkakunnilla.⁷¹¹

Tuhoamiskomennuskunta 4b ilmoitti 29.7.1941 Berliiniin, että ”Žitomirissa ammuttiin noin 400 juutalaista, kommunistia tai NKVD:n tukijaa”. Osasto ilmoitti suorittaneensa kaikkiaan 2 531 teloitusta.⁷¹² Saksalaisten hallintoviranomaisten, poliisivoimien ja SS:n arvioidaan tappaneen kesän 1941 ensimmäisessä murhaamisallossa noin 70 000 juutalaista alueella, johon kuuluivat Žitomitrin lisäksi Vinnitšja ja Berditšiv.⁷¹³

Tuhoamiskomennuskunta 4b hirtti 7.8.1941 julkisesti Žitomirin kauppatorilla kaksi neuvostoliittolaista tuomaria, Moshe Koganin ja Wolf Kieperin, jotka molemmat olivat juutalaisia. Julkiset hirttäjäiset järjestettiin poliittisista syistä. Tuomarit pidätettiin Tšernjahivissa (saksaksi Tschernjachiw) 6.8.1941. Pian sen jälkeen heidän tulevasta teloituksestaan kuulutettiin Žitomirin kaduilla saksaksi ja ukrainaksi kovaäänisistä, jotka oli toimittanut Saksan 6. armeijan propaganda-komppania. Teloitusta seurasi tuhansia katsojia, joiden joukossa oli sadoittain saksalaisia sotilaita. Tuhoamiskomennuskunta 4a pakotti hirttäjäisten katsojiksi 402 juutalaismiestä, jotka kaikki ammuttiin myöhemmin.⁷¹⁴ Tietävästi SS-Divisioona Wikingillä ei ollut tekemistä tuomarien hirttämisen kanssa, vaikka divisioonan sotilaita oli kaupungissa.

Krementsjuk 12.8.1941: neuvostoluutnantti teloitettiin

SS-rykmentti Nordland kulki elokuun 1941 puolivälissä Dnipropetrovskin länsipuolella sijaitsevan ”Krementsugin” (ilmeisesti Krementsjuk, puolaksi Krzemieńczuk, venäjäksi Krementsjug) kautta. Rykmentin 2. komppaniaan kuulunut suomalainen SS-mies Keijo Kääriäinen täydensi paikkakunnalla päiväkirjaansa 12.8.1941:

Vartioin tänään erästä ryssän luutnanttia, joka oli tavattu siviilipuvussa, ja tuomittu kuolemaan. Luulin jo että joudun myös ampumaan hänet. Onneksi ei [niin] käynyt, vaan saksamannit suorittivat pyövelin osan. Minulla ei ole erikoisempia haluja ampua aseetonta miestä.⁷¹⁵

Kyseisessä tapauksessa toimittiin kuitenkin hyväksytyjen sodankäynnin sääntöjen mukaan, sillä toimiminen siviiliasussa oikeutti kuolemanrangaistukseen. Säännöksen tavoitteena oli tehdä selvä ero siviilien ja sotilaiden välillä ja siten turvata aseettomia siviilejä.

Dniprodzeržinsk 22.8.1941: pidätetty venäläinen ammuttiin

SS-rykmentti Nordland tunkeutui elokuun 1941 lopussa Dniprodzeržinskin kaupunkiin (nykyisin Kamjanske), joka sijaitsee noin 30 kilometriä Dnipropetrovskin (Dnipro) länsipuolella. Kaupungissa oli vuonna 1939 noin 160 000 asukasta, joista noin 4 900 oli juutalaisia. Useimmat juutalaiset pakenivat ennen saksalaisten saapumista 22.8.1941.⁷¹⁶

Kaupungin saksalaismiehityksen ensimmäisenä päivänä SS-rykmentti Nordlandin 2. komppaniaan kuulunut suomalaisvapaaehtoinen Keijo Kääriäinen kirjoitti päiväkirjaansa:

Joukkueemme nykyinen johtaja ammutti tänään 2 siviilipuvussa olevaa miestä, sillä perusteella, että toisella oli venäläiset sotilassaappaat ja toisella venäläinen sotilaspaita. Katselin näytelmää 20–30 metrin päässä. Kaiken kaikkiaan kesti 10 minuuttia ennen kuin henki oli ”iivanoista” pois. Teurastus tapahtui lyömällä lapiolla päähän – – Kurjaa katseltavaa – –.

Vielä samana iltana Kääriäinen katseli, miten kaksi venäläistä tapettiin lapiolla ja konepistoolilla. Surmatyö kesti 10–15 minuuttia.⁷¹⁷

Suomalainen vapaaehtoispataljoona saapui rintamalle vuoden 1942 alussa. Kaikki edellä käsitellyt tapaukset liittyvät niihin ”taisteluvalmiisiin” suomalaisvapaaehtoisiin, jotka palvelivat SS-Divisioona Wikingin riveissä jo kesällä 1941, itään suuntautuneen suurhyökkäyksen alusta alkaen. Donsken (Donskoin) lähellä sijainneen kylän välikohtauksesta lähtien tässä esityksessä mainitut julmuudet liittyvät niin sanottuihin pataljoonan miehiin. He olivat liittyneet divisioonaan vasta kesän 1941 hyökkäysvaiheen jälkeen. Suomalainen Waffen SS-pataljoona muodostettiin Wienissä 15.6.1941. Koulutusvaiheen jälkeen sotilaat vannoivat sotilasvalan Adolf Hitlerille 16.10.1941. Pataljoona lähetettiin rintamalle joulukuussa 1941 ja liitettiin SS-Divisioona Wikingiin. Suomalaiset keskitettiin sen jälkeen samaan pataljoonaan.

Kylä Donsken lähellä 18.1.1942: pakko ampua iivanoita

Suomalainen vapaaehtoispataljoona eteni tammikuussa 1942 Donsken (Donskoi, Donskoj, Donskoje) kaupunkiin, joka sijaitsee noin 250 kilometriä Dnipropetrovskista (Dnipro) itään. Pataljoonan 1. komppaniaan kuulunut SS-mies Taisto Kuuri merkitsi 18.1.1942 päiväkirjaansa:

Saimme Donskoista pari päivää sitten kiireellisen määräyksen mennä 7 km vasemmalle erääseen kylään missä ryssät olivat jo pesiytyneet kylän reunassa oleviin taloihin – – puhdistimme kylän Iivanoista, sekä ajoimme samalla ne muutaman km:n päähän kovaan pakkaseen sekä myrskyyn arolle saimme samalla vankeja mutta kun vielä samana iltana jätimme sen kylän täytyi Iivanat ampua kun emme voineet ottaa heitä mukaamme.⁷¹⁸

Kabardinskaja 26.9.1942: kaikki loikkarit ammuttiin ja kaksi venäläistä hirtettiin

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 1. komppaniaan kuulunut Iivari Kempainen täydensi 26.9.1942 päiväkirjaansa Kabardinskajassa (Karabinskaja), joka sijaitsi Maikopin länsipuolella Kaukasiassa:

Yliloikkareita tuli usein, pari komeaa likkaakin. Sitten tuli käsky että kaikki yliloik[karit] ammutaan ja niin tehtiinkin koska kylässä siviilit olivat käyneet ammuskelemaan ja tekemään sapotaa-seja. Ensimmäisen patalj[oonan] alueella tuli 100 siviiliä varustettuna pist. ja käsikranuilla. Kaksi ryssää hirtettiin ja jätettiin roikkumaan varoitukseksi kyläläisille.⁷¹⁹

Toldzgun uudenvuodenaattona 1942: suomalaiset pioneerit teloittavat ”siviilivakoojia” ja sotavankeja

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 3. komppanian pioneerijoukkueeseen kuulunut SS-vapaaehtoinen Paavo Merelä joutui Suomen valtiollisen poliisin (Valpo) kuulusteluun vuonna 1947. Hän kertoi kuulustelussa, että suomalainen SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Karl-Erik Ladau oli joulukuussa 1942 antanut käskyn seitsemän Toldzgunin (Merelällä Tolskum) kylän asukkaan ja rintaman yli loikkanneiden viiden neuvostosotilaan ampumisesta. Käskyn pani täytäntöön suomalainen pioneerijoukkue, johon Mereläkin oli kuulunut. Merelän mukaan Ladau toimi komendanttina Toldzgunin kylässä, joka sijaitee Naltšikin ja Vladikavkazin puolivälissä, nykyisen Pohjois-Ossetian alueella.⁷²⁰

Tapahtumista Toldzgunissa kertoo myös toinen pioneerijoukkueeseen kuulunut suomalainen SS-vapaaehtoinen Jaakko Hintikka päiväkirjassaan. Hän kirjoitti päiväkirjaansa 21.–22.12.1942 Toldzgunin kylän tuhoutuneen taisteluissa, sillä ”sota on särkenyt talot ja ajanut ihmiset metsiin, jossa he piileksivät kunnes taas uskaltavat kotinsa liepeille”. Eräänä iltana suomalaiset olivat ottaneet sotavangin aivan asemiansa edestä. ”Kyllä oli kurja otus. Oikeinpa itki, kun sai niin hyvän kohtelun”, merkitsi Hintikka päiväkirjaansa.⁷²¹

Uudenvuodenaattona 31.12.1942 Hintikka täydensi aiemmin samaa päivänä tekemiään päiväkirjamerkintöjä:

Eipä se vanha vuosi niin päättynyt kun jo luulin. Siinä tuli pieniä muutoksia aivan viime tunneilla. Oli se raaka vuoden loppu, sen kyllä muistaa ilman kirjoittamatta. Saatiin viisi siviilivakoojaa selville ja ne sai loppunsa. Auringonlaskun aikaan ne vietiin mäelle ja ammuttiin. Pari muuta vankia oli läsnä. Oli raakaa touhua kun ne vielä armoa pyysivät mutta ei konepistooli sitä tuntenut. Nuorin oli 17-vuotias ja seuraava 20-vuotias, muut oli partasuuta ukkoja. Viimeisenä ammuttiin nuorin, se peitti ensin toiset ja sitten pääsi itse. Oli se kovahermainen poika, teki vielä kunniaa ennen kuolemaa.⁷²²

Hintikan antamat tiedot vahvistavat Merelän kuvaaman siviilien ja sotavankien teloituksen Toldzgunissa ja kertovat surmaamisten tapahtuneen uudenvuodenpäivänä 31.12.1942. Pekka Ruusukallion kirjoittamasta Karl-Erik Ladaun elämäkerrasta (2007) tiedot Toldzgunin tapahtumista puuttuvat kokonaan. Ruusukallion tekemässä haastattelussa Ladau kertoi kyllä toimineensa Suomalaisen täydennyskomppanian päällikkönä Tšikolan ja Digoran alueella joulukuussa 1942 mutta jätti Toldzgunin mainitsematta⁷²³ Ladaun suomalaisessa kantanortissa kymmenen kilometrin päässä Tšikolasta sijaitseva Toldzgun kuitenkin mainitaan hänen taistelupaikkanaan.⁷²⁴

Vuodenvaihteessa 1942–1943 Tšikolan–Toldzgunin–Digoran alueella käytyjen taisteluiden olisi luullut jäävän erityisesti Suomalaisen SS-vapaaehtoispataljoonan komentajan sijaisena toimineen Ladaun mieleen, sillä ne olivat natsi-Saksan itään suuntautuneen hyökkäyksen kulminaatiopiste. Pohjois-Ossetiassa puna-armeija onnistui saavuttamaan ratkaisevan voiton, joka käynnisti saksalaisten joukkojen – ja niiden mukana myös Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan vetäytymisen. Pääosa SS-Divisioona Wikingistä oli jo vuoden lopulla lähetetty auttamaan Stalingradissa taistelevia sotamarsalkka Pauluksen joukkoja, jotka olivat joutumassa suurmottiin. Suomalaiset oli jätetty viivyttämään neuvostojoukkojen hyökkäystä ja turvaamaan SS-Divisioona Wikingin pääjoukkojen turvallinen irtautuminen. Teloituksia ei mainita Parvilahden, Tyrkön ja Jokipiin teoksissa. Swanström nosti asian esille Merelän kuulustelun pohjalta.⁷²⁵

Kansallisarkiston tilauksesta Pohjois-Ossetian valtiollisen yliopiston (Vladikavkaz) historiatieteiden tiedekunnan varadekaani I. V. Bojevajan johtama haastatteluryhmä toteutti 2.10.2019 selvityksen Toldzgunin kylän tapahtumista joulukuun lopulla ja uudenvuodenaattona 1942. Toimeksiannon tiedekunnalle antoi valtionyliopiston ulkosuhteiden ja kehityksen vararehtori Alan Audat. Selvitys perustui Hadziret Sandirovitš Hamitsajevin (s. 1924) haastatteluun ja arkistotutkimuksiin. Ennen selvitystä toimittaja L. S. Dsoblajeva oli kirjoittanut asiasta Irafan alueen päälehdessä *Irafissa*. Kirjoituksessa oli pyy-

detty miehitysajan muistavia ottamaan yhteyttä yliopiston selvitysryhmään. Hadziret Sandirovitš Hamitsajevin isä, veli ja setä kuuluivat ammuttujen joukkoon. Hän itse oli Irafin ja Digoran piirin sotakomissaarin antaman todistuksen mukaan ollut sotapalveluksessa eikä ollut tapauksen silminnäkijä. Hän kertoi, että Toldzgunin paikalliset poliisit pidättivät Hamitsajevit ja kaksi muuta kyläläistä ja luovuttivat heidät saksalaisille (so. saksalaisissa univormuissa olleille suomalaisille).^{726a}

Ennen lähtöään kylästä Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 3. komppanian pioneerijoukkue määrättiin 31.12.1942 myöhään illalla teloittamaan konepistooleilla viisi kyläläistä, joita Hintikka luonnehti päiväkirjassaan ”siviilivakoojiksi”. Teloitetut olivat Irafin piirin arkistohallinnon kuolleiden luettelosta 13.11.2019 saatujen kuolintodistusten ja Toldzgunin kyläneuvoston puheenjohtajan H. F. Tagajevin vuonna 1989 suunniteltua patsashanketta varten laaditun luettelon mukaan seuraavat:

1. Dumbul Ivanovitš Gabejev (s. 1916). Kommunistisen puolueen jäsen ja puoluejärjestön sihteeri Toldza-kolhoosissa.
2. Gubu Buznevitš Hortijev (s. 1902). Kommunistisen puolueen jäsen, kolhoosilainen, Polevodstvon Prikaatin prikaatilainen.
3. Danil Orazmagovitš Hamitsajev (s. 1890). Kommunisti, paikallisen kolhoosin aktiivinen rakentaja.
4. Sandir Orazmagovitš Hamitsajev (s. 1888). Osallistui aktiivisesti sisällissotaan neuvostovallan rakennusvaiheessa.
5. Vladimir (Plan) Sandirovitš Hamitsajev (s. 1926). Komsomolin jäsen Toldzan-kolhoosissa.

Luettelossa mainitaan myös, että kyläläisten lisäksi saksalais-fasistiset joukot ampuivat kaksi nimeltä tuntematonta puna-armeijalaista. Haastattelutiedon mukaan heidän sukunimensä olisivat olleet Durnov ja Mališenko. Kuolleiden luettelon tiedot täsmäävät Jaakko Hintikan tietojen kanssa. Vladimir (Plan) Hamitsajev oli hänen mainitsemansa 17-vuotias poika, Sandir Hamitsajev oli nähtävästi hänen isänsä ja Danil Hamitsajev hänen setänsä.^{726b}

Merelä puhui Valpon kuulustelussa seitsemästä kyläläisestä ja lisäksi viidestä loikkarista. Luultavasti kyse on kuitenkin samasta tapahtumasta, ellei seitsemän Toldzgunissa ammutun henkilön lisäksi kylässä ammuttu viisi sotavankia. Hintikan kertomus on luotettavin lähde, sillä hän on laatinut kuvauksen teloituksesta päiväkirjaansa heti tapahtuman jälkeen. Merelä kertoi tapahtumasta vasta lähes viisi vuotta sen jälkeen ja hän oli kuulustelun aikana vailla kansalaisluottamusta. Hän oli monen muun veteraanin tavoin sodan aikana ollut viinaan menevä ja sodan jälkeen traumatisoitunut ja alkoholi-soitunut. Helsingin raastuvanoikeus tuomitsi hänet 12.6.1945 neljän kuukauden vankeusrangaistukseen törkeästä ryöstöstä, koska hän oli Helsingin Säätytalon puistikossa juovuspäissään varastanut niin ikään juovuksissa olleelta mieheltä viinapullon ja 588 markkaa. Vuonna 1944 palveluksessa ollessaan Merelä oli saanut kahdesti arestirangaistuksen juopumuksesta.^{726c}

Kapteeni Karl-Erik Ladaun osuudesta kertoo vain Merelä. Koska suomalaispataljoona valmisteli vetäytymistä jo seuraavana päivänä, ei oikeudenkäyntiä todennäköisesti järjestetty. Sen vuoksi ei voida arvioida myöskään sitä, millaiseen toimintaan ammutut kyläläiset ja sotavangit mahdollisesti olivat hyökkääjiä vastaan syylistyneet. Huomiota herättää erityisesti se, että aikaisempi suomalainen tutkimus ja muistelmakirjallisuus ovat vaienneet Toldzgunissa suoritetusta teloituksesta, vaikka sen voi olettaa olleen laajasti tunnettu suomalaisten SS-vapaaehtoisten keskuudessa, kuuluihan Tšikolan, Toldzgunin ja Digoran alue pataljoonan vastuulle.

Suomalaispataljoonan komentajilla oli joka tapauksessa asemaansa perustuva vastuu uudenvuodenaaton 1942 teloituskäskyn antamisesta ja sen toteuttamisesta. Ilman Hintikan alkuperäistä päiväkirjaa ja Valpon suorittamaa Merelän kuulustelua tapaus tuskin olisi tullut jälkipolvien tietoon. Puutteelliseen kuvaan suomalaisten osallisuudesta tämän tapaisiin tapahtumiin vaikuttaa se, että suomalaisesta tutkimuksesta ovat toistaiseksi puuttuneet lähes tyystin paikan päällä tehdyt selvitykset ja sodan uhrien kuuleminen. Kansain-

välisesti vastaavaa tutkimusta tehdään paljonkin. Vähälle huomiolle ovat jääneet myös Neuvostoliiton sodan jälkeen tekemät selvitykset SS-joukkojen sotarikoksista. Venäjän, Ukrainan ja entisten sosialististen maiden arkistoissa olevat aineistot tulevat sen vuoksi epäilemättä vielä muuttamaan suomalaisen tutkimuksen kuvaa suomalaisten SS-miesten toiminnasta osana kansallissosialistisen Saksan operaatio Barbarossaa ja siihen liittynyttä pyrkimystä luoda etnisesti puhdistettu Uusi Eurooppa. Kansallisarkiston ja Pohjois-Ossetian yliopiston tekemä selvitys osoitti, että paikallistutkimus auttaa merkittäväällä tavalla avaamaan ja syventämään kokonaiskuvaa tapahtumista ja vastuista.

Metšetinskaja tammikuusta maaliskuuhun 1943: sotavankeja ammuttiin

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 12. komppaniaan kuulunut SS-mies Jaakko Hintikka kuvasi 25. tammikuuta 1943 päiväkirjassaan osastonsa oleskelua Metšetinskajassa, joka sijaitsee Salskin alueella noin 200 kilometriä Donin Rostovin kaakkoispuolella. Hintikka kuvasi tapahtumat seuraavasti:

Tämä kylä tuntuu melko rauhalliselta, vain etäinen tykkien jyminä kuuluu. Nyt on oltu muutama päivä rauhassa, vain partiassa on käyty autolla. Nyt jo ryssä aikoo hyökätä oikein lujasti. 7000 miestä ja panssaria. On hyvä, että meillä on ilmavoimia. Stukat hajoitti ryssän yritykset. Vankia tuli paljon – – En tiedä onko vankit ammuttu, niin ne on tähän asti tehty.^{726d}

Maaliskuun 1943 alussa Hintikka kirjoitti: ”Nyt me laitettiin miinakenttä eteen. Heti seuraavana yönä törmäsi ryssän partio siihen. Yksi jäi vaikeasti haavoittuneena, se ammuttiin.”^{726e}

Suomalaisten suhtautuminen juutalaisiin ja julmuuksien tuomitseminen

Suomalaisten SS-vapaaehtoisten suhtautuminen antisemitismiin

Suomalaisten SS-miesten antamissa lausunnoissa ja tuottamissa asiakirjoissa on useita esimerkkejä juutalaisvastaisista asenteista. Ensimmäiset näytteet saatiin jo rekrytoinnin aikana huhti- ja toukokuussa 1941. Hakemuslomakkeeseen sisältyi kysymys poliittisesta kannasta. Hakijoista Jouko Itälä ja Heikki Mansala ilmoittivat aatteekseen antisemitismiin.⁷²⁷ Sittenmin Itälä yleni SS-Hauptsturmführeriksi (kapteeniksi) ja Mansala SS-Obersturmführeriksi (luutnantiksi). SS-värväyksen peiteorganisaationa käytetyn Insinööritoimisto Rataksen toimiston entinen siivooja Signe Saarela kertoi vuonna 1945 Valpolle keskustelusta, jonka hän oli käynyt Rataksen omistajan Harry Backbergin vaimon kanssa:

Ja tämä insinöörskä jutteli minulle että kaikkien pitäisi mennä Saksaan sotakouluun, sillä muuta mahdollisuutta meillä ei ole, ”ryssä” tulee kumminkin ja vie meiltä kaikki ja tappaa mutta Hitlerin avulla me voimme pelastautua ja sitten hän vielä tuumasi, että kaikki Englantilaiset ovat hulluja ja juutalaisia että heidät pitäisi myöskin tappa.

Vaikka Valpon kuulustelussa mainitussa tapauksessa käytiin vain löyhää jutustelua, insinöörinrouvan sanavalinnat saattavat hyvinkin hei-

jastella rekrytointitoimistossa vallinnutta henkeä. Ei liene kovin todennäköistä, että hän olisi henkilökohtaisesti ajatellut asioista kovin eri tavoin kuin muut. Keskustelussa Backbergin puolison tavoitteena oli selittää toimiston tapahtumia seuraamaan joutuneelle siivoojalle sitä, miksi yrityksen varsinaisesta liiketoiminnasta poikkeava värvästyö oli tärkeää ja hyväksyttävää.⁷²⁸

SS-mies Vilho Kellokumpu totesi, etteivät suomalaisvapaaehtoiset olleet Saksaan saapuessaan kovin syvällisesti perillä saksalaisten asennoitumisesta juutalaisia kohtaan. Suomalaisille kerrottiin kuitenkin pian, että heidän tuli karttaa juutalaisia. Berliinissä ja monilla muillakin paikkakunnilla Kellokumpu näki kylttejä, joissa evättiin pääsy juutalaisilta (Nicht für Juden).⁷²⁹ SS-mies Markus Käenmäki puolestaan kertoi kokemuksistaan Puolassa alkukesällä 1941; Tultuaan Veikselin rannalle suomalaiset SS-vapaaehtoiset menivät uimaan ja kohtasivat viisi samoissa aikeissa ollutta nuorta juutalaismiestä. Juutalaisnuorukaiset kävelivät ripeästi, ottivat lakit päästä ja kumarsivat. Suomalaiset olettivat ensin, että pojat pelleilivät. Vähän myöhemmin he kuitenkin ymmärsivät, että juutalaisten oli pakko kumarrella. Käenmäki kertoo heille selitetyn, että ”SS-mies ei saanut olla missään tekemisissä juutalaisten kanssa, ei edes keskustella”.⁷³⁰

SS-Divisioona Wiking saapui 20.6.1941 Lublinin alueelle, jossa suomalaiset SS-miehet joutuivat ensi kerran kosketuksiin paikallisten juutalaisten kanssa. Yhden suomalaisen SS-miehen on sittemmin sanottu kertoneen osallistumisestaan juutalaisten vainoamiseen Lublinin ghetossa. Suomalaisen nimeä ei kuitenkaan ole kerrottu, joten tiedon oikeellisuutta ei ole voitu luotettavasti varmistaa.⁷³¹

SS-rykmentti Westlandin 6. komppaniaan kuulunut SS-Untersturmführer (vänrikki) Ahti Paikkala kirjoitti huomionaan Puolan Radomista 20.6.1941, että monet juutalaislapset oli puettu pelkkiin ryysyihin. He kerjäsivät äänekkäästi leipää. Juutalaisten piti kantaa Daavidin tähteä niin rinnassa kuin selässäkin, eivätkä he saaneet kävellä jalkakäytävällä. Suomalaisia SS-miehiä kaikesta huolimatta nolotti, kun heidän nuoret saksalaiset aseveljensä pakottivat juuta-

laiset ottamaan lakin päästä ohittaessaan sotilasrivistön. Katujen varret olivat tulvillaan ryysyisiä lapsia ja aikuisia, jotka kaikki huusivat: ”Leipää! Leipää! Leipää!” (Brot! Brot! Brot!). Izbican taajamassa Paikkala näki 29. kesäkuuta 1941 juutalaisia, joista hän mielestään ”sai oikean käsityksen ’evige Jude’sta. Jo oli pahaista porukkaa.” Seuraavana päivänä saman rykmentin 11. komppaniaan kuulunut SS-mies Martti Välimäki teki samanlaisia havaintoja Puolan ja Ukrainan rajaseudulla. Juutalaiset kantoivat valkoista hihamerkkiä ja joutuivat paljastamaan päänsä kohdatessaan saksalaisia. Niitä, jotka eivät toelleet, solvattiin ja lyötiin nyrkillä.⁷³²

Näiden päiväkirjamerkintöjen perusteella näyttää siltä, että suomalaisia SS-miehiä aluksi hämmensi saksalaisten asennoituminen juutalaisiin. Ilmeisesti Välimäki kuitenkin tottui nopeasti rykmentin henkeen. Oltuaan vartiossa Proskurovissa hän kirjoitti 11.7.1941: ”Juudakset ovat pötkineet ryssän mukana lipettiin.” Antisemiittien keskuudessa yleisestä Juudas-pilkanimen käytöstä päätellen Välimäen asenne juutalaisia kohtaan oli muuttunut selvästi aiempaa pilkallisemmaksi.

SS-mies Jukka Tyrkkö kuvaa muistelmissaan vapaaehtoisten vaikutelmia eräässä Lvivistä itään sijaitsevassa taajamassa kesällä 1941: ”Siinä joutuivat meikäläisetkin pysähtymään mm. eräässä kokonaan juutalaisten asuttamassa pikkukaupungissa. Asukkaiden elämä siellä näytti tavattoman kurjalta. Heillä oli yllään kehnot ryysyt; heittämällä natsan kadulle sai aikaan yleisen tappelun – –.” Tyrkön mukaan juutalaiset olivat ”sinänsä kyllä esimerkiksi Ukrainassa yleisesti vihattuja”. Hän muistelee, miten heinäkuussa 1942 vangittiin muuan ”juutalaisen näköinen partisaani, joka juuri oli leikannut eräältä saksalaiselta pään miltei irti”. Siitä hyvästä saksalaisosasto surmasi partisaanin majoituspaikkansa pihamaalla.⁷³³

Suomen kansalainen, SS-virkailija Eric Nupnau toimi lokakuussa 1941 postisensuuriviraston päällikkönä Berliinin Lichterfeldessä ja valvoi sinne sijoitettujen suomalaisten SS-vapaaehtoisten kirjeenvaihtoa. Nupnau ensimmäinen ohje tulokkaille oli, että he eivät

saaneet luovuttaa raitiovaunussa istumapaikkaansa yhdellekään juutalaiselle.⁷³⁴ Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuuluneet Matti Heikkilä ja Esko Sonninen saapuivat joulukuun 1941 puolivälissä Kirovgradiin (nykyisin Kropivnitški) ja näkivät hevosenraatoja tien vierellä. Myös ”eräs juutalaisenraato” näkyi kaupungin reunamilla ”pää murskattuna – – Se oli heitetty alastomana hautaan, jossa se oli peittämättömänä.”⁷³⁵

Suomalainen SS-mies Tauno Polón havaitsi 13.12.1941 Kremen-tšukin lähellä sijaitsevassa Dobrovelitskovskan kylässä, että juutalaisten talot oli merkitty pienillä tähdillä: ”Saksalaiset sotamiehet jynssäyttivät saappaitaan näillä juutalaisilla. Me suomalaiset emme kiinnittäneet heihin paljoakaan huomiota. – – Täällä ammutaan kaikki juutalaiset ennen pitkää.” Pari viikkoa myöhemmin Polón kirjasi kuulleensa, että ”40 000 juutalaista on tähän mennessä tapettu. Siihen kuuluvat kaikki miehet, naiset, lapset sekä vanhukset.” Polón saapui 18.1.1942 mennessä Dnipropetrovskiin (Dnipro). Hän totesi, että kaupungista ”on puhallettu juutalaiset menemään ja parasta aikaa asun eräässä juutalaisten kodissa”.⁷³⁶

Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuulunut Taisto Kuuri teki vuoden 1941 lopussa ja seuraavan vuoden alussa päiväkirjaansa muutamia merkintöjä juutalaisista. Kuuri saapui 10.12.1941 Haisin kaupunkiin (puolaksi Hajsyn), jonka asukkaista 70 prosenttia oli rekisteröity juutalaisiksi. Heistä 5 000 oli Kuurin kuuleman mukaan ammuttu ja ruumiilta riisuttu vaatteet. Vain 200 ammattitaitoista työntekijää oli säästetty. Myöhemmin muuan saksalainen kapakkattuttava kertoi Kuurille Kirovogradissa, että 25 000 juutalaista oli ammuttu. Kokonaisia perheitä oli rahdattu kuorma-autoissa kaupunkia ympäröiville pelloille ja niitetty maahan konekivääreillä.⁷³⁷

Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuulunut Ensio Anttila matkusti vuoden 1942 alussa Prahän päärautatieaseman kautta. Hän näki ratapihan sivuraiteella junan, joka oli kuormattu täyteen juutalaisia. Kullakin matkustajalla oli Daavidin tähti rinnassa ja numero-tunnus selässä. Vihreäpukuiset sotilaat vartioivat junan keulaa ja

perää. Anttila näki tällaista ensimmäistä kertaa ja ryhtyi pohtimaan, millainen kohtalo junan matkustajia odotti.⁷³⁸

SS-rykmentti Germanian 5. komppaniaan kuulunut SS-Untersturmführer (vänrikki) Pekka Nummi vapautettiin palveluksesta helmikuussa 1942, ja hän matkusti Berliinin kautta takaisin Suomeen. Saksan pääkaupungin kaduilla ja myymälöissä hän näki juutalaisia, joilla oli rinnassa keltainen tähti. Jyrkkä rotuerottelu kävi ilmi kylteissä, joissa palvelut ja sisäänpääsy evättiin täysin juutalaisilta (Eintritt für Juden verboten) tai varattiin vain heille (Nur für Juden).⁷³⁹

Syksyllä 1942 Saksaan saapui noin 200 suomalaisen SS-miehen täydennyserä. Joukkoon kuului Jaakko Hintikka, joka sittemmin palveli Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 12. komppaniassa. Hintikka merkitsi lokakuussa 1942 päiväkirjaansa, että Krakovan kaupunki vaikutti hänestä suurelta ja miellyttävältä. Hän jatkoi:

Kahden vuorokauden aika mikä viivytettiin kaupungissa niin aina siellä oli meikäläisiä. Nää Puolan alueet on vielä kovin vaarallisia saksalaiselle sotilaalle. He vihaavat saksmannia kovasti ja SS-miehiä vielä enemmän. Ei siellä uskalla paljon pimiällä liikkua, saa pian kuulua nahkaansa tai partaveitsellä kaulaansa. Nämä jutut ei ole mitään satuja kun niin on käynyt. Meitä edelliset pojat saivat maistaa Puolan vihaa [Krakovan] kaupungissa. Yksi ammuttiin jo junassa. Kahdelta pojalta vetivät kurkut poikki kun olivat yön aikana tuomassa tärkeitä tietoja. Sitä tekivät paljon, että käyttivät naisia syötteinä. Nainen houkutteli sotilaan johonkin määrättyyn paikkaan missä ne salamurhaajat odotti, sitten henki pois vain. Eräät pojat katosivat niin jäljettömiin että ei vieläkään ole heistä mitään tietoa.

Kyllä pojat vietti liian raisua elämää Rakovassa. Yksi kaveri lähti ajamaan raitsikalla, oli vielä oikein hutikassa sen päälle. Kuljettaja lähti karkuun ja poika ajoi monta pysäkkiväliä. Toinen taas särki kaikki ikkunat vaunusta ja sitten lähti karkuun. Kolmas kaveri taas ampuili pimeällä kadulla ja yhdellä vanhalla juutalaisukolla

huudatti Heil Hitleriä. Varmaan asukkaat ajatteli, että onko kaikki suomalaiset noin rajupäisiä. Kyllä se oli aika meteliä, ihmettelee sitä itsekin kuin oikein ajattelee.⁷⁴⁰

Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuulunut Toivo Lemmetyinen siirrettiin Graziin sijoitettuun täydennyskomppaniaan. Hän lausui 14.4.1943 juutalaisia, suomenruotsalaisia SS-miehiä ja vapaamuurareita koskevia käsityksiään, jotka hänen aseveljensä Toivo Tuomaala merkitsi muistiin: ”Hurrit alas’ on tunnus samoten juudet ja vapaamuurarit.” Tuomaalan mielestä Lemmetyinen oli ”muuten hauska poika” mutta kova suomenruotsalaisten ja juutalaisten vihaaja. ”Täällä on muuten brobaganda [propaganda] kohonnut korkealle jutkuja ja vapaamuurareita sekä hurreja vastaan”, lisäsi Tuomaala.⁷⁴¹

Kansallissosialististen rotuoppien iskostaminen sotilaisiin

SS:n saksalainen päällystö yritti ainakin jossain määrin opettaa suomalaisvapaaehtoisille järjestön perusluonteisia rotuoppeja. Vuoden 1940 lopussa perustettuun SS-Divisioonan Wikingiin kuului alusta alkaen koulutuspäällikön (Schulungsleiter) johtama ideologisen valistuksen yksikkö. Sen tehtäväksi osoitettiin divisioonan sotilaiden perehdyttäminen NSDAP:n rotuoppeihin ja poliittiseen ohjelmaan.⁷⁴² Tehtävän täyttämiseksi järjestettiin oppitunteja rotukysymyksistä. Wikingissä ilmeisesti tavoiteltiin vankempaa rotuoppikasvatusta, jota varten laadittiin *Maailmankatsomuksellinen koulutusvihko n:o 1* (Weltanschauliches Schulungsblatt Nr. 1). Tämän päiväämättömän katsauksen aiheena oli ”SS-Divisioonan Wiking vapaiden germaanisten heimojen kohtalonyhteisönä” (Die SS-Division Wiking als die Schicksalsgemeinschaft der freien germanischen Stämme). Vihkossa ei hyökätty suoraan juutalaisia vastaan vaan ylistettiin germaanisia kansoja ja niiden välillä vallitsevan yhteishengen jaloksi ilmentymäksi luonnehdittua Wiking-divisioonaa.⁷⁴³ Vihkosen kirjoittajaa tai il-

mestymisajankohtaa ei tiedetä. Mauno Jokipii on merkinnyt kokoelmaansa kuuluvan kappaleen kanteen ”Keväällä 1943”, mutta teksti näyttää syntyneen jo varhemmin. Historioitsija André Swanström puolestaan katsoo, että koulutusvihko heijastaa melko suoraan divisioonan komentajan Felix Steinerin näkemyksiä.⁷⁴⁴

SS:n ylipäällikkö Heinrich Himmler vieraili Bad Tölzissä SS:n upseerikoulussa (SS-Junkerschule) 23.11.1942 ja piti kokelaille kahden tunnin puheen. Tauno Polónin mukaan Himmler käsitteli ”nykyistä taistelua rotuopin perusteella ja viittasi samalla tulevaan Eurooppaan, uuteen germaaniseen yhteiskuntaan”.⁷⁴⁵ Rotuoppeihin viitattiin myös fyysisten harjoitusten yhteydessä. SS-mies Konstantin (Kosti) Cande muisteli, miten tämän tästä ”kouluttajat komensivat mokkereita: ’Schweinerer! Hier ist wie [in einer] Judenschule!’, eli sikamaista, järjestys on kuin juutalaiskoulussa!”⁷⁴⁶

SS-mies Pekka Kurvinen osallistui poliittisen oppituntiin, jonka Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 1. komppania sai 25.6.1941. Kouluttajan mukaan juutalaisten sekoiterodun ominaisuuksiin kuului sama ”toimeliaisuus”, joka leimasi ylempiä rotuja, kuten saksalaisia, brittejä, baltteja, skandinaaveja ja suomalaisia. Silti juutalaiset olivat perineet monien rotujen huonot ominaisuudet. Britanniaa johti juutalainen hallitus, ja juutalaiset olivat yrittäneet kaapata vallan myös Italiassa. Balkanin maissa juutalaisten pyrkimykset olivat menestyneet vain osaksi, mutta Venäjällä he olivat onnistuneet aikeissaan.⁷⁴⁷ Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 4. komppaniaan kuulunut Jaakko Saarela kuoli 27.6.1941 komppanianpäällikkönsä luennon. Upseeri totesi juutalaisten aiheuttaneen vallitsevan tilanteen, toisin sanoen sodan puhkeamisen Saksan ja Neuvostoliiton välillä. Kun juutalaiset oli karkotettu Saksasta, he olivat siirtyneet Ranskaan, Venäälle ja Yhdysvaltoihin ja harjoittaneet näissä maissa propagandaa Saksaa vastaan.⁷⁴⁸

Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan täydennysmiehenä liittynyt Eino Nevanlinna osallistui poliittiselle oppitunnille Bad Tölzin upseerikoulussa 22.12.1942. Luennoitsija oli karkeapuheinen entinen katolinen pappi, joka oli ryhtynyt poliittiseksi kouluttajaksi.

Oppitunnilla soitettiin Georg Friedrich Händelin musiikkia ja laulettiin virsiä, joiden sanoja oli kuitenkin muuteltu: ”Hyvin menee, kun juutalaisveri roiskuu veitsien välkkyessä!”⁷⁴⁹

Suomalainen täydennyskomppania sai lukuisia oppitunteja rotuasioista ollessaan Grazissa vuosina 1942–1943. Komppanian päällikkö, SS-Obersturmführer (luutnantti) Schröder luennoi 9.2.1942 Waffen-SS:ää koskevista laeista ja rotuopeista. SS-Oberscharführer (ylikersantti) Mauno Alhainen luennoi 9.3. ja 23.3.1943 juutalaiskysymyksestä.⁷⁵⁰ ”Hän puhui paljon järkeviä seikkoja”, merkitsi Alhainen kuunnellut SS-mies Toivo Tuomaala päiväkirjaansa.⁷⁵¹ Alhainen itse arvioi opetustaan kirjeessä, jonka hän lähetti kansallissosialismin kannattajaksi tunnetulle SS-Untersturmführer (vänrikki) Unto Bomanille (sittemmin Parvilahti) Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan yhteystoimistoon Berliiniin:

Lisäksi olen pitänyt oppitunteja ja niiden saavuttama suosio on ollut ainutlaatuinen. Useimmat häiskät kävivät komppanian päällikön puheilla ja pyysivät niitä lisää joten niitä on nykyisin 4–5 viikossa. Ja vaikka pojat yleensä yrittävät pinnata jokapaikassa niin minun oppitunneilleni tulevat kaikki mukaan ja kuuntelevat hyvin tarkkaavaisina. Olen tosiaan hyvin yllättynyt. Tuntuu siltä kuin täällä olisi erittäin hyvää poliittista ainesta – – .⁷⁵²

Alhainen julkaisi keväällä 1943 oikeistoradikaalissa *Ajan Suunta*-lehdessä artikkelin, jossa hän kuvasi Berliinissä saamiaan kokemuksia juutalaisista:

Saapuessani ensikerran Berliiniin syksyllä 1941 antoivat juutalaiset silloin katukuvaan oman leimansa, ja täytyy sanoa, että paljon heitä silloin vielä oli. Siitä lähtien heidän lukumääränsä on kuitenkin vähentymistään vähentynyt, ja nyt voi jo sanoa, että Berliini on juutalaisiin nähden puhdas kaupunki. Heidät on siirretty itään, ent. Puolaan, jossa heille on järjestetty tilaisuus kunnolli-

seen työntekoon, ja jossa eivät he ole haittana pohjoiselle rodulle sen taistellessa ihmiskunnan oikeuksien ja elinmahdollisuuksien puolesta.⁷⁵³

Vasemmistolaisen Eino Salosen sodan jälkeen antaman lausunnon mukaan Alhaista nimitettiin SS-uransa aikana ”Pikku-Goebbelsiksi”, koska hän kannatti fanaattisesti kansallissocialismin aatteita.⁷⁵⁴

Alhainen käsitteli juutalaiskysymystä laajemmin päiväämättömässä artikkelissa, joka julkaistiin vapaussoturien ja talvisodan veteraanien äänenkannattajassa, *Rintamamies*-lehdessä:

Uutta oli teille idän juutalainen. Olitte juutalaisia jo ennenkin nähneet. Olihan niitä Helsingissäkin, nenät pitkällä ulkona liikkeitensä ovista entisellä Heikinkadulla⁷⁵⁵. Olihan niitä Saksassakin, mutta jo keltaiset Davidin tähdet, heidän itsensä omaksuma tunnus, rinnassa. Tuo keltainen merkki, ruton väri, oli siksi, ettei kukaan valkoihoinen erehtyisi seurustelemaan tai asioimaan kenenkään juutalaisen kanssa. Nyt kuitenkin, kun saavuimme entiseen Puolaan, Ukrainaan ja Venäjälle, ilmestyi näkyviin uusi juutalaistyyppi. Puolassa se oli köyhälistöjuutalainen. Se asui kurjissa kylissä, likaisissa ja siivoamattomissa taloissa. Eli miten missäkin. Työtä ei tehty, eihän se sovi juutalaisen luonnolle. Saksalaisilla oli kuitenkin periaate, että jollei työtä tee, niin ei syömänkään pidä, ja sitä noudatettiin, mm. juutalaisiin nähden. Kun kuitenkin katseli sitä tempoa, jolla he työtä tekivät, niin kyllä se oli toivoton. Ei sillä leipää ansaittu.⁷⁵⁶

Alhaisen mukaan SS-joukot suhtautuivat eri maiden alkuperäisasukaisiin ennakkoluulottomasti ja sivistyneesti. Samalla kirjoituksesta nousee esiin ero suhtautumisessa vallattujen alueiden juutalaisiin:

– – juutalaisia saimme kuitenkin käyttää kaikkeen työhön, mihin tilapäistä apuvoimaa tarvittiin. Oli sitten kysymys autonrenkai-

den pumppaamisesta ilmaa täyteen tai autojen puhdistamisesta, niin aina löytyi niihin hommiin juutalaisia. Ilomielin alkuasukkaat heistä ilmoittivat joka kylässä minne saavuttiin. Olivathan he saaneet kärsiä jo pitkät ajat siitä roistomaisuudesta, jota juutalaiset, käyttäen hyväkseen kaikkia Talmudin lupauksia, osoittivat kanssaihmisilleen. Vaikka entisen Puolan aluekaan ei ollut vielä ehtinyt olla kuin hieman yli puolentoista vuotta ryssien hallussa, niin jo oli sielläkin noussut joka puolella juutalainen pinnalle, oli sitten kysymys asianajajista, lääkäreistä tai muista viskaaleista, oikeaoppisista kommunisteista puhumattakaan, joiden korkeimmilla virkapaikoilla oli etupäässä juutalaisia – Mielihyvin alkuasukkaat tasasivat heidän omaisuutensa saksalaisten luvalla.⁷⁵⁷

Suomalainen SS-mies Leo Heikurainen oli vuonna 1943 kokelaana Bad Tölzin upseerikoulussa ja sai poliittista opetusta kahdesti viikossa. Juutalaisia käsitelleet luennot saivat Heikuraisen voimaan pahoihin, vaikka hän piti muusta poliittisesta opetuksesta.⁷⁵⁸ Muuan suomalaisvapaaehtoinen kertoi juutalaiskysymystä ja vapaamuurareita koskeneista keskusteluista, joita käytiin oppitunnilla 10.3.1943.⁷⁵⁹ SS-vapaaehtoisten värväystoiminnassa vahvasti mukana ollut yhteysupseeri ja toimistopäällikkö Kim Lindberg luennoi hänkin 16.4.1943 rodun ja kansallisuuden eroista.⁷⁶⁰

Indoktrinointi herätti myös vastarintaa. Suomalainen SS-Obersturmführer (luutnantti) Erik Lautia totesi maaliskuun 1942 alussa, että hän menee mieluummin vankilaan kuin poliittisen koulutuksen luennoille.⁷⁶¹ Suomalainen SS-Oberscharführer (ylikersantti) Thor-Björn Weckström piti vuosina 1944–1945 Kongsvingerin SS-koulussa Norjassa poliittisia oppitunteja kolmesti tai neljästi viikossa mutta ei käsitellyt juutalaiskysymystä.⁷⁶² Hän sai ohjeensa SS-Sturmbannführer (majuri) Karl Leibilta, joka toimi SS:n Norjan-päämajassa (Germanische Leitstelle) Oslossa.⁷⁶³ Weckström kuului kesäkuusta 1941 alkaen SS-rykmentti Westlandiin ja hänet tunnettiin kansallissosialismin aatteiden vankkana kannattajana. SS-Hauptsturmführer

(kapteeni) Jouko Itälä luonnehti sodan jälkeen Weckströmin puheita ”natsien hölynpölyksi”, kun taas SS-mies Veikko Häikiö kertoi Weckströmin esittäneen oppitunneillaan ”kiihkeitä näkemyksiä” juutalaisista. SS-mies Aimo Mäkitalon mukaan Weckström syytti ”juutalaisuutta” siitä, että Suomi solmi Neuvostoliiton kanssa välirauhan syyskuussa 1944. Kansallissosialismia esitelleillä luennoillaan Weckström väitti, että hänen aatteensa voitto turvaisi hyvinvoinnin kaikille maailman ihmisille.⁷⁶⁴

Myötätuntoa juutalaisten kärsimyksiä kohtaan

Useiden suomalaisten SS-miesten tiedetään ilmaisseen myötätuntoa juutalaisia kohtaan. SS-mies Martti Koivula näki 12.5.1941 ilmeisesti Stettinissä (nykyisin Szczecin Puolassa) natsien juutalaisvastaisen propagandaelokuvan *Ikuinen juutalainen (Der ewige Jude, 1940)*. Koivula kuvaili vaikutelmiaan päiväkirjassaan: ”Propagandaa niin että kuvotti. Ei tuollainen propaganda Suomessa vetelisi.”⁷⁶⁵

Suomalainen SS-mies Jaakko Lakeala sai kummasteltavaa kulkiessaan 18.6.1941 puolalaisen Wieluńin taajaman kautta: ”Täällä on puolalaiset merkitty keltasella tähdellä. Nöyrää sakkia nostelivat lakkiansa.” Puolalaisista kirjoittaessaan Lakeala varmaankin tarkoitti puolanjuutalaisia. Marssittaessa itään Lakeala merkitsi 23.6.1941 muistiin tapauksen: ”Sitten kuulemma kaksi saksalaista autokuskia oli yöllä ammuttu epäilevät siihen juutalaisia.” Lakealalla oli sittemmin niin järkyttäviä kokemuksia, että hän lisäsi päiväkirjansa alkuun katumuksesta kummunneita mietteitä: ”Maailman suurin munaus, kun olen lähtenyt tälle reissulle ollenkaan – – kaikki mitä täällä olen nähnyt on avannut silmäni näkeen maailmaa, mutta kaikista mitä olen nähnyt saan elämälläni ja terveydelläni maksaa.”⁷⁶⁶

SS-rykmentti Nordlandin 16. komppaniaan kuulunut Olavi Liesinen kulki niin ikään aiemmin Puolaan kuuluneiden alueiden halki kesäkuussa 1941. Hän kirjasi kokemuksiaan:

Juutalaisvihamielisyys tuli myös ilmi saman aikaisesti. Meille selitettiin sitäkin probleemaa aivan kuin juutalaiset olisivat kaiken pahan alku ja juuri joita olisi kulkukoirina kohdeltava. Muille suomalaisille tämä oli vallan outoa juttua. Eihän semmoiseen oltu totuttu, mutta itse muistin käyntini Etelä-Afrikassa Suomen Joutsenen mukana. Siellä oli neekeri täysin eristetty valkoisen seurasta, vain orjamaiseen palveluun kelpaava olio jostain ihmisen ja eläimen väliltä. Nyt täällä sama laulu – – Rotukiihko oli meille kerta kaikkiaan vierasta asiaa ja aikuisille sopimatonta mielenkuohua. Nyt tultuamme Puolan puolelle, tulimme heti huomaamaan saksalaisten suorastaan röyhkeän esiintymisen vallatulla alueella.⁷⁶⁷

Liesinen ei hyväksynyt saksalaisten väitteitä, että

Puolan kansa oli muka kaikkea sitä jaloa ja aatteellisuutta vailla, mitä saksalaisilla oli yllin kyllin. Omasta puolestani arvioin tuon aatteellisuuden pelkäksi raakuudeksi. Suomalaiset joutuivat ikävään välikäteen, eihän kukaan meistä voinut ottaa noita rotuopin pykälää varten. Pelkkä näkeminen, miten saksalaiset niitä sovelsivat oli vastenmielistä. Nuoret saksalaiset SS-miehet leikkivät hyökkääjää suhtautumisessaan vallatun alueen siviiliväestöön. Näillä nuorukaisilla ei ollut vielä sodasta muuta kuin propagandan antama kuva. Siinä kuvassa kuolee aina oletettu vihollinen – – Pysähtyessämme kyläpaikoissa alkoi vapaaehtoinen pakko-luovutus. Välttääkseen väkivaltaa siviiliväestö antoi, mitä heiltä liikenä. Maito, kananmunat ja elävät kanat olivat kysyttyä. Siinä verotushuomassa unohtuivat maidon keittämismääräykset, jos puolalaiset olisivat olleet myrkytyshaluisia, niin Saksan armeija olisi kuollut lihapatojen ääreen.⁷⁶⁸

Liesinen totesi suomalaisten joutuneen tällaista toimintaa seuratesaan hankalaan asemaan:

Vapauttavia laukauksia ampuivat uuden Euroopan sankarit mielensä mukaan. Juutalainen oli heidän mielestään tapettava, ei mitään eroa miehellä, naisella tai lapsella. Tämä oli meille kovaa. Suomessa olimme oppineet sentään erän käskyn: – Älä tapa, ja rauhan aikana sitä kunnioitimme, emmekä sodassakaan murhaa hyväksyneet. Kun vastalauseemme ja kieltoimme eivät auttaneen keksimme sanan joka tehosi. – Du Jude – siitä suuttuivat aseveljemme ja ryhtyivät selvittämään puhdasverisyyttään ja näin pääsi jokunen juutalainen sillä kertaa ohi rauhassa.⁷⁶⁹

Suomalainen yhdysupseeri, SS-Obersturmführer (luutnantti) Ensio Pihkala tapasi Hrubeživissa (puolaksi Hrubieszów) SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Yrjö Kailan ja SS-Obersturmführer (luutnantti) Erkki Puuperän, jotka kuuluivat SS-tiedusteluosasto 5:een. Kaksikko kertoi Pihkalalle juutalaisesta, joka ei ollut tervehtinyt kunnolla saksalaista aliupseeria. Juutalaista ”kidutettiin, parta ja tukka leikattiin, sitten [hänet] luultavasti ammuttiin”. Bila Tserkvassa (puolaksi Biała Cerkiew, venäjäksi Belaja Tserkov) muutamat muut SS-tiedusteluosasto 5:n suomalaisjäsenet kertoivat 15.7.1941 Pihkalalle havainneensa, että ”olemmekin joutuneet rosvojen ja murhamiesten pariin – Naapurit [saksalaiset] kahmii mielellään tavaroita ja tappaa rohkeasti aseettomia vankeja ja juutalaisia. Se = Kunnia. Merkillinen tämä ’toveruuskin’.”⁷⁷⁰

SS-mies Reino Suonio kulki Lublinin kautta 28.6.1941 ja havaitsi kaupungin suureksi mutta hyvin likaiseksi. Lisäksi hän näki, että ”paljon juutalaisia oli eräässä vankileirissä”. Edettyään Rava-Ruskan kautta (puolaksi Rawa Ruska, jiddišiksi Rave) ja vuoden 1939 rajan yli Suonio saapui 30.6.1941 Neuvostoliiton alueelle. Päiväkirjaansa hän merkitsi:

Täällä oli pelkkää raakuutta – kylät poroina kaatuneita hevosia, tankkeja autoja ja muuta torkii tien varret täynnä. Samoin näkyi

juutalaisia pakolaisia nyytyt selässä vaeltaen asuntojensa raunioilla, ei ole helppoa puolalaistenkaan elämä.⁷⁷¹

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 1. komppaniaan kuulunut Seppo Taivalmaa kertoi muistelmissaan junamatkasta, jonka hän teki Lublinista itään syksyllä 1941. Joka pysäkillä junaa lähestyi kymmenittäin alle kymmenvuotiaita poikia anellen ”Hern, bitte Brot!” (Arvon herrat, antakaa leipää!). Taivalmaan mukaan suomalaisista ”tuntui varsin ikävältä katsella sitä kurjuutta ja aina tilaisuuden tullen annoimme heille leipää ym. Kyseinen toiminta oli ankarasti kiellettyä, mutta min-käs sille mahtoi.” Kerjäläiset tosin saattoivat olla myös kantapuolalaisia, sillä Taivalmaa ei nimenomaan luonnehdi heitä juutalaisiksi.⁷⁷²

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 1. komppaniaan kuulunut Uuno Ström oleskeli yksikkönsä mukana Bahmutskissa 19.3.1942. Samoihin majoitustiloihin oli sijoitettu myös SS-tiedusteluosasto 5:een kuuluvia suomalaisia, jotka ”kertoilivat paljon kesällisistä retkistään, varsinkin hirveästä juutalaisten hävityksestä”.⁷⁷³ Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuulunut Paavo Suutala ei myöskään pitänyt ”Saksassa vallinnutta diktatuuri-komentoa – onnistunee-na”. Hän kertoi paheksuneensa erityisesti ”saksalaisten vainotoimenpiteitä viattomia ihmisiä, kuten juutalaisia, kohtaan”.⁷⁷⁴

Samaan yksikköön kuulunut Erik Savolainen sanoi sodan jälkeen Valpon kuulustelussa, että Saksassa häntä alusta lähtien ”tympäsi vallitseva komento ja – juutalaisvainot”. Valpon kuulustelija merkitsi pöytäkirjaan Savolaisen kertoneen, että tämän vuoksi hän ”humalapäissään ei malttanut olla lausumatta paheksumistaan tuntemaansa vastenmielisyyttään kohtaan ja näin ollen joutuikin Saksassa niskoittelevien kirjoihin”.⁷⁷⁵

SS-huolto-osasto 5:een kuulunut Markus Käenmäki kirjasi niinkään kokemuksiinsa saksalaisten juutalaispolitiikasta:

Juutalaisten vainoaminen ja sortaminen oli aivan luku erikseen. Saksalaisten mielestä juutalaiset olivat inhottava rotu, joka pilasi kaikki sen kanssa kosketuksiin joutuneet ja joka oli sen vuoksi eristettävä muista. Rotuideologioiden mielestä juutalaiset eivät muka olleet kunnolla ihmisiääkään vaan ns. ali-ihmisiä. Juutalaisiin kohdistuvan vihan ja julmuudet sai kokea karvaasti myös Puolan ja Ukrainan maaseudulla jo ennestään kurjissa oloissa asuva juutalaisväestö. Heitä pahoinpideltiin ja pienestäkin syystä ammuttiin. Sotilaskolonnioiden kanssa vastusten joutuminen merkitsi juutalaisille kuolemaa tai vähintään raakaa ja epäinhimillistä kohtelua. Oli kuvottavaa nähdä tällaista.

Toisaalta Käenmäki myös kirjoitti, että kaikki SS-miehet eivät olleet raakalaisia, vaan itse asiassa ”valtaosa oli kunnollisia ja rehtejä sotilaita”. Sitä paitsi kertojan mukaan SS-Divisioonassa Wikingin kuri sittemmin tiukkeni ja ”useimmat tiedossa olevista ikävistä tapauksista liittyivät aivan hyökkäyksen alkuvaiheisiin”.⁷⁷⁶

Käenmäki kertoi tapauksesta, jossa hän ja hänen suomalaiset aseveljensä määrättiin ampumaan 24 juutalaista. Teloituskomennuskuntaan käskettiin sama määrä sotilaita, joten kutakin ampujaa kohti tuli yksi uhri. Juutalaiset pakotettiin riviin suuren kaivannon reunalle. Käenmäen mukaan

Kun me suomalaiset saimme käskyn, emme luonnollisesti voineet kieltäytyä. Jos olisimme sen tehneet, ammuttavia olisi ollut ehkä kaksi enemmän. Valmistauduimme tehtävään hyvin verkkaisesti. Meitä tultiin jo kiirehtimään. Olihan meidän viimein lähdeävä paikalle, mutta onneksemme kaksi innokasta saksalaista oli tarjoutunut tilallemme ja heidät oli myös hyväksytty. Meitä ei pakotettu ampumaan ja niin vältimme tuon hyvinkin ikävän tehtävän.⁷⁷⁷

Käenmäki ei mainitse joukkoteloituksen paikkaa eikä ajankohtaa. Koska hän kertoo yksikkönsä edenneen Lvivin, Žitomirin ja Ternopi-

lin kautta, voidaan ampumisen päätellä tapahtuneen jossain kesän 1941 marssireitin varrella.

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 1. komppaniaan kuulunut Pauli Nummelin haavoittui kesällä 1942. Hänet tuotiin Lubliiniin sotasairaalaan, jossa muuan iäkäs juutalainen professori työskenteli siivoojana ja palvelijana. Nummelin antoi vanhukselle runsaasti leipää ja tajusi vasta jälkikäteen, että heitä kumpaaakin olisi voitu rangaista sen vuoksi ankarasti.⁷⁷⁸

Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuulunut Sakari Haikala (entinen Sulinmaa) kertoi vuonna 2016 antamassaan haastattelussa kokemuksiaan vuosien 1941–1943 etenemisvaiheesta: ”Tiesimme kyllä, että juutalaisia vainotaan ja tapetaan, mutta emmehän me sille mitään voineet. Koimme antisemitismin vastenmielisenä ja sympatiamme olivat juutalaisten puolella.”⁷⁷⁹ Haikala toteaa vuonna 2016 ilmestyneessä elämäkerrassaan, että hänellä oli suhde kristityksi kääntyneeseen juutalaisnaiseen. Kun suomalainen vapaaehtoispataljoona kulki 4.12.1941 rintamaa kohti Varsovan kautta, Haikala antoi rautatieasemalla erälle ehkä 7–9-vuotiaalle tytölle vähän leipää ja suklaata. Silloin muuan saksalainen aliupseeri käski Haikalan tyrmistykseksi tytön häipyä. Sanojensa vakuudeksi hän painoi pistoolinsa piipun tytön otsaa vasten ja uhkasi ampua. Aliupseeri sysäsi protestoivan Haikalan syrjään ja tiuskaisi, että puolalaiset eivät kai vanneet tämän ruokia.⁷⁸⁰ Haikala kertoo myös, kuinka hän sai lämpimän vastaanoton eräessä juutalaisessa liikkeessä ja että hän yleisesti ottaen tunsu myötätuntoa juutalaisia kohtaan. Haikalan lausuntoja arvioitaessa pitää ottaa huomioon, että sodasta oli kulunut haastattelun aikaan jo yli 70 vuotta. Tietoisuus natsi-Saksan juutalaisvainoista ja laajamittaisesta holokaustista on hyvin todennäköisesti voinut vaikuttaa tehtyyn haastatteluun. Haikala pyrki selvästi antamaan vaikutelman siitä, että ainakin joidenkin suomalaisten suhtautuminen juutalaisiin oli ollut myönteistä. Kuinka hyvin tämä vastasi sota-ajan todellisuutta, on silti vaikea arvioida.⁷⁸¹

Käenmäen, Nummelinin ja Haikalan haastattelut on tehty 62,

58 ja 73 vuotta tapahtumien jälkeen. Haastateltujen kertomuksiin on epäilemättä vaikuttanut myöhempien vuosikymmenten hyvin erilainen asenneilmapiiri suhteessa natsi-Saksan ideologiaan ja sen raakaan toteuttamiseen itään suuntautuneen hyökkäyksen aikana. Ero päiväkirjojen juutalaisista antamaan kuvaan on merkittävä. Tämä korostaa alkuperäisen lähdeaineiston, ennen muuta vapaaehtoisten omien päiväkirjojen ja sodan aikana lehdissä julkaistujen kirjoitusten tärkeyttä autenttisen kuvan antamisessa siitä ilmapiiristä, jossa suomalaiset SS-vapaaehtoiset toimivat vuosina 1941–1943. Pitkän ajan kuluttua teytyjen haastattelujen antama kuva ei välttämättä vastaa kovin luotettavasti tapahtumien ajankohdan ajattelutapaa ja todellisuutta.

Haluttomuus ottaa kantaa väkivaltaisuuksiin

Joidenkin suomalaisten SS-vapaaehtoisten juutalaisista päiväkirjojihinsa tekemien kommenttien voidaan katsoa ilmentävän lähinnä välinpitämättömyyttä. Tekijät ovat kirjoittaneet havaintojaan ottamatta kantaa puolesta tai vastaan. On kuitenkin hyvin mahdollista, että kuvaamalla saksalaisten toteuttamia väkivaltaisuuksia neutraalilla tavalla he ovat halunneet tuoda esiin asioita, joita he eivät pohjimmaltaan hyväksyneet. Nämä päiväkirjamerkinnot on tässä kuitenkin luokiteltu luonteeltaan neutraaleiksi, sillä niiden vaikuttamista ei ole saatavissa tarkempaa tietoa.

SS-rykmentti Nordlandin 2. komppaniaan kuulunut Keijo Kääriäinen saapui 19.6.1941 yksikkönsä mukana erääseen saksalaisten Puolaan muodostaman kenraalikuvernementin pikkukaupunkiin. Kääriäinen merkitsi muistiin, että saksalaiset pesettivät ajoneuvonsa kaupungin juutalaisilla asukkailla. Hän luonnehti näkyä kurjaksi. Elokuussa 1941 Lvivissä (saks. Lemberg) Kääriäinen kuvasi näkemäänsä vielä tiukempia määräyksiä:

Oloja ja elämää kuvaavia täällä liikkeiden ovissa olevat kyltit: Nur für Deutsche; Nur für Deutsche und Verbundete; Juden und Hunden eintritt verboten; Juden nicht gewünscht u.s.w. [Vain saksalaisille! Vain saksalaisille ja liittolaisille! Pääsy kielletty juutalaisilta ja koirilta! Juutalaiset pysykööt poissa! Jne.] Juutalaisia täällä onkin paljon ja heillä näkyy olevan joitakin oikeuksiakin m.m. olen nähnyt muutamia 'Sionin tähdellä' merkittyjä liikkeitäkin. Huvittavana puolena on monesti juuri tuo sionin tähden kanto. Joillakin aivan vaaleillakin puolalaisilla on tähti käsivarressaan ja ainakin puolet juutalaisiksi merkityistä ovat sellaisia, että ulkonnäöstä on mahdotonta edes epäillä heitä juutalaisiksi.⁷⁸²

SS-rykmentti Nordlandin 12. komppaniaan kuulunut Aarno Nurmio muisteli vuonna 2012 erästä kokemuksestaan kesän 1941 etenemisvaiheen ajalta. Hänen ajokolonnansa kohtasi tien varrella pitkiä sotavankien ja pakenevien siviilien jonoja. Muuan isokokoinen itävaltalainen seiso i kuorma-auton lavalla ja heitteli kivillä vastaan käveleviä juutalaisia.⁷⁸³

Suomalainen vapaaehtoispataljoona siirrettiin koulutusvaiheen jälkeen joulukuussa 1941 Groß Bornista itärintamalle. Kun osasto pysähtyi 4.12.1941 Varsovan rautatieasemalle, ryhmä tyttöjä pyysi leipää suomalaisilta SS-miehiltä, jotka ”ymmärsivät vasta paljon myöhemmin nähneensä keskitysleirille matkaavia juutalaisia”.⁷⁸⁴ Tämä Ossian Leisimon muistikuva kertoo tietämättömyydestä, joka vallitsi tuossa vaiheessa yleisesti suomalaisten SS-vapaaehtoisten keskuudessa. Kuukausia myöhemmin, kaiketi talvella 1942, Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 1. komppaniaan kuulunut Seppo Taivalmaa matkusti Berliinissä raitiovaunussa. Taivalmaa kertoi vuonna 1989 muistelmissaan, että häntä

vastapäätä seisoskeli oikein nätti tyttö. Hänellä oli vasemmalle puolelle takin rintaan ommeltu noin 8 cm halkaisijaltaan oleva keltainen Daavidin tähti eli hän oli juutalainen. Ajattelin mennä

jututtamaan häntä, mutta keskustelu juutalaisten kanssa oli ankarasti kielletty ja koskaan ei tiennyt missä valvojat piileskelivät. Minulle tuskin olisi tuosta keskustelusta tullut mitään, mutta tälle tytölle se olisi ehkä merkinnyt ainakin osittaisen vapauden lopullista menetystä, joten luovuin ajatuksesta.⁷⁸⁵

Jälkikäteen tehdyissä haastatteluissa ja tapauskuvauksissa pyrittiin luomaan sellainen kuva, ettei juutalaiskysymys ollut merkittävä tai etteivät ainakaan suomalaiset tienneet juutalaisiin kohdistuneista surmaamisista ja väkivaltaisuuksista. Suomalaisten SS-vapaaehtoisten värväystä johtanut Esko Rieki vähätteli vuonna 1964 tehdyssä haastattelussaan poikkeuksellisen epäuskottavasti saksalaisten suorittamaa laajamittaista holokaustia ja Wiking-divisioonan toimia juutalaisia vastaan. Rieki väitti:

Minkäänlaista juutalaiskysymystä tai muuta ei siellä ollut. Jotkut suomalaispojista mainitsivat kuulleensa, että saksalaisten vallattua Lembergin ja muita juutalaiskaupunkeja siellä olisi pidätetty juutalaisia ja että valtaus salamasodassa panssarivoimin kyllä kävi aika rajusti.⁷⁸⁶

Vaikka Rieki torjui ajatuksen juutalaissurmien yhteydestä Wiking-divisioonaan ja sen suomalaisiin, hän luonnehti samassa haastattelussa saksalaisten harjoittamaa juutalaisvainoa silmittömäksi tyhmydeksi. Hän kertoi kuitenkin ymmärtäneensä, että juutalaisten joukkopidätykset ja järjestelmällinen tuhoaminen olisi aloitettu vasta vuoden 1942 alussa. Suomalaisten SS-vapaaehtoisten päiväkirjat ja muut Wiking-divisioonan toiminnasta hyökkäysvaiheessa 1941 kertovat alkuperäislähteet tekevät Riekin muistelun kuitenkin täysin epäuskottavaksi.

Rieki tiesi varmasti jo varhain, että juutalaisia, poliittisia toisina ajattelijoita ja muita kansallissosialistisen hallinnon epäilyttävinä pitämiä henkilöitä suljettiin keskitysleireihin jo ennen toisen maail-

mansodan puhkeamista. Hän vieraili Dachaun keskitysleirillä alkusyksyllä 1937.⁷⁸⁷ Vuonna 1964 tehdyssä haastattelussa Riekki muisteli Dachauta seuraavasti:

Se oli parakkileiri, jossa oli hyvä kuri, piikkilangat ympärillä ja vartiotorneja, mutta ei suinkaan mikään krematorio ollut, se oli vankileiri, jossa oli kommunisteja ja muita kieltämättä huonoja aineksia ehkä useita tuhansia jo silloin, mutta siellä vallitsi erinomainen siisteys, hyvä järjestys ja tietysti saksalainen hyvä kuri. Himmler sanoi, ettei sieltä yleensä karattu ja lisäsi ”Meine Jungen schießen gut. [Meidän pojat ampuvat tarkasti.]”⁷⁸⁸

Käynti Dachaussa oli osa poliisijohtajien salaista tapaamista, johon Riekki osallistui Berliinissä 30.8.–13.9.1937. Riekin lisäksi vierailuun osallistui Suomesta etsivän keskuspoliisin apulaispäällikkö Bruno Aaltonen. Kaikkiaan Berliinin neuvonpitoon osallistui edustajia viidestätoista Saksan kansallissosialistiseen hallintoon myönteisesti suhtautuneesta tai vahvasti antikommunistisesta maasta. Pohjoismaista vain Suomi lähetti edustajia tapaamiseen.⁷⁸⁹

Väkivaltaisuuksien tuomitseminen ja suomalaisten SS-vapaaehtoisten piilevät saksalaisvastaiset asenteet

SS-Divisioona Wikingissä palvelleet vapaaehtoiset eivät aina suhtautuneet hyväksyvästi tai edes neutraalisti juutalaisiin, siviileihin ja sotavankeihin kohdistuneeseen järjestelmälliseen väkivaltaan. Jotkut suomalaiset hyväksyivät väkivaltaisuuudet, mutta huomattava osa suomalaisista SS-vapaaehtoisista paheksui järjestelmällistä väkivaltaa ja osoitti jopa halveksuntaa siihen syyllistyneitä kohtaan.

Olavi Liesinen kuului SS-rykmentti Nordlandin 16. komppaniaan. Liesinen näki Puolan halki matkatessaan sellaisia pahoin tuhottuja kyliä, joilla ei ollut selvästikään ollut mitään sotilaallista merkitystä.

Häntä inhotti etenkin juutalaisten vainoaminen, minkä hän toi selvästi esille muistelmissaan:

Jouduimme näkemään sellaista jota oli vaikea uskoa todeksi. Rotuviha kohdistui juutalaisiin suorastaan mielipuolisuutta hipovalla tavalla. Vaikea sitä oli todeksi uskoa vielä nytkään ja mielellään sitä pitäisi painajaisunena – – Auttaa emme voineet. Hillitsevät sanat eivät vaikuttaneet saksalaisiin muuten kuin kiihoittavasti. Juutalaisille, jotka joutuivat vastatusten sotilaskolonniin kanssa merkitsi kohtaaminen kuolemaa tai vähintään raakaa, epäinhimillistä kohtelua. Muistan kuinka juutalainen mies, nainen tai lapsi tuli autojamme vastaan juosten takaa ajetun eläimen lailla. Miehet hattu kourassa kumarrelleen juoksun lomassa saksalaisille sotilaille. Irvokkaat kokkapuheet ja aseilla uhkailut peloittelivat näitä ihmisparkoja. Kolonnat olivat pitkiä ja kujan juoksu kuolema kantapäällä hirveää. Vapauttavia laukauksia ampuivat uuden Euroopan sankari[t] mielensä mukaan. Juutalainen oli heidän mielestään tapettava, ei mitään eroa miehellä, naisella tai lapsella.⁷⁹⁰

SS-rykmentti Nordlandin 2. komppaniaan kuulunut Keijo Kääriäinen saapui 3.7.1941 osastonsa mukana Slovitin taajaman lähelle. Edellisenä päivänä osasto oli kulkenut autokyydillä noin 50 kilometriä itään Lvivistä. Kääriäinen mainitsee päiväkirjassaan, että 15 kilometriä Ternopilin koillispuolella sijaitsevan Novikin kylän asukkaat oikein kilpailivat keskenään siitä, kuka saa tarjota miehittäjille voileipiä, maitoa ja kanamunia. Kohtaaminen ei silti jatkunut myönteisenä: ”Kiitollisuudeksi ampuivat saksalaiset useita hieman tummahkoja ukrainalaisia, väittäen heitä juutalaisiksi. Se oli minusta sikamaisuuden huippu!”⁷⁹¹ Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan 4. komppaniaan kuulunut Sakari Haikala kertoi vuonna 2016 ilmestyneessä muistelmateoksessaan, että hänen asenteensa saksalaisia kohtaan muuttui skitsofreeniseksi: ”vihaa ja ihailua samassa suhteessa”.⁷⁹²

Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuulunut Erik Liukkonen kertoi Valpolle laatimassaan selonteossa, kuinka suomalaisia SS-tu-lokkaita opetettiin keväällä ja kesällä 1941 mukautumaan pikaisesti saksalaisiin käyttäytymistapoihin. Vapaaehtoiset ottivat mahdollisimman paljon oppia ”saksalaisten tunnetusti korkeasta sotataidosta ja alistuivat ulkonaisesti siellä vallinneeseen äärettömän kovaan sotilaallisen kuriin”. Liukkosen mukaan ne, jotka tajusivat nopeasti asioiden todellisen tilan, putosivat jaloilleen. Selostuksessaan Liukkonen jatkoi, että sen sijaan

sisäisesti he [suomalaiset] pysyivät aina kylminä saksalaisille, saksalaisuudelle sen kaik[i]ssa ilmenemismuodoissa ja tulivat entistä suomalaisemmiksi, voipa sanoa, että he suorastaan kapinoivat kaikkea saksalaista vastaan siinä määrin, että he jopa vihasivat kotimaataankin, koska se oli liitossa Saksan kanssa. Näistä asioista ei koskaan suoraan puhuttu, mutta niistä vihjailtiin puolinaisin sanoin, saksalaisia pahoinpideltiin sopivissa tilanteissa, heitä pilkattiin eikä heitä koskaan uskottu. Heidän raakuuttaan inhottiin ja heidän käyttäytymistään arvosteltiin hyvin kärkevästi julkisestikin.

Liukkonen väitti useimpien suomalaisten SS-miesten edustaneen tällaista asennetta ja karsastaneen joukkoon kuuluneita vakaumuksellisia kansallissosialisteja.⁷⁹³

”Sodan alettua mieliala kääntyi kerrassaan saksalaisvastaiseksi”, muisteli SS-rykmentti Nordlandin 5. komppaniaan kuulunut Arvo Kokko.⁷⁹⁴ Silti Suomen asevoimat kutsuivat Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan kotiin vasta kesällä 1943, kun muodostelman kaksivuotinen palvelusopimus umpeutui. Tämä ei miellyttänyt SS:n päätoimistoa (SS-Hauptamt eli SS HA), joka olisi halunnut jatkaa pataljoonan sopimusta ja Waffen-SS:n yhteistyötä suomalaisten kanssa. Päätoimisto pyrki kasvattamaan SS:n palveluksessa olevaa suomalaisjoukkoa ja siksi tarjosi jatkosopimuksia vanhoille suomalaisille SS-miehille sekä yritti värvätä uusia.⁷⁹⁵

Vapaaehtoisvärväyksen keskeinen hahmo Suomessa oli Esko Rieki, joka otti Felix Steinerin vastaan Malmin lentokentällä 31.5.1943. Heti keskustelun aluksi Steiner kysyi, miksi suomalaiset eivät luottaneet saksalaisiin. (Herr Rieki, Sie haben kein Vertrauen zu uns. Weshalb, weshalb?) Rieki yritti selittää, että usko oli joiltain osin horjunut ja että saksalaisten täytyi voittaa takaisin suomalaissotilaiden luottamus. Riekin mukaan Steiner ei pitänyt kuulemastaan mutta vaikenä herrasmiehen tavoin.⁷⁹⁶

Monissa tapauksissa saksalaisvastaiset asenteet johtivat väkivaltaisiin yhteenottoihin. Eräänä toukokuun 1941 iltana Heubergin koulutuskeskuksen suomalaiset SS-alokkaat pieksivät muutamia koppaviksi ja häijyiksi katsomiaan saksalaisia koulutusaliupseereita. Myöhemmin joukon keskuudessa ilmeni yleinen toive sakinhivutuksen antamisesta simputtaville saksalaisille kouluttajille.⁷⁹⁷ Kun Suomalainen vapaaehtoispataljoona valmistautui marraskuussa 1941 lähtemään rintamalle, saksalaiset aliupseerit pyysivät siirtoa toiseen yksikköön. Ilmeisesti he pelkäsivät, että suomalaiset SS-miehet käyttävät rintamaoloja hyväkseen ja ampuvat heidät kostoksi.⁷⁹⁸ Muuan entinen suomalainen SS-mies kohtasi Jyväskylässä kadulla kävellessään erään saksalaisen 5.6.1943, kaksi päivää sen jälkeen, kun Pyyntikin stadionilla Tampereella oli pidetty asevelijuhla suomalaisten SS-miesten paluun kunniaksi. Vanhat kaunat nousivat niin väkevinä suomalaisen mieleen, että hän iski saksalaista puukolla, varoittamatta ja aiheetta. Uhri jouduttiin viemään sairaalahoitoon.⁷⁹⁹

Suomalaisen vapaaehtoispataljoonan Graziin sijoitettu täydennyskomppania julkaisi vähän aikaa *Gladiattori*-nimistä tiedotuslehteä, jonka linjaan kuului Saksan johdon arvostelu. Lehden ilmestyminen alkoi helmikuussa 1942 mutta lopetettiin jo seuraavassa kuussa.⁸⁰⁰ Osallistuminen Lapin sotaan tarjosi entisille suomalaisille SS-miehille yhden tavan ottaa etäisyyttä saksalaisiin arvoihin. Syksyllä 1944 alkaneessa sodassa suomalaisjoukot saivat vastaansa Saksan 20. armeijan (Armee Lappland/20. Gebirgsarmee). Tutkimuksen puuttumisen vuoksi ei tiedetä varmasti, moniko entinen SS-vapaaehtoinen taisteli

pohjoiseen perääntyviä saksalaisia vastaan sen jälkeen, kun Suomi ja Neuvostoliitto olivat solmineet välirauhan syyskuussa 1944. Heitä arvioidaan olleen noin sata. Seitsemän kuukautta kestäneessä sodassa kaatui seitsemän entistä suomalaista SS-miestä: SS-Rottenführerit (korpraalit) Keijo Koskelin ja Niilo Säaskilahti Ala-Torniossa 1. ja 6.10.1944, Viljo Puotinen Torniossa 7.10.1944, Kauko Kauppi Rovaniemellä 12.10.1944, SS-Scharführerit (kersantit) Sakari Kohola Pudasjärvellä 2.10.1944 ja Raine Ritari Pudasjärvellä 27.10.1944 sekä SS-Obersturmführer (luutnantti) Teuvo Hatara Rovaniemellä 17.10.1944.⁸⁰¹

Norjalaisten SS-vapaaehtoisten keskuudessa näyttää niin ikään kyteneen saksalaisvastaisia mielialoja. SS-Divisioona Wikingin täydennyskompaniassa palvellut Eivind Reichelt puhui asiasta poliisi-kuulustelussa vuonna 1946:

Kun muutamat norjalaiset olivat anoneet vapautusta palveluksesta (dimisjon), pataljoonankomentaja von Schalburg (Nordlandin III pataljoonan komentaja Christian Frederik von Schalburg) sanoi sovituksen, että palveluskautensa loppuajaksi norjalaiset lähetettäisiin selustaan. He eivät enää taistelisi muiden germaanisoturiensa rinnalla vaan rakentaisivat paskahuuseja saksalaisten miehittämissä maissa. Siitä lähtien en paljastanut saksalaisvastaisia näkemyksiäni avoimesti mutta jatkuvasti arvostelin terävästi Norjan SS:ää (Germanische SS Norwegen) ja maan valtakunnankomissaariksi asetettua Josef Terbovenia. Kerroin kavereilleni, että halusin loikata rintaman yli ja ruveta taistelemaan saksalaisia vastaan.⁸⁰²

Huomio kiinnittyy heti siihen, että Reichelt sanoi pitäneensä saksalaisvastaiset mielipiteensä omana tietonaan mutta toisaalta väitti julistaneensa niitä avoimesti norjalaisille aseveljilleen. Jyrkkä ristiriita selittyy kaiketi siitä, että Reicheltillä oli kahtalainen näkemys saksalaisista, tai sitten järkeilystä, että tällaisia vaarallisia puheita kannatti pitää vain lähimpien aseveljien kuullen. Pitää ottaa myös huomioon, että Reichelt antoi lausuntonsa sodan jälkeen poliisikuulustelussa,

jossa osaltaan valmisteltiin oikeudenkäyntiä Norjan SS:n jäseniä vastaan.

Reichelt kertoi lisäksi, että hän sai rintamalla vuoden 1942 kuluessa useita kokemuksia, jotka vahvistivat hänen asenteitaan. Sisarensa Evan välityksellä Reichelt lähetti Norjan kansallissosialistiselle pääministerille Vidkun Quislingille kirjeen. Siinä SS-vapaaehtoinen huomautti

huonosta kohtelusta, jota norjalaiset saivat saksalaisilta ja pataljoonansa tanskalaiselta komentajalta von Schalburgilta. Quisling ja Riisnæs tekivät lyhyen vierailun rintamalle huhti- tai toukuussa [1942]. Saatoin tällöin ojentaa Riisnæsille kirjelmän, jossa selostin saksalaisupseerien halventavia lausuntoja norjalaisista. Muuan saksalainen Obersturmführer (luutnantti) esimerkiksi sanoi toivovansa, että norjalaiset vaihtaisivat puolta, jotta hän pääsisi ampumaat heiltä aivot pellolle.⁸⁰³

Sverre Riisnæs toimi oikeusministerinä Nasjonal Samling -puolueen muodostamassa yhteistoimintahallituksessa. Hänellä oli Standartenführerin (everstin) arvo SS:ssä.

Tanskalaisten, alankomaalaisten ja norjalaisten kielteisiä ja ymmärtäviä asenteita juutalaisia kohtaan

Juutalaisvastaisia asenteita esiintyi tanskalaisten, alankomaalaisten, norjalaisten ja ruotsalaisten SS-vapaaehtoisten keskuudessa. Tämä käy ilmi seuraavasta lyhyestä tarkastelusta.

Tanskalaiset SS-miehet olivat yleisesti ottaen juutalaisvastaisia, joskaan aihetta ei tiettävästi ole tutkittu perinpohjaisesti. Tanskan kansallissosialistisen liikkeen lehti *Fædrelandet* julkaisi lukuisia artikkeleita, joissa tanskalaiset SS-miehet toivat julki kielteisiä tai vähätteleviä näkemyksiä juutalaisista. Muuan tanskalainen SS-mies lähetti lokakuussa 1941 perheelleen kirjeen, jossa hän kertoi haluavansa

päästä rintamalle. Tosin jo pelkkä ”lupa saada ampua juutalainen tai venäläinen komissaari toisi suuren ilon, mutta se aika on varmasti tulossa”. Frikorps Danmark sijoitettiin vuonna 1941 koulutettavaksi Puolan Treskauhun (nykyisin Owińska). Osaston komentaja, SS-Obersturmführer (luutnantti) Christian Peder Kryssing käytti juutalaisia puutarhansa työntekijöinä. Talvellakin Kryssingin puutarhurien täytyi työskennellä ulkona avojaloin ja kehnosti puettuina.⁸⁰⁴

Avointa vihamielisyyttä juutalaisia kohtaan toivat ilmi ne SS-miehet, joiden mielestä kuolleilla juutalaisilla täytetty peittämätön joukkohauta oli viehättävämpi näky kuin vankileiri.⁸⁰⁵ Muuan tanskalainen SS-mies esitti samansuuntaisia näkemyksiä kirjeessään kotiin: ”Totisesti hävitämme juutalaiset maan päältä, sillä niin kauan kuin on juutalaisia, käydään sotia. Joku saattaa sanoa, että juutalaisetkin ovat ihmisiä. Vastaan siihen, että rotatkin ovat eläimiä.”⁸⁰⁶ Muuan sodan jälkeen oikeuden eteen joutunut tanskalainen SS-mies, jonka yksiköitä olivat SS-Divisioona Wiking ja myöhemmin SS-pansarikrenatöörirykmentti 24 Danmark, väitti yrittäneensä kahdesti purkaa palvelusopimuksensa. Hän oli nähnyt, kuinka juutalaisia naisia ja lapsia ammuttiin.⁸⁰⁷ Kaksi Frikorps Danmarkin täydennyskomppaniaan kuulunutta tanskalaista sanoi sodan jälkeen pidetyssä oikeudenkäynnissä, että useimmat osaston miehet olivat välttäneet juutalaisten vainoamista, vaikka SS-vapaaehtoisten keskuudessa vallitsi juutalaisvastainen henki.⁸⁰⁸

Juutalaisvastaisuus näyttää olleen melko yleistä myös alankomaalaisten SS-miesten parissa. SS-Schütze (sotamies) Jan Olij palveli kesällä ja syksyllä 1941 SS-rykmentti Westlandin 1. komppaniassa. Luoti vei häneltä palan nenästä Taražassa, ja hän sai Dnipropetrovskin luona kranaatinsirpaleen olkaansa. Myöhemmin, ilmeisesti marraskuun 1941 puolivälissä Olij haavoittui kranaatinsirpaleista selkäänsä Donin Rostovin lähellä. Häntä hoidettiin kentäsairaalassa, kunnes hänet siirrettiin vuoden 1941 lopussa toipumisleirille Itävallan Klagenfurtiin. Olij kuvasi kokemuksiaan päiväamättömässä kirjeessä, jonka hän lähetti sukulaisilleen Klagenfurtista:

Missään en ole nähnyt niin paljon törkyä ja kurjuutta kuin Venäjällä. Ihmiset kuolevat nälkään ja puutteeseen. Ei vesivessoja, ei juomaveden, sähkön eikä kaasun jakelua, ei katuja, kirkkoja, haudausmaita eikä lääkäreitä. Pelkkää kurjuutta, likaa ja nälkää. Lapset kulkevat ryysyissä eivätkä pääse kouluun. Jos ne sairastuvat, ei lääkäriä löydy mistään. Kun ne kuolevat, ruumiit heitetään monttuun ja maata päälle. Poliisia ei ole. Venäjällä on tarjota vain luteita, täitä ja juutalaisia, joista me teemme selvää. Syöpäläiset tapamme paljain käsin, juutalaiset pistoolilla tai kiväärillä. Kuten näette, myös veljenpojastanne on kehkeytynyt tappaja. Muutaman viheliäisen juutalaisen vuoksi ei omatuntoni pahemmin kolkuta, sillä hehän ovat huijanneet ja rosvonneet Venäjän kansan putipuhtaaksi.⁸⁰⁹

Alankomaalainen historioitsija Evertjan van Roekel on tutkinut SS:ään vapaaehtoisina liittyneiden maanmiestensä juutalaisvastaisuutta ja antisemitismii yksittäistapauksissa. Selvittäessään kohdehenkilöidensä osallisuutta juutalaisten vainoamiseen ja tappamiseen van Roekel käytti lähteenään näiden kotiin lähettämiä kirjeitä sekä päiväkirjamerkintöjä. Aineistoa löytyi lisäksi kertomuksista, joita julkaistiin kansallissosialistisissa julkaisuissa, kuten *Volk* ja *Vaderland*. Historioitsija Cees Kleijn ja toimittaja Stijn Reurs käyttivät osaksi samaa päiväkirja-aineistoa, joskin perusteellisemmin. Heidän tuloksensa vahvistivat van Roekelin tuloksia.⁸¹⁰

SS-Divisioona Wikingiin kuuluneiden noin 300 norjalaisen vapaaehtoisen juutalaisvastaisia asenteita on kartoittanut historioitsija Sigurd Sørli. Moni norjalaisista SS-miehistä kannatti juutalaisvastaisia ajatuksia jo Wikingiin liittyessään, sillä antisemitismi kuului äärioikeistolaisen Nasjonal Samlingin perusarvoihin. Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon kesällä 1941 antoi kuitenkin vahvistavan sysäyksen jo aiemmin omaksutulle antisemitismille. Sodan alussa toteutettiin lisäksi kiihkeä propagandarynnäkö sekä Wehrmachtissa että Waffen-SS:ssä. Näistä systä juutalaisvastaiset ajatukset kukoistivat norjalais-

ten SS-miesten keskuudessa ja saivat ilmauksensa lukuisissa kotiin lähetetyissä kirjeissä sekä norjalaisten lehtien julkaisemissa artikkeleissa. Ainakin ajoittain juutalaiset koettiin ”rikkaruohoiksi”, ”loisiksi”, ”verenimijöiksi”, ”haiseviksi tyypeiksi” tai ”elukoita kurjemmiksi”. Žitomiriä nimitettiin juutalaisten haudaksi.⁸¹¹

Vierailtuaan vankileirillä muuan tuntemattomaksi jäänyt SS-vapaaehtoinen kirjoitti: ”Jos en aiemmin ollut juutalaisten vihaaja, niin nyt olen oppinut sellaiseksi.”⁸¹² SS:n toimia seuranneet norjalaiset sotakirjeenvaihtajat Walter Fyrst (joka itse oli SS-Hauptsturmführer eli kapteeni), Egil Hartmann, Karl Holter ja Oswald Olsen julkaisivat vuosina 1941–1943 lukuisia juutalaisvastaisia artikkeleita *Aftenposten*- ja *Fritt Folk* -lehdissä. Kirjoitusten mukaan Krakovan juutalaiskortteleissa lemusi ja Lublinissa asui saman iljettävän rodun edustajia.⁸¹³ Mielipiteissä oli kuitenkin kirjavuutta, sillä osa SS-vapaaehtoisista ei jakanut tällaisia aggressiivisiä käsityksiä juutalaisista. Kaikkien SS-miesten kirjeissä, päiväkirjoissa ja lehtikirjoituksissa ei tuoda esiin selvästi juutalaisvastaisia näkemyksiä.⁸¹⁴ Juutalaisten tuhoaminen tyrmistytti myös joitain norjalaisia SS-vapaaehtoisia. SS-rykmentti Germanian 9. komppaniaan kuulunut Jaan Taarneby oli todistamassa juutalaisten ja neuvostoliittolaisten vankien ampumista Ukrainassa kesäkuun 1941 lopussa.

Me norjalaiset vastustimme teloitusta. Alkuaan komppaniaan kuului seitsemän norjalaista – – Vannoimme, että jos pääsemme tästä helvetistä, teemme mitä vain karttaaksemme saksalaisia – – mutta palvelusopimus sitoo meitä vuoden ajan – – Saksalaisten raakuus tuntui norjalaisista todella pahalta. Itse oksensin, kun ensi kerran näin, mitä saksalaiset kykenevät tekemään.

Taarnebyn maanmies Ørnulf Bjørnstad totesi vuoden 1944 lopussa, että saksalaisten toimet juutalaisia kohtaan edellisenä kesänä olivat tuomittavia: ”Jokainen pataljoonamme norjalainen vastusti saksalaisten julmuutta.”⁸¹⁵ Bjørnstad kuitenkin esitti lausuntonsa inter-

nointileirillä Ruotsissa. Hän oli siinä vaiheessa mahdollisesti jo katsonut viisaaksi tehdä pesäeron saksalaisiin.

SS-rykmentti Nordlandiin kuulunut norjalainen Olav Ingemar Tuff ei ymmärtänyt saksalaisten vihaa juutalaisia kohtaan. Sodan jälkeen laatimissaan muistelmissa Tuff kertoo, että kesällä 1942 Rostovissa muuan saksalaisupseeri määräsi hänet osallistumaan 16 neuvostoliittolaisen sotavangin ampumiseen. Tuff kieltäytyi ja sanoi, että hän ei voinut ampua aseettomia ihmisiä. Hän yritti bluffata ja väitti, että sellainen rikkoi räikeästi Norjan lakeja. Upseeri suuttui ja uhkasi ammuttaa myös Tuffin. Lopulta hän kuitenkin nieli norjalaisen selitykset. Tuffia ei ammuttu, ei myöskään sotavankeja.⁸¹⁶

Suomalaiset SS-miehet ymmärsivät hyvin lähtötilanteiden eron oman ryhmänsä ja Norjasta, Tanskasta, Alankomaista ja muista miehitystyistä maista tulleiden vapaaehtoisten välillä. Martti Koivula kirjoitti aiheesta päiväkirjaansa 22.5.1941:

Huono juttu kapakasta. Kaikenlaiset nulipäät tulevat aina hampaat vinossa kysymään: mistä sinä olet ja mistä tulet ja kehuen aina itseään niin perkeleesti. Ja loppujenlopuksi kaikki nämä: norjalaiset, tanskalaiset, hollantilaiset ja jugoslaavilaiset ovat täällä aivan toisista syistä kuin me. Nyt taas eräs norjalainen työväytyi henkevään seuraamme kysäisten samoilla sanoilla: Woher bist du? Äimä [Nils Aejmelaeus] ei jaksanut enää, varsinkin kun sai ensin tietää tuon naapurin olevan Norjasta, pidättäytyä vaan äyskäisi oikein aito suomalaisen tyyliin: ”Skriv upp det nu och komm ihåg, att vi äro inga Quistlingar [sic], utan från fria Finland” Tosi kauheasti sanottu ja suomalainen olisi jo enemmittä puheitta paukauttanut vastaavanlaisessa tapauksessa, mutta naapuri vain katsahti kieron ja saimme olla rauhassa.⁸¹⁷

SS-rykmentti Nordlandiin kuulunut ruotsalainen vapaaehtoinen Ragnar Linnér ilmoitti 29.9.1941 Ruotsin sotilasattasealle Curt Juhlin-

Dannfeltille näkemistään julmuuksista. Linnér luonnehti SS:ää raais-
tuneiden sotilaiden sakiksi.

SS otti harvoin vankeja. Yleensä niin tehtiin vain komppaniaa
isompien yksiköiden antautuessa. Muulloin vangiksi tarjoutuvat
ammuttiin paikalla. Vankeja kohdeltiin raa’asti. Heitä ajettiin liik-
keelle potkimalla ja lyömällä. Naispuoliset neuvostosotilaat (Flin-
tenweiber) ammuttiin oitis. Tämä ei ollut vain SS:n linja, vaan
Wehrmacht toimi samoin. Ainoa ero oli siinä, että Wehrmacht ei
heti erottanut juutalaisia sotavankeja muista teloittamista varten.
Yksi selitys näin kylmäveriseen toimintaan oli venäläisten eläi-
mellinen ulkonäkö ja heistä lähtenyt kaamea haju. Miehitettyjen
alueiden asukkaat kertoivat mielellään SS:n tuhoamiskomennus-
kunnille, ketkä paikkakuntalaisista olivat juutalaisia. Nämä teloi-
tettiin pikaisesti, myös naiset ja lapset.⁸¹⁸

Sekä suomalaiset että ruotsalaiset lähettivät varhain kotimaihinsa
tarkkoja tietoja saksalaisten tekemistä juutalaisten joukkomurhista.
Sen paremmin Ruotsissa kuin Suomessakaan hallitus tai muut päät-
täjät eivät kuitenkaan osoittaneet asiaa kohtaan erityistä kiinnostus-
ta eivätkä pyrkineet puuttumaan tilanteeseen ainakaan näkyvästi ja
aktiivisesti.

Suomalaisten osallisuus

Päiväkirjojen, muistelmien ja haastattelujen pohjalta ei saada kattavaa tai yksityiskohtaista kuvaa tapahtumista ja suomalaisten osallisuudesta väkivaltaisuuksiin. Suomalaisilta SS-vapaaehtoisilta päiväkirjoja on säilynyt huomattavasti enemmän kuin muita kansallisuuksia edustaneilta SS-Divisioonan Vikingin vapaaehtoisuilta. Silti on mahdotonta sanoa, kuinka monet suomalaiset vapaaehtoiset hävittivät aineistojaan tietoisesti ja kuinka suuri osa niistä on edelleen tutkimuksen ulottumattomissa. On selvää, etteivät läheskään kaikki edes pitäneet päiväkirjoja tai ottaneet valokuvia.

Sotilaat kirjoittivat päiväkirjoja kukin oman tyyliinsä ja kirjallisen osaamisensa mukaisesti. Tapahtumapaikkojen nimiasut vaihtelivat, ja tapahtumakuvaukset olivat yleensä lyhyitä ja valitettavan ylimalkaisia. Yksityiskohdat eivät usein tule ilmi, eivät liioin tekijöiden nimet. Uhreista on säilynyt tietoa vielä vähemmän. Tästä huolimatta päiväkirjat antavat tärkeän kuvan siitä, mitä sotaretken aikana tapahtui ja miten suomalaiset SS-vapaaehtoiset asennoituivat tapahtumiin. Holokaustista ja saksalaisten vallatuilla alueilla harjoittamista julmuuksista on nykyään paljon enemmän tietoa kuin vielä 1950- ja 1960-luvuilla. Monien arkistojen avautuminen Neuvostoliiton hajotuksen ja Itä-Euroopan maiden vapautumisen jälkeen on parantanut lähdetilannetta. Etenkin Yad Vashemin ja Washington Holocaust Memorial Museumien harjoittama aineistojen systemaattinen keruu sekä EU:n rahoittama tutkimuksen infrastruktuurihanke European Holocaust Research Infrastructure (EHRI) ovat syventäneet merkittä-

västi tietoa surmaamisten, väkivaltaisuuksien, pakkotyön ja massiivisten väestönsiirtojen toteuttamisesta sekä näiden toimenpiteiden uhreista. Tähän tietoon perustuva näkökulma on puuttunut lähes kokonaan varhaisemmasta suomalaisesta tutkimuksesta, eikä se ole saanut merkittävää sijaa uudemmassakaan tutkimuksessa ja elämäkerroissa.

Uhrien määrä

Nürnbergin kansainvälisessä sotarikosoikeudenkäynnissä asianajaja Curt von Stackelberg totesi, että SS-Divisioona Wikingin etenemistien varrella Lvivissä, Zolotšivissa, Ternopilissa, Proskurovissa, Žitomirissa ja Bila Tserkvassa tapettiin sodan alkamispäivän jälkeen kolmen kuukauden aikana (22.6.–21.9.1941) kaikkiaan ”yli 6 000 siviiliä, juutalaista”.⁸¹⁹ Saksalaishistorioitsija Kai Struve on puolestaan arvioinut, että SS-Divisioona Wikingin yksiköt osallistuivat suoraan noin 4 280–6 950 juutalaisen ja muun siviilin murhaamiseen Galitsiassa kesän 1941 aikana. Uhreista noin 350–500 tapettiin Grimailivissa (Grzymałów), 180–200 Ozernassa (Jezierna), 250–400 Skalatissa, 2 300–4 000 Ternopilissa, 600–850 Zborivissa ja 600–1 000 Zolotšivissa.⁸²⁰ Struve luettelee kaikkiaan 54 joukkomurhaa, jotka tehtiin eri kaupungeissa, taajamissa ja kylissä ja joissa tapettiin kaikkiaan 7 290–11 308 ihmistä. Heistä noin 60 prosenttia surmattiin edellä luetelluilla paikkakunnilla. Nürnbergin tuomioistuimen ja Struven ilmoittamat tiedot eivät kuitenkaan ole aivan yhdenmukaisia, sillä kymmenestä nimetystä joukkomurhan paikkakunnasta vain kolme esiintyy kummassakin luettelossa. Sitä paitsi Struven lukuihin on otettu mukaan ennen muuta juutalaisia uhreja mutta ei kaikkia surmattuja ei-juutalaisia tai neuvostoliittolaisia sotavankeja. Nürnbergissä esitetyt ja Struven selvittämät luvut ovat luotettavia mutta eivät kattavia. Kaikista surmaamisista ei ole säilynyt tarkkoja tietoja, ja sodan jälkeen tuhansien ihmisten kohtalot jäivät selvittämättä.

Tässä esityksessä on tarkasteltu myös sellaisten paikkakuntien taupahtumia, joita ei mainita von Stackelbergin eikä Struven selvityksissä. Vilšanitšjan (Olszanica), Novosilkin (Nowosielce), Krivitšin (Krzewicze) ja Slovitán kylissä surmattiin arviolta noin 150 ihmistä. Kurovitšissa (Kurowice), Novikissa ja Pidgirtšissä (Podhorodce) tapettiin yhteensä noin sata paikallista asukasta, Uritšin (Urycz) kylässä noin 300 siviiliä ja Mikulintšin (Mikulínce) kylässä noin 50. Husjatinissa (Husiatyn) ammuttiin noin 200 juutalaista.

Surmattujen määrään pitää siis lisätä ainakin 700 siviiliä. Ilmeisesti kaikkiaan ainakin noin 10 000 paikallisasukasta tapettiin 20 paikkakunnalla, jotka sijaittivat SS-Divisioona Wikingin heinä- ja elokuussa 1941 kulkeman reitin varrella.

Wehrmachtin ja SS-Divisioona Wikingin eri yksiköiden siviiliuhrien määrä tiedetään osapuulleen, kun taas niiden surmaamien neuvostosotavankien määrää on liki mahdotonta arvioida. Saatavilla olevat hajatiedot antavat kuitenkin kuvaa ilmiön laajuudesta: Vilšanitšjassa, Novosilkissa, Krivitšissä ja Slovitassa ammuttiin yhteensä noin 50 sotavankia, Kurovitšissa noin 180, Ternopilissa noin sata ja Mikulintšissa noin 300. Näillä paikkakunnilla ammuttiin siis ainakin noin 600 sotavankia, mutta todellinen luku lienee ollut paljon suurempi. Ampuivathan saksalaiset tuhansittain neuvostosotavankeja heinä- ja elokuussa 1941. Neuvostoliitossa sodan jälkeen tehdyt selvitykset, jotka ovat vain osittain olleet kansainvälisen tutkimuksen käytössä, tarkentavat vielä merkittävästi kokonaiskuvaa tältä osin.

Tekijäjoukon koostumus

Suomalaisten SS-miesten päiväkirjojen ja muistelmien mukaan Ukrainassa tehtiin 1.–15.7.1941 kaikkiaan 20 joukkomurhaa, joihin osallistui SS-Divisioona Wikingin yksiköitä. Tekijöinä tai tukijoina näihin julmuuksiin osallistui myös kansallismielisiä ukrainalaisia kahdeksalla paikkakunnalla, tuhoamisryhmien (Einsatzgruppen)

jäseniä ainakin kuudella paikkakunnalla ja Wehrmachtin yksiköitä kahdella paikkakunnalla. Tekijöiden joukko ei ollut kaikkialla samanlainen vaan vaihteli tapahtumapaikan mukaan, kuten taulukko 2 osoittaa.

Taulukko 2. Ukrainassa 1.–15.7.1941 suoritettuihin julmuuksiin osallistuneiden yksiköt.

tekijöiden yksikkö	suoritettujen julmuuksien lukumäärä
SS-rykmentti Nordland	5
SS-Divisioona Wiking yksin ⁸²¹	10
kansallismieliset ukrainalaiset ja SS-Divisioona Wiking yhdessä ⁸²²	4
SS-Divisioona Wiking ja tuhoamisryhmät yhdessä ⁸²³	2
kansallismieliset ukrainalaiset, Wehrmacht, SS-Divisioona Wiking ja tuhoamisryhmät yhdessä ⁸²⁴	2
kansallismieliset ukrainalaiset, SS-Divisioona Wiking ja tuhoamisryhmät yhdessä ⁸²⁵	1
tuhoamisryhmät yksin ⁸²⁶	1
yhteensä	20

Taulukosta 2 näkyy, että yksiköiden yhteistoiminta oli yleistä paikallisissa julmuuksissa saksalaisten etenemisvaiheessa. Kaikkiaan kymmeneen joukkomurhaan osallistui eri yksiköiden miehiä. Näin toimittiin etenkin niillä paikkakunnilla, joilla surmattiin absoluuttisin luvuin eniten ihmisiä. SS-Divisioona Wikingin yksiköt tekivät yksinään kymmenen joukkomurhaa, minkä lisäksi seitsemän yhteistyössä ukrainalaisten nationalistien kanssa. Joillain paikkakunnilla tappamiseen osallistui neljän tahon miehiä erilaisissa yhdistelmissä.

Kahdessa tapauksessa julmuuksiin syylistyivät kansallismieliset ukrainalaiset, Wehrmacht, SS-Divisioona Wiking ja tuhoamisryhmät, yhdessä tapauksessa yhteistyötä tekivät kansallismieliset ukrainalaiset, SS-Divisioona Wiking ja tuhoamisryhmät. Yhdellä paikkakunnalla tuhoamisryhmien yksiköt toimivat yksin.

Tekijäjoukon koostumuksen vaihtelu voi vaikuttaa hämmentäväl-

tä, mutta siihen oli yhtä hyvin operationaalisia kuin sattumanvaraisia-kin syitä. Olennaista on kuitenkin puntaroida, miksi tekijöiden joukko sai kuusi erilaista koostumusta. Lisäksi pitää tarkastella, valmistelivatko eri toimijat tekojaan yhdessä. Jos näin meneteltiin, tulee kysyä, kuka järjesti yhteistoiminnan tai antoi siitä käskyjä.

Suurhyökkäyksen alussa Wehrmacht sai vastuun etulinjasta ja neuvostojoukkojen rintaman murtamisesta. Ennen etenemistään yli Puolan ja Neuvostoliiton vanhan rajan SS-Divisioona Wiking kuului toisen aallon joukkoihin. Wiking toimi etulinjan takana haravoimassa ja varmistamassa alueita, joiden läpi Wehrmacht oli edennyt vähän aikaisemmin. Sekä Wehrmacht että Wiking pyrkivät nopeaan etenemiseen. Avoimilla teillä moottoroidut yksiköt etenivät yleensä 30–50 kilometriä päivässä, ja Wikingin joukot pyrkivät pysymään Wehrmachtin osastojen vauhdissa. Etenemisreitit varrella oleviin taajamiin pysähdyttiin vain lyhyeksi ajaksi, ehkä vain tunneiksi tai telttamajoitukseen päiväksi ja yöksi. Pysähdys kesti pisimmilläänkin vain muutamia vuorokausia. Etenemisen jatkuessa selustan rauhoittaminen ja varmistaminen hoidettiin nopeasti. Pysyäkseen Wehrmachtin kannoilla SS-Divisioona Wikingin täytyi täyttää tehtävänsä nopeasti ja mahdollisimman tehokkaasti. Taktinen ratkaisu tähän nähtiin siinä, että iskettiin paikallisyhteisöön ripeästi ja ankarasti ja sitten siirryttiin seuraavalle paikkakunnalle.

Ukrainalaisessa Skalatin kylässä 5.7.1941 suoritettujen julmuudet käyvät esimerkiksi. Wehrmachtin joukot kohtelivat asiallisesti paikallisasukkaita, myös juutalaisia. Sen sijaan SS-rykmentti Westlandin yksiköt saivat käskyn tappa paikkakunnan juutalaiset. Käskyn täyttämiseen annettiin aikaa kymmenen minuuttia. Skalatissa asunut juutalainen Abraham Weissbrod muisteli tapahtumia vuonna 1945:

Käsky kulki sotilaalta toiselle. He loikkivat ripeästi autoista sekä tankkien ja muiden panssaroitujen ajoneuvojen päältä ja juoksivat kylän keskusta. Pitkän ajon jäljiltä hikisinä ja likaisina, ilman asetakkeja, paidanhihat käärittyinä he rynnistivät kuin susilauma

ampuen juostessaan. Ensin SS-miehet hyökkäsivät kadulla kohtaamiensa kimppuun. Ensimmäinen uhri oli Efraim Diener, jolta he leikkasivat parran ja samalla osan kasvoja. Talonpoikaisperheiden lapset ja jotkut ikäihmisetkin juoksivat hyökkääjien mukana ja osoittelivat, että tuolla *Jude! Jude!* Saksalaiset säntäilivät pakenevien juutalaisten perässä ja tulittivat koko ajan. Maitomies Mordechai Orenstein ja hänen vaimonsa ajettiin joen rannalle ja siitä veteen. SS-miehet ampuivat Orensteineja, kunnes näiden ruumiit vajosivat veteen ja pinnalle jäi vain veriläikkiä. Sitten eräät saksalaiset tunkeutuivat ukrainalaisten lasten opastamina taloihin ja ampuivat jokaisen heille osoitetun juutalaisen. Jotkut muut sotilaat rosvosivat koteja. Tekosyyksi otettiin aseiden ja piileskelevien bolševikkien etsintä, jotta päästiin ryöstämään, tarvelemään ja tuhoamaan irtaimistoa. Tehtävää varten annetussa kymmenessä minuutissa SS-miehet ehdivät mylläämään taajaman sekaisin, tappamaan noin kaksikymmentä ja haavoittamaan niin ikään pariakymmentä juutalaista. Osa haavoittuneista oli saanut vain lieviä mutta osa vakavia vammoja. Juutalaiset yrittivät piiloutua, jos suinkin löysivät siihen paikan. Heidän vartioimattomiksi jääneisiin koteihinsa tunkeutui ukrainalaisia talonpoikia ja puolalaisia huligaaneja, jotka riehuivat niissä tuntikausia. He varastivat kaiken, mikä irti lähti, ja pieksivät raa’asti kaikkia löytämiään juutalaisia.⁸²⁷

Tällaiset julmuudet olivat vasta väkivaltaisen vainon alkusoittoa. Täysimittainen pogromi pantiin toimeen seuraavana päivänä. Kaikkiaan 250–500 juutalaisen asukkaan arvioidaan saaneen surmansa Skalatissa 6.7.1941.⁸²⁸ Nämä tiedot ovat vahvasti ristiriidassa SS-Divisioona Wikingin komentajan, kenraali Felix Steinerin väitteen kanssa. Steinerista hänen komentamansa SS-Divisioona ei mitenkään ehtinyt osallistua paikallisväestön tappamiseen, koska Wiking joultui herkeämättä käymään tulitaistelua vihollisen kanssa tai valmistelemaan sotaliikkeitä. Weisbrodin mukaan muuan ”SS-prikaatin

komentaja” antoi käskyn Skalatin teloituksista 5.7.1941. Koska surmaamiset suoritti SS-rykmentti Westland, käskyn antoi ilmeisesti SS-Oberführer (prikaatikenraali) Artur Phleps (Stolz). Hän on tosin saattanut välittää miehilleen divisioonan komentajan Felix Steinerin antaman määräyksen. Tehtävän suorittaneella komppanianpäälliköllä on myös ollut keskeinen vastuu surmaamisista.

Kansallismielisten ukrainalaisten välinäytös

Saksan miehityspolitiikka sai hyödyllisen työkalun kansallismielisistä ukrainalaisista. Maanalaiset nationalistiset ryhmät odottivat monilla Ukrainan paikkakunnilla kiihkeästi Saksan Neuvostoliittoon suuntautuvaa hyökkäystä, joka viimein alkoi 22.6.1941. Kansallismielisten voimien toimintakyvyssä oli suuria eroja, mutta osa ryhmistä suunnitelti iskuja alueellaan oleskelevia neuvostoarmeijan osastoja vastaan sekä käymistä myös neuvostojärjestelmän virkailijoiden ja myötäilijöiden sekä juutalaisten kimppuun. Valmistauduttiin ottamaan valta haltuun eri paikkakunnilla ja koko Ukrainassa sitä mukaa kun neuvostojoukot tuhottaisiin. SS-rykmentti Germanian 12. komppaniassa palvelleet norjalaisvapaaehtoinen Ørnulf Bjørnstad merkitsi muistiin heinäkuussa 1941, että saksalaiset antoivat ukrainalaismiliisille valtuudet kohdella juutalaisia mielensä mukaan. Bjørnstad nimitti miliiisiin kuuluvia quislingeiksi. ”Juutalaiset pakotettiin siivoamaan kaduilta pois ihmisten ruumiit, hevosten raadot ja ajoneuvojen romut. Työn ollessa kesken saattoi nähdä jonkun quislingin lyövän juutalaista terävällä lapiolla ja uhrin jäävän kadulle makaamaan.”⁸²⁹ Saksalaisjoukot sallivat ukrainalaisnationalistien toimet jonkin aikaa. Kotipaikkakunnan juutalaisten pieksäminen kuului tähän välinäytökseen, joka alkoi sodan ensi päivistä mutta kesti vain muutaman viikon ajan.

Ukrainan kansallismielisten liitto (Organizatšija ukrainskih nationalistiv eli OUN) perustettiin Wienissä vuonna 1929. Aluksi järjestö toimi Länsi-Ukrainassa ja oli Ukrainan sotilasorganisaation, pienten

oikeistoradikaalien ja äärikansallismielisten piirien sekä nationalistisen älymystön jäsenten liittouma. OUN hajosi vuonna 1940 kahteen ryhmäkuntaan: maltillisesta siivestä käytettiin nimitystä OUN-M (Andri Melnikin mukaan) ja radikaalisiivestä nimitystä OUN-B (Stepan Banderan mukaan).⁸³⁰ Saksaan tukeutunut, vahvuudeltaan noin 800 miehen Ukrainan legioona jakaantui kahteen pataljoonaan (Nachtigall ja Roland). Legioona toimi Banderan valvonnassa, mutta sen komentajat olivat saksalaisia. Lisäksi perustettiin niin sanottuja siirtoyksiköitä (pohidni grupi), joiden tuli seurata eteneviä joukkoja ja luoda uudet paikallishallinnon elimet miehitetuille alueille. Kuhunkin näistä ryhmistä kuului noin 700 miestä. Ivan Klimiv eli ”Legenda” johti OUN:n maanalaista työtä neuvostoalueella.⁸³¹ Yhdysvaltalaisen historioitsijan Omer Bartovin mukaan on varsin luultavaa, että OUN kyly riitaa kansallisten ryhmien välille yhdessä Saksan vastavakoilun (Abwehr) kanssa. OUN perusti Itä-Galitsiaan miliisjoukkoja, joiden tuli tehdä koordinoitusti paikallisia vallankaappauksia. OUN:n ryhmät yrittivät lietsoa vallankaappauksia Lvivissä, Skolessa, Butšatšissa (puolaksi Buczacz), Sambirissa (puolaksi Sambor), Pidgaitšissa (puolaksi Podhajce) ja Monastiriskassa (puolaksi Monasterzyska). Siten yritettiin asettaa saapuvat saksalaisjoukot tapahtuneen tosiasian eteen. Suunnitelmat kuitenkin kariutuivat, koska turvallisuuspoliisin (Sicherheitsdienst eli SD) osasto pidätti OUN-B:n johtajat.⁸³²

OUN yritti jo 25.6.1941 aloittaa Lvivissä kansannousun neuvostovaltaa vastaan. Puna-armeijan yksiköt aloittivat vetäytymisensä 23. ja 24.6.1941, jolloin ukrainalaiskapinalliset järjestäytyivät ja tulittivat kaduilla vetäytyviä osastoja katoilta ja ikkunoista.⁸³³ Lvivissä tuolloin asunut Stanislaw Rózycki merkitsi päiväkirjassaan OUN:n epäonnistuneen kansannousun päivämääräksi 26.6.1941.⁸³⁴ NKVD:n vangitsemien ukrainalaisten vapauttamiseen pyrkinyt kapina ei onnistunut vaan johti NKVD:n murskaavaan vastaiskuun. Tuhoamisryhmä B:n komentaja, SS-Brigadeführer (kenraalimajuri) Otto Rasch ilmoitti 2.7.1941 turvallisuuspoliisin päällikölle: ”NKVD kukisti Lembergissä [Lviv] verisesti ukrainalaisten kapinan. NKVD ampui noin

3 000. Vankila palaa.” Kaksi viikkoa myöhemmin Rasch ilmoitti, että ”ukrainalaisten kapinayrityksen tavoite oli vangittujen kansallismielisten vapauttaminen”.⁸³⁵ Yhdysvaltalaisen historioitsijan Alexander Dallinin mukaan ukrainalaisnationalistit ryhtyivät kesäkuun 1941 lopussa Lvivissä ”kapinaan, jonka vetäytyvä puna-armeija ja NKVD kukistivat raa’asti. Seuraavien päivien kaaoksessa saksalaisille kävi selväksi, että Nachtigall-pataljoonan miehet ja muut Stepan Banderan seuraajat osoittivat melkoista aloitteellisuutta ja järjestivät puhdistuksia ja pogromeja.”⁸³⁶ Lvivissä tuolloin asunut Jacob Gerstenfeld-Maltiel seurasi tapahtumia ja kertoi, että ukrainalaiset, jotka saivat taloudellista tukea saksalaisilta, tekivät ”harhautushyökkäyksen” 25.6.1941. ”He tulittivat ohi ajavia sotilaskuorma-autoja ullakoilta ja katoilta. Konekiväärejä ja jopa pieniä tykkeitä vietiin aseisiin kirkon-torneihin. Venäläiset ryhtyivät tarmokkaasti suojaamaan jälkijoukko-jaan. Panssariautot ja tankit partioivat taukoamatta kaikkialla kaupungissa. Samalla käynnistettiin liikekannallepano.”⁸³⁷

Lvivissä toimineet NKVD:n yksiköt saivat 23.6.1941 käskyn tappaa ne poliittiset vangit, joita ei voitu ottaa mukaan perääntymisretkelle. NKVD:n tekemät kostomurhat selittävät kuitenkin vain osan valtavasta ruumiiden määrästä Lvivin vankiloissa. Neuvostoviranomaisten käsissä kuolleista vangeista pääosa kaiketi ammuttiin yksinkertaisesti siksi, että heitä ei kyetty ottamaan mukaan. Ei tiedetä tarkkaan, kuinka monta ihmistä surmattiin epäonnistunutta kapinaa kukistettaessa. Neuvostoasiakirjojen mukaan Lvivissä ammuttiin kesäkuun 1941 lopussa kaikkiaan 2 464 vankia ja vapautettiin 808 vankia, jolloin vankeuteen jäi edelleen 1 546 ihmistä. Saksalainen historioitsija Kai Struve arvioi teloitettujen määräksi 2 358–2 752.⁸³⁸

OUN-B:n apulaisjohtaja Jaroslav Stetško julisti 30.6.1941 yksipuolisesti Ukrainan tasavallan tulleen perustetuksi. Ukrainan kansalliskomitean jäsenistä koottiin hallitus, jonka ilmoitettiin solmineen liiton Saksan kanssa. Yhdysvaltalainen historioitsija Alexander Dallin katsoo, että ukrainalaisjohtaja

pani Lvivissä toimeen nopean ja yllättävän kaappauksen. Juuri kun alueesta vastaava Saksan sotilastiedustelun upseeri, professori Hans Koch – oli järjestänyt neuvonpidon muodostaakseen kaupunginhallituksen Lviviin, hänet vietiin huolellisesti valmisteltuun tilaisuuteen, jossa OUN-B:n yleiskokous julisti Ukrainan valtion perustetuksi. Tätä siirtoa eivät olleet osanneet ennakoida Saksan vastavakoilu (Abwehr) eivätkä Rosenbergin miehet. [Dallin viittaa vallattujen alueiden ministeriöön, jonka johtoon oli juuri nimitetty natsipuolueen pääideologi Alfred Rosenberg.] OUN yritti julistuksellaan asettaa niin saksalaiset kuin kilpailevat ukrainalaispuolueetkin tapahtuneen tosiasian eteen.⁸³⁹

Koska OUN-B oli toiminut vailla saksalaisten suostumusta, tuhoamisryhmä C loi Lviville ukrainalaiset itsehallintoelimet Stepan Banderan ryhmän vastapainoksi ja ryhtyi 4.7.1941 pidättämään Banderan kumppaneita. Stetškon hallitus hajotettiin 5.7.1941. Sittemmin johdatavat ukrainalaiset nationalistit pidätettiin. Osa OUN:n siirtoyksiköiden jäsenistä vangittiin ja teloitettiin.⁸⁴⁰

OUN-B:n nimissä annettiin kesä- ja heinäkuun vaihteessa 1941 julistus ”Ukrainalaiset! Talonpojat! Työläiset!”, jossa kehoitettiin perustamaan Ukrainan kansanmiliisi jokaiseen kylään ja kaupunkiin. Paikallismiliisien tehtäviksi todettiin muun muassa bolševikkipartiisaanien tuhoaminen yhteistyössä saksalaisjoukkojen kanssa. Lisäksi miliisin työhön kuului juutalaisten virallinen rekisteröinti, eristäminen arjalaisesta väestöstä ja valjastaminen ruumiilliseen työhön.⁸⁴¹ Tämän jälkeen pogromeja puhkesi Itä-Galitsiassa 27 paikkakunnalla, joista 15:llä oli ollut NKVD:n vankila.⁸⁴²

Heinäkuun 1941 lopussa SS:n ylipäällikkö Heinrich Himmler käski perustaa paikallisväestön apupoliisiyksiköitä ukrainalaisista ja muista miehittäjiä tukevista kansallisuuksista. Näihin suojamiehistöihin (Schutzmannschaften) värvättyjen miesten määrä koko idästä miehitetyllä alueella (Baltiassa, Valko-Venäjällä ja Neuvostoliitossa) kasvoi 33 000:sta 300 000:een vuoden 1942 loppuun men-

nessä. Kaikkiaan noin 100 000 ukrainalaisen arvioidaan palvelleen sotavuosina näissä SS:lle alistetuissa apupoliisivoimissa. Yhteensä 30 000–40 000 ukrainalaisen otaksutaan osallistuneen juutalaisten joukkomurhiin, joita saksalaiset järjestivät miehitysalueellaan.⁸⁴³

Ukrainassa kesällä 1941 suoritetuilla paikallisilla julmuuksilla juutalaisia vastaan oli yhteyksiä varhempisiin, vuosina 1791–1917 harjoitettuihin juutalaisvainoihin Ukrainassa ja Venäjän niin sanotulla juutalaisten asutusalueella (venäjäksi tšerta osedlosti).⁸⁴⁴ Juutalaisvastaisia pogromeja pantiin Ukrainassa toimeen usein: vuosina 1648–1657, 1821, 1881–1883, 1903–1906, 1914 ja 1915.⁸⁴⁵ Kun venäläisjoukot tunkeutuivat Itävallan Galitsiaan elokuussa 1914, kasakkaosastot osallistuivat pogromeihin monilla paikkakunnilla, muun muassa Lvivissä (Lemberg).⁸⁴⁶ Vuosina 1918–1921 Ukrainassa toteutettiin 1 236 pogromia ja muuta väkivallantekoa, joissa surmattiin arviolta ainakin 31 000 juutalaista, luultavasti paljon useampia.⁸⁴⁷ Enimmät pogromit järjestettiin Kiovan alueella, mutta Lvivissä puolalaiset mellakoitsijat tappoivat noin 300 juutalaista ja puolalaista 21.–23.11.1918.⁸⁴⁸ Maaliskuussa 1919 Žitomirissa tapettiin 317 juutalaista ja marraskuussa 1919 Kiovassa noin 600.⁸⁴⁹ Lvivissä tehtiin vuonna 1918 juutalaiskortteliin hyökkäys, jossa tapettiin 18 juutalaista.⁸⁵⁰ Suomen asiainhoitajana Kiovassa vuosina 1918–1919 toiminut Herman Gummerus luonnehti ukrainanjuutalaisia ”ehdotto-man venäläismyönteiseksi ja erittäin saksalaisvihamieliseksi väestön-osaksi”. Gummerus kuitenkin vaikenä julmuuksista juutalaisia kohtaan Ukrainan lyhyen itsenäisyyden aikana.⁸⁵¹

Tutkimuskirjallisuudessa on ehkä liikaakin korostettu ukrainalais-nationalistien osuutta juutalaisvainoihin. Joka tapauksessa ukrainalaisten osallisuus julmuuksiin vaihteli Galitsiassa suuresti paikkakunnittain. Lvivissä ja Zborivissa OUN:n miliisi oli keskeinen toimija. Niin ikään Zolotšivissa (Złoczówissa) miliisi osallistui väkivallantekoihin mutta vain sivuosassa. Joka tapauksessa monella paikkakunnalla miliisi ja paikalliset ukrainalaiset asukkaat ainakin jossain määrin noudattivat alueelle saapuneiden SS-yksiköiden yllytystä ryhtyä väki-

valtaisuuksiin.⁸⁵² Kansallismieliset ukrainalaiset tappoivat arviolta tuhansia juutalaisia kesällä 1941.⁸⁵³

Jälkijoukkoina kulkeneet tuhoamisosastot

SS-Divisioona Wikingin jälkiä seurannut SS-tuhoamisryhmä C (Einsatzgruppe C) hoiti surmaamistehtävänsä säälimättömästi. Järjestelmällisiksi surmaajiksi kesällä 1941 muodostetut tuhoamisryhmät toimivat heinäkuun alkupuolella monilla niistä paikkakunnista, joiden kautta Wehrmacht ja Wiking-divisioona etenivät: Lvivissä (Lwów), Zborivissa (Zborów), Grimailovissa (Grzymałów), Uritšissa (Urycz), Ternopilissa (Tarnopol), Proskurovissa, Bila Tserkvassa (Biała Cerkiew) ja Žitomirissa. Tuhoamisryhmien tappamien siviilien tarkkaa kokonaismäärää ei tiedetä. Runsas aineisto osoittaa kuitenkin, että uhrien luku oli suuri ja että tuhoamisryhmien toiminta järjestelmällisesti täydensi Wehrmachtin ja Wiking-divisioonan aloittamia juutalaisvainoja. Tuhoamisryhmä C pani 27.8.–30.9.1941 läntisessä Ukrainassa toimeen 37 sellaista joukkomurhaa, joita ei ole tarkasteltu edellä tässä esityksessä.⁸⁵⁴ Joukkomurhasta tunnetuin oli tuhoamisryhmä C:n alaisen erityiskomennuskunta 4a:n (Sonderkommando 4a) Kiovan lähellä Babyn Jarissa syyskuussa 1941 suorittama juutalaisten, romanien ja sotavankien surmaaminen, johon myös SS-joukot osallistuivat. Siinä sai surmansa noin 60 000 henkeä, joista 33 771 juutalaista. Erityiskomennuskunta 4a:n komentaja Paul Blobel tuomittiin kuolemaan Nürnbergin niin sanotussa Einsatzgruppe-oikeudenkäynnissä ja hirtettiin Landsbergin vankilassa 8.6.1951. Tuhoamisryhmä C ja erityiskomennuskunta 4a toimivat monilla paikkakunnilla, joilla suomalaisetkin SS-vapaaehtoiset palvelivat, kuten kuvallitteen kartta osoittaa.

Wehrmachtin osastoissa asenteet jakautuivat

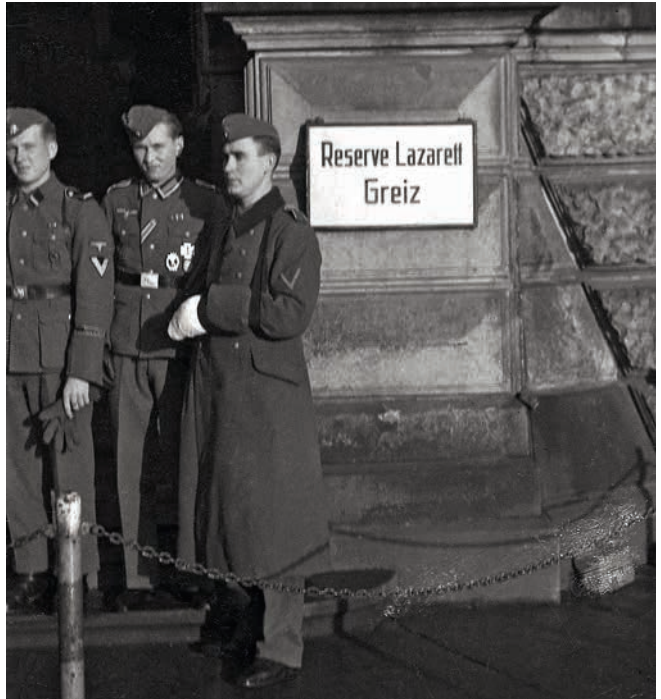
Kun Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon kesällä 1941, Wehrmachtin joukot toteuttivat yhtä säälimätöntä miehityspolitiikkaa kuin Puolassa vuonna 1939. Lähes 22 miljoonaa puolalaista joutui saksalaisten valtaan syksyllä 1939. Paljon suurempi ihmismäärä itäalueilla koki saman kohtalon kesä- ja heinäkuussa 1941. Saksalaisten miehittämällä alueella asui noin 40 miljoonaa neuvostokansalaista, joista 20 miljoonaa Neuvostoliiton vuosina 1939–1941 tekemien aluelajennusten vuoksi. Heistä noin 15 miljoonaa asui Baltian maissa. Saksalaiset saivat operaatio Barbarossan aikana uusia alamaisia yli kaksinkertaisen määrän kuin vallattuaan Puolan vuonna 1939. Miehittämillään alueilla saksalaiset ryhtyivät toteuttamaan ennalta suunniteltua Lebensraum-politiikkaa ja uuden Euroopan muodostamista surmaamisilla ja väestönsirroilla.

Wehrmachtin toiminnasta miehityspolitiikan toteuttamisessa annetaan yleisarvio teoksessa *Verbrechen der Wehrmacht: Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944* (Wehrmachtin rikokset – Tuhoamissodan ulottuvuudet 1941–1944), joka ilmestyi Hampurissa vuonna 2002. Wehrmachtin yksiköt surmasivat arviolta 10 miljoonaa siviiliä – ei taisteluissa vaan joukkosurmaamisissa sekä polttamalla kyliä, kaupunkeja ja kokonaisia elinalueita. Mainitussa tutkimuksessa todetaan, että Wehrmacht oli elimellinen osa kansallissosialistista hallintokoneistoa; huomattavan monet Wehrmachtissa upseereina tai miehistöasemassa palvelleet osallistuivat julmuuksiin.⁸⁵⁵ Tämä oli tilanne myös Ukrainassa ja Kaukasiassa vuosina 1941–1943, jolloin suomalaiset SS-miehet toimivat näillä alueilla. Wehrmachtin monien osastojen tiedetään myös osallistuneen julmuuksiin kesän 1941 etenemistien varrella: Zolotšivin ja Zborivin taajamissa sekä Ternopilin ja Proskurovin kaupungeissa kahdeksan päivän aikana 3.–11.7.1941.

Wehrmachtin osastojen sisällä esiintyi erilaisia näkemyksiä siitä, miten juutalaisiin, siviileihin ja neuvostosotavankeihin kohdistettui-

Huone Greizin sairaalassa. Haavoittuneiden sotilaiden joukossa on äärimmäisenä oikealla suomalainen SS-mies Ari Vuokko. Olli Wikbergin kokoelma.

Monia haavoittuneita SS-miehiä hoidettiin selustan sairaaloissa. Suomalainen SS-mies Ari Vuokko lähetettiin Saksan Thüringensissä toimivaan Greizin tilapäiseen sotasairalaan. Olli Wikbergin kokoelma.

Sodan vääjäämätön lopputulos oli jo nähtävissä, kun Waffen-SS:n kenraali Gottlob Berger osallistui kaatuneiden tanskalaisten SS-vapaaehtoisten muistomerkin paljastustilaisuuteen kesäkuussa 1944. Muistomerkki pystytettiin Schalburgin koulutuskeskukseen, joka sijaitsi Høveltegårdissa Helsingörin lähellä. Tanskan kansallismuseo.

Suomalainen SS-mies Keijo Kääriäinen kuvasi 4. elokuuta 1942 päiväkirjassaan, miten Lvivin geton juutalaiset kantoivat keltaisia Daavidin tähtiä. Hän kertoi kantaa ottamatta pitävänsä sitä outona, koska yli puolet tähden kantajista oli vaaleaihoisia, eivätkä nämä muutenkaan ulkonäöltään eronneet alueen muusta väestöstä. Suomessa ei ollut säädetty juutalaisvastaisia lakeja. Yleisen asevelvollisuuden perusteella suomenjuutalaiset miehet palvelivat muiden kansalaisten tavoin puolustusvoimissa.

SS-mies Keijo Kääriäisen päiväkirjaansa tekemiä hajahuomioita. Kääriäinen merkitsi muistiin, ettei hän ollut "nähtynyt Venäjällä yhtään urheilukenttää" ja että Saksan asevoimat varautuivat käymään kaususotaa puna-armeijaa vastaan keväällä 1942. Lisäksi hän totesi SS-Divisioonaa Wikingin saaneen 80 uutta panssarivaunua ja muita varusteita. Yksityiskokoelma.

Hevittarana puolena on monasti juuri tuo nimen tähden kanta. Joillakin aivan vaaleillaakin puolalaisilla on tähti kinnarvossa, ja mm. juutalaisin merkityistä ovat sellaisia, että ulkonäöstä on mahdoton edes epäillä heitä juutalaisiksi.

Sionin tähti, kaikilla alueilla juutalaisten näkyvissä.

Jaka on Saksan olevien aina pidettävä

N: 26785

Kävin kaupungilla olemassa m. m. kutsomassa näyttely "Wunder des Lebens", jossa oli tällainen ihminen y. m. Illalla huvittelimme.

0) Salaaftia paperilla

eli kaikkea mahdollista!

Puolassa tervehtii mies naista nauttelemalla häntä kädelle!

Ent. itävaltalainen mies käyttä kesällä polvihousuja, samankaltaisia kuin minulla oli 4-6 vuotta sitten.

Ukrainassa nousee aurinko klo 3.30 ja laskee klo 19.30 jähannusvirkolla.

F. H. H. si. haavoittumisensa jäl.

juusta ja pelaamalla nappu pelejä, kensik ärgere dieh me juonistamme keräter tänään tänään koulun rauh natsas, ¹⁹¹⁸ jossa oli 93 miestä. Kalliista on ostettu aikansa Puolankin menesty vapaus Olen luekellut romaane "Spur im Hafen" ja hyönn pyryyn, käreilla, vaikka en ole aikaisemmin välittänyt paljoa luekella rakentel romaaneja.

5.

Tammulla lähti meidän ora orastamme protilaista edelle, ja illayöväältä tul minunkin vaeron. Siispa annoin Hiltunella tassua ja lähden matkaan klo 18. Toksi kerran eläimien aika jätki Lembergerin mirajima

granian junan kimppeun 3-5 asetta puolalaisia. Taistelu oli lyhyt. Puolalaiset maksoivat hengellään tuloksettoman yrityksen.

En ole nähnyt Venäjällä yhtään urheilukenttää.

Divisionamme kuuluu pariryhmä Kleist:in alaisuuteen.

4 divisiona Wikingini on kevääntä 1942 lähtien myös oma panssariosasto, 80 hyökkäysvaunu ja lisäksi on panssarijäskäreillä vielä m. k. "Sturmgeschützet" joka komppaniolla on 1,20 ^{KEL} mm uus. Pst tykki malli 1942. joka ryh

Suomalaisten SS-vapaaehtoisten värväyksen keskeinen hahmo oli entinen etsivän keskuspoliisin päällikkö, reservin majuri Esko Riekkö (vas.). Hän vieraili suomalaisten SS-miesten luona talvella 1941–1942. Keskellä yksi hänen isännistään, SS-tiedusteluosasto 5:een kuulunut SS-Obersturmführer (luutnantti) Erkki Puuperä. Olli Wikbergin kokoelma.

Arvovieraat seuraavat Tampereen paraatia 3. kesäkuuta 1943. Eturivissä muun muassa SS-kenraali Felix Steiner, kenraaliluutnantti Lauri Malmberg ja Helsingin yliopiston rehtori, professori Rolf Nevanlinna. Saksalaismyönteiseksi tunnettu Nevanlinna oli suomalaisten SS-miesten avustuskomitean puheenjohtaja. Olli Wikbergin kokoelma.

Pyynikin urheilukentällä Tampereella pidettiin paraati 3. kesäkuuta 1943.
Suomalaiset SS-miehet järjestäytyivät tarkastusta varten. Olli Wikbergin kokoelma.

Muistelua aseveljeyden päättyessä. Kotiutuvat SS-miehet
Hangossa 1. kesäkuuta 1943. Olli Wikbergin kokoelma.

Eräät suomalaiset SS-miehet liittyivät Norjaan sijoitettuihin SS-joukkoihin sen jälkeen kun Suomi oli solminut Neuvostoliiton kanssa Moskovan välirauhan 19. syyskuuta 1944. Välirauhan ehtojen mukaan Suomen täytyi ajaa saksalaisjoukot pois alueeltaan. Tällöin käynnistyneessä Lapin sodassa saksalaisten puolella taistelleet suomalaiset SS-miehet houkuttelivat puolenvaihtoon sotavangeiksi jääneitä suomalaisia. Norjaan loikanneista monet joutuivat toisen maailmansodan päättyttyä pidätetyksi ja jotkut saivat maanpetossyytteen. Hehän olivat palvelleet Saksaa, kun maa kävi sotaa Suomea vastaan. Yksi syytetyistä oli SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Jouko Itälä. Tampereella otetussa kuvassa Itälän vieressä on SS-Divisioonaa Wikingissä palvellut suomalainen sairaanhoitaja Laine-Maire Kyöstiä. Olli Wikbergin kokoelma.

*publik Järjestin - 45 lo -
ministeriä laadittu. En voi
Odotin kukaan kukaan
T. - kukaan ar 2.
T. -*

1.

*Th + Vast, lompakko
yD 142/17.4.48
" 1604/17.4.47
amp IX, A.4*

Itälä, Jouko

SS-Hauptsturmfuehrer.
Kapteeni.

- Liittyi SS- joukkoihin vuonna 1941. Palveli aluksi divisioona Wikin-
gin tykiöstosastossa. Luutnantti, pastori Pihkalan kaatumisen jäl-
keen divisioonan esikunnassa suomalaisten yhdysupseerina. Toiminut sit-
temmin Hollannissa tai Ranskassa norjalaisen komppanian päällikkönä
ja kouluttajana. Norjalaisen legioonan mukana jonkun aikaa rintamalla-
kin. Ei saapunut suomalaisen vapaaehtoispataljoonan kotiuttamisen yhte-
tydessä takaisin Suomeen. Jäi aselevon solmiamisen jälkeen syyskuussa
1944 Saksaan, joutuen SS-Hauptamtin komennukselle erikois valtuuksin
pohjois-Suomeen ja Norjaan, missä hänen tehtävänään oli värvätä sota-
vangeiksi joutuneita suomalaisia SS-joukkoihin. Uneksi uudesta suoma-
laisesta pataljoonasta saksalaisten alaisuudessa ja Sturmabannfuehrer-
in arvosta. Sodan loputtua toukokuussa 1945 joutui Norjan-Ruotsin ra-
jaseudulla Holmen-järven tiennoilla norjalaisen "Hjemmefront":in pi-
dättämäksi, myöhemmin englantilaisten sotavankileirille, josta lähetet-
tiin Suomeen syyskesällä 1946. Asia ollut vireillä Sotavankileiriuudessa.
Tarkkailtava.

Juutalaisten järjestelmällinen tuhoaminen jatkui Ukrainassa vuonna 1942.
Tuhoamisryhmään kuuluvat joukot tekivät juutalaisten joukkomurhaa
Ivangorodin kylässä, joka nykyisin sijaitsee Kristivninkan hallintoalueella. WC.

Hietaniemen hautausmaalla Helsingissä pidettiin 19. syyskuuta 1943 muistotilaisuus niille suomalaisille SS-miehille, jotka eivät palanneet kotiin. Puheen piti pankinjohtaja Pehr H. Norrmén. Olli Wikbergin kokoelma.

Maaliskuussa 1945, toisen maailmansodan yhä jatkuessa, Suomessa järjestettiin ensimmäiset eduskuntavaalit sitten vuoden 1939. Kokoomuspuolueen vaalitunnus tapaili itsenäisyyttä edeltäneen aikakauden poljentoa. Olli Wikbergin kokoelma.

hin julmuuksiin tuli suhtautua. Everstiluutnantti Groscurth ja eversti Otto Korfes tekivät Zolotšivissa vaisuiksi jääneitä yrityksiä pysäyttää väkivalta, joka heidän mielestään oli sotilaallisesti epätarkoituksenmukaista. Heidän haluttomuutensa hyväksyä väkivaltaisuus perustui siihen, että he ymmärsivät niiden heikentävän saksalaisten mahdollisuuksia saada tukea miehitettyjen alueiden väestöltä. Teloituskokemukset huononsivat myös saksalaissotilaiden taistelumoraalia. Alusta lähtien ymmärrettiin, että laajamittaisista surmaamisista ja väkivaltaisuuksista leviää tietoa Saksan vihollisten käyttöön. Tämän vuoksi eräät Wehrmachtin yksiköt yrittivät hillitä tai rajata julmuuksia, tuhota asiakirjoja veritekojen peittelemiseksi tai useimmiten suunnata väkivaltaa muotoihin, jotka voitiin parhaiten salata ulkopuolisilta. Samasta syystä saksalaiset pyrkivät hävittämään keskitysleirien uhrien jäännökset ja toiminnasta kertovat asiakirjat. Saksan asevoimat pyrkivät nekin järjestelmällisesti tuhoamaan arkistonsa. SS-Divisioona Wikingin sotilaita kehoitettiin hävittämään päiväkirjansa ja valokuvansa samassa tarkoituksessa. Suomessa näitä aineistoja säilyi poikkeuksellisen paljon sen vuoksi, että suomalaiset SS-vapaaehtoiset oli jo keväällä 1943 päätetty palauttaa kotimaahan ja heidät hajotettiin palautuksen jälkeen Suomen armeijan yksiköihin. He tiesivät myös, että lähtö Saksan palvelukseen oli saanut Suomen hallituksen ja asevoimien johdon hyväksynnän.

Wikingin julmuudet kuuluivat päämäärän saavuttamiseksi valittuun taktiikkaan

Keväällä 1941 Saksalla oli kehittynein sotakoneisto koko maailmassa. Saksalaisten aseistus ei ollut olennaisesti parempi kuin brittien, japanilaisten, neuvostoliittolaisten tai amerikkalaisten. Saksalaisjoukoilla oli kuitenkin paljon tehokkaampi koulutus ja operaatiomallit kuin muilla. Saksan sotilasjohto piti tärkeänä luoda yhtenäisiä perusryhmiä, joita luonnehtivat aseveljeys, vahva velvollisuudentunto

ja vankka sitoutuminen tavoitteisiin. Joukkojen koulutuksessa ja johtamisessa korostettiin päämäärätietoisuutta (Auftragstaktik). Katsottiin tärkeäksi, että sotilaat osoittivat jo alimmilla asteilla ja yksilöinä oma-aloitteisuutta sekä kykyä hoitaa itsenäisesti tehtäviä.⁸⁵⁶

Auftragstaktik-ajattelu vaikutti myös siihen, miten SS-Divisioonana Wikingin yksiköt harjoittivat julmuuksia. Divisioonan komentaja Felix Steiner ja eräät hänen alaisuudessaan toimineista rykmenttien ja pataljoonien komentajista yrittivät pitää etäisyyttä väkivaltaisuuksiin, jotka yleensä pantiin toimeen hajautetusti. Rykmenttien ja pataljoonien komentajat olivat varmasti tietoisia surmaamisista ja luultavasti antoivat suullisesti kehotuksia niihin ryhtymiseen. Teloituksista kuitenkin huolehtivat komppanian tai joukkueen kokoiset yksiköt. Näiden pienempien yksiköiden päälliköt luultavasti toimivat omaehtoisesti, paikkakunnan oloista ja hetken tilanteesta muodostamansa käsityksen mukaisesti. Taustalla on kuitenkin tietoisuus Saksan pyrkimyksestä elintilan saavuttamiseen ja sen edellyttämistä surmaamisista ja väkivaltaisuuksista.

Väkivaltaisuuksiin osallistuneiden tahojen (Wehrmacht, ukrainalaisnationalistit, Waffen SS-joukot ja tuhoamisryhmät) on täytynyt pitää yhteyttä toisiinsa ja vaihtaa tietoja. Wehrmachtin joukkojen läpimurron jälkeen nähtävästi seurattiin samaa toiminnan yleismallia. SS-Divisioonana Wikingin osastot osallistuivat taisteluihin mutta myös haravoivat, puhdistivat ja alistivat vallatun alueen ennen sen luovuttamista miehityshallinnolle. Ukrainalaisnationalistien ja tuhoamisryhmien väkivallanteot olivat osa alistamispolitiikkaa. Yhdessä nämä toimijat pystyivät nopeasti ottamaan haltuun ja liittämään saksalaisten hallintoon etenemisreitit varrella sijainneet taajamat ja niiden ympärysalueet. Ei ollut paljonkaan merkitystä sillä, jäikö jokin kylä tai asutuskeskus joksikin aikaa saksalaisilta alistamatta. Jos paikallisia uhkatilanteita ilmeni, alueesta vastaavat Wehrmachtin tai Wiking-divisioonan yksiköt saattoivat lähettää moottoroidun ryhmän, joukkueen tai jonkin muun pienehkön osaston tekemään selvää vastarintapesäkkeestä. Tällainen toimintamalli seurasi luontevasti Auf-

tragstaktik-periaatteesta, joka korosti mukautumista kulloiseenkin tilanteeseen sekä tarmokkuutta, aloitteellisuutta ja tehokkuutta.

VäkivaltaisuuDET olivat osa SS-Divisioona Wikingin toimintamallia, kuten muidenkin Waffen SS:n yksiköiden. Ne eivät olleet pitkäkestoisia eivätkä viivyttäneet nopeaa etenemistä sen enempää kuin muutkaan divisioonalle määrättyt tehtävät. Silti Wiking-divisioona toimi eri tavoin kuin samanlaisiin toisen aallon puhdistus- ja varmistustehtäviin määrätty Wehrmachtin osastot. Wehrmachtin toisen aallon muodostelmat näyttävät harjoittaneen vähemmän väkivaltaisuuksia kuin Wiking-divisioona, joka aloitti sotansa itärintamalla osallistumalla juutalaisten, siviilien ja sotavankien surmaamiseen silloinkin, kun divisioona ei vielä osallistunut varsinaiseen taistelu-toimintaan. Tämä johtui ennen muuta siitä, että SS-miehiltä edellytettiin Wehrmachtin joukkoja vahvempaa sitoutumista kansallissosialistiseen ideologiaan ja sen väkivaltaiseenkin toteuttamiseen. Sodan jälkeen pidetyissä sotarikosoikeudenkäynneissä tuomittiin kuitenkin vain 41 Waffen-SS:n sotilasta eikä yhtään SS-Divisioona Wikingiin kuulunutta upseeria tai sotilasta. Tähän vaikuttivat epäilemättä sekä vaikeudet saada oikeudellisesti riittäviä todistusaineistoja että tehtävän laajuus. Saksan asevoimissa oli palvellut miljoonia sotilaita. Sen vuoksi oikeudelliseen vastuuseen haluttiin sodan jälkeen saada ennen muuta Saksan keskeisimmät poliittiset johtajat ja miehityshallinnon tärkeimmät edustajat. Neuvostoliiton ja muiden liittoutuneiden lisääntyneet vastakkaisuudet vaikuttivat myös tilanteeseen. Uudessa poliittisessa tilanteessa länsiliittoutuneet näkivät miehittämänsä osan Saksaa tärkeäksi kumppanikseen. Siksi entisen vihollisen osalta haluttiin saada tilit selviksi mahdollisimman nopeasti.⁸⁵⁷

Suomalaiset SS-miehet tiesivät väkivaltaisuuksista

Kun SS-Divisioona Wiking eteni Neuvostoliiton alueella Ukrainaan ja Kaukasiaan, muodostelman yksiköt ja sotilaat osallistuivat moniin

väkivaltaisuuksiin. Suomalaisten SS-vapaaehtoisten päiväkirjat ja muistelmat osoittavat, että käytännöllisesti katsoen jokaisen heistä täytyi alusta lähtien olla tietoinen joukkosurmista ja väkivaltaisuuksista juutalaisia, siviilejä ja sotavankeja kohtaan. Tuskin kukaan suomalaisista SS-miehistä pystyi kuitenkaan hahmottamaan kokonaiskuvaa raakuuksista, vaikka he olivat selvästi tietoisia tapahtumista ja monilla oli niistä omakohtaisiakin kokemuksia. Säilyneet päiväkirjat todistavat tämän kiistattomasti.

Julmuuksista tehtyjen muistiinpanojen tulkinta tuottaa kuitenkin vaikeuksia. Vain pieni osa suomalaisista SS-miehistä piti päiväkirjaa ja kuvasi väkivaltaisuuksia lyhyissä merkinnöissä, jotka usein sisälsivät kammottavaa ainesta. Tapahtumista kerrottiin peiteilmaisuin ja vastuullisia henkilöitä nimeämättä. Ylipäänsä sotilaat haluavat käyttää kertomuksissaan peiteilmaisuja tappamisesta. He eivät mielellään arvioi toimiaan Haagin yleissopimuksessa vuonna 1907 asetettujen maasodankäynnin sääntöjen ja sotavankien kohtelua koskevan Geneven vuoden 1929 sopimuksen perusteella.⁸⁵⁸ Saksan kenttäpostin sensuuri huolehti puolestaan siitä, ettei julmuuksista kertovia kirjoituksia olisi toimitettu Suomeen. Toisaalta tietoa voitiin välittää sensuurin ohi suullisesti kotilomien aikana. Kerronnan dokumentointi jälkikäteen on kuitenkin vaikeaa. SS-vapaaehtoisten kokema tunteiden ristiriita ja siitä seuranneet psykologiset ongelmat olivat tärkeimpiä syitä siihen, että henkilökohtaisista havainnoista ei kernaasti kerrottu. Suomalaisia SS-miehiä koetteli psyykinen repeämä. Väkivaltaisuudet katsottiin yleisesti vastenmielisiksi, mutta reagointia niihin hämmensi ja monimutkaisti saksalaista päällystystä kohtaan tunnettu kuuliaisuus. Suomalaiseen vapaaehtoispataljoonaan kuulunut Sakari Haikala selitti myöhemmin, miten juutalaisten vainoamisen herättämät eettiset ongelmat selitettiin pois: ”Vaino oli suomalaisille käsitämätöntä, mutta asia sivuutettiin kummallisesti omasta tajunnasta, koska silloin tärkeintä oli, että Saksa hyökkäsi Venäjää vastaan ja pelasti siinä sivussa Suomen.”⁸⁵⁹

Tässä asiassa kaikki suomalaiset SS-miehet eivät käyttäytyneet sa-

malla tavoin. Jotkut tuomitsivat julmuudet, jotkut osallistuivat niihin itse tai hyväksyivät ne ”välttämättöminä” uutta Eurooppaa luotaessa. Useimmat kuitenkin yksinkertaisesti sulkiivat niiltä silmänsä. Joka tapauksessa väkivaltaisuudet jättivät lähtemättömän jäljen SS-vapaaehtoisten mieliin ja aiheuttivat heissä traumaattisia reaktioita.

Suomalaisten osallisuus

Laajan asiakirja-aineiston ja tutkimuskirjallisuuden perusteella tehty selvitys osoittaa, että suomalaiset SS-miehet osallistuivat väkivallantekoihin siviilejä ja juutalaisia kohtaan. Silti päiväkirjojen, muistelmien, muistiinpanojen ja asiakirjojen sisältämä tieto ei ole yksiselitteistä eikä täysin luotettavasti varmennettavissa. Joka tapauksessa on todennettavissa suomalaisten SS-miesten osallisuus seuraaviin julmuuksiin siviilejä ja juutalaisia kohtaan: Thor-Björn Weckström Novosilkin (Nowosielce) kylässä 2.7.1941, kaksi tunnistamatonta suomalaisvapaaehtoista, jotka ampuivat kaksi siviiliä Pogoriltšin (Pohorylce) kylässä heinäkuun 1941 ensimmäisellä viikolla, Ilmari Autosen osallistuminen erään neuvostokomissaarin tappamiseen Dnipropetrovskissa elokuussa 1941, ja suomalaisten pioneerien suorittama siviilien ja sotavankien teloittaminen Pohjois-Ossetian Toldzgunissa 31.12.1942. Pioneeripataljoonassa palvellet Jaakko Hintikka kertoi päiväkirjassaan viimeksi mainitusta tapauksesta. Hän oli ampumisen silminnäkijä, ehkä jopa yksi ampujista.

Samassa yksikössä palvellet Paavo Merelä kertoi valtiollisen poliisin kuulustelussa vuonna 1947, että käskyn ampumiseen olisi antanut suomalaispataljoonan varakomentaja, SS-Hauptsturmführer (kapteeni) Karl-Erik Ladau. SS-miehet Olavi Karpalo ja Unto Boman (sittemmin Parvilahti) luultavasti osallistuivat hekin julmuuksiin. Boman saattoi olla päätekijä, kun juutalaisten rukoushuone poltettiin Ozernassa tai jossain sen lähistöllä 3. tai 4.7.1941. Tiedot SS-Untersturmführer (vänrikki) Kaj Laurellin osallisuudesta laajamuotoisiin

julmuuksiin kesällä 1942 ovat liian hataria varmojen johtopäätösten tekemiseksi. Lähteistä käy vain harvoin ilmi suomalaisten SS-miesten surmaamien siviilien lukumäärä. Joissain surmaamisissa – kuten Westland-rykmentin suorittamassa kostoiskussa – surmattujen määrä saattoi olla huomattava.

Suomalaiset SS-miehet näyttävät suhtautuneen neuvostosotavankien ampumiseen hyväksyvämmiin kuin siviilien tai juutalaisten surmaamiseen. On paljonkin viitteitä siitä, että neuvostosotavankien ampuminen oli yleinen käytäntö – jopa SS-joukoille käsketty tehtävä – vaikka sen tiedettiin rikkovan Haagin yleissopimuksessa vuonna 1907 asetettuja maasodankäynnin sääntöjä ja loukkaavan sotavankien kohtelua koskevaa Geneven vuoden 1929 sopimusta. Vain harvoja tapauksia on dokumentoitu selkeästi. Yksi niistä on SS-mies Taisto Kuurin kuvaama ampuminen eräässä kylässä Donsken lähellä 18.1.1942. Tallentuneiden tietojen epäselvyydestä huolimatta voidaan päätellä suomalaisten SS-miesten osallistuneen luultavasti useiden satojen neuvostosotavankien surmaamiseen Ukrainassa ja Kaukasiassa.

Tämä selvitys on laadittu laajan arkistolähteistön ja tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Kansallisarkisto ei ole saanut käyttöönsä kaikkia aiheeseen liittyviä päiväkirjoja, kirjeitä, muistelmia eikä asiakirjoja. Voidaan silti päätellä, että mahdollisesti vielä esiin tuleva aineisto liittyy yksittäistapauksiin eikä vaikuta saatuun yleiskuvaan. Uutta tietoa on saatavissa ennen muuta Venäjän arkistoista sekä niiden kaupunkien ja kylien asukkailta ja heidän omaisiltaan, joihin surmaamiset kohdistuivat. On kulunut yli 75 vuotta siitä, kun SS-Divisioona Wiking marssi läpi Ukrainan ja kauemmas itään, aina Kaukasukselle saakka. Kansainvälisessä tutkimuksessa painopiste onkin siirtynyt juutalaisten ja siviilien kohtaloiden selvittämiseen. Sen kautta täsmentyy myös kuva saksalaisten ja heitä tukeneiden sotavoimien toteuttamista väkivaltaisuuksista ja surmaamisista itään suuntautuneen hyökkäysvaiheen aikana 1941–1943. Tuohon vaiheeseen myös suomalaiset SS-vapaaehtoiset osallistuivat SS-Divisioona Wikingin riveissä ja jakavat vastuun surmateoista.

Liite 1.

Paikannimien eri kirjoitusasut

Maa	ukrainalainen nimi	puolalainen nimi	venäläinen nimi	muita kirjoitusasuja tai varhempia nimiä
Ukraina	Amrosivka	–	Amrosievka	Amvrosijevka, Ambrojewka
Ukraina	Arhangelivka	–	–	Arkhangel'livka
Ukraina	Babin Jar	–	Babi Jar	Babi Yar
Venäjä	–	–	Novobahmutski	Bachmutski, Bachmutskij
Ukraina	Barainkove	–	Barvenkovo	–
Ukraina	Bila Tšerkva	Biała Cerkiew	Belaja Tšerkov	Belaja Tserkov, Bila Tserkva, Bila Zerkva, Biala Cerkiew, Belaja Cerkow, Bjelala Zerkow, Belaja Tserka
Ukraina	Berditsšiv	Berdyczów	Berditsšev	באַרדיטשעוו (jiddišiksi), Bardichev
Ukraina	Horostkiv	Chorostków	Horostkov	Chorostkiv
Venäjä	–	–	Digora	Дигорæ (osseetiksi), Digoræ
Ukraina	Dnipropetrovsk-		Dnepropetrovsk (nykyisin Dnepr)	Dnipropetrovsk, (nykyisin Dnipro) Djnepropetrovsk, Dnjepropetrovsk
Ukraina	Kamjanske	–	Kamenskoje	Dneprodzerzinsk, Dobrowelitskowska, Dniprodzeržynsk Kamjanske
Ukraina	Donske	–	–	Donskoi, Donskoj
Ukraina	Gaisin	Hajsyn	Gaisin	–
Ukraina	Grubeživ	–	–	גריבעשאוו (jiddišiksi)
Ukraina	Grimailiv	Grzymałów	–	ימאליאוו (jiddišiksi), Rimalov, Hrymajliv, Hrymayliv, Grymailiv, Grimailov, Grymailov, Grzymalov, Grzymatów, Grzymatow

Ukraina	Gusjatin	Husiatyn	Gusjatin	גוסיאטין (jiddišiksi), Husyatin, Husiatin, Husictyn, Gusiatin, Gusyatin, Gusatin, Usiatyn, Hysuatin
Puola	–	Izbica	–	אזשביצע (jiddišiksi), Izhbitz, Izhbitze, Izbica
Ukraina	Kamjanetš- Podilski	Kaminiec Podolski	Kamenetš- Podolski	קאמענעץ-פאדאָלסק (jiddišiksi), Kamnets-Podolsky
Venäjä	–	–	Kabardinskaja	Karabinskaja
Ukraina	Harkiv		Harkov	Harkova, Charkiw
Ukraina	Kropivnitški, aiemmin Kirovograd		Kirovograd	Kirowgrad, Kirowograd
Ukraina	Krementšuk	Krzemieńczuk	Krementšug	Krementsug, Kremenets
Ukraina	Krivitši	–	–	Krivici Kryvychi, Krzwice, Krivitisji, Krywczza, Krziewice, Krzywice, Krywice
Ukraina	Kurovitši	Kurowice	–	Kurowich
Ukraina	Lviv	Lwów	Lvov	Lemberg
Venäjä	–	–	Lineinaja	–
Venäjä	–	–	Maikop	Majkop
Venäjä	–	–	Malgobek	Маггалбике (inguusiksi), Mağalbike
Venäjä	–	–	Metšetinskaja	Metsetinskaja
Venäjä	–	–	Mokroelantšik	Mokrij Jalantschinskij, Mokryi Jelanschiki, Mokryij Jelantshik
Ukraina	Mikulintši	Mikulińce		Mykulynce, Mikolintza, Mikulincie, Mikulinie, Mikulinste, Mikulintza, Mykulinski, Mykulintsi, Mykulintse, Mykulinski, Mykylinski

Ukraina	Niemiriv	Niemirów	Nemirov	Nemyriv
Ukraina	Noviki	–	–	Nowiki
Venäjä	–	–	Novomihailovski	Nowo Mihailowska
Ukraina	Novograd-Volinitški	Zwiahel	Novograd-Volinski	נווירף (jiddišiksi), Zvil
Ukraina	Novosilki	Nowosielce	–	Nowosielki
Ukraina	Velika Vilžanitsa	Olszania Wielka, Olszanica	Olšaitsa	Olszancia, Velyka Vilsanycja, Velika Vilyshanicya, Olszancica, Olszenica
Venäjä	–	–	Orlovski	Orlovski, Orlovsky
Ukraina	Ostropil, Starii Ostripil	–	Starii Ostropol	–
Ukraina	Ozerna	Jezierna		
Ukraina	Pavlograd		Pavlograd	
Venäjä	–	–	Pavlodolskaja	Pavlodolskij
Ukraina	Pidgaitši	Podhajce	–	–
Ukraina	Pidgirtši	Podhorce	–	Podgorce
Ukraina	Pidvolotšisk	Podwołoczyska	Podvolotšisk	פּוּדוואָלױטשיסק (jiddišiksi), Podvolitchisk
Ukraina	Pidgorodtši	Podhorodce	Podgorodtši	Podgorodcy, Podhajce, Pidhorodce, Podhoroce, Podhorode, Podhorodche
Ukraina	Pogoriltši	Pohorylce	Pogoreltši	Podhorylce
Ukraina	Hmelnitški, aiemmin Proskuriv	Chielmnicki, aiemmin Płoskirów	Hmelnitški, aiemmin Proskuro	Proskurow
Puola	–	Radom	–	רױדעם (jiddišiksi), Rodem, Radomir
Ukraina	Radomižl	–	–	Radomysl, Radomisł, Radomyzl
Ukraina	Rava-Ruska	Rawa Ruska	–	ראַװע (jiddišiksi), Rawa Russka
Venäjä	–	–	Rostov-na-Donu	Donin Rstov
Ukraina	Rudia-Gorodiže -	–	–	Rudjina
Venäjä	–	–	Sagopži	Sagopshi
Ukraina	Satanivka	–	–	Satanovka-Kusmin

Ukraina	Skalat	Skalat	–	–
Venäjä	–	–	Skeljanski	Skeljanskij
Ukraina	Slovita	–	–	Slowita, Slowida
Ukraina	Sokal	–	–	–
Ukraina	Donetšk, aiemmin Stalino	–	Donetšk, aiemmin Stalino	–
Venäjä	–	–	Staraja Russa	–
Venäjä	–	–	Taganrog	–
Ukraina	Taranivka	–	Taranovka	–
Ukraina	Taraža	–	–	Taraschtscha
Ukraina	Ternopil	Tarnopol	Ternopol	טארנאָפּל, טערנאָפּל (jiddišiksi), Ternepol, Tarnopl, טאַרנאָפּל (hepraksi)
Venäjä	–	–	Toldzgun	Толдзгун (osseetiksi), Tolskum, Toldsgun
Ukraina	Trojaniv	–	–	Trojanov
Venäjä	–	–	Tšikola	Tschikola, Цыкола, Цыкола (osseetiksi), Chikola
Ukraina	Uman	Humań	Uman	–
Ukraina	Uritš	Urycz	Uritš	–
Ukraina	Vinniki	Winniki	Vinniki	Wynnyky
Ukraina	Vinnitšja	Winnica	Vinnitša	Winniza, וויניצע (jiddišiksi), Vinitse, Vinnitsa
Ukraina	Zaporizžja	–	Zaporože	Zaporozie
Ukraina	Zboriv	Zborów	Zborov	Zborob, Zbvorow
Ukraina	Žitomir	Żytomierz	Žitomir	זיטאָמיר (jiddišiksi), Schitomir, Zhytomir
Ukraina	Zolotšiv	Złoczów	–	זלוצשױו (jiddišiksi), Zlotchov, Zolotsjiv, Solotschew, Zlozcov, Zoltsjiv, Zlochiv

Liite 2

Suomalaisten SS-miesten päiväkirjat

kirjoittaja	säilytyspaikka	yksikkö	päiväkirjan muoto	aika	yksikkö
Aho, Matti	M. Jokipii Pk-2365/5; M. Jokipii Pk-1140/24	2/Svp	konekirjoitettu kopio	7.6.41– 28.11.42	32 A4
Ala-Iikka, Kauko	M. Jokipii Pk-1140/36- 37	4/Svp, 3/Svp	osittain kone- kirjoitettu kopio	23.1.43–6.4.43	6 A4
Duncker, Kaj	SLS, K. Duncker, KDB 1941-44 Pk-1821/1-5	6/ART	alkuperäinen ja konekirjoitettu kopio	3.2.41–2.4.43	
Elmgren, Sven	M. Jokipii Pk-2365/5 M. Jokipii Pk-1140/24	1/Svp	konekirjoitettu kopio	3.12.41–9.8.43	163 A4
Gröndahl, Tapio	J. Kyöstin yksityis- kokoelma	3/W, 1/W	valokuvattu alkuperäinen	6.5.41–13.9.41	–
Haapaniemi, Kalevi	M. Jokipii Pk-1140/23; Veljesapu	1/Svp	osittain alku- peräinen, osittain konekirjoitettu kopio	4.6.41–31.5.43	36 A4
Halinen, Anselm	M. Jokipii Pk-1140/15	2/Svp	osittain kone- kirjoitettu kopio	29.4.42– 10.10.42	7 A4
Hallavuo, Veikko	M. Jokipii Pk-1140/36- 37	2/Pz, 3/Pz, 2/Svp, 1/ Svp	alkuperäinen	15.5.41– 12.2.42	–
Heikkilä, Matti	J. Saurion yksityis- kokoelma	1/Svp	konekirjoitettu kopio	31.10.41– 28.1.42	18 A4
Heikurainen, Leo	M. Jokipii 78	1/Svp, Tölz	valokopioitu alkuperäinen	8.1.43–2.1.44	66 A4
Helminen, Eero	M. Jokipii Pk-1140/36- 37; M. Jokipii Pk-2365/5; M. Jokipii Pk-1140/23	1/Svp	alkuperäinen ja kaksi kone- kirjoitettua kopiota	6.1.42– 31.12.42	4 A4
Hintikka, Jaakko	Veljesapu	”200”, 12/ Svp	konekirjoitettu kopio	30.8.42– 28.5.43	22 A4
Hämäläinen, Esko	M. Jokipii Pk-2365/5; M. Jokipii Pk-1140/23	3/Svp	konekirjoitettu kopio	17.5.41– 14.3.43	67 A4
Härkönen, Ilmari	J. Saurion yksityis- kokoelma	2/Svp	konekirjoitettu kopio	28.5.41– 10.6.42	15 A4
Intke, Eino	J. Tyrkkö Pk-1618/5	4/Svp, 2/Svp	alkuperäinen	21.11.41– 19.4.42	

Kallio, Esko	J. Saurion yksityis- kokoelma	2/Svp	konekirjoitettu kopio	6.5.43– 15.10.43	17 A4
Kemppinen, Iivari	Veljesapu	1/Svp	konekirjoitettu kopio	15.5.41– 22.1.43	35 A4
Kihlström, Lennart	M. Jokipii Pk-1140/36- 37	1/ART	alkuperäinen	1.1.41– 31.12.41	
Koivula, Martti	M. Hakanpään yksityiskokoelma	2/Flak	valokuvattu alkuperäinen	4.5.41–16.9.41	98 ~A5
Korpela, Vilkas	M. Jokipii Pk-1140/23	1/Pz, 4/Svp	konekirjoitettu kopio	16.6.41– 13.8.41	9 A4
Kurkiala, Kalervo	M. Jokipii Pk-1140/23; M. Jokipii Pk-1140/22	esikunta	konekirjoitettu kopio	18.11.41– 13.5.43	55 A4
Kurvinen, Pekka	M. Jokipii Pk-1140/36- 37; M. Jokipii Pk-1140/23	1/Svp	alkuperäinen ja konekirjoitettu kopio	4.6.41– 28.10.41	43 A4
Kuuri, Taisto	M. Jokipii Pk-1140/23	1/Svp	konekirjoitettu kopio	3.6.41–15.4.43	51 A4
Kyrö, Oiva	M. Jokipii Pk-2365/5; M. Jokipii Pk-1140/23	4/Svp, 1/Svp	konekirjoitettu kopio	1.6.41– 17.12.42	55 A4
Kääriäinen, Keijo	M. Jokipii Pk-2365/5; alkuperäinen P. Kääriäisen yksityiskokoelma	2/N, 1/Svp	alkuperäinen ja konekirjoitettu kopio	20.5.41–9.4.43	146 A4
Lakeala, Jaakko	M. Hakanpään yksityiskokoelma	Flak, Nachsch., 5/N	alkuperäinen	22.5.41– 11.10.41	59 ~A5
Lantto, Alvar	M. Jokipii Pk-1140/23	2/Svp	konekirjoitettu kopio	23.5.41–7.6.43	7 A4
Lapinjoki, Heikki	M. Jokipii Pk-1140/24; M. Jokipii Pk-2365/5	2/Svp, 10/ Svp	konekirjoitettu kopio	20.5.41–1.6.43	77 A4
Latva-Panttila, Sakari	M. Jokipii Pk-1140/36- 37; M. Jokipii Pk-1140/24; M. Jokipii Pk-2365/5	4/Svp, 1/ Svp, 2/Svp	alkuperäinen ja kaksi kone- kirjoitettua kopiota	7.1.42–12.5.43	6 A4
Lehtonen, Martti	Porvali, S.: Uskollisuus on kunniamme, 2008	4/Svp, 1/Svp	konekirjoitettu kopio	25.4.42– 9.12.42	15 A4
Leppälä, Martti	M. Jokipii Pk-1140/36- 37	1/Pz	alkuperäinen ja osittainen kone- kirjoitettu kopio	23.5.41–2.1.42	–

Lummeranta, Kalevi	J. Tyrkkö Pk-1618/5	1/Svp	alkuperäinen	10.1.42– 24.3.42	–
Lähteenoja, Pauli	Porvali, S.: Uskollisuus on kunniamme, 2008	4/Svp, 1/Svp	konekirjoitettu kopio	9.11.42– 20.11.42	–
Martikainen, Onni	J. Tyrkkö Pk-1618/5	3/Svp	alkuperäinen	22.11.41– 23.1.42	134 ~A5
Muilu, Eerikki	M. Jokipii Pk-1140/24; M. Jokipii Pk-2365/5	3/Svp, 11/ Svp	konekirjoitettu kopio	3.8.41–22.9.42	109 A4
Mäkeläinen, Reino	M. Jokipii Pk-1140/24; M. Jokipii Pk-2365/5	1/Svp	konekirjoitettu kopio	1.12.41– 26.4.42	27 A4
Mäki, Eino	O. Wikbergin yksityiskokoelma	2/Svp	skannattu alkuperäinen	10.8.42– 21.11.44	82 ~A5
Mörttinen, Aapo	J. Tyrkkö Pk-1618/5	3/Svp	alkuperäinen	19.8.41– 30.1.42	53 ~A5
Nahi, Antti	M. Jokipii Pk-1140/36- 37	1/Svp	alkuperäinen	5.6.41–20.1.42	–
Nevanlinna, Eino	M. Jokipii. Pk-2365/6	3/Svp, Tözl	valokopio alkuperäisestä	1.10.42– 13.7.43	220 ~A5
Nikkola, Pentti	O. Wikbergin yksityiskokoelma	9/N, 5/N	konekirjoitettu kopio	15.5.41– 25.2.42	6 A4
Norvio, Viljo	M. Jokipii Pk-1140/24	6/W, 14/W	konekirjoitettu kopio	15.5.41– 17.11.41	6 A4
Ojanen, Reino	J. Tyrkkö Pk-1618/5	2/Svp	konekirjoitettu kopio	4.6.41–1.6.42	67 ~A5
Paikkala, Ahti	M. Jokipii Pk-1140/2; M. Jokipii Pk-2365/5	6/W, 14/W	konekirjoitettu kopio	4.41–18.2.42	92 A4
Pihkala, Ensio	J. Tyrkkö Pk-1618/5	esikunta	alkuperäinen	17.6.41– 19.7.41	102 ~A
Pohjanlehto, Tauno	M. Jokipii Pk-1140/15	3/Svp, 2/Svp	osittainen konekirjoitettu kopio	18.1.42– 16.10.42	3 A4
Polón, Tauno	M. Jokipii Pk-1140/24	3/Svp, Tözl	konekirjoitettu kopio	23.5.41– 27.12.42	22 A4
Pyyhtiä, Yrjö	M. Jokipii Pk-1140/24	10/Svp	konekirjoitettu kopio	29.11.42– 4.12.42	3 A4
Pöntinen, Risto	M. Jokipii Pk-1140/36- 37; M. Jokipii Pk-1140/24	4/Svp, 2/Svp	alkuperäinen ja konekirjoitettu kopio	11.11.41– 10.7.42	10 A
Pöyhönen, Sakari	J. Tyrkkö Pk-1618/5	6/W	alkuperäinen	5.5.41–26.7.41	–

Raevaara, Heikki	O. Wikbergin yksityiskokoelma	1/Svp	skannattu alkuperäinen	28.2.42–3.12.42	66 ~A5
Rahikkala, Ahti	M. Jokipii Pk-1140/24	1/Svp		28.4.42–28.5.43	46 A4
Rautala, Simo	M. Jokipii 79; M. Jokipii Pk-1140/24; M. Jokipii Pk-2365/7	2/Svp	osittain alkuperäinen, osittain konekirjoitettu kopio	27.10.41–29.9.42	–
Saarela, Jaakko	M. Jokipii Pk-1140/24; M. Jokipii Pk-2365/7	2/Svp, 4/Svp, 3/Svp	konekirjoitettu kopio	25.5.41–16.8.41	98 A4
Saarinen, Eino	O. Wikbergin yksityiskokoelma	1/Svp, 4/Svp	skannattu alkuperäinen	1.6.41–2.1.42	18 A4
Sartio, Mauri	O. Wikbergin yksityiskokoelma	3/Svp, 1/Svp, 4/Svp	konekirjoitettu kopio	4.12.41–7.8.42	46 A4
Silanterä, Erkki	M. Jokipii Pk-1140/15	10/Svp	konekirjoitettu kopio	18.8.42–3.6.43	12 A4
Silfverberg, Alf	M. Jokipii Pk-1140/24	2/Svp	konekirjoitettu kopio	25.4.42–7.3.43	10 A4
Sinervo Martti	Sinervon perilliset	3/Svp	alkuperäinen ja osittainen konekirjoitettu	29.5.1941–18.5.1942	201 A4
Soila, Pekka	M. Jokipii Pk-1140/36-37; M. Jokipii Pk-1140/24; M. Jokipii Pk-2365/7	1/Svp	alkuperäinen ja kaksi konekirjoitettua kopiota	28.4.42–3.4.43	18 A4
Soininen, Pentti	O. Wikbergin yksityiskokoelma	1/Svp, 3/Svp, 4/Svp	skannattu alkuperäinen	4.6.41–31.1.42	64 ~A5
Somersalo, Olli	M. Jokipii Pk-1140/36-37; M. Jokipii Pk-1140/24; M. Jokipii Pk-2365/7	lääkintäjoukot	alkuperäinen ja kaksi konekirjoitettua kopiota	10.9.42–6.4.43	9 A4
Sonninen, Esko	J. Saurion yksityiskokoelma	3/Svp	konekirjoitettu kopio	29.5.41–19.4.42	28 A4
Sormunen, Leo	M. Jokipii Pk-1140/24; M. Jokipii Pk-2365/7	3/Svp	konekirjoitettu kopio	21.1.42–14.12.42	22 A4
Ström, Uuno	M. Jokipii Pk-1140/25-26; M. Jokipii Pk-2365/7	1/Svp	konekirjoitettu kopio	26.4.41–25.8.43	578 A4
Sulosaari, Esko	M. Hakanpään yksityiskokoelma	Flak, 2/Pz, 1/Pz, 4/Svp	alkuperäinen	3.7.42–2.10.42	43 ~A5

Suonio, Reino	M. Hakanpään yksityiskokoelma	9/W	alkuperäinen	14.5.41– 16.2.42	104 ~ A5
Suonto, Kauko	M. Jokipii Pk-1140/25- 26; M. Jokipii 78	3/Svp	konekirjoitettu kopio	23.9.42– 23.7.43	179 A4
Taivalmaa, Seppo	J. Saurion yksityiskokoelma	1/Svp	konekirjoitettu kopio	3.6.41–14.1.42	16 A4
Tulonen, Eero	M. Jokipii Pk-1140/25- 26	II/N, 3/Svp	konekirjoitettu kopio	1.10.42–5.2.43	13 A4
Tuomaala, Toivo	J. Saurion yksityiskokoelma	3/Svp, 4/Svp	skannattu alku- peräinen	1.2.1943– 25.5.1943	–
Uusi-Jaakkola, Martti	M. Hakanpään yksityiskokoelma	9/W	alkuperäinen	8.5.41– 16.12.42	420 ~ A5
Viitala, Paavo	M. Jokipii Pk-1140/25- 26	1/N	konekirjoitettu kopio	1.9.41–23.1.43	3 A4
Vuokko, Ari	Sotamuseo	2/Svp	alkuperäinen	–	–
Vuolento, Paavo	M. Jokipii Pk-1140/25- 26; M. Jokipii 78	2/Svp	konekirjoitettu kopio	1.1.42–13.2.43	40 A4
Välimäki, Martti	M. Jokipii Pk-1140/25- 26; M. Jokipii 78	11/W	konekirjoitettu kopio	9.6.41–15.3.42	15 A4

Yksiköiden lyhenteet

ART	SS-tykistörykmentti 5
esikunta	SS-Divisioona Wikingin esikunta
Flak	SS-ilmatorjuntapatteristo 5
N	SS-rykmentti Nordland
Nachschr.	SS-huolto-osasto 5
Pz	SS-panssarintorjuntaosasto 5
Svp	Suomalainen vapaaehtoispataljoona
W	SS-rykmentti Westland
Tölz	Bad Tölzissä toiminut SS-reserviupseerikoulu
”200”	syksyllä 1942 saapunut suomalaisten SS-vapaaehtoisten täydennysjoukko

Numero yksikön lyhenteen edessä ilmaisee komppanian, jossa päiväkirjan laatija palveli.

Tilastotietoja päiväkirjoista

Säilytyspaikka

Kansallisarkisto, Mauno Jokipiin kokoelma	44	58 %
Kansallisarkisto, Jukka Pellervo Tyrkön kokoelma	7	9 %
Sotamuseo, Helsinki	1	1 %
Svenska litteratursällskapet, Helsinki	1	1 %
Veljesavun kokoelma ja muut yksityiskokoelmat	23	30 %
Yhteensä	76	

Päiväkirjan muoto

alkuperäinen (kokonaan tai osittain alkuperäisessä muodossaan säilyneet sekä valokuvatut, valokopioidut tai skannatut)	34	45 %
konekirjoitettu kopio	42	55 %
Yhteensä	76	

Päiväkirjanpitäjän yksikkö

Suomalainen vapaaehtoispataljoona	54	71 %
muut SS-Divisioona Wikingin yksiköt	19	25 %
Wiking-divisioonan esikunta	3	4 %
Yhteensä	76	

Viitteet

1 408 Suomalaista SS-miestä

1. Korhonen 1961, 66–68; Upton 1965, 175–177; Jokipii 1996, 19–22.
2. Crosby 1966, 74–75; Hentilä-Jussila 1995, 178.
3. Crosby 1967; Manninen 1980; Jokipii 1988; Jokipii 1996, 71–72; Jokipii 2005, 56–58.
4. Jokipii 1996, 22–54; Jokipii 2005, 58–59; Westerlund 2017, 120–160.
5. Jokipii 1996, 55–57; Westerlund 2017, 220–224.
6. Mannerheim 1952, 263, 367.
7. Jokipii 1996, 77–105; Jokipii 2005, 59–66; Westerlund 2017, 156–160.
8. Jokipii 1968, 88–89; Manninen 1981, 696–705; Manninen 2011, 3–11; Manninen 2013, 240–49.
9. Westerlund 2017, 108–111.
10. Sama, 129–131.
11. Sama, 338–339.
12. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
13. Westerlund 2017, 94–108.
14. Sama, 98–102.
15. Immonen 1987; Karemaa 1998; Partanen 2005; Vihavainen 2013.
16. Hanski 2006.
17. Kemiläinen 1993; Kemiläinen 1998; Westerlund 2011, 136–157.
18. Niin sanotut Nürnbergin lait ovat luettavissa saksaksi sivustolla www.documentarchiv.de (Nationalsozialismus). Englanniksi aiheesta on saatavilla tietoa esimerkiksi osoitteessa en.wikipedia.org (Nuremberg Law).
19. Shaping the future: Indoctrinating Youth. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/article/indoctrinatingyouth>.
20. SS-Division “Wiking” 1.1.1941–9.11.1942, SS-Panzer Grenadierdivision “Wiking” 9.11.1942–22.10.1943 ja 5. SS-Panzerdivision “Wiking” 22.10.1943–8.5.1945.
21. Kaj Dunckerin päiväkirja 31.5.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/5. Kansallisarkisto.

22. 5. SS-Panzer-Division Wiking. Wikipedia.
23. Schön 2001, 62.
24. Estes 1984, 27; Ruotsalaiset Waffen-SS-miehet, jotka antoivat kaikkensa. Veikko Huuskan julkaisu *Uuden Suomen* Puheenvuoro-blogissa 25.4.2016.
25. Marc Rikmenspoel & Jason Pipes: Norwegian volunteers in the German Wehrmacht in WWII. Feldgrau, German Armed Forces Research 1918–1945.
26. Estes 1984, 26.
27. Statische Aufstellung der bei den Feld- und Ersatzeinheiten befindlichen germanischen Freiwilligen. Stand 6.2.1943 (Tilastotietoja kenttä- ja täydennysyksiköihin kuuluvista germaanisista vapaaehtoisista. Tilanne 6.2.1943.). Liite Gottlob Bergerin kirjeeseen Heinrich Himmlerille 10.2.1943, No-1486, Staatsarchiv Nürnberg; Strassner 1968, 433–434; amsterdamilaisen Cees Kleijnin ilmoittama tieto.
28. Estes 1984, 26.
29. Elo 2006, 22.
30. Estes 1984, 27; Struve 2015, 210–211, 563.
31. 5. SS-Panzer-Division Wiking. Wikipedia.
32. SS-Division Wiking. Zustandsberich für Monat November 1941 (Stichtag 30.). SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
33. Sama.
34. Westerlund 2017, 80–92.
35. Silvennoinen & Tikka & Roselius 2016; Swanström 2018, 45–84.
36. Westerlund 2017, 83–84.
37. Cande 2013, 22.
38. Divisionaan mies muistelee – SS-Rottenführer Arvo Kokon tarina osa 1. *Achtung* 1/2016, 3.
39. Olavi Liesisen muistelmat 1969. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/27. Kansallisarkisto. Veikko Olavi Liesinen jäi sotavangiksi partiomatkalla Etelä-Ukrainassa 6.11.1941. Häntä koskeva kansio on Kansallisarkistossa T-26073/10. Venäjän sota-arkistossa (RGVA, Moskova) olevat häntä koskevat asiakirjat on kopioitu Kansallisarkistoon 2009–2010 ja liitetty sen Digitaaliarkistoon. Liesinen oli ainoa sotavangiksi jäänyt SS-vapaaehtoinen, joka palasi sotavankeudesta. Kansallisarkistoon on kopioitu RGVA:sta myös sotavankeudessa kuolleiden SS-vapaaehtoisten Alekski Valdemar Karjalan, Yrjö Jouko Johannes Karjalaisen ja Mauri Alvar Salokankaan aineistot. Elo 2006, 39.
40. Christiansen 1950, taulukko 45; Christiansen & Poulsen & Smith 2001, 39; Christiansen & Poulsen & Smith 2014, 207.
41. Schön 2000, 16; Gyllenhaal-Westberg 2008, 256, 263, 295.
42. Svårt att få rekryter till Norska Legionen. Quisling lockar med ekonomiska fördelar. *Nu. Världshändelserna inför världsoinionen* 22.8.1941; Blindheim 1978, 132–133; Gogstad & Grimnes & Røland 2005, 91; Brenden & Thomassen 2010, 13; Sørlie 2014, 183.

43. Ekberg 1991, 135–136.
44. Ekberg 1991, 105–107; Lindqvist, Gunnar. Wikipedia.
45. Ekberg 1991, 101–102; Andersson 2015; von Bonsdorff, Hjalmar. Wikipedia.
46. Ekberg 1991, 195.
47. Parvilahti 1959, 18–19.
48. Ekberg 1991, 107–111; Rääkkönen, Erkki. Wikipedia.
49. Ekberg 1991, 211–218.
50. Ekberg 1991, 190, 214.
51. Viesti Britannian Washingtonin-lähetystöstä maan ulkoministeriölle 16.12.1942: Return of Finnish volunteers from Germany, Code 56 file 81, FO 371/36846. The National Archives, Kew, Lontoo.
52. Askey 2013, 543.
53. Weinberg 1994, 458.
54. Wegner 1990.
55. Westerlund 2017, 164–165.
56. Wikman 1992, 68, 84.
57. Askey 2013, 540.
58. Johnson 2006, 9, 11, 270–273, 293.
59. Goldsworthy 2007, 27.
60. Sama, 540.
61. Was the Waffen-SS an elite force? Keskustelu Stack Exchange History -kanavalla (aloitettu 21.10.2016); Was the Waffen-SS an extraordinarily effective fighting force? Keskustelu Quora-palvelussa (2016–2019).
62. Estes 1984, 211–212.
63. Pasher 2014, 260.
64. Bartov 1997, 327.
65. Quarrie 1984, 93.
66. Yrjö Kaila: SS-vaikutelmat/42. Yrjö Kailan kokoelma, Pk-2356/9. Kansallisarkisto.
67. Ypi (Yrjö Kaila): Alte Kameraden mollissa. Arvostelu Felix Steinerin kirjasta “Die Freiwilligen der Waffen-SS”. *Helsingin Sanomat* 28.8.1959.
68. Sama.
69. Estes 1984, 211.
70. Stein 1984, 250–251.
71. Stein 1984, 258–263; Reitlinger 1989, 265.
72. McLean 1998,
73. Goldsworthy 2007, 3, 58.
74. Stein 1966, 272.
75. Boll 2002, 75.
76. Tötung von Juden auf dem Gebiet der Strasse Lemberg-Zloczow, “Der Chef des Generalstabes” 3.7.1941. Ludwigsburger Zentrale Stelle.
77. Boll 2002, 75.

78. Kriegstagebuch des IV Armeekorps 2–3.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
79. Boll 2002, 75.
80. Angrick 2003, 582.
81. Larsson 2014, 37.
82. Stein 1966, 263–264.
83. Stein 1966, 264.
84. Goldsworthy 2007, 115; Waffen-SS in popular culture. Wikipedia.
85. Goldsworthy 2007, 114.
86. Sama, 258–223; Werther 2004, 138; von Scholz, Fritz. Wikipedia.
87. Waffen-SS in popular culture. Wikipedia.
88. Mayer 1947.
89. Geheime Kommandosache, Der Führer und oberste Befehlshaber der Wehrmacht: Erlass über die Ausübung der Kriegsgerichtbarkeit im Gebiet “Barbarossa”13.5.1941. Der Chef des Oberkommandos der Wehrmacht Wilhelm Keitel, Ludwigsburger Zentrale Stelle; Schurig 1991, 160–161.
90. Hillgruber 1989, 94–96; Rhodes 2002, 15; Einsatzgruppen. Wikipedia. Wagner, Eduard (General). Wikipedia.
91. Sama.
92. United States Holocaust Memorial Museum, *Einsatzgruppen (Mobile Killing Squads)*; List of Einsatzgruppen. Wikipedia.
93. Jokipii 1968, 191, 215; Jokipii 1996, 191, 215.
94. Yrjö Kailan kirje Mauno Jokipiille 12.10.1969. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto; Yrjö Kailan muistelmät 1994. Yrjö Kailan kokoelma 1994, Pk-2356/9. Kansallisarkisto.
95. Goldsworthy 2007, 59; Carruthers 2014, 167.
96. Pidvoloschysk. Wikipedia. Levinson & Brayer 1988.
97. Wykes 1974, 125.
98. “They really do smell like blood”. Among Hitler’s executioners on the Eastern Front. Anette Schücking-Homeyerin haastattelu *Spiegel Onlinessa* 28.1.2010; Novohrad-Volynskiy. Wikipedia.
99. Ostropol. Wikipedia.
100. Pieter Willemsin päiväämätön päiväkirja. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
101. Mariupol. Wikipedia.
102. Mariupol. The Untold Stories. The Murder Sites of the Jews in the Occupied Territories of the former USSR.
103. Drabkin 2010. Nikolai Dupakin haastattelu IREMEMBER (venäjäksi Япомню) verkkosivustolla.
104. Lower 2004, 114; Struve 2015, 566–585, 5; SS-Panzer-Division Wiking. Axis History (2010, 2014).
105. Lower 2005, 73–74, 79–83.

106. Broer Wiesman todistajanlausunto 5.7.1977. Collection 461, Collectie proses, Inv. Nr. 21, NIOD; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
107. Sama.
108. von Schalburg, Christian Frederik. Wikipedia.
109. Kuulustelupöytäkirja n:o 28/46: Liukkonen (entinen Hildén), Erik Johannes, 20.5.1946. Valtiollisen poliisin Oulun-osasto. EK-Valpo II, henkilömapiit H 13245 Hilden, Erkki Johannes. Kansallisarkisto.
110. Jokipii 1968, 599–601.
111. Suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten matrikkeli 1941–1943 (2013), 147; Westerlund 2017, 109; Swanström 2018, 376, 406–407.
112. Jaakko Lakealan päiväkirja 9.10.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
113. Swanström 2018, 154.
114. Swanström 2018, 159. Olavi Karpalon asiakirjat on saatu Suomen Bogotássa olevan suurlähetystön avustuksella kopioina Karpalon Venezuelassa asuvilta omailsilta elokuussa 2019 ja liitetty Kansallisarkiston SS-selvityksen arkistoon. Ne kertovat Karpalon lähdöstä Suomesta ja asettumisesta pysyvästi Venezuelaan. Mukana on myös muita hänen elämänvaiheistaan kertovia asiakirjoja.
115. André Swanström (2017): Suomalaiset SS-miehet ja sotarikokset. Tämä kirje johti selvitykseen SS-vapaaehtoisten epäillyistä sotarikoksista. Jouko Juonalan artikkeli, *Iltasanomat* 25.5.2018. Kuusela 2018, 7–11; Kääriäinen 2018, 11; Swanström 2018, 153–160.
116. Martti Leppälän päiväkirja 17. ja 20.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/36–37. Kansallisarkisto.
117. Hans Wilhelm Isenmannin todistajanlausunto. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; Tarashcha. JewishGen.
118. Reenpää 1998, 191–192; Kreetta Karvalan tekemä Heikki Reenpään haastattelu. *Iltalehti* 9.12.2017. Otavan arkisto.
119. Sama.
120. Swanström 2018, 146–147.
121. Lukin 2010. Rostov-on-Don. The untold stories. The Murder Sites of the Jews in the Occupied Territories of the former USSR; Zmievskaia Balka. Wikipedia. Russia row over Nazi massacre sit in Rostov-on-Don. Artikkelii *BBC News:ssä* 24.1.2012.
122. Heikki Lemettisen kirje entiselle opettajalleen 29.8.1942. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
123. Kaj Dunckerin päiväkirja 27.2.1943. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/5. Kansallisarkisto.
124. Seppälä 1971, 34, 36.
125. Swanström 2018, 171–174.
126. Westerlund 2017, 20–21, 37; Swanström 2018, 174–176.
127. Swanström 2018, 176.

128. Westerlund 2017, 37, 260; Swanström 2018, 335–336.
129. Møller Hansen 2015, 106–107.
130. Christensen & Poulsen & Smith 2002, 100.
131. Larsen & Straede 2014, 224; Bay 2017, 164–165.
132. Kööpenhaminalaisen Lars Larsenin ilmoittama tieto.
133. Werther 2004, 142–143; Larsen & Straede 2014, 226–232.
134. Haaest 1998, 138–139; Christensen & Poulsen & Smith 2002, 162; Stræde 2016.
135. Werther 2004, 146–147.
136. Krabbe 1976, 120; Christensen & Poulsen & Smith 2002, 100.
137. Schön 2001, 165; Christensen & Poulsen & Smith 2002, 100.
138. Dagbok fra Østfronten 2012.
139. Werther 2004, 139–142, 148–149; Stræde 2016; Werther 2004, 146–149.
140. Werther 2004, 142.
141. Sørli 2015, 213.
142. Olav Tuff (91): Vi brente en kirke med sivilister. Ola Flyumin artikkeli *Norsk Rikskringkasting*:ssa 1.10.2013.
143. Ilddåpen: Norsk frivillig skildrer boljsevikenes djevelske krigsførsel på østfronten. SS-Kriegsberichte (sotakirjeenvaihtaja) Egil Hartmannin artikkeli *Fritt Folk* -lehdessä 19.7.1941; Westlie 2010, 53.
144. Og så bearer det videre - - ! En nordmann skildrer episode fra kampene på østfronten. Olaf Wahlmanin artikkeli *Hirdmannen*-lehdessä 16.8.1941; Sørli 2015, 322; Ulateig 2006, 117–118; Bay 2017, 105.
145. Sørli 2015, 337.
146. Sama; Gyllenhaal & Westberg 2008, 280, 290; Gyllenhaal & Westberg 2010, 287, 289.
147. Gyllenhaal & Westberg 2008, 166–168.
148. Gyllenhaal & Westberg 2008, 290; Gyllenhaal & Westberg 2010, 286.
149. Gyllenhaal & Westberg 2008, 169–170, 293; Gyllenhaal & Westberg 2010, 290; Kurt Lundin schildert der schwedischen Polizei am 24. Dezember 1943, wie die SS im Juli 1941 in Husiatyn Juden ermorderte (Kurt Lundin kertoo Ruotsin poliisille 24.12.1943, miten SS murhasi juutalaisia Gusjatinissa heinäkuussa 1941.). Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien. Band 8 2016, 503–505.
150. Gyllenhaal & Westberg 2008, 170; Kurt Lundin schildert der schwedischen Polizei am 24. Dezember 1943, wie die SS im Juli 1941 in Husiatyn Juden ermorderte. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien, Band 8 2016, 503–505.
151. En f.d. nazist bekänner (Entisen natsin tunnustuksia). Artikkeli *Stockholms-Tidningen*issä 15.5.1963; Schön 2002, 187–200, 206–209.

152. Gyllenhaal & Westberg 2008, 294–295.
153. Gyllenhaal & Westberg 2008, 291, 288; sundvallilaisen Lennart Westbergin ilmoittama tieto.
154. NS 19/63, NS 19/157, NS 19/247, NS 19/539, NS 19/745, NS 19/1539, NS 19/1777, NS 19/1991, NS 19/2150, NS 19/2260, NS 19/2485–2486, NS 19/2488, NS 19/3439, NS 19/3595, NS 19/3306, NS 19/3654, NS 19/3837, NS 19/3861, NS 19/3882, NS 19/3896. Persönliche Stab Reichsführer-SS. Bundesesarchiv, Lichterfelde.
155. Westberg 193, 580.
156. RS 4 Verbände und Einheiten der Feldformationen der Waffen-SS (überwiegend Reiterverbände) RS 4/1784 ja RS 3–11/5. Militärarchiv-Bundesarchiv Freiburg.
157. Deutsche Dienststelle (WASt). Wikipedia.
158. Suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten matrikkeli 1941–1943 (2013).
159. Die Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen. Wikipedia.
160. B 162, B 162/6764, B 162/7185, B 162/7185, B 162/7993, B 162/8361, B 162/19140 and B 162/31429. Ludwigsburger Zentrale Stelle.
161. Keijo Kääriäinen, Jaakko Lakeala, Pentti Nikkola, Eero Tulonen ja Paavo Viitala.
162. Tapio Gröndahl, Viljo Norvio, Ahti Paikkala, Sakari Pöyhönen, Reino Suonio, Martti Välimäki ja Martti Uusi-Jaakkola.
163. Kaj Duncker ja Lennart Kihlström.
164. Veikko Hallavo, Vilkas Korpela ja Martti Leppälä.
165. Martti Koivula ja Jaakko Lakeala
166. Jaakko Lakeala.
167. Kalervo Kurkiala, Ensio Pihkala ja Olli Somersalo.
168. Matti Aho, Kauko Ala-Iikka, Sven Elmgren, Kalevi Haapaniemi, Anselm Halinen, Matti Heikkilä, Leo Heikurainen, Veikko Hallavo, Eero Helminen, Jaakko Hintikka, Esko Hämäläinen, Ilmari Härkönen, Eino Intke, Esko Kallio, Iivari Kempinen, Pekka Kurvinen, Taisto Kuuri, Oiva Kyrö, Keijo Kääriäinen, Alvar Lantto, Heikki Lapinjoki, Sakari Latva-Panttila, Martti Lehtonen, Kalevi Lummeranta, Pauli Lähteenoja, Onni Martikainen, Eerikki Muilu, Reino Mäkeläinen, Eino Mäki, Aapo Mörttinen, Antti Nahi, Eino Nevanlinna, Reino Ojanen, Tauno Pohjanlehto, Tauno Polón, Yrjö Pyyhtiä, Risto Pöntinen, Heikki Raevaara, Ahti Rahikkala, Simo Rautala, Jaakko Saarela, Eino Saarinen, Mauri Sartio, Erkki Silanterä, Alf Silfverberg, Martti Sinervo, Pekka Soila, Pentti Soinen, Esko Sonninen, Leo Sormunen, Uuno Ström, Esko Sulosaari, Kauko Suonto, Seppo Taivalmaa, Eero Tulonen, Ari Vuokko ja Paavo Vuolento.
169. Leo Heikurainen, Eino Nevanlinna ja Tauno Polón.
170. Yhdysupseerin tiedotuksia N:o 1 1.9.1941. K.E. Levälähden asiakirjat. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/10. Kansallisarkisto.
171. Tauno Pohjanlehto: Muistelmia suomalaisesta SS-pataljoonasta ja kirje 17.6.1959. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/28. Kansallisarkisto.

172. Swanström 2018, 417–418.
173. Aarne Aarnion, Konstantin Canden, joko Kalevi tai Lauri Haapaniemen, joko Erkki, Esko tai Kaarlo Heiskasen, joko Eino tai Lauri Heleniuksen, Simo Helisten, Toivo Hämmäläisen, Jouko Ilkan, Matti Joen, Toivo Jokisen, Heikki Jämsäsen, joko Sulo tai Toivo Kangaslammen, Osmo Kauppisen, Armas Kokkolan, Pentti Koskenkannon, Aarne Kähärän, Sakari Lappi-Seppälän, Pentti Launosen, Ossian Leisimon, Jorma Liuhalan, Björn Lönnbladın, Esa Meriön, Pekka Nummen, Olavi ”Olli” Partasen, Olavi Pellisen, Arvi Pyyhtiän, Yrjö Pyyhtiän, joko Martti tai Mikko Raution, Paavo Saharin, joko Pauli, Sulo tai Veikko Silvennoisen, Teppo Tattarin, Eero Tiluksen, Jukka Tyrkön, joko Paavo tai Vilho Viitalan, Kyösti Virtaniemen ja Pertteli Yli-Harjan päiväkirjat.
174. Ferdinand Frehé, Henri le Roux, Jan Olij, Martinus Rademaker, Martinus Weers ja Pieter Willems.
175. Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
176. Ørnulf Bjørnstad ja Svein Lothe.
177. Helge Laerum.
178. Kolbjørn Rogstadkjernetin ja Thor Sundbyn päiväkirjat.
179. Hans-Petter Hoffin *På Vikingeferd* ja Olav Tuffin *Erindringer fra 1941–45*.
180. Lappi-Seppälä 1945; Kalas 1955; Parvilahti 1959; Tyrkkö 1960; Konttinen 1996; Lappalainen 1998; Jätinvuori 2000; Räsänen 2000; Ruusukallio 2007; Uskolisuus on kunniamme 2008; Cande 2013; Porvali 2014; Lempinen 2015; Ilkka 2016; Kyösti 2016; Turunen 2016.
181. Lappi-Seppälä 1945; Nupnau 1946.
182. Westlie 2010, 22.
183. Die Waffen-SS. Eine Bilddokumentation 1994, 6.
184. Suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten matrikkeli 1941–1943 (2013), 38, 247; helsinkiläisen Olli Wikbergin ilmoittama tieto.
185. Helsingin kaupungin raastuvanoikeuden 8 osaston 2 jaoston rikosasiain kirjavihko n:o 91/1958. Kansallisarkisto; Parvilahden juttu siirtyi lokakuulle. Mielenkiintoisia todistajalausuntoja. *Suomen Sosialidemokraatti* 12.9.1958.
186. Tauno Pohjanlehto: Muistelmia suomalaisesta SS-pataljoonasta ja kirje 17.6.1959. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/28. Kansallisarkisto.
187. Helsinkiläisen Olli Wikbergin ilmoittama tieto.

SS-Divisioona Wikingin yksiköt ja niiden komentaja

188. Brenden-Natedal 2017, 51–67; Regiment Nordland. Wikipedia.
189. Elo 2006, 22.
190. Engelhardt 1970, 4; Ruotsalaiset Waffen-SS-miehet, jotka antoivat kaikkensa. Veikko Huuskan julkaisu *Uuden Suomen* Puheenvuoro-blogissa 25.4.2016.
191. Kaj Dunckerin päiväkirja 31.5.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/1. Kansallisarkisto.
192. Engelhardt 1970, 13,

193. Loppuun saakka. Kenr. von Scholz ja everstil. Collani kaatuneet. Artikkel *Rintamamies*-lehden liitteessä *SS-Aseveljet* 25.8.1944.
194. Myönnettyjen kunniamerkkien luettelo. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
195. Engelhardt 1970, 26.
196. Marc Rikmenspoel & Jason Pipes: Norwegian volunteers in the German Wehrmacht in WWII. Feldgrau, German Armed Forces Research 1918–1945.
197. Polewacz, Harry. Prabook.
198. Myönnettyjen kunniamerkkien luettelo. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
199. Mauno Jokipiin tekemä Felix Steiner haastattelu 27.6.1961. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/33. Kansallisarkisto.
200. Engelhardt 1970, 23.
201. Meinsma, Edwin: *Panzer-Grenadier-Regiment 10 'Westland'/SS-Standarte 'Westland'*. Nederlanders in de Waffen-SS.
202. Kai Dunckerin päiväkirja 25.6.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/1. Kansallisarkisto.
203. Ruotsalaiset Waffen-SS-miehet, jotka antoivat kaikkensa. Veikko Huuskan julkaisu *Uuden Suomen* Puheenvuoro-blogissa 25.4.2016.
204. Elo 2006, 22.
205. Ulateig 2006, 106.
206. Kaj Dunckerin päiväkirja 27.9.1942. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/4. Kansallisarkisto.
207. Wäckerle, Hilmar. Wikipedia.
208. Dillon 2015, 35, 47–48; Wäckerle, Hilmar. Wikipedia.
209. Petropoulos 1996, 173–174, 204–205, 314, 317–318; Swanström 2018, 236–237; Diebitsch, Karl. Wikipedia.
210. Höhne 1996, 437; Mabire 1983, 13.
211. Gumz 1998, 33–50.
212. Bergel 1972, 106.
213. Phleps, Arthur. Wikipedia.
214. Ulateig 2006, 106.
215. Ruotsalaiset Waffen-SS-miehet, jotka antoivat kaikkensa. Veikko Huuskan julkaisu *Uuden Suomen* Puheenvuoro-blogissa 25.4.2016.
216. Dieckmann, August. Wikipedia.
217. Kaj Dunckerin päiväkirja 31.5.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/. Kansallisarkisto; Joerchel, Wolfgang. Wikipedia.
218. Myönnettyjen kunniamerkkien luettelo. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
219. Sama; von Oberkamp, Karl. Wikipedia.
220. Bernau 1991, 27–28.
221. Ulateig 2006, 106; Kaj Dunckerin päiväkirja 11.9.1941. Kaj Dunckerin kokoel-

- ma, Pk-1821/2. Kansallisarkisto; Marc Rikmenspoel & Jason Pipes: Norwegian volunteers in the German Wehrmacht in WWII. Feldgrau, German Armed Forces Research 1918–1945.
222. Gille, Herbert. Wikipedia.
223. Oregonilaisen Douglas Nashin ilmoittama tieto.
224. Weale 2010, 216.
225. Myönnettyjen kunniamerkkien luettelo. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
226. SS-Gruppenführer Herbert Gille – en kompromissløs nasjonalsosialist. Den 12. soldat i den tyske forsvarsmakt som har mottatt jernkorsets ridderkors med sverd, eikelauv og briljanter. SS-Kriegsberichter Dr. Kristian Zarpin artikkeli *Aftenpostenissa* 29.4.1944.
227. Saksan entiset SS-miehet koolla. *Helsingin Sanomat* 28.10.1952; Gille, Herbert. Wikipedia.
228. Fick, Ernst Otto. Jewiki.
229. Myönnettyjen kunniamerkkien luettelo. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
230. Kausch, Paul-Albert. Alchetron.
231. Westerlund 2017, 347.
232. Elo 2006, 22.
233. Marc Rikmenspoel & Jason Pipes: Norwegian volunteers in the German Wehrmacht in WWII. Feldgrau, German Armed Forces Research 1918–1945.
234. Olavi Karpalon kirje Ensio Pihkalalle 28.7.1941. SS-Aseveljet ry 1943–44 kokoelma, Pk-1141/8–10. Kansallisarkisto.
235. Freiherr von Reitzenstein, Hans-Albin. Wikipedia.
236. Sama.
237. Elo 2006, 22.
238. Ulateig 2006, 106.
239. Yerger 1997 I, 205; Maack, Berthold. Wikipedia.
240. Berthold, Maack. Wikipedia.
241. Parvilahti 1959; Stein & Krosby 1966, 413–453; Jokipii 1968, 842; Tieke 1979; Jokipii 1996; Kuusela & Wikberg 1996; Wikberg 2001; Tieke 2002; Elo 2006; Suistola 2009, 326–346; Baryshnikov 2014; Westerlund 2017; Westberg 2017, 16–21; Finnish Volunteer Battalion of the Waffen-SS. Wikipedia; Finnish Volunteers in the Wehrmacht in WWII. Feldgrau, German Armed Forces Research 1918–1945.
242. Myönnettyjen kunniamerkkien luettelo. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
243. Mauno Jokipiin tekemä Felix Steinerin haastattelu 27.6.1961. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/33, Kansallisarkisto; Loppuun saakka. Kenr. von Scholz ja everstil. Collani kaatuneet. Artikkel *Rintamamies*-lehden liitteessä *SS-Aseveljet* 25.8.1944.

244. Engelhardt 1970, 20.
245. Westerlund 2017, 380–385; Collani, Hans. Wikipedia.
246. Westerlund 2017, 253–257, 394–395.
247. Sama, 11–12.
248. Freiwilligen-General Felix Steiner 1896-1966 (1998); Schütz 1999; Mathias 2001.
249. Gutmann 2017, 102.
250. Steiner, Felix. Wikipedia.
251. Ulateig 2006, 127.
252. Reitlinger 1956, 85; Wegner 1990, 44.
253. Steiner, Felix. Wikipedia.
254. Goldsworthy 2007, 42, 236.
255. Sanan etymologiasta ks. ”kadavericipline” Wikitionary verkkosivulla.
256. Estes 1984, 25–26, 210.
257. Steiner 1947, 9.
258. Wegner 1990, 184–187.
259. Weale 2010, 213–214.
260. Mabire 1983, 427.
261. Kalervo Kurkialan päiväkirja 10.12.1941 ja 29.5.1942. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/23. Kansallisarkisto.
262. Tapola & Karjalainen 2012, 222; Westerlund 2017, 302.
263. J. Zachris Dunckerin päiväkirja 16.–25.5. ja 20.–22.10.1942; J.Z. Duncker: På marskens specialuppdrag i krigens Europa, pp. 42–43, 51, julkaisematon käsikirjoitus, kokoelma 898. Svenska Litteratursällskapetin arkisto; Wikberg 2002, 1–5.
264. Harald Öhquistin raportti 27.–29.8.1942. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/29–30. Kansallisarkisto.
265. Myönnettyjen kunniamerkkien luettelo. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
266. Sama, 324–326.
267. ”Isämme” ja komentajamme...”. Nimimerkki Erkki Olavin artikkeli *Rintamies*-lehden (n:o 23/1944) liitteessä *SS-Aseveljet*.
268. Tosi aseveljeyttä. Jukka Tyrkön artikkeli *Rintamamiehessä* 25.8.1944.
269. Anlage 1. Felix Steiner: Bericht über den Besuch in Finnland von 31.5. bis 7.6.1943 ja Anlage 2. Bericht des SS-Obergruppenführers Felix Steiner von Finnland. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
270. SS-välikohtaus, Saksan entiset SS-miehet koolla. Artikkelit *Helsingin Sanomissa* 27.8. ja 28.8.1952; Freiwilligen-General Felix Steiner 1896–1966. Führer und Vater seiner Soldaten im Kampf gegen den Bolshewismus 1998, 24.
271. Freiwilligen-General Felix Steiner 1896–1966. Führer und Vater seiner Soldaten im Kampf gegen den Bolshewismus 1998, 24.
272. Parvilahti 1959, kuvaliite sivujen 296 ja 297 välissä; Virtanen 2018, 247.
273. Die finnischen Freiwilligen. Artikkeli *Wiking-Ruf*-lehdessä 9/1956, 7.

274. Alahärmäläisen Mika Hakanpään ilmoittama tieto.
275. Eero Helmisen päiväamätön ilmoitus. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
276. Felix Steiner, Harry Polewacz, Hans-Joachim "Hajo" von Hadeln, Hilmar Wäckerle, Karl Diebitsch, August Dieckmann, Ernst Fick, Per-Albert "Peter" Kausch, Joachim Richter ja Hans Collani.
277. Goldsworthy 2007, 31–32.
278. Cüppers 2005, 96.
279. Hilmar Wäckerle 2.7.1941, Alfred Schade 25.8.1941, Hans-Joachim "Hajo" von Hadeln 12.1.1943, Harry Polewacz 12.1.1943, Alois Braun 27.4.1943, August Dieckmann 10.10.1943, Arnold Stoffens 25.2.1944, Fritz von Scholz 28.7.1944, Arthur von Phleps (Stolz), Ernst Otto Fick 29.4.1945 ja Wolfgang Joerchel 12.5.1945.
280. Vapaaherra Hans Albin von Reitzenstein 30.11.1943 ja Hans Collani 29.7.1944.
281. When all our brothers are silent 1983, 16, 17.
282. Yerger 1997 II ja 1999.
283. August Dieckmann, Ernst Otto Fick, Hans-Joachim "Hajo" von Hadeln, Wolfgang Joerchel, Harry Polewacz, Felix Steiner ja Berthold Maack.
284. Arthur Phleps, Lebenslauf. SS-Kartei. Bundesarchiv.
285. MacLean 1999 II, 278.
286. SS-Division-Wiking, Dienstalteliste 1.6.1941. Waffen-SS; SS-Division-Wikingin asiakirjat, SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
287. Jokipii 1968, 132–147.
288. Wiking-Ruf 2/1951 korosti jo kansisivullaan sitä, etteivät Nürnbergin SS-oikeudenkäynnissä esille tulleet SS-järjestön väkivaltaisuudet koskeneet taistelujoukkoina toimineita Waffen SS:n yksiköitä. Tämä määritelmä omaksuttiin myös suomalaisessa SS-vapaaehtoisten historiankirjoituksessa. Ensimmäiset kirjoittajat, kuten Unto Parvilahti (1959) ja Jukka Tyrkkö (1960) olivat itse toimineet SS-Divisioona Wikingissä ja tunsivat hyvin HIAG:in revisionistisen historiankirjoituksen tavoitteet. Uudempaa tulkintaa edustaa Swanström 2018, 178–179.
289. MacLean 1999 II.
290. Ploew, von Scholz ja Steiner.
291. Parland 2012, 70.
292. Bernau 1991, 27.
293. Kurowski 2013, 53.

Saksan säälimätön miehityspolitiikka Puolassa 1939–1940

294. Rossino 2003, 227.
295. Gross 1979, 68, Lucas 1986, 3, 6, Rossino 2003, 13, 20–21, 68, 72, 77, 133–134, 157, 172–174, 186–190, 202–203, 232.
296. Garlinski 1985, 25; Kohniski 2012, 84; Invasion of Poland. Wikipedia.
297. Kozlowski 1989, 7.
298. Lucas 1986, 5, 8–9.

299. Longerich 2010, 145.
 300. Lucas 1986, 38–39; Latawski 2010, 132
 301. Matusak 1987, 21; Kulavig 2004, 135–136; Manley 2009, 32, 36–38.
 302. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das national-sozialistische Deutschland 1933–1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien, Band 4 2011, 25.
 303. Matusak 1987. 20.

Kansallissosialistiset rotuopit, Lebensraum-politiikka ja Uusi Eurooppa

304. Kaikkonen 1985, 23–33.
 305. Himmler & Berger 1942 kärjistivät teorian rintamalla jaetussa julkaisussa *Der Untermensch*, jolla pyrittiin oikeuttamaan ”ali-ihmisiksi” leimattujen itäeurooppalaisten ja juutalaisten tuhoaminen tai pakkosiirrot.
 306. KA
 307. KA
 308. Kemiläinen 1993, 110–115.
 309. Hämäläinen 1985, 408–413.
 310. Kemiläinen 1993, 287–292.
 311. Jokipii 1968, 39, 98–99; Kemiläinen 1993, 218.
 312. Himmler & Berger 1942.
 313. Sama.
 314. KA Päiväkäskyt 1941.
 315. Laine 1982, 46–59.
 316. Kääriäinen 2019, 15–16.
 317. Unterscharführer Olavi Karpalon ja kumppanien kirje SS-Obersturmführer Ensio Pihkalalle. SS-Aseveljet ry 1943–44 kokoelma Pk-1141/9. Kansallisarkisto.

Joukkomurhat Ukrainassa vuonna 1941

318. Hartmann 2013, 76–78.
 319. Wegner 1987, 299; Sužiedėlis 1981.
 320. World War II casualties of the Soviet Union. Wikipedia.
 321. Ostarbeiter. Wikipedia; World War II casualties of the Soviet Union. Wikipedia.
 322. Seppälä 1971, 34.
 323. Kühnrich 1964, 434.
 324. Armeoberkommando 11. Armeetagesbefehl 22 23.7.1941. Ludwigsburger Zentrale Stelle.
 325. Divisionsbefehl SS-Division Wiking/Abt. Ia v. 11.6.1941, Betr.: Kampf gegen fdl. Heimtücke und Hinterlist. Sammelmappe mit Divisionsbefehlen und Befehlen aller Art der Abt. Ia, IIa. IIb, Ic, Ib mit Unterabteilungen 31.12.40 - Juni 1941, RS 3-5/3. BA-Militärarchiv, Freiburg.
 326. Uuno Strömin päiväkirja 22.9., 7.11.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/38-39. Kansallisarkisto.

327. Krausnick & Buchheim & Broszat & Jacobsen 1968, 65.
328. Pohl 2008, 24.
329. Sama, 43.
330. Boll 2001, 73; Kruglov 2008, 273–274.
331. Matthäus 2004, 268.
332. Pohl 2008, 57; Lower 2011, 15.
333. Browning 1998, xv; Arad 2009, 125; Larsen & Straede 2014, 96.
334. Arad 2009, 518–25; Kruglov 2008, 273; Lower 2012, 187.
335. Matthäus 2004, 245, Holmila 2013, 230.
336. Hartmann 2011, 64.
337. Boll 2001, 77; Hartmann 2011, 64.
338. MacLean 1999 I, 23–28.
339. Ereignismeldung UdSSR Nr. 24 16.7.1941. Kokoelmassa Die "Ereignismeldungen UdSSR" 1941 (2011), 132.
340. GK III. AK, Abt. Ic Nr. 478/41 geh. 2.10.1941, Anlage 214, p. 25, Auszugweise Abschrift aus Einzelanordnungen, RH 24-3/136. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg.
341. Evald O. Solbakken: Spesialrapport om tyskernes behandling av fanger og jøder 28.4.1945. S-1725 Legasjon i Stockholm, del 1, serie Da, eske 453. Riksarkivet (Norge); Solbakken 1945, 131; Ulateig 2006, 158.
342. Evald O. Solbakken: Spesialrapport om tyskernes behandling av fanger og jøder 28.4.1945. S-1725 Legasjon i Stockholm, del 1, serie Da, eske 453. Riksarkivet (Norge); Solbakken 1945. 132–133; Ulateig 2006, 158–159.
343. Falt for Norge. Hans Oppen Inn Memoriam. Artikkeli tunnistamattomassa sanomalehdessä 26.8.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
344. Sama, 135–137.
345. Sydnor 1990, 160.
346. Kühnrich 1965, 74–75.
347. Slepyan 2006, 169.
348. Seppälä 1971, 48–49.
349. Sama, 413.
350. Sama, 162–167.
351. Overy 1997, 150.
352. Heaton 2001, 132.
353. Soviet partisans. Wikipedia.
354. Gesin 2006.
355. Ereignismeldung UdSSR Nr. 14 6.7.1941, Nr. 24 16.7.1941, Nr 30 22.7.1941 and Nr. 37 29.7.1941. Kokoelmassa Die "Ereignismeldungen UdSSR" 1941 (2011), 84, 133, 163, 201.
356. Dallin 1957, 75.
357. Sama, 76.
358. Eivind Reichelt. Avhort i Akebergsveiens fengsel den 5/10–1946. Oslo Politikam-

- mer, Landsviksavn. Riksarkivet (Oslo). – SS-sotakirjeenvaihtaja Oswald Olsen mainitsee saman tapauksen (tuntemattomassa lehdessä tuntemattomaan aikaan ilmestyneessä) artikkelissaan ”Dagboksblader fra Sovjetsamveldet”. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
359. Sama, 138–140.
360. Olavi Liesisen muistelmat 21.12.1969. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/27. Kansallisarkisto.
361. Sama.
362. Kriegstagebuch des Finnischen-Freiwilligen-Bataillon der Waffen-SS 5.3.1942. SS-Aseveljet ry 1943–44 kokoelma, Pk-1141/44–48. Kansallisarkisto; Suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten matrikkeli 1941–1943 (2013), 118.
363. Eino Mäen päiväkirja. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; Suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten matrikkeli 1941–1943 (2013), 156.
364. Heliste 2003, 3.
365. Sama.
366. Kaj Dunckerin päiväkirja 4.8.1942 ja 1.9.1942. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/4. Kansallisarkisto.
367. Turunen 2016, 130.
368. Kelin 2011, 6.
369. Mauno Jokipiin vuonna 1959 tekemä Leo Heikuraisen haastattelu. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/29–30. Kansallisarkisto.
370. Jaakko Hintikan päiväkirja 25.–26.11.1942. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
371. Tyrkkö 1960, 159–160.
372. Berkhoff 2004, 11, 99; Liber 2016, 218.
373. Seppälä 1971, 34; Subtelny 2000, 460–461.
374. Berkhoff 2004, 102–103.
375. Christensen & Poulsen & Smith 2002, 98.
376. Berkhoff 2004, 106, 110; Liber 2016, 217.
377. Suomalaisia Ukrainan taisteluissa saksalaisten SS-joukkojen mukana. Rautaristejä suomalaisille vapaaehtoisille. Tk-rintamakirjeenvaihtaja Mauno P. Sjöstedtin artikkelit julkaisuissa *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Länsi-Savo* 10.1.1942, *Maa-seudun Tulevaisuus* 17.1.1942.
378. Tuomaala 2010, 65.
379. Kokemuksia ja tunteuksia Saksan itärintamalta. Markus Käenmäen artikkeli *Ylä-Satakunta*-lehdessä 10.7.2003.
380. Mika Hakanpään yksityinen kokoelma. Valokuvattu Kansallisarkistoon.
381. Martti Sinervon päiväkirja 13.9.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
382. Suomalaisten jääkärien ’tempauksia’ Idän suurtaisteluissa. Tauno Pajusen artikkeli *Hakkapeliitassa* 20/1942.
383. Tyrkkö 1960, 95–96.

384. Porvali 2014, 101–102.
385. Korjus 1981, 92–93.
386. Arvo Vidbergin muistelmat. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
387. Scheurig 1991, 161; Römer 2008; Commissar Order. Wikipedia.
388. Hartmann 2011, 67.
389. Römer 2008, 576, 585; lontoolaisen Felix Römerin ilmoittamat tiedot.
390. Ulateig 2006, 232.
391. 9. Panzer Division, Tätigkeitsberich (für die Zeit 22.6.1941–22.1.1942). Ludwigsburger Zentrale Stelle.
392. Hartmann 2010, 824.
393. Ilmari Autosen kirje Unto Parvilahdelle 25.11.1941. SS-Aseveljet ry 1943–44 kokoelma, Pk-1141/1–3. Kansallisarkisto.
394. Jukka Tyrkön kirje Unto Bomanille 31.3.1942. SS-Aseveljet ry 1943–44 kokoelma, Pk-1141/11–13. Kansallisarkisto; Swanström 2018, 162–164.
395. Kalervo Kurkialan päiväkirja 11.8.1942, Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/23. Kansallisarkisto.
396. Suomalaispataljoonan ensimmäinen taistelu Kaukasiassa. Nopealla hyökkäyksellä karkotettiin kasakat asemistaan. T:n (Jukka Tyrkön) artikkeli *Aamulehdessä* 23.9.1942.

Vankeja ei oteta

397. Vernehmungsniederschrift 4.3.1964 unterschrieben von Manfred Schönfelder. Ludwigsburger Zentrale Stelle.
398. Mauno Jokipiin tekemä Felix Steinerin haastattelu 27.6.1961. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/33. Kansallisarkisto.
399. Yrjö Kaila: Muistelmia 1958. Yrjö Kailan kokoelma, Pk-2356/8–9. Kansallisarkisto.
400. Lappi-Seppälä 1945, 91–93.
401. Ahti Paikkalan päiväkirja 22.6.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/24. Kansallisarkisto.
402. Martti Uusi-Jaakkolan päiväkirja 22.6.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
403. Keijo Kääriäisen päiväkirja 23.6.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
404. Olavi Liesisen muistelmat 21.12.1969. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/27. Kansallisarkisto.
405. Konttinen 1996, 43.
406. Evald O. Solbakken: Spesialrapport om tyskernes behandling av fanger og jøder 28.4.1945. S-1725 Legasjon i Stockholm, del 1, serie Da, eske 453. Riksarkivet (Norge); Solbakken 1945, 129.

Joukkosurmat Lvivin alueella 1.–7.7.1941

407. Amar 2015, 93; Sjørlie 2015, 247.
408. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien, Band 7 (2011), 865–872, Band 8 2016, 739–744.
409. von Frijtag Drabbe Künzel 2015, XIII.
410. Kriegs-Tagebuch – II./SS.Rgt. Westland 1.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
411. Amar 2015, 94.
412. Rhodes 2002, 59; Hartmann 2010, 672.
413. Jokipii 1996, 238–239; Rhodes 2002, 64–66; Verbrechen der Wehrmacht 2002, 94–99; Deutscher Osten 1939–1945 (2003), 79–84; Kruglov 2008, 273; Hartmann 2010, 672; Longerich 2010, 194; Himka 2011, 209–245; Polonsky 2012, 425; Amar 2015, 95, Sjørlie 2015, 246; Lviv. Wikipedia; Lviv pogroms. Wikipedia.
414. Struve 2015, 376–379; hallelaisen Kai Struven ilmoittamat tiedot.
415. Yones 2004, 75–76, 79.
416. Sama 2004, 77.
417. Sama, 78; Struve 2015, 298–304.
418. Yones 2004, 80; Antisemitism. An Annotated Bibliography 2002, 336.
419. Jokipii 1996, 190; Struve 2015, 253–255, 260, 354–360.
420. Kochanski 2012, 260.
421. Mick 2016, 291.
422. Gerstenfeld-Martiel 1993, 53.
423. Sama, 53–54.
424. Struve 2015, 307–322.
425. Sama, 323–336.
426. Sama, 336–343.
427. Sama, 350–353.
428. Hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
429. Struve 2015, 54–55.
430. Gelber 1956.
431. Schulz, Erwin. Wikipedia.
432. Yones 2004, 78.
433. Hans Wilhelm Isenmannin todistajanlausunto. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; Struve 2015, 363; Lower 2005, 235; Ulateig 2006, 80.
434. Struve 2015, 361–362.
435. Krausnick & Wilhelm 1981, 186–187; Dean 2000, 20–21; Yones 2004, 78; Rosso-linski-Liebe 2013, 220–236; Aman 2015, 94–101.
436. Struve 2015, 253.
437. Pohl 2009, 244–245; Struve 2015, 255–256.

438. Ereignismeldung UdSSR Nr. 13 5.7.1941. Kokoelma Die "Ereignismeldungen UdSSR" 1941 (2011), 82; Struve 2015, 369.
439. Pohl 2009, 244–245.
440. Felix Landau beschreibt Anfang Juli 1941, wie er als Mitglied eines Einsatzkommandos in Lemberg Exekutionen teilnimmt. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien, Band 8 2016, 155–157.
441. Kochanski 2012, 292; Gelber 1956.
442. Boll 2001, 77.
443. Mick 2016, 290–292; Struve 2015, 307–309.
444. Edmond Henri le Roux'n haastattelu. DANS, Haag; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
445. Med Divisjon "Wiking". Fra Lublin til Kaukasus. SS-Rottenführer Per Pedersenin artikkeli norjalaisessa SS-lehdessä *Germaneren* 1944. SS-selvityksen kokoelma. Kansalliarkisto.
446. Emberland & Kott 2012, 238.
447. Halle 1972, 15; Ulateig 2006, 185; Olav Tuff (91): Vi brente en kirke med sivilister. Ola Flyumin artikkeli *Norsk Rikskringkasting*:ssa 1.10.2013. En krig for livet. Per Skøien artikkeli *Drammens Tidene* -lehdessä 11.4.2004; Olav Tuff memories. Holocaust and WWII in the East -blogi.
448. Ulateig 2006, 136.
449. Oslolaisen Sigurd Sørlien ilmoittama tieto.
450. Ulateig 2006, 130–133.
451. Helge Laerumin päiväkirja. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
452. Sørlie 2015, 212; oslolaisen Sigurd Sørlien ilmoittama tieto.
453. Ulateig 2006, 80.
454. "Vi i NS bør gjøre alt vi kan for å støtte Tyskland i dets kamp, for nå gjelder det Europas være eller ikke være". SSman Josef Hansen forteller om sine opplevelser i det røde "paradis". Hansenin artikkeli *Vestfold Presse* -lehdessä 10.1.1942.
455. Sørlie 2015, 332.
456. Jokipii 1996, 191.
457. Martti Uusi-Jaakkolan päiväkirja 1.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
458. Reino Suonion päiväkirja. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
459. Kokemuksia ja tuntemuksia Saksan itärintamalta. Markus Käenmäen artikkeli *Ylä-Satakunnassa* 10.7.2003.
460. Kaj Dunckerin päiväkirja 1.7.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/1. Kansallisarkisto.
461. Pentti Nikkolan päiväkirja 1.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
462. Ensio Pihkalan päiväkirja 1.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.

463. Parvilahti 1959, 70–71.
464. Keijo Kääriäisen päiväkirja 1.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
465. Jokipii 1996, 189.
466. Lappi-Seppälä 1945, 91–92.
467. Sama, 92–93.
468. Ahti Paikkalan päiväkirja 1.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/24. Kansallisarkisto.
469. Parvilahti 1959, 70–71.
470. Jaakko Lakealan päiväkirja 3.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
471. Martti Koivulan päiväkirja 12.5.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
472. Jaakko Lakealan päiväkirja 3.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
473. Sakari Pöyhösen päiväkirja 1.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
474. Struve 2015, 223, 564.
475. Kaj Dunckerin päiväkirja 2.7.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/1. Kansallisarkisto.
476. Jan Olijin päiväkirja 2.7.1941. CABR, Den Haag; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
477. “То не ти нимці“. Jaroslav Dovgopolijn artikkeli Vilšaniťšjan julmuuksista Zaxid.net-verkkolehdessä 25.9.2012.
478. Martti Uusi-Jaakkolan päiväkirja 2.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
479. Kaj Dunckerin päiväkirja 2.7.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/1. Kansallisarkisto; Struve 2015, 564.
480. Martti Uusi-Jaakkolan päiväkirja 2.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
481. Muuan ”arvostelu”. Sakari Lappi-Seppälän artikkeli *Vapaassa Sanassa* 28.11.1945.
482. Parvilahti 1959, 67; Strassner 1968, 38; Schütz 1999, 83–84; Mathias 2001, 142; van Roekel 2011, 136–137; Gyllenhaal & Westberg 2008, 292; Holmila 2013, 234–237; Swanström 2018, 236–238.
483. Lappi-Seppälä 1945, 86; Steiner 1992, 92.
484. Ensio Pihkalan päiväkirja 2.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
485. Kriegs-Tagebuch – II./SS-Rgt. Westland 2.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
486. Pieter Willemsin päiväkirja 2.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
487. Martinus Weersin päiväkirja 2.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.

488. Ensio Pihkalan päiväkirja 13.6.–27.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
489. Ahti Paikkalan päiväkirja huhtikuu 1941–18.2.1942. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/24. Kansallisarkisto.
490. Kaj Dunckerin päiväkirja 2.7.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/1. Kansallisarkisto.
491. Carlheinz Behnke: Geschichte der 5. SS-Artillerie Messbatterie, Truppenkameradschaft 5:n kokoelma. SS-Panzer-Division ”Wiking”, B 436. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg.
492. Sarasalo 2000, 4.
493. Yrjö Kailan muistelmat 1958. Yrjö Kailan kokoelma, Pk-2357/9. Kansallisarkisto.
494. Martinus Rademakerin päiväkirja 2.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
495. Martti Uusi-Jaakkolan päiväkirja 2.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
496. Ludwig Ergertin muistelmat 29.3.1995: Tod Wäckerle. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
497. Trigg 2015, 91–92.
498. Hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
499. Sørlie 2015, 315, 329.
500. Strassner 1968, 38.
501. Martinus Rademakerin ja Ferdiannd Frehén päiväkirjat 2.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
502. Christensen & Poulsen & Smith 2001, 94, 446–447.
503. Martti Koivulan päiväkirja 12.5.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
504. Jokipii 1996, 192, 759–760.
505. Holmila 2013, 234–237; Swanström 2018, 239.
506. Strassner 1968, 38; Krabbe 1976, 41.
507. Struve 2015, 563.
508. Kriegs-Tagebuch – II./SS-Rgt. Westland 1.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
509. Struve 2015, 353; amsterdamilaiden Cees Kleijnin ja Stijn Reursin ilmoittama tieto.
510. Nederlandse nazi’s vermoordden boeren. Artikkel *Limburgsch Dagblad* -lehdessä 30.5.1986; De Zevende Kompagnie schoot 22 Russische burgers dood in 1941: de verzwegen misdaad van Nederlandse SS-ers. Artikkel *Het Vrije Volk* -lehdessä 30.5.1986.
511. Russen vragen Lubbers SS’ers ti berechten. Artikkel *Het Vrije Volk* -lehdessä 20.6.1986.
512. Ferdinand Frehén päiväkirja 1.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; van Roekel 2011, 136.
513. Sama.

514. Elo 2006, 63–77.
515. Sakari Pöyhösen päiväkirja 2.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
516. Emberland & Kott 2012, 239; Struve 2015, 563.
517. Larsson 2014, 37.
518. De Zevende Kompagnie schoot 22 Russische burgers dood in 1941: de verzwegen misdaad van Nederlandse SS-ers. Artikkel *Het Vrije Volk* -lehdessä 30.5.1986.
519. Landoald Stückerin muistelmät 7.10.1987. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
520. Elo 2006, 23.
521. Butler 1979, 45; Fanslau, Heinz. Wikipedia.
522. Thor-Björn Weckströmin tutkintapöytäkirja 662/1947 (24.11.1947). EK-ValPo II, Vol. 46 SS-miehet. Kansallisarkisto; Teloittiko ”Kurre” juutalaisia? Pasi Lehtisen artikkeli *Ilta-Sanomissa* 26.3.2014.
523. Sama; Holmila 2013, 232–233.
524. Suomalaiset vapaaehtoiset SS:n teloituseraatioissa itärintamalla. Boris Salomonin artikkeli *Demarissa* 11.2.1998.
525. Westberg 1983, 581.
526. Ptk. n:o 636/47 Sakari Lappi-Seppälä, EK-ValPo II, Vol. 46. Kansallisarkisto; Lappi-Seppälä 1945, 86–87.
527. Lappi-Seppälä 1945, 88.
528. Sama, 89; Holmila 2013, 232.
529. Lappi-Seppälä 1945, 89–90.
530. Sama, 86–91.
531. Ptk. N:o 636/47 Sakari Lappi-Seppälä, EK-ValPo II, Vol. 46 SS-miehet. Kansallisarkisto.
532. Elo 2006, 23, 63–77.
533. Vertanen 2005, 61–62.
534. Mauno Jokipiin tekemä Christian Rosenbrjöijerin haastattelu. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/29–30. Kansallisarkisto.
535. Veikko Hallavon päiväkirja 5. tai 6.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/36–37. Kansallisarkisto.
536. Sama, 8.7.1941.
537. Boll 2002, 62–63.
538. Struve 2015, 584–585, 669; Ein angehöriger der 295. Infanteridivision schreibt Anfang Juli 1941 die Ermordung Hunderter Ukrainer in Zloczow den Juden zu. Bericht über Zloczow, gez. Wittke, o.D. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien, Band 8 2016, 159.
539. Tannenbaum 1986, 165.
540. Mayer 1947.

541. Mayer 1947, 29–30.
542. Sama.
543. Tennenbaum 1986, 167–168.
544. Mayer 1947.
545. Sama; Struve 2015, 570.
546. Boll 2002, 67–69; Boneh & Lask & Karu 1967.
547. Boll 2002, 69–70; Emberland & Kott 2012, 239–240; Boneh & Lask & Karu 1967; Mayer, 1947.
548. Mayer 1947, 29–30.
549. Mayer 1947, 29–30.
550. Boneh & Lask & Karu 1967; Mayer 1947.
551. Boneh & Lask & Karu 1967; Mayer 1947; Groscurth, Helmuth. Wikipedia. Struve 2015, 578.
552. Mayer 1947.
553. Boll 2002, 70–71, 75; Bartov 2007, 170; Longerich 2010, 194; Emberland & Kott 2012, 238; Polonsky 2012, 426–427; Zolochiv. Wikipedia; Boneh & Lask & Karu 1967.
554. Kriegs-Tagebuch – II./SS-Rgt. Westland 3.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; Struve 2015, 571.
555. Sama, 74–75.
556. Struve 2015, 566.
557. Boll 2002, 69–71.
558. Boneh & Lask & Karu 1967.
559. Boll 2002, 71, 75, 77.
560. Hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
561. Ereignismeldung UdSSR Nr. 24 16.7.1941. Kokoelmasa Die “Ereignismeldungen UdSSR” 1941 (2011), 133.
562. Boll 2002, 72.
563. “Zloszczow” – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Zolochiv, Ukraine); Boneh & Lask & Karu 1967.
564. Ereignismeldung UdSSR Nr. 19 11.7.1941, Records of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police, Part 1, RG 242, T175, Microfilm, Roll 223, The National Archives and Records Administration of the United States (NARA); Reitlinger 1956, 157; Stein 1966, 272–273; Gyllenhaal & Westberg 2008, 240, 292; Zboriv. Wikipedia; Jewish Families from Zborov, Ukraine, Vapaaehtoisprojekti Geni-palvelussa.
565. Struve 2015, 568–569.
566. Boll 2002, 73.
567. Sama.
568. Ereignismeldung UdSSR Nr. 19 11.7.1941. Kokoelmasa Die “Ereignismeldungen UdSSR” 1941 (2011), 104; Struve 2015, 569.

569. Martinus Rademakerin päiväkirja 2.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
570. Jan Olijin päiväkirja. CABR, Haag; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma.
571. Sørlie 2015, 337.
572. Ensio Pihkalan päiväkirja 3.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
573. Kaj Dunckerin päiväkirja 3.7.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/1. Kansallisarkisto.
574. Sakari Pöyhösen päiväkirja 1.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
575. Ereignismeldung UdSSR Nr. 19 11.7.1941, Records of the Reichs Leader of the SS and Chief of the German Police, Part 1, RG 242, T175, Microfilm, Roll 223, The National Archives and Records Administration of the United States (NARA). Myös kokoelmassa Die "Eignismeldungen UdSSR" 1941 (2011), 104; Reitlinger 1956, 157; Stein 1966, 272–273; Gyllenhaal & Westberg 2008, 292; Struve 2015, 588.
576. Struve 2015, 588, 669.
577. "Zborow" – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Ukraine).
578. Sama.
579. Struve 2015, 586–587; Zboriv. Wikipedia; Jewish Families from Zborov, Ukraine. Vapaaehtoiprojekti Geni-palvelussa.
580. Struve 2015, 587–588.
581. Ferdinand Frehén päiväkirja. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
582. Jaakko Lakealan päiväkirja 4.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
583. Struve 2015, 589–590.
584. Sama.
585. Martti Uusi-Jaakkolan päiväkirja. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
586. Helsingin kaupungin raastuvanoikeuden 8 osaston 2 jaoston rikosasiain kirjavihko N:o 90/1958. Kansallisarkisto.
587. Sama; Parvilahden juttu siirtyi lokakuulle. Mielenkiintoisia todistajalausuntoja. Artikkelit *Suomen Sosialidemokraatissa* 12.9.1958.
588. Lappi-Seppälä 1945, 105–106.
589. Struve 2015, 590.
590. Helsingin kaupungin raastuvanoikeuden 8 osaston 2 jaoston rikosasiain kirjavihko N:o 91/1958. Kansallisarkisto; Parvilahden juttu siirtyi lokakuulle. Mielenkiintoisia todistajalausuntoja. Artikkelit *Suomen Sosialidemokraatissa* 12.9.1958.
591. Unto Boman: Selostus toiminnastani Saksassa 1941–1944. ValPo II, Y.D. 1893/18.8.47 ja "20a:n" (Matti Tammisen). EK-Valpo II, henkilömapit A 3422 Parvilahti (Boman), Unto Ilmari. Kansallisarkisto.
592. Keijo Kääriäisen päiväkirja 4.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.

593. Pentti Nikkolan päiväkirja 2.–3.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
594. Keijo Kääriäisen päiväkirja 4.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
595. Pentti Nikkolan päiväkirja 2.–3.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
596. Yrjö Tenomaan kirje äidilleen 12.10.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/36–37. Kansallisarkisto; Jokipii 1996, 196.
597. Eva Zuber: *Wyzniany [now Vyzhnyany, Ukraine]*. Polish roots, The Polish Genealogy Source.
598. Pidhorodtsi. Wikipedia.
599. “Podhajce” – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Ukraine). Kroessel 2013 (1972).
600. Pidhirtsi. Wikipedia.
601. Hendrikus Valksin todistajanlausunto 1.6.1977. Collection 461. Collectie proces, Inv. Nr. 21, NIOD; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
602. Amsterdamilaisen Cees Kleijnin ilmoittama tieto.
603. Sama; Vier Duitsers en twee Finnen voerden executies uit. Mari de Henkin artikkeli *De Telegraaf* -lehdessä 9.6.1977; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
604. H-mantteli-luoteja käytetään metsästyksessä riistaeläimen kuoleman nopeuttamiseksi. RWS centerfire rifle cartridge with H-Mantel-bullet. Ammusvalmistaja Rheinisch-Westfälischen Sprengstoff-Fabriken (RWS) kotisivut.
605. Vier Duitsers en twee Finnen voerden executies uit. Mari de Henkin artikkeli *De Telegraaf* -lehdessä 9.6.1977; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
606. Elo 2006, 63–77.
607. Vier Duitsers en twee Finnen voerden executies uit. Mari de Henkin artikkeli *De Telegraaf* -lehdessä 9.6.1977.
608. Sama.
609. Pohl 1996, 70.
610. Struve 2015, 486; The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust 2001, 1363; Urycz. The Museum of The Jewish People at Beit Hatfutsot; O’Neil 2011, 122–150.
611. Hendrikus Valksin todistajanlausunto 1.6.1977. Collection 461. Collectie proces, Inv. Nr. 21, NIOD; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
612. Jan Henri Albert Keuterin todistajanlausunto 27.6.1977. Collection 461. Collectie proces, Inv. Nr. 21, NIOD; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
613. Vier Duitsers en twee Finnen voerden executies uit. Mari de Henkin artikkeli *De Telegraaf* -lehdessä 9.6.1977; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; O’Neil 2016, 73–74.

Väkivaltaisuudet Ternopilin alueella 4.–6.7.1941

614. Rhodes 2002, 59; Ulateig 2016; 165, Struve 2015, 591.
615. Verbrechen der Wehrmacht 2002, 100–122; Bartov 2007, 153; Longerich 2010, 194; Tarnopol Ghetto. Wikipedia; “Tarnopol” – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Ternopil, Ukraine); Ternopil. Wikipedia.
616. Bartov 2007, 154; Kruglov 2008, 274.
617. Strassner 1968, 38; Krabbe 1976, 41; Mathias 2001, 143; Kurowski 2013, 30.
618. Struve 2015, 592, 603–611.
619. Ulateig 2006, 172–173; Struve 2015, 292–593.
620. Struve 2015, 602.
621. “Tarnopol” – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Ternopil, Ukraine).
622. Sama.
623. Sama.
624. Hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
625. Emberland & Kott 2012, 240.
626. Ereignismeldung UdSSR Nr. 14 6.7.1941, Nr. 19 11.7.1941 ja Nr. 24 16.7.1941. Kokoelma Die “Ereignismeldungen UdSSR” 1941 (2011), 84, 104, 133; Struve 2015, 596–597, 601–602.
627. Martinus Rademakerin päiväkirja 2.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
628. Ferdinand Frehén päiväkirja 3.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
629. Martinus Weersin päiväkirja 4.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; van Roekel 2011, 153.
630. Christensen & Poulsen & Smith 2002, 96, 447.
631. Pieter Willemsin päiväkirja noin 4.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; van Roekel 2014, 154–155.
632. Ulateig 2006, 170.
633. Sama, 154.
634. Pentti Nikkolan päiväkirja 5.7.1941 SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
635. Reino Suonion päiväkirja 5.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
636. Jaakko Lakealan päiväkirja 5.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
637. Kriegs-Tagebuch – II./SS-Rgt. Westland 4.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
638. Ensio Pihkalan päiväkirja 4.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
639. Ahti Paikkalan päiväkirja 4.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/24. Kansallisarkisto; The German Army and Genocide 1999, 82–83.
640. Sakari Pöyhösen päiväkirja 4.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
641. Konttinen 1996, 42–43.

642. Sama.
643. Martti Koivulan päiväkirja 4.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
644. Olavi Liesisen muistelmä 21.12.1969. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/27. Kansallisarkisto; Jokipii 1968, 213; Kokemuksia ja tuntemuksia Saksan itärintamalta. Markus Käenmäen artikkeli *Ylä-Satakunta*-lehdessä 10.7.2003.
645. Sama.
646. Mauno Jokipiin tekemä Christian Rösenbröjjerin haastattelu. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/29–30. Kansallisarkisto.
647. Struve 2015, 570.
648. Militärgerichtshof Nr. II, Fall IV 2.9.1947. Staatsarchiv Nürnberg.
649. Tschentscher, Erwin.
650. Militärgerichtshof Nr. II, Fall IV 2.9.1947. Staatsarchiv Nürnberg.
651. Kansio Walter Braunagel (5. SS-Div. Wiking) AR-Z 70/1968. Ludwigsburger Zentrale Stelle.
652. Rhodes 2002, 63; Ulateig 2006, 77–79, 198–200; Struve 2015, 570.
653. Kansio Walter Braunagel (5. SS-Div. Wiking) AR-Z 70/1968. Ludwigsburger Zentrale Stelle.
654. Militärgerichtshof Nr. II, Fall IV 2.9.1947. Staatsarchiv Nürnberg.
655. Mikulince, Milkulintsy, Ukraine. Suchostaw Region Research Group (SRRG).
656. Manfred Schönbergerin 4.5.1964 ilmoittamat tiedot Landeskriminalamt Baden-Württembergille. Vernehmungsniederschrift unterschrieben von Manfred Schönberger, Ludwigsburger Zentrale Stelle; Struve 2015, 670; hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
657. Emberland & Kott 2012, 241; hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
658. Nusia Schweizer Horowitz: My Town During the Second World War; The Life of Horrors of Mrs. Klars Reich-Schrenzel. Recorded and written down by Mr. Schmulevic on January 19th, 1955; Pelz, Zalmand: A Baby Girl Captured by the Gentiles. The Tragedy of our town Mikulince and the Pelz family; Kleinman, N., A Page in Jewish History; Mikulince, Mikulintsy, Ukraine. Suchostaw Region Research Group (SRRG); Preshel 1985.
659. Sama.
660. Ulateig 2006, 151–152; Preshel 1985, 49–70.
661. Preshel 1985, 49–70.
662. Preshel 1985, 70–78.
663. Sama.
664. Evald O. Solbakken: Spesialrapport om tyskernes behandling av fanger og jøder 28.4.1945. S-1725 Legasjonen i Stockholm, del 1, serie Da, eske 453. Riksarkivet (Norge); Solbakken 1945, 129–130; Ulateig 2006, 159; Emberland & Kott 2012, 240.
665. Ulateig 2006, 162.
666. Sama, 163.

667. Kriegs-Tagebuch – II./SS-Rgt. Westland 5.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
668. Hrymayliv (Grymailiv, Grimailov, Grymailov, Grzymalov). Holocaust by Bullets.
669. Emberland & Kott 2012, 241; Struve 2015, 626–628.
670. Ferdinand Frehén päiväkirja 5.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; van Roekel 2014, 157.
671. Ensio Pihkalan päiväkirja 5.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
672. Sama.
673. Struve 2015, 621–625, 669.
674. Struve 2015, 541; hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
675. Yitzchak Goldfliesin (“Survival in Camp”) ja Abraham Witoffin (“Ukrainians and Poles Helped to Murder the Jews”) muistelmat; Sztokfish 1958; hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
676. Kaj Dunckerin päiväkirja 5.7.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/1. Kansallisarkisto.
677. Hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
678. Kriegs-Tagebuch – II./SS-Rgt. Westland 5.-6–7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
679. Ferdinand Frehén päiväkirja 6.7.1941. NIOD, Amsterdam; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto; van Roekel 2014, 148–149.
680. van Roekel 2011, 149.
681. Sama, 154–155.
682. Sama, 156.
683. Sama, 150.
684. Kaj Dunckerin päiväkirja 5.7.1941. Kaj Dunckerin kokoelma, Pk-1821/1. Kansallisarkisto.
685. Martti Koivulan päiväkirja 7.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
686. Lower 2005, 53–54, 225; Mick 2016, 295.
687. Mathias 2001, 143–144.
688. Bartov 2007, 106; Emberland & Kott 2012, 242.
689. Kurt Lundin schildert der schwedischen Polizei am 24. Dezember 1943, wie die SS im Juli 1941 in Husiatyn Juden ermordete. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien, Band 8 2016, 503–505.
690. Solbakken 1945, 293; Schön 2001, 170; Gyllenhaal 2008, 293.

Väkivaltaisuudet itäisillä alueilla heinäkuusta 1941 tammikuuhun 1943

691. Hartmann 2010, 824.
692. Proskurov 2012, 1449–1452; Proskurov. The Untold Stories. The Murder of Jews in the Occupied Territories of the Former USSR.

693. Kruglov 2008, 274.
694. Ensio Pihkalan päiväkirja 11.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto.
695. Reino Suonion päiväkirja 11.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
696. Martti Uusi-Jaakkolan päiväkirja 11.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
697. Martti Välimäen päiväkirja 11.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/24. Kansallisarkisto.
698. Jaakko Lakealan päiväkirja 12.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
699. Belaja Tserkov – pieni ukrainalaiskaupunki. Mauno Olavi Alhaisen päiväamätön lehtikirjoitus. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/15. Kansallisarkisto.
700. Belaya Tserkov. Chaim (nimimerkki) kirjoitus 2012; Bila Tserkva. Wikipedia; 1941 Bila Tserkva massacre. Wikipedia.
701. Oberstleutnant Helmuth Groscurth informiert Generalfeldmarschall Walter von Reichenau am 21. August 1941 über das Schicksal der jüdischen Kinder von Belaja Cerkov. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien, Band 8 2016, 253–257; Groscurth, Helmuth. Wikipedia.
702. von Reichenau, Walter. Wikipedia.
703. Yrjö Kailan muistelmat 1994. Yrjö Kailan kokoelma, Pk-2356/9. Kansallisarkisto.
704. Yrjö Kailan muistelmat 1994. Yrjö Kailan kokoelma, Pk-2356/9; Yrjö Kailan muistelmat 1958. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
705. Sama.
706. Ereignismeldung UdSSR Nr.27 19.7.1941. Kokoelmassa Die “Ereignismeldungen UdSSR” 1941 (2011), 147.
707. Ereignismeldung UdSSR Nr. 30 22.7.1941. Kokoelmassa Die “Ereignismeldungen UdSSR” 1941 (2011), 163.
708. Kriegs-Tagebuch – II./SS-Rgt. Westland 15.7.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
709. Radomyshl, Ukraine. JewishGen Communities Database.
710. Butler 1979, 45–46; Zhytomyr. Wikipedia; Radomyshl, Ukraine. JewishGen Communities Database.
711. Pohl 2008, 34–35; The Wiking Division, The SS-Ahnenerbe and Einsatzgruppe D. Keskustelu Axis History Forum -kanavalla, aloitettu 3.2.2008.
712. Ereignismeldung UdSSR Nr.37 29.7.1941. Kokoelmassa Die “Ereignismeldungen UdSSr” 1941 (2011), 201.
713. Lower 2008, 234.
714. Rhodes 2002, 123–124, 146–149; Lower 2005, 14,36, 79–81, 234–235; Ereignismeldung UdSSR Nr. 44 6.8.1941, Nr. 47, 9.8.1941, Nr. 50 12.8.1941 and Nr. 58 20.8.1941. Kokoelmassa Ereignismeldungen UdSSR” 1941 (2011), 250, 266, 271, 320–321.

715. Keijo Kääriäisen päiväkirja 12.8.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-2365/5. Kansallisarkisto.
716. Dneprodzershinsk (Kamenskoye). The Untold Stories. The Murder Sites of the Jews in the Occupied Territories of the former USSR.
717. Keijo Kääriäisen päiväkirja 23.4.1941–25.7.1943. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto.
718. Taisto Kuurin päiväkirja 18.1.1942. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/23. Kansallisarkisto.
719. Iivari Kempin päiväkirja 26.9.1942. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
720. KA Valpo, Sotilasluontoiset järjestöt Vol. 46, SS-miehet, Ladau, Karl-Erik, Ilm. N:o 303, 14.2.1947.
721. KA SS-selvityksen kokoelma, Jaakko Hintikan päiväkirja 28.–31.12.1942.
722. Sama 31.12.1942.
723. Ruusukallio 2007, 74.
724. KA Kantakortit: Ladau, Karl-Erik. Luettelo taistelupaikoista.
725. Parvilahti 1959, 207–213; Tyrkkö 1960, 273–285; Jokipiin 1968, 586–590; Swanström 2018, 165–166.
- 726a. Irafin ja Digoran piirin sotakomissaari A. Tilikin antama kirjallinen todistus, jonka mukaan kertoja oli ollut muualla palveluksessa 22.8.1942–20.9.1943. Hadziret Hamitsajevin haastattelu Toldzgunissa 2.10.2019. Hamitsajev oli sodan jälkeen koonnut tapahtumaan liittyviä aineistoja ja antanut niistä haastatteluja.
- 726b. KA SS-selvityksen arkisto. Pohjois-Ossetian selvityshanke, vararehtori Alan Uadatin lähettämä selostus 2.10.2019 tehdystä haastatteluista ja tutkimuksista. Irafin piirin arkistohallinnon kuolintodistukset.
- 726c. KA HRO, 10.0s 308/1945.
- 726d. Jaakko Hintikan päiväkirja 25.1.1943. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
- 726e. Sama, 6.–12.3.1943.

Suomalaisten suhtautuminen juutalaisiin ja julmuuksien tuomitseminen

727. Hakemukset SS-joukkoihin 1941. SS-Aseveljet ry 1943–44 kokoelma, Pk-1141/25–29, 75–80. Kansallisarkisto.
728. Valpon henkilökansio Harry Backbergistä, kortti 25.7.45, Y.D. 17/20/20.7.1945. EK-Valpo II, henkilömapit B 4685 Backberg, Harry. Kansallisarkisto.
729. Tuomaala 2010, 65, 99.
730. Kokemuksia ja tunteuksia Saksan itärintamalla. Markus Käenmäen artikkeli *Ylä-Satakunta*-lehdessä 8.7.2003.
731. Emberland & Kott 2012, 236.
732. Ahti Paikkalan päiväkirja 20. ja 29.6.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/24. Kansallisarkisto; Martti Välimäen päiväkirja 30.6.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/25–26. Kansallisarkisto.
733. Tyrkkö 1960, 69, 126, 208.

734. Olavi Alsta: Aseellisen SS:n kenttäpostin sensuuri. Mauno Alhaisen muistelmat 1962. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/27. Kansallisarkisto. – Sodan jälkeen Alhainen työskenteli lehtimiehenä *Helsingin Sanomissa* ja muissa julkaisuissa mutta käytti kirjoittajanimeä Olavi Alsta.
735. Esko Sonnisen ja Matti Heikkilän päiväkirjat 14.12.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
736. Tauno Polónin päiväkirja 13.12. ja 26.12.1941, 18.1.1942. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/24. Kansallisarkisto.
737. Taisto Kuurin päiväkirja 10.12.1942. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/25. Kansallisarkisto.
738. Mauno Jokipiin tekemä Ensio Anttilan haastattelu. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/29–30. Kansallisarkisto.
739. Pekka Nummen muistelmat. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
740. Jaakko Hintikan päiväkirja 7.–13.10.1942. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
741. Toivo Tuomaalan päiväkirja 14.4.1943. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
742. Militärgerichtshof Nr II, Fall IV 2.9.1947. Staatsarchiv Nürnberg; Smith–Poulsen–Christansen 1999, 73–96.
743. Weltanschauliches Schulungsblatt Nr. 1. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/19. Kansallisarkisto.
744. Swanström 2018, 119.
745. Tauno Polónin päiväkirja 23.11.1942. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/24. Kansallisarkisto.
746. Konstantin Canden muistelmat. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
747. Pekka Kurvisen päiväkirja 25.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/36–37. Kansallisarkisto.
748. Jaakko Saarelan päiväkirja 27.6.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-2365/7. Kansallisarkisto.
749. Eino Nevanlinnan päiväkirja 22.12.1942. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-2365/6. Kansallisarkisto; Swanström 2018, 342.
750. Uuno Strömin päiväkirja 9.3.1943. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/25. Kansallisarkisto; Jokipii 2001, 8; Westerlund 2017, 284–286; Swanström 2018, 131–136.
751. Toivo Tuomaalan päiväkirja 9.3.1943. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
752. Mauno Alhaisen kirje Unto Bomanille (Parvilahti) 14.3.1943. EK-Valpo II, henkilömapit A 3422 Parvilahti (Boman), Unto Ilmari. Kansallisarkisto.
753. Sama, 9.3.1941; Mauno Alhainen: Berliinin totaalissa sodassa. Artikkelit *Ajan suunta* -lehdessä, maaliskuu – toukokuu 1943. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/10 ja Pk-1140/19. Kansallisarkisto.
754. Eino Salosen muistio ”SS-miehet” 26.10.1945, I B SKP, Vol. 29. Kansan Arkisto.
755. Heikinkadun nimeksi vaihtui Mannerheimintie 4.6.1942.
756. Välähdyksiä SS-vuosien varrelta III. Mauno Alhaisen päivämätön (ilmeisesti

- vuodelta 1943) artikkeli *Rintamamies*-lehdessä. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1940/15. Kansallisarkisto.
757. Sama.
758. Mauno Jokipiin tekemä Leo Heikuraisen haastattelu 1959. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk 1140/29–30. Kansallisarkisto.
759. Kauko Suonton päiväkirja 10.3.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/25–26. Kansallisarkisto.
760. Uno Strömin päiväkirja 16.4.1943. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/25. Kansallisarkisto.
761. Obersturmführer Lautia noudettu pois junasta sekä pidätetty. Artikkelit *Gladiattorin* lisälehdessä n:ro 4, noin 3.3.1942. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
762. Ptk. n:o 662/47 (Thor-Björn Weckström) ja Ptk. n:o 26/46 (Gunnar Koskenkorva). EK-ValPo II, Vol. 46 SS-miehet. Kansallisarkisto.
763. Valpon laatimassa Weckströmin kuulustelupöytäkirjassa saksalaismajurin nimi on kirjoitettu Loeb, vaikka oikea asu on Leib. Ks. Leib, Karl. Wikipedia.
764. Jouko Itälä: Promemoria toiminnastani vuosina 1939–1946. 8.7.1946; Ptk. n:o 102/46 (Veikko Alfred Häikiö) laadittu 13–16.3.1946 ja Ptk. n:o 92/46 (Aimo Johannes Mäkitalo). EK-ValPo II, Vol. 46 SS-miehet. Kansallisarkisto.
765. Martti Koivulan päiväkirja 12.5.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
766. Jaakko Lakealan päiväkirja. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
767. Olavi Liesisen päivämättömät muistelmat. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/27. Kansallisarkisto.
768. Sama.
769. Sama.
770. Ensio Pihkalan päiväkirja 25.6. ja 15.7.1941. Jukka Tyrkön kokoelma, Pk-1618/5. Kansallisarkisto; Swanström 2018, 228.
771. Reino Suonion päiväkirja 28.6.1941. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
772. Seppo Taivalmaan muistelmat. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
773. Uno Strömin päiväkirja 19.3.1942. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/25–26. Kansallisarkisto.
774. Akp. n:o 331/747 (Paavo Ilmari Suutala). EK-ValPo II, Vol. 46 SS-miehet. Kansallisarkisto.
775. Er.Sal. V.R.K.D. N:o 3/10 1944 Saap. 11/1 1944. Pro memoria eräiden kansallissosialismia tai Saksaa muuten lähellä olevien piirien toiminnasta, 8.1.1945. EK-ValPo II, Vol. 46 SS-miehet. Kansallisarkisto.
776. Kokemuksia ja tunteuksia Saksan itärintamalta. Markus Käenmäen artikkeli *Ylä-Satakunta*-lehdessä 10.7.2003.
777. Sama.
778. Nummelin 2000, 4.
779. SS-miehenä Suomen vuoksi. Annamari Haimin tekemä Sakari Haikalan haastattelu *Itä-Savo*-lehdessä 23.10.2016; ”Koko Skandinavia alistettaisiin Suomelle”. Sakari Haikalan haastattelu *Etelä-Suomen Sanomissa* 21.7.2007.

780. Turunen 2016, 92–93, 101–102.
781. Sama, 131, 134, 164, 185–193.
782. Keijo Kääriäisen päiväkirja 19.6. ja 4.8.1941 Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-2365/5. Kansallisarkisto.
783. SS-Unterscharführer Aarno Nurmio muistelee 2012, 10.
784. Räsänen 2000, 75–76.
785. Seppo Taivalmaan muistelmat. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
786. Esko Riekin haastattelu 10.12.1964. L. A. Puntilan kokoelma, Vol. 25. Kansallisarkisto.
787. Esko Riekin kirjeet Mauno Jokipiille 24.11.1958 ja syksyllä 1961. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/29–30. Kansallisarkisto.
788. Esko Riekin haastattelu 10.12.1964. L. A. Puntilan kokoelma, Vol. 25. Kansallisarkisto.
789. Borgersrud 2017, 206.
790. Olavi Liesisen muistelmat 21.12.1969. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/27. Kansallisarkisto.
791. Keijo Kääriäisen päiväkirja 3.7.1941. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/34–35. Kansallisarkisto; Jokipii 1996, 193.
792. Turunen 2016, 259.
793. Kuulustelupöytäkirja n:o 28/1946 (Liukkonen (entinen Hildén), Erik Johannes) 20.5.1946. Valtiollisen poliisin Oulun-osasto. EK-Valpo II, henkilömapit H 13245 Hilden, Erkki Johannes. Kansallisarkisto.
794. Arvo Kokon muistelmat. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
795. Westerlund 2017, 396–405.
796. Esko Riekin haastattelu 10.12.1964. L. A. Puntilan kokoelma, Vol. 25. Kansallisarkisto.
797. Kyösti & From 2016, 45, 88.
798. Westerlund 2017, 277.
799. Uuno Strömin päiväkirja heinäkuun alku 1943. Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140/25. Kansallisarkisto; Westerlund 2017, 330–331.
800. Westerlund 2017, 282–285; Swanström 2018, 127–129.
801. Suomalaisten Waffen-SS -vapaaehtoisten matrikkeli 1941–1943 (2013), 60, 103, 110, 117, 195, 208, 235.
802. Eivind Reichelt. Avhørt i Åkebergsviens fengsel den 5/10–1946, Oslo Politikammer, Landsviksavd. Riksarkivet (Oslo).
803. Sama.
804. Kööpenhaminalaisen Lars Larsenin ilmoittama tieto.
805. Larsen & Straede 2014, 291–292.
806. Goldsworthy 2007, 169.
807. Kööpenhaminalaisen Lars Larsenin ilmoittama tieto.
808. Larsen & Straede 2014, 291.
809. Jan Olijin päiväamäton kirje sukulaisilleen vuoden 1942 alussa. CABR, Haag; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.

810. van Roekel 2012, 153–169; von Frijtag Drabbe Künzel 2015, 121; Kleijn-Reurs 2018. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
811. Sørlie 2015, 266–271, 331, 471.
812. Bay 2017, 104.
813. Westlie 2010, 52–66, 79–80, 88–90, 104.
814. Sørlie 2015, 272.
815. Evald O. Solbakken: Spesialrapport om tyskernes behandling av fanger og jøder 28.4.1945. S-1725 Legasjonen i Stockholm, del 1, serie Da, eske 453. Riksarkivet (Norge).
816. Olav Tuff (91): Vi brente en kirke med sivilister. Ola Flyumin artikkeli *Norsk Rikskringkasting*:ssa 1.10.2013. En krig for livet. Per Skøien artikkeli *Drammens Tidene* -lehdessä 11.4.2004.
817. Martti Koivulan päiväkirja. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
818. Schön 1999, 134–135; Schön 2001, 145.

Suomalaisten osallisuus

819. Militärgerichtshof Nr. II, Fall IV 2.9.1947. Staatsarchiv Nürnberg.
820. Struve 2015, 668–669.
821. Julmuudet Vilžanitšjassa (Olszanica) 2.7.1941, Novosilkissa (Nowosielce) 2.–3.7.1941, Krivitsissa (Krywice) 2.2.1941, Slovitassa (Slowita) 2.7.1941, Kurovitšissa (Kurowice) 3.7.1941, Novikissa (Nowiki) 3.–4.7.1941, Ozernassa (Jezierna) 3.–5.7.1941, Horostkivissa (Chorostków) 5.7.1941, Gusjatinissa (Husiatyn) 6.7.1941 ja Pidgirtšissa (Podhorodce) 7.7.1941.
822. Julmuudet Zborivissa (Zborów) 4.7.1941, Mikulintšissa (Mikulińce) 5.7.1941, Grimailivissa (Grzymałów) 5.7.1941 ja Uritšinissa (Urycz) 7.7.1941.
823. Julmuudet Proskurovissa (Płoskirów) 11.7.1941 ja Bila Tserkvassa (Biała Cerkiew) 15.7.1941.
824. Julmuudet Lvivissä (Lwów, Lemberg) ja Zolotšivissa (Złóczów) 3.–4.7.1941, 1.7.1941.
825. Julmuudet Ternopilissa (Tarnopol) 4.–5.7.1941.
826. Julmuudet Žitomirissä (Żytomierz) heinäkuun puolivälissä 1941.
827. Bronstein (et al.) 1971.
828. Struve 621–625; Swanström 2018, 150.
829. Evald O. Solbakken: Spesialrapport om tyskernes behandling av fanger og jøder 28.4.1945. S-1725 Legasjonen i Stockholm, del 1, serie Da, eske 453, Riksarkivet (Norge).
830. Organization of Ukrainian Nationalists. Wikipedia.
831. Subetny 2000, 464–465, 200–265; Boll 2001, 65; Mick 2016, 290, 292.
832. Bartov 2002, 66.
833. Struve 2015, 247.
834. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien, Band 8 2016, 150.

835. Ereignismeldung UdSSR Nr. 10 2.7.1941 ja Ereignismeldung UdSSR Nr.24 116.11.1941. Kokoelmasa "Die Ereignismeldungen UdSSR" 1941 (2011), 65, 131.
836. Dallin 1957, 119.
837. Gerstenfeld-Maltiel 1993, 49.
838. Struve 2015, 214–216; Struve 2018, 15.
839. Dallin 1957, 119; Struve 2015, 288–298.
840. Sama, 120; Subtelny 2000, 463–464; Kochanski 2012, 260; Lower 2012, 204; Lviv. Wikipedia; Bandera, Stepan. Wikipedia; Yaroslav Stesko. Wikipedia.
841. "Die Organisation Ukrainischer Nationalisten sieht im Sommer 1941 die Aufgabe einer neuen ukrainischen Verwaltung auch darin, die Juden von der übrigen Bevölkerung zu abzusondern" (Ende Juni order Anfang July 1941). Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933-1945. Besetzte sowjetische Gebiete unter deutscher Militärverwaltung, Baltikum und Transnistrien, Band 8 2016, 138–139.
842. Golczewski 2008, 137.
843. Gesin 2006, 48; Liber 2016, 215–216.
844. Ks. Venäjän juutalaisten asuinalue. www.wikipedia.fi.
845. Pogrom. Wikipedia; Goldin 2014.
846. Budnitskii 2012, 236,
847. Gergel 1951, 237–252; Motta 2017, 177–19.
848. Kenes 1992, 293–315; Jewish Pogroms in Ukraine, 1918-1921. Fond FR-3050 Kiev District Commission of the Jewish Public Committee for the Provision of Aid to Victims of Pogroms. Opis'1-3.
849. An Account of Firsthand Testimonies of an Unknown Holocaust during the Russian Civil War, from the archives of the KGB, Jewish Pogroms in the Ukraine and Byelorussia (1918-1921) 1994, 6, 47–49.
850. Budnitskii 2012, 245.
851. Gummerus 1931, 32; Gummerus 1943, 2.
852. Hallelaisen Kai Struven ilmoittama tieto.
853. Matthäus 2004, 268.
854. Pohl 2008, 36.
855. Verbrechen der Wehrmacht 2002.
856. Däniker 1940; Hornborg 1941, 109–11; Däniker 1942; Däniker 1941 II; Hornborg 1944, 191–193; van Crevald 1983, 33–37, 74–76; Bartov 1991, 30–31; Zetterling 2003; Fritz 2011, 234–237.
857. <https://www.expostfacto.nl/junsv/brd/dstst01.html>.
858. Rintala 1975, 179; Kivimäki 2006, 197; Neitzel & Welzer 2011.
859. SS-miehenä Suomen vuoksi. Annamari Haimin tekemä Sakari Haikalan haastattelu *Itä-Savo*-lehdessä 23.10.2016; Turunen 2016, 102.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Bundesarchiv, Berlin-Lichterfelde, Saksa

NS 19

SS-Kartei

Verleihungsliste des Eisernen Kreuzes, SS-Division Wiking. Heerespersonalamt, RH 7/1353, S. 1–171

Verleihungsliste für Verleihung des Kriegsverdienstkreuzes, SS-Division Wiking. Heerespersonalamt, RH 7A/643

Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg, Saksa

Nachlass Wolfgang Vopersal

Felix Steinerin henkilömappi

RH 24-3/136, GB III. AK, Anlagen zum Tagebuch Ic Bd:3: 23.9.–12.12.-41

RS 3-5/3 Sammelmappe mit Divisionsbefehlen und Befehlen aller Art der Abt. Ia, IIa, IIB, Ic, Ib mit Unterabteilungen 31.12.40-Juni 1941

Truppenkameradschaft 5. SS-Panzer-Division “Wiking”, B 436 RS 3–4

Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), Haag, Alankomaat

Edmond Henri le Roux'n päiväkirja

Data Archiving and Networked Services (DANS), Haag, Alankomaat

Jan Henri Albert Keuter, todistajanlausunto

Pieter Nicolaas Menten, todistajanlausunto

Edmond Henri le Roux, haastattelu

Hendrikus Arnoldus Valks, todistajanlausunto

Broer Wiersma, todistajanlausunto

Die Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen, Ludwigsburg, Sakska

- B 162/7183 verb. Vg. AR 591/71 betr. SS-Panzer-Division "Wiking"/Rgmt. Westland 1971–72
- B 162/7185 verb. Vg. AR 1.058/71 betr. SS-Panzerdivision "Wiking"/Rgmt. Westland 1971, 1975
- B 162/7993 Ermittlungen gg. Angehörige der 5. SS-Panzerdivision "Wiking" wg. des Vorwurfs der Beteiligung an Einzelverbrechen im Raum Zhitomir u.a.O. 1941, 1967–71
- B 162/8361 Ermittlungen gg. Angehörige der 5. SS-Panzerdivision "Wiking" wg. Beteiligung an zahlreichen Einzelverbrechen an verschiedenen Orten in Galizien und in der Ukraine im Verlauf des Jahres 1941, 1968–72
- B 162/31429 Eingabe des niederländischen Landesstaatsanwalts betr. der Tötung von 180 Juden durch niederländischen Angehörige der SS-Division "Wiking" im Juli 1941 in Tarnopol (Ukraine) 1981–82, 1986

Kansan Arkisto, Helsinki

SS-miehet. Eino Salosen muistio, 1 B SKP Uttmp IV, Vol. 29

National Archives, Lontoo, Iso-Britannia

FO 371/36846, Return of Finnish volunteers from Germany 1943, Code 56, file 81

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), Amsterdam, Alankomaat

Collection 244 – Europese dagboeken en egodocumenten

Nr 1251. Antoon Ferdinand Frehén päiväkirja

Nr 991. Martinus Rademakerin päiväkirja

Nr 1073. Martinus Johannes Weersin päiväkirja

Nr 1254. Albertus Gerardus Willemsin päiväkirja

Collection 461 – Collectie process Menten (Pieter Nicolaas Menten, 1899–1987)

Inv.nr 21: Henrikus Arnoldus Valks

Riksarkivet, Oslo, Norja

Eivind Reicheltin kuulustelupöytäkirja, Oslo Politikammare 1946 Utrikesdepartementet, S-1725 Legasjonen i Stockholm, del 1, serie Da, eske 453

Staatsarchiv Nürnberg, Saksa

KV-Prozesse. Fall 4

NO-1486

NO-1783

NO-2215

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, SNO (online)

Lukuisia kirjoituksia

Veljesapu ry:n arkisto, Parolan Panssarimuseo

Yksittäisiä asiakirjoja ja painatteita

**Svenska Litteratursällskapet in arkisto, Helsingin yliopiston kirjaston
käsikirjoituskokoelma**

Kaj Dunckerin päiväkirja 1941–43, kokoelma 894

J. Zacharias Dunckerin päiväkirja 1942–44, kokoelma 894

Kansallisarkisto, Helsinki

EK-ValPo II, Vol. 46 SS-miehet

EK-ValPo II, Henkilömapit

B 4685 Backberg, Harry

A 3422 Parvilahti (Boman), Unto Ilmari

H 13245 Hilden, Erkki Johannes

Helsingin Raastuvanoikeuden 8 osaston 2 jaoston rikosasiain kirjavihkot
1958, nrot 86–98

Jukka Pellervo Tyrkön kokoelma Pk-1618/5

Kaj Dunckerin päiväkirja 1941–43, Pk-1821/1–6, kopio (alkuperäisen säily-
tyspaikka on Svenska Litteratursällskapet in arkisto, Kai Dunckerin
kokoelma, Vol. 23–27. Helsingin yliopiston kirjaston käsikirjoitusarkisto)

L. A. Puntilan kokoelma

Mauno Jokipiin kokoelma, Pk-1140 ja Pk-2365

SS-aseveljet ry 1943–44, Pk-1141

T. M. Kivimäen kokoelma

ValPo, Vol. 198, Skandinavia ja Baltian maat, taantumus, fascismi Ruotsissa

SS-selvityksen kokoelma

Yrjö Paavo Ilmari Kailan kokoelma, Pk-2356

*The National Archives and Records Administration of the United States (NARA),
Yhdysvallat*

Records of the Reichs Leader and the German Police, Part 1, RG 242, T 175,
Microfilm, Roll 223

RG 319, Entry ZZ-5, IRR Personal Name Files (Selected Printouts), Box 15,
File: Steiner, Felix (D185547)

Julkaisemattomia käsikirjoituksia

Aro, Tuija: Suomalaisten rotu saksalaisissa ja pohjoismaisissa tietosanakirjoissa. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto 1982.

Duncker, J. Z.: På marskens uppdrag I krigens Europa. Svenska Litteratursällskapet arkisto, kokoelma 894.

Engelhardt, Poul Ranzow: Regiment Nordland I Division Wiking. Manuskript 1970 (Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, SNO, online).

Kleijn, Cees & Reurs, Stijn: Report on Dutch sources concerning the involvement of the SS-Division “Wiking” in war crimes and crimes against humanity in Ukraine in the Summer of 1941, tilannut Kansallisarkisto 20.7.2018 (Kleijn-Reurs 2018).

Partanen, Tanja: Elias Simojoki ryssänviha-ideologian kehittyminen vuoteen 1923 mennessä. Historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2005.

Steiner, Felix: Tactics of Mobile Units. Operations of the 5th SS Panzergrenadier Division “Wiking” at Rostov and the Mariupol Oilfields (Summer 1942). NARA 1947.

Weintraub, Daniel: ”Suomen juutalaisten vapauksia ja oikeuksia ei millään tavoin ole loukattu”. Juutalaisvastaisuuden Suomen juutalaisissa herättämät tunnot ja reaktiot 1930-luvulta jatkosodan päättymiseen. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto 1997.

Vertanen, Anu: Rintamalta Ratakadulle. Suomalaiset SS-miehet kommunistisen ValPon kohteina 1945–1948. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto 2005.

Westlie, Bjørn: Norske krigskorrespondenter på østfronten 1941–45. Masteroppgave i historie. Institut for arkeologi, konservering og historie. Universitetet i Oslo 2010.

Tietoja antaneet

Hakanpää, Mika, Jalasjärvi

Kleijn, Cees, Amsterdam, Alankomaat

Moore, John P., Oregon, Yhdysvallat
Nash, Douglas, Oregon, Yhdysvallat
Natedal, Tommy, Jevnaker, Norja
Reurs, Stijn, Amsterdam, Alankomaat
Römer, Felix, Lontoo, Britannia
Struve, Kai, Halle, Saksa
Söderlund, Ake, Maarianhamina
Trang, Charles, Ranska
Tyas, Stephen, St Albans, Britannia
Westberg, Lennart, Sundsvall, Ruotsi
Wikberg, Olli, Helsinki

Verkkosivustoja

2. wegierska. <http://www.dws-xip.pl/reich/waffen/26dgren.html>
5. SS-Panzer-Division Wiking. <https://www.axishistory.com/axis...germany.../germany.../1265-5-ss-panzer-division-wiking>
5. SS-Panzer-Division Wiking. https://sv.wikipedia.org/wiki/5._SS-Panzer-Division_Wiking
1941 Bila Tserkva massacre. https://en.wikipedia.org/wiki/Bila_Tserkva_massacre
An OSS Report on Wartime Population Changes in the Baltic.
http://www.lituanus.org/1981_3/81_3_07.htm
Antisemitism and Pogroms in the Military (Russian Empire).
https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/antisemitism_and_pogromsin_the_military_russian_empire
Bandera, Stepan. https://en.wikipedia.org/wiki/Stepan_Bandera BBC:
Russia row over Nazi massacre site in Rostov-on-Don. <https://www.bbc.com/news/world-europe-16697485>
Belaya Tserkov. http://jewua.org/belaya_tserkov/
Bila Tserkva. https://sv.wikipedia.org/wiki/Bila_Tserkva
Bonsdorff, Hjalmar von. https://fi.wikipedia.org/wiki/Hjalmar_von_Bonsdorff
Chorostków (Ukr. Khorostkiv), Ukraine: <https://www.jewishgen.org/yizkor/khorostkov/Khorostkov.html#TOC>
The City of Złoczów (Zolochiv, Ukraine) <https://www.jewishgen.org/Yizkor/Zolochiv1/Zolochiv1.html#TOC>
Collani, Hans. https://ipfs.io/ipfs/QmXoypizjW3WknFiJnKlWHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/Hans_Collani.html

Commissar Order. https://en.wikipedia.org/wiki/Commissar_Order

The Destruction of Złoczów (Zolochiv, Ukraine). <https://www.jewishgen.org/Yizkor/Zolochiv/Zolochiv.html>

Deutsche Dienststelle (WASSt). [https://en.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Dienststelle_\(WASSt\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Dienststelle_(WASSt))

Diebitsch, Karl. https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Diebitsch

Dieckmann, August. [https://de.wikipedia.org/wiki/August_Dieckmann_\(SS-Mitglied\)](https://de.wikipedia.org/wiki/August_Dieckmann_(SS-Mitglied))

Dneprodzershinsk (Kamenskoye). The Untold Stories. The Murder Sites of the Jews in the Occupied Territories of the former USSR. <https://www.yadvashem.org/untoldstories/database/index.asp?cid=337>

Dupak, Nikolai. <https://iremember.ru/en/memoirs/others/nikolai-dupak/>

Einsatzgruppen. <https://en.wikipedia.org/wiki/Einsatzgruppen>

Einsatzgruppen (Mobile Killing Squads). <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/mobile-killing-squads>

En krig for livet. <https://www.dt.no/nyheter/en-krig-for-livet/s/2-2.1748-1.3177758?service=print>

The Encyclopedia of the Jewish Diaspora, Poland Serie https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_von_Oberkamp

Fanslau, Heinz. https://de.wikipedia.org/wiki/Heinz_Fanslau

Fick, Ernst Otto. https://www.jewiki.net/wiki/Ernst_Otto_Fick

Finnish Volunteer Battalion of the Waffen-SS. https://en.wikipedia.org/wiki/Finnish_Volunteer_Battalion_of_the_Waffen-SS

Finnish Volunteers in the Wehrmacht in WWII. <https://www.feldgrau.com/WW2-German-Wehrmacht-Finnish-Volunteers>

Flyum, Ola: Olav Tuff (91): Vi brente en kirke med sivilister. <https://www.nrk.no/dokumentar/--nordmenn-deltok-i-drap-pa-sivile-1.11262316>

Freiherr von Reitzenstein, Hans-Albin. https://de.wikipedia.org/wiki/Hans-Albin_Freiherr_von_Reitzenstein

Gille, Herbert. https://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_Gille

Groscurth, Helmuth. https://en.wikipedia.org/wiki/Helmuth_Groscurth

History of Taganrog. https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Taganrog

Hrymayliv (Grymailiv, Grimailov, Grymailov, Grzymalov). <https://yahadmap.org/#village/hrymailiv-grymailiv-grimailov-grymailov-grzymalov-ternopil-ukraine.85>

Huuska, Veikko: Ruotsalaiset Waffen-SS-miehet, jotka antoivat kaikkensa. <http://veikkohuuska.puheenvuoro.uusisuomi.fi/215960-ruotsalaiset-waffen-ss-miehet-jotka-antoivat-kaikkensa>

”Ikke kammerat”: forbrydelser mod sovjetiske krigsfanger. <https://folkedrab.dk/artikler/ikke-kammerat-forbrydelser-mod-sovjetiske-krigsfanger>

Invasion of Poland. https://en.wikipedia.org/wiki/Invasion_of_Poland

The Jewish Community of Urycz. <https://dbs.bh.org.il/place/urycz>

Jewish Families from Zboriv, Ukraine. <https://www.geni.com/projects/Jewish-Families-from-Zborov-Ukraine/29340>

Jewish Pogroms in Ukraine 1918–1921. Fond FR-3050 Kiev District Commission of the Jewish Public Committee for the Provision of Aid to Victims of Pogroms; Opis’1-3. <https://www.bsb-muenchen.de/mikro/lit485.pdf>

Joerchel, Wolfgang. https://hu.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Joerchel

Juonala, Jouko: Tämä kirje johti selvitykseen SS-vapaaehtoisten epäillyistä sotarikoksista. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000005693915.html>

Kadaverdiscipline. <https://en.wiktionary.org/wiki/kadaverdiscipline>

Kausch, Paul-Albert. <https://alchetron.com/Paul-Albert-Kausch>

Yosef: From Podhajce to Soviet Russia. <https://jewishgen.org/Yizkor/Podhajce/pod209.html#Page218>

Lindqvist, Gunnar. https://fi.wikipedia.org/wiki/Gunnar_Lindqvist

List of Einsatzgruppen. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Einsatzgruppen

Lviv. <https://en.wikipedia.org/Lviv>

Lviv pogroms. https://en.wikipedia.org/wiki/Lviv_pogroms

Lwów Volume (Lviv, Ukraine). <https://www.jewishgen.org/yizkor/lviv/lviv.html>

Maack, Berthold. https://de.wikipedia.org/wiki/Berthold_Maack

Mariupol. <https://en.wikipedia.org/wiki/Mariupol>

Mariupol. The Untold Stories. The Murder Sites of the Jews in the Occupied Territories of the former USSR. <https://www.yadvashem.org/untoldstories/database/index.asp?cid=493>

Menten, Pieter. Enter ‘The Dutchman’ Pieter Menten. <https://www.jewishgen.org/yizkor/Galicia3/gal122.html>

Mikulince, Mikulintsy, Ukraine. https://kehilalinks.jewishgen.org/suchostaw/sl_mikulince.htm

Mikulince Yizkor Book (Mikulintsy, Ukraine). <https://www.jewishgen.org/yizkor/mikulintsy/mikulintsy.html>

Norwegian Volunteers in the German Wehrmacht in WWII, by Marc Rikmenspoel & Jason Pipes. <https://www.feldgrau.com/WW2-German-Wehrmacht-Norwegian-Volunteers>

Novohrad-Volynskiy. <https://en.wikipedia.org/wiki/Novohrad-Volynskiy>

Oberkamp, Karl von. https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_von_Oberkamp

Olav Tuff memories. https://universalcuriosity.wordpress.com/2016/06/Organization_of_Ukrainian_Nationalists

Organization of Ukrainian Nationalists. https://en.wikipedia.org/wiki/Organization_of_Ukrainian_Nationalists

Ostarbeiter. <https://en.wikipedia.org/wiki/Ostarbeiter>

Ostropol. <https://en.wikipedia.org/wiki/Ostropol>

Panzer-Grenadier-Regiment 10 'Westland'/SS-Standarte 'Westland'. *Nederlanders in de Waffen-SS*. <http://www.waffen-ss.nl/wikwest.php>

Phleps, Arthur. https://en.wikipedia.org/wiki/Arthur_Phleps

Pidhirtsi. <https://en.wikipedia.org/wiki/Pidhirtsi>

Pidhorodtsi. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Pidhorodtsi>

Pidvoloschysk. <https://en.wikipedia.org/wiki/Pidvolochysk>

"Podhajce" – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II, (Ukraine). https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/pol2_00410.html

Podwolocyska and its Surroundings (Podvolochisk, Ukraine). <https://www.jewishgen.org/yizkor/podvolochisk/podvolochisk.html>

Pogrom. <https://en.wikipedia.org/wiki/Pogrom>

Polewacz, Harry. Prabook. <https://prabook.com/web/harry.polewacz/2334954>

Polish roots: Wyżniany (now Vyzhnyany, Ukraine). <http://polishroots.org/Geography/S%C5%82ownikGeograficzny/SGKP-Wy%C5%BCniany/tabid/458/Default.aspx>

Proskurov. The Untold Stories. The Murder Sites of the Jews in the Occupied Territories of the former USSR. <http://yadvashem.org/untoldstories/database/index.asp?cid=748>

Radomyshl, Ukraine. <https://www.jewishgen.org/communities/community.php?usbgn=-1051928>

Regiment Nordland. https://no.wikipedia.org/wiki/Regiment_Nordland

Reichenau, Walter von. https://de.wikipedia.org/wiki/Walter_von_Reichenau

Rostov-on-Don. <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Rostov-on-Don>

Rostov-on-Don. The Untold Stories. The Murder Sites of the Jews in the Occupied Territories of the former USSR. <https://www.yadvashem.org/untoldstories/database/index.asp?cid=375>

RWS centerfire rifle cartridge with H-Mantel-bullet. Ammusvalmistaja Rheinisch-Westfälischen Sprengstoff-Fabriken (RWS) kotisivut. <https://rws-munition.de/en/rws-hunting-area/rws-hunting-ammunition/rws-centerfire-rifle-cartridges-for-hunters/Product/show/h-mantel-bullet.html#!0/34/0>

Räikkönen, Erkki. https://en.wikipedia.org/wiki/Erkki_Räikkönen

Schalburg, Christian Frederik von. https://fi.wikipedia.org/wiki/Christian_Frederik_von_Schalburg

Scholz, Fritz von. https://en.wikipedia.org/wiki/Fritz_von_Scholz

Schulz, Erwin. https://en.wikipedia.org/wiki/Erwin_Schulz

Skalat, Memorial Volume of the Community which perished in the Holocaust (Ukraine). <https://Jewishgen.org/yizkor/skalat/skalat.html>

Soviet partisans. https://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_partisans

Steiner, Felix. https://en.wikipedia.org/wiki/Felix_Steiner

Stetsko, Yaroslav. https://en.wikipedia.org/wiki/Yaroslav_Stetsko

Struve, Kai: Der Sowjetische Massenmord an Gefängnisinsassen in Lemberg Ende Juni 1941: Orte und Opferzahlen. Julkaisussa: *Ukraina Modern* (Україна Модерна) 9.9.2018, 1–16. <http://uamoderna.com/md/struve-lonckoho>.

Swanström, André: Suomalaiset SS-miehet ja sotarikokset. <http://www.skhs.fi/suomalaiset-ss-miehet-ja-sotarikokset/>

Tarashcha. https://www.jewishgen.org/ukraine/GEO_town.asp?id=157

“Tarnopol” – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Ternopil, Ukraine). https://www.jewishgen.org/Yizkor/pinkas_poland/pol2_00234.html

Tarnopol Ghetto. https://en.wikipedia.org/wiki/Tarnopol_Ghetto

Ternopil. <https://en.wikipedia.org/wiki/Ternopil>

“That’s not the Germans” https://zaxid.net/to_ne_ti_nimtsi_n1266107

“They really do smell like blood” <http://www.spiegel.de/international/europe/they-really-do-smell-like-blood-among-hitler-s-executioners-on-the-eastern-front-a-674375.html>

Tschentscher, Erwin. https://de.wikipedia.org/wiki/Erwin_Tschentscher

Waffen-SS in popular culture. https://en.wikipedia.org/wiki/Waffen-SS_in_popular_culture

Wagner, Eduard (Gen.). [https://de.wikipedia.org/wiki/Eduard_Wagner_\(General\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Eduard_Wagner_(General))

Was the Waffen-SS an elite force? <https://history.stackexchange.com/questions/33415/was-the-waffen-ss-an-elite-force>

Was the Waffen-SS an extraordinarily effective fighting force? <https://www.quora.com/Was-the-Waffen-SS-an-extraordinarily-effective-fighting-force-Why-Why-did-they-command-such-fear-and-respect-among-their-opponents-What-was-the-reason-behind-the-awe-and-fighting-efficiency-associated-with-the-Waffen-SS>

The Wiking Division, The SS-Ahnenerbe and Einsatzgruppe D. <https://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=135203&star=75>

World War II casualties of the Soviet Union. https://en.wikipedia.org/wiki/World_War_II_casualties_of_the_Soviet_Union

Wäckerle, Hilmar. https://en.wikipedia.org/wiki/Hilmar_Wäckerle

Zboriv. <https://en.wikipedia.org/wiki/Zboriv>

“Zborow” – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Ukraine). https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/pol2_00202.html

Die Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen. https://de.wikipedia.org/wiki/Zentrale_Stelle_der_Landesjustizverwaltungen_zur_Aufklärung_nationalsozialistischer_Verbrechen

Zhytomyr. <https://en.wikipedia.org/wiki/Zhytomyr>

“Zloszczow” – Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Zolochiv, Ukraine). https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/pol2_00217.html

Zmievskaia Balka. https://en.wikipedia.org/wiki/Zmievskaia_Balka

Zolochiv. <https://en.wikipedia.org/wiki/Zolochiv>

Kirjallisuus

AHONEN, Paavo: *Antisemitismi Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1917–1933*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2017.

AMAR, Tarik Cyril: *The Paradox of Ukrainian Lviv. A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Cornell University Press, Ithaca, New York 2015.

ANDERSSON, Martin: *Hakkorset på vikingaseglet. Nazismens kopplingar till Svenskfinland 1932–48*. Martin Andersson, Paipis, Sibbo 2015.

ANGRICK, Andrej: *Besatzungspolitik und Massenmord. Die Einsatzgruppe D in der südlichen Sowjetunion, 1941–43*. Hamburger Edition, Hamburg 2003.

ANGRICK, Andrej & Mallmann, Klaus-Michael & Matthäus, Jürgen & Cüppers,

- Martin (Hg.): *Deutsche Besatzungsherrschaft in der UdSSR 1941–1945. Dokumente der Einsatzgruppen in der Sowjetunion II*. WBG, Darmstadt 2015.
- ARAD, Yitzhak: *The Holocaust in the Soviet Union*. University of Nebraska Press, Lincoln, Nebraska 2009.
- ASKEY, Nigel: *Operation Barbarossa. The Complete Organisational and Statistical Analysis, and Military Simulation*. Volume IIA. Nigel Askey, Morrisville, North Carolina 2013.
- BARTOV, Omer: *Hitler's Army. Soldiers, Nazis and war in the Third Reich*. Oxford University Press, New York 1991.
- BARTOV, Omer: A View from Below. Survival, Cohesion and Brutality on the Eastern Front. Teoksessa: *From Peace to War. Germany, Soviet Russia and the World, 1939–1941*. Ed. by Bernd Wegner. Berghahn Books, Oxford 1997, 325–338.
- BARTOV, Omer: *Erased. Vanishing Traces of Jewish Galicia in Present-Day Ukraine*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey 2007.
- BARYSHNIKOV, V. N.: *Finni na sluzje v vojskah SS v gody vtoroj mirovoj voyny. Vtoroje izdanie i ispravlennoje i dopolnennoje*. Sankt-Petersburg 2014.
- BAY, Eirik Gripp: *Himmlers valkyrjer. Frontsøstrene på østfronten*. Cappelen Damm, Oslo 2017.
- BERGEL, Hans: *Würfelspiele des Lebens. Vier Porträts bedeutender Sieben-bürger: Conrad Haas, Johann Martin Honigberger, Paul Richter, Artur Phleps*. Meschendorfer, München 1972.
- BERKHOFF, Karel: *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2004.
- BERNAU, Günter: *SS-Panzer-Artillerie-Regiment 5 in der Panzer-Division Wiking*. Wupperthal 1991.
- BLINDHEIM, Svein: *Nordmenn under Hitlers fane: Dei norske frontkjemparane*. Noreg, Oslo 1977.
- BOLL, Bernd: Złoczów, July 1941. The Wehrmacht and the Beginning of the Holocaust in Galicia. Teoksessa: Omer Bartov, Anita Grossmann, Mary Nolan: *Crimes of War*. New Press (W. W. Norton & Co.), New York 2002, 61–99.
- BORGERSUD, Lars: *Wollweber-organisasjonen i Norge*. Lars Borgersrud, Oslo 2017.
- BRANDON, Ray & Lower, Wendy (ed.): *The Shoah in Ukraine. History, Testimony, Memorialization*. Indiana University Press, Bloomington, Indiana 2008.
- BRENDEN, Geir & Thomassen, Arne H.kon: *SS-Schijäger-Bataillon "Norge". Norska skidjägare på østfronten 1941–44*. Leandoer & Ekholm, Stockholm 2010.

- BRENDEN, Geir & Natedal, Tommy: *Norske frivillige i Waffen-SS*. Vega Forlag, Oslo 2017.
- BROWNING, Christopher R.: *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. Harper Perennial, New York 1998.
- BUDNITSKII, Oleg: *Russian Jews Between the Reds and the Whites, 1917–1920*. University of Pennsylvania Press cop. Philadelphia, Pennsylvania 2012.
- BUTLER, Rupert: *The Black Angels. A History of the Waffen-SS*. St. Martin's Press, New York 1979.
- CANDE, Konstantin: *SS-miehen muistikuvia sodasta ja siviilistä*. Johan Salo, Tuusula 2013.
- CARRUTHERS, Bob (ed.): *The SS on Trial. Evidence from Nuremberg*. The Illustrated Edition. Pen & Sword Military. Barnsley, South Yorkshire 2014.
- CARRUTHERS, Bob: *The SS on Trial: Evidence from Nuremberg*. Pen & Sword Military, Barnsley, South Yorkshire 2014.
- CHRISTENSEN, Claus Bundgård & Poulsen, Niels Bo & Smith, Peter Scharff: *Under hagekors og Dannebrog. Danskere i Waffen SS 1940–45*. Aschehoug, København 2001.
- CHRISTENSEN, Claus Bundgård & Poulsen, Niels Bo & Smith, Peter Scharff: Germanic Volunteers from Northern Europe. Teoksessa: *The Waffen-SS. A European History*. Ed. by Jochen Böehler, Robert Gerwath. Oxford University Press, Oxford 2017, 42–75.
- CHRISTIANSEN, Claus Bundgård, Poulsen, Niels Bo & Smith, Peter Scharff: Dänen in der Waffen-SS 1940–1945: Ideologie, Integration und Kriegsverbrechen im Vergleich mit anderen "germanischen" Soldaten. Teoksessa: *Die Waffen-SS. Neue Forschungen (Krieg in der Geschichte)*. Hg. Jan Erik Schulte, Peter Lieb, Bernd Wegner. Verlag Ferdinand Schöningh, München 2014, 196–215.
- CHRISTIANSEN, Karl O.: *Mandlige landssvigere i Danmark under besættelsen*. G. E. C. Gads, København 1950.
- COHEN, Susan Sarah (ed.): *Antisemitism. An Annotated Bibliography. Volume 18*. Saur, München 2002.
- CREVELD, Martin L. van: *Fighting Power. German and U.S. Army Performance, 1939–1945*. Arms and Armour Press, London 1983.
- CÜPPERS, Martin: *Wegbereiter der Shoah: die Waffen-SS, der Kommandostab Reichsführer-SS und die Judenvernichtung 1939–1945*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2005.
- DALLIN, Alexander: *German Rule in Russia, 1941–1945. A Study of Occupation Policies*. St. Martin's Press, London 1957.

- DEAN, Martin: *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–1944*. Macmillan, Basingstoke 2000.
- DER PROZESS gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Vol. 1–23. Nürnberg 1947–49.
- DIE FINNISCHE Freiwilligen. Julkaisussa: *Wiking-Ruf*, 9/1956, 7–10.
- DIE VERFOLGUNG und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945: Band 4. Polen September 1939 – July 1941. Bearbeitet von Klaus-Peter Friedrich. Oldenbourg, München 2011; Band 7–8. Sowjetunion mit annektierten Gebieten I & II. Bearbeitet von Bert Hoppe et al. Oldenbourg, München 2011 und 2016.
- DILLON, Christopher: *Dachau and the SS. A Schooling in Violence*. Oxford University Press, Oxford 2015.
- DIVISIOONAN mies muisteleee – SS-Rottenführer Arvo Kokon tarina osa 1. Julkaisussa: *Achtung*. Veljesapu Perinneyhdistys ry:n jäsen- ja tiedotuslehti 1/2016, 1, 3–12.
- DÄNIKER, Gustav: *Gelände, Feuerwirkung und Waffeneinsatz*. Verlag von Huber, Frauenfeld 1940.
- DÄNIKER, Gustav: *Saksan sodanjohto ja saksalainen sotilas*. Saksan lähetystön sanomalehtiosasto, Helsinki 1941.
- DÄNIKER, Gustav: *Saksalainen strategia*. Otava, Helsinki 1942.
- EKBERG, Henrik: *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944*. Helsingin yliopisto, Helsinki 1991.
- ELO, Veikko: *Pantin lunastajat*. Apali, Tampere 2006.
- EMBERLAND, Terje & Kott, Matthew: *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Aschehoug, Oslo 2012.
- ERTEL, Heinz & Schulze-Kossens, Richard: *Europäische Freiwillige im Bild*. Nation Europa Verlag, Coburg 2000.
- ERTEL, Manfred: Blond mit braunen Wurzeln. Julkaisussa: *Der Spiegel* 51/1999, 152–156.
- ESTES, Kenneth William: *A European Anabasis. Western European Volunteers in the German Army and SS, 1940–1945*. University of Maryland, College Park, Maryland 1984.
- FREIWILLIGEN-GENERAL Felix Steiner 1896–1966. *Eine Biographie. Führer und Vater seiner Soldaten im Kampf gegen den Bolschwismus*. Kameradenwerk Korps Steiner (Selbstverlag), Melbeck 1998.
- FRIJTAG DRABBE KÜNZEL, Geraldien von: *Hitler's Brudervolk. The Dutch and the Colonization of Occupied Eastern Europe, 1939–1945*. Routledge, New York 2015.

- FRITZ, Stephen G.: *Frontsoldaten. Den tyske soldaten under andra världskriget*. Fischer & Co, Stockholm 2011.
- GARLINSKI, Józef: *Poland in the Second World War*. Macmillan Press, London 1985.
- GERGEL, Nahum: The Pogroms in the Ukraine in 1918–1921. Julkaisussa: *YIVO Annual of Jewish Social Science*. New York 1951, 237–252.
- GERSTENFELD-MALTIEL, Jacob: *My Private War. One Man's Struggle to Survive the Soviets and the Nazis*. Vallentine Mitchell, London 1993.
- GESIN, Michael: *The Destruction of the Ukrainian Jewry during World War II*. Lewiston, New York 2006.
- GOGSTAD, Anders Chr. & Grimnes, Ole Kr. & Rødland, Kjartan: *Der veiene skiltes. Hvorfor opplevde vi krigen so forskjellig?* Eide, Bergen 2005.
- GOLDSWORTHY, Terry: *Valhalla's Warriors. A History of the Waffen-SS on the Eastern Front 1941–1945*. Dog Ear Publishing, Indianapolis, Indiana 2007.
- GROSS, Jan Tomasz: *Polish Society under German Occupation. The Generalgouvernement, 1939–1944*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1979.
- GUMMERUS, Herman: *Orostider i Ukraina. Minnen från min verksamhet som legationschef i Kiev*. Söderström, Helsingfors 1931.
- GUMMERUS, Herman: *Ukraina under bolsjevikoket*. Svenska tysklandsvänner i Finland, Åbo 1943.
- GUMZ, Jonathan: German Counterinsurgency Policy in Independent Croatia, 1941–1944. Julkaisussa: *The Historian* Vol. 61/1 (1998), 33–50.
- GUTMANN, Martin R.: *Building a Nazi Europe. The SS's Germanic Volunteers*. Cambridge University Press, Cambridge 2017.
- GYLLENHAAL, Lars & Westberg, Lennart: *Svenskar i krig 1914–1945*. Historiska media, Lund 2008.
- GYLLENHAAL, Lars & Westberg, Lennart: *Swedes at War. Willing Warriors of a Neutral Nation, 1914–1945*. The Aberjona Press, Bedford, Pennsylvania 2010.
- HAAEST, Erik: *Intet nyt fra østfronten. Beretningen om Regiment 24 Dänemarks sidste Kommandør*. Bogan, Lynge 1998.
- HALLE, Frode: *Fra Finland til Kaukasus: Nordmenn på østfronten 1941–1945*. Dreyer, Oslo 1972.
- HAMBURG Institute for Social Research (Foreword by Omer Barov): *The German Army and Genocide. Crimes Against War Prisoners, Jews, and Other Civilians in the East, 1939–1944*. New Press, New York 1999.

- HANSKI, Jari: *Juutalaisvastaisuus suomalaisessa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa, 1918–1944*. Kirja kerrallaan, Helsinki 2006.
- HARTEN, Hans-Christian: *Himmlers Lehrer. Die Weltanschauliche Schulung in der SS 1933–1945*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2014.
- HARTMANN, Christian: *Wehrmacht im Ostkrieg. Front und militärisches Hinterland 1941/42*. Oldenbourg, München 2010.
- HARTMANN, Christian: *Unternehmen Barbarossa. Der deutsche Krieg im Osten 1941–1945*. C.H. Beck, München 2011.
- HARTMANN, Christian: *Operation Barbarossa. Nazi Germany's War in the East, 1941–1945*. Oxford University Press, Oxford 2013.
- HATHEWAY, Jay: *In Perfect Formation. SS Ideology and the SS-Junkerschule-Tölz*. Schiffer Publishing, Atglen, Pennsylvania 1999.
- HEATON, Collin: *German Anti-Partisan Warfare in Europe 1939–1945*. Schiffer Publishing, Atglen, Pennsylvania 2001.
- HELISTE, Simo: Hyökkäystä ja perääntymistä Wiking tiedustelupataljoonassa. Julkaisussa: *Achtung* 3/2003, 1–5.
- HILLGRUBER, Andreas: War in the East and the Extermination of the Jews. Teoksessa: *The Nazi Holocaust. Part 3: The Final Solution. The Implementation of Mass Murder*. Vol 1. Ed. by Michael Robert Marrus. De Gruyter, Westpoint, Connecticut 1989, 85–114.
- HIMKA, John-Paul: The Lviv Pogrom of 1941. The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd. Julkaisussa: *Canadian Slavonic Papers – Revue canadienne des slavistes* 53(2), 2011, 209–243.
- HINSLEY, E. H.: *British Intelligence in the Second World War*. Vol. 2. H.M.S.O, London 1979.
- HOLMILA, Antero: “Soldaten wie andere auch”. Finnish Waffen-SS Volunteers and Finland’s Historical Imagination. Teoksessa: *Finland’s Holocaust. Silences of History*. Ed. Simo Muir, Hana Worthen. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2013, 218–244.
- HORNBORG, Eirik (E. H.): Blixtkrigetets mysterium. Julkaisussa: *Nya Argus* 9/1941, 109–111.
- HORNBORG, Eirik (E. H.): Blixtkrigetets fiasco. Julkaisussa: *Nya Argus* 13/1944, 191–193.
- HÖHNE, Heinz: *Hitlers SS och Gestapo*. Del 1 och 2. Bergh, Stockholm 1977
- HÖHNE, Heinz: *Der Orden unter dem Totenkopf. Die Geschichte der SS*. Weltbild, Augsburg 1996.
- ILKKA, Jouko: *Jouko Jaakko Ilkan sotatie. Isän muistelmia sota-ajalta*. Pertti Ilkka, Nurmo 2016.

- IMMONEN, Kari: *”Ryssästä saa puhua...” Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Otava, Helsinki 1987.
- ISAKSSON, Pekka: *Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalainen fyysinen antropologia*. Kustannus-Puntsi, Inari 2001.
- ISAKSSON, Pekka & Jokisalo, Jouko: *Kallonmittaajia ja skinejä. Rasismin aatehistoriaa*. Suomen rauhanpuolustajat, Helsinki 1998.
- JOHNSON, Paul Louis: *Horses of the German Army in World War II*. Schiffer Publishing, Atglen, Pennsylvania 2006.
- JOKIPII, Mauno: *Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia*. Veljesapu, Helsinki 1996 (Julkaistu alkuun 1968).
- JOKIPII, Mauno: Propaganda Waffen-SS:ssä. Julkaisussa: *Achtung 2/2001*, 6–9
- JOKIPII, Mauno: *Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet. Waffen-SS:n suomalaispataljoona vertailtavana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002
- JÄTINVUORI, Leo: *Sotavuodet, täydennysmiehen (200) omakustannemuistelmät*. Omakustanne, 2000.
- KALAS, Helmer: *Kymmenen vuotta seikkailujen tiellä*. Nide, Hämeenlinna 1955.
- KAREMAA, Outi: *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa, 1917–1923*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1998.
- KELIN, Åke: Miukselta Terekille. Julkaisussa: *Achtung 3/2011*, 1–7.
- KEMILÄINEN, Aira: *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1993.
- KEMILÄINEN, Aira: *Finns in the shadow of the “Aryans”. Race theories and racism*. Finnish Historical Society, Helsinki 1998
- KENEZ, Peter: Pogroms and White Ideology in the Russian Civil War. Teoksessa: *Pogroms. Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*. Ed. by John D. Klier, Shlomo Lambroza. Cambridge University Press, Cambridge 1992, 293–315.
- KIRCHHOFF, Hans: *Holocaust i Danmark*. Syddansk Universitetsforlag, Odense 2013.
- KIVIMÄKI, Ville: Sotilaan työ, siviilin taakka. ”Vihollisen tuhoamisen” dynamiikasta, kokemuksesta ja muistosta. Teoksessa: *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen, Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki 2006, 191–208.
- KOCHANSKI, Halik: *The Eagle Unbowed. Poland and the Poles in the Second World War*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts 2012.
- KOMITEE der Antifaschistischen Widerstandskämpfer in der Deutschen Demo-

- kratischen Republik: *SS im Einsatz. Eine Dokumentation über die Verbrechen der SS. Deutscher Militärverlag*, Berlin 1964.
- KONTTINEN, Penna: *Elämässä mukana*. Sotainvalidien veljesliitto, Helsinki 1996.
- KORJUS, Jaakko: *Otsassa kuoleman kuva. Raportti suomalaisesta SS-vapaaehtoisjoukosta*. Vaasa oy, Vaasa 1981.
- KOZLOWSKI, Eugeniusz: In the defence of state and national existence. Julkaisussa: *Poland in World War II, 1939–1945*. Ed. by Włodzimierz Pietrowski, Mieczysław Stolarski. Polish Agency Interpress, Warszawa 1989, 1–8.
- KRABBE, O.: *Danske soldater i kamp på østfronten, 1941–1945*. Odense Universitetsforlag, Odense 1976.
- KRAUSNICK, Helmut & Wilhelm, Hans-Heinrich: *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD, 1938–1942*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1981.
- KRAUSNICK, Helmut & Buchheim, Hans & Broszat, Martin & Jacobsen, Hans-Adolf: *Anatomy of the SS State*. Collins, London 1968 (Saksalainen alkuteos 1965).
- KROESSEL, Yosef: From Podhajce to Soviet Russia. Muistokirjoitus julkaisussa Meir Shimon Gshuri, Jean Rosenbaum, Mervin Rosenbaum: *The memorial (yizkor) book of Podhajce*. JewishGen, New York, 2013 (Hepreankielinen alkuteos Sefer Podhajce 1972. <https://jewishgen.org/Yizkor/Podhajce/pod209.html#Page218>)
- KROSBY, Hans Peter: *Nikkelidiplomatiaa Petsamossa 1940–1941*. Käänt. Markku Järvinen. Kirjayhtymä, Helsinki 1966.
- KROSBY, Hans Peter: *Suomen valinta 1941*. Käänt. Erkki Ihanainen. Kirjayhtymä, Helsinki 1967.
- KRUGLOV, Alexander: Jewish Losses in Ukraine, 1941–1944. Teoksessa: *The Shoah in Ukraine. History, Testimony, Memorialization*. Ed. by Ray Brandon, Wendy Lower. Indiana University Press (United States Holocaust Memorial Museum). Bloomington, Indiana 2008, 272–290.
- KULAVIG, Erik: *Stalins hjemmefront 1941–1945*. Syddansk Universitetsforlag, Odense 2004.
- KUROWSKI, Franz: *SS-Obersturmbannführer Paul-Albert Kausch. Vom Artillerist zum Kommandeurs des Waffen-SS-Panzerregiments 11 "Hermann von Salza"*. Flechsig, Verlagshaus Würzburg GmbH & Co. KG, Würzburg 2013.
- KUUSELA, Kari: Helsingin kerholla saksalaisvieraita. Julkaisussa: *Achtung* 3/2001, 7.
- KUUSELA, Kari: Suomalaiset SS-miehet ja juutalaiset. Julkaisussa: *Achtung* 1/2008, 7–11.

- KUUSELA, Kari & Wikberg, Olli: *Wikingin suomalaiset. Suomalaiset SS-miehet kuvissa. Finnish Volunteers of SS-Division Wiking*. Wiking-Divisioona Oy, Helsinki 1996.
- KÜHNRIICH, Heinz: *Der Partisanenkrieg in Europa 1939–1945*. Dietz, Berlin 1965.
- KYÖSTI, Jukka & From, Synnöve: *Suomalaisena SS-miehenä itärintamalla. Herkko Kosonen aseveljineen Wiking-divisioonassa*. Minerva, Helsinki 2016.
- KÄÄRIÄINEN, Pekka: Arvoisa Tasavallan Presidentti. Julkaisussa: *Achtung* 1/2018, 11.
- KÄÄRIÄINEN, Ville-Pekka: *Lehdistöselvitys: Suomalaiset SS-vapaaehtoiset sodan-aikaisissa (1941–1944) sanomalehdissä*. Kansallisarkisto, Helsinki 2019. <https://arkisto.fi/uploads/Arkisto/6.pdf>
- LAPPALAINEN, Niilo: *Vaarallisilla teillä. Viimeiset suomalaiset SS-miehet*. WSOY, Porvoo 1998.
- LAPPI-SEPPÄLÄ, Sakari: *Haudat Dnjeprin varrella. SS-miehen päiväkirjan lehtiä*. Aa osakeyhtiö, Helsinki 1945.
- LARSEN, Dennis & Straede, Therkel: *En skole i vold – Bobruisk 1941–44 – Frikorps Danmark og det tyske besættelsesherredømme i Hviderusland*. Gyldendal, København 2015.
- LARSSON, Lars T.: *Hitler's Swedes. A History of the Swedish volunteers in the Waffen-SS*. Helion & Co. Solihull, West Midlands 2014.
- LATAWSKI, Paul: Foreword. Teoksessa: *War in a Twilight World. Partisan and Anti-Partisan Warfare in Eastern Europe, 1939–45*. Ed. by Ben Shepherd, Juliette Pattinson. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 2010, 131–136.
- LEMPINEN, Olavi: *Päälkallotilas. SS-vapaaehtoiseksi 16-vuotiaana*. Otava, Helsinki 2018.
- LIBER, George O.: *Total Wars and the Making of Modern Ukraine 1914–1954*. University of Toronto Press, Toronto 2016.
- LONGERICH, Peter: *Holocaust. The Nazi Persecution and Murder of the Jews*. Oxford University Press, Oxford 2010.
- LOWER, Wendy: “Anticipatory Obedience” and the Nazi Implementation of the Holocaust in the Ukraine. A Case Study of the Central and Peripheral Forces in the Generalbezirk Zhytomyr, 1941–1944. Teoksessa: *Holocaust and Genocide Studies* Vol. 16, 1/2002, 1–22.
- LOWER, Wendy: *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*. University of North Carolina, Chapel Hill, North Carolina 2005.
- LOWER, Wendy: “On Him Rests the Weight of the Administration”. Nazi Civilian

- Rulers and the Holocaust in Zhytomyr. Teoksessa *The Shoah in Ukraine. History, Testimony, Memorialization*. Ed. by Ray Brandon, Wendy Lower. Indiana University Press, Bloomington, Indiana 2008, 224–247.
- LOWER, Wendy: *The Diary of Samuel Golfard and the Holocaust in Galicia*. Altamina Press in association with the U.S. Holocaust Memorial Museum, Lanham, Maryland 2011.
- LOWER, Wendy: Axis Collaboration, Operation Barbarossa, and the Holocaust in Ukraine. Teoksessa: *Nazi Policy on the Eastern Front, 1941. Total War, Genocide, and Radicalization*. Ed. by Alex J. Kay, Jeff Rutherford, David Stahle. Boydell & Brewer, University of Rochester, New York 2012, 186–219.
- LUCAS, Richard C.: *Forgotten Holocaust. The Poles Under German Occupation, 1939–1944*. Hippocrene Books, Lexington, Kentucky 1986.
- LÖB, Ladislaus: *Dealing with Satan. Rezső Kasztner's daring rescue mission*. Jonathan Cape, London 2008.
- MABIRE, Jean: *Die SS-Panzer-Division "Wiking". Germanische Freiwillige im Kampf für Europa*. K.W. Schutz, Oldendorff 1983.
- MACLEAN, French L.: *The Field Men: The SS Officers Who Led the Einsatzkommandos – the Nazi Mobile Killing Units*. Schiffer Military History, Atglen, Pennsylvania 1999. (MacLean 1999 I).
- MACLEAN, French L.: *The Camp Men: The SS Officers Who Ran the Nazi Concentration Camp System*. Schiffer Military History, Atglen, Pennsylvania 1999 (MacLean 1999 II).
- MALLMANN, Klaus-Michel & Riess, Volker & Pyta, Wolfram (Hg.): *Deutscher Osten 1939–1945. Der Weltanschauungskrieg in Photos und Texten*. WBG, Darmstadt 2003.
- MALLMANN, Klaus-Michael & Angrick, Andrej & Matthäus, Jürgen & Cüppers, Martin (Hg.): *Die "Ereignismeldungen UdSSR" 1941. Dokumente der Einsatzgruppen in der Sowjetunion I*. WBG, Darmstadt 2011.
- MALLMANN, Klaus-Michel & Riess, Volker & Pyta, Wolfram (Hg.). Angrick, Andrej & Mallmann, Klaus-Michael & Matthäus, Jürgen & Cüppers, Martin (Hg.). Red. von Szlojme.
- MANLEY, Rebecca: *To the Tashkent Station. Evacuation and Survival in the Soviet Union at War*. Cornell University Press, Ithaca, New York 2009.
- MANNERHEIM, Carl Gustaf Emil: *Minnen D. 2, 1931–1946*. Norstedt, Stockholm 1952.
- MANNINEN, Ohto: *Suomalaisen SS-pataljoonan syntyyvaiheet. Julkaisussa: So-tilasaikakauslehti* 1981, 696–705.

- MANNINEN, Ohto: Ajatuksena uusi jääkäripataljoona 27. Suomalaisen SS-pataljoonan syntyvaiheet. Julkaisussa: *Parole: Jääkäriliiton johtokunnan tiedonantoja jääkäreille* 2/2011, 3–11.
- MANNINEN, Ohto: Panttijääkärit – suomalaisen SS-pataljoonan syntyvaiheet. Julkaisussa: *Vaiettu totuus. Salattuja ja vähän tunnettuja tapauksia sotavuosilta*. Toim. Kauko I. Rumpunen. Valitut Palat, Helsinki 2013, 241–249.
- MATHIAS, Karl-Heinz: *Felix Steiner. General der Waffen-SS und seine europäischen Freiwilligen. Eine umfassende Darstellung*. DS-Verlag, Riesa 2001.
- MATTHÄUS, Jürgen: Operation Barbarossa and the Onset of the Holocaust, June-December 1941. Teoksessa: *The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939–March 1942*. Ed. by Browning, Christopher R.. William Heinemann, London 2004, 244–308.
- MATUSAK, Piotr: The Resistance in Poland. Julkaisussa: *Polish Resistance Movement in Poland and Abroad, 1939–1945*. Ed. by Stanislaw Okeki. Polish Scientific Publishers, Warszawa 1987, 11–157.
- MAYER, Szlojme (Red): *Der Untergang fun Łłoczów*. Ibergang, München 1947.
- MEHNER, Kurt (Hg.): *Die Waffen-SS und Polizei 1939–1945. Schriftenreihe Führung und Truppe*. Militair-Verlag Klaus W. Patzwall, Norderstedt 1995.
- MESSINGER, C.R.M.: *Hitler's Gladiator. The Life and Times of Oberstgruppenführer and Panzer-Generaloberst der Waffen-SS Sepp Dietrich*. Brassey's Defence Publishers, Exeter 1988.
- MICK, Christoph: *Lemberg, Lwów, L'viv, 1914–1947. Violence and Ethnicity in a Contested City*. Purdue University Press. West Lafayette, Indiana 2016.
- MOTTA, Giuseppe: *The Great War against Eastern European Jewry 1914–1920*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2017.
- MOXTER, Hans G.: *Die Postzensur in Finnland – Suomen postisensuuri – Finska postensuren – Finsk postensur – Finnish mail censorship – Censura postal de Finlandia*. Forschungsgemeinschaft Nordische Staaten im Bund Deutscher Philatelisten, Niedernhausen 1975.
- MOXTER, Hans G.: *Finnland – Feldpost, Suomi – Kenttäpostia, Finland – Fältpost, Finland – Field Post*. Forschungsgemeinschaft Nordische Staaten e. V. im Bund Deutscher Philatelisten, Niedernhausen 1978.
- NEITZEL, Sönke & Welzer, Harald: *Sotilaat. Taistelemisesta, tappamisesta ja kuolemisesta*. Gummerus. Jyväskylä 2011. Saksalainen alkuteos: *Soldaten. Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben*. Käänt. Mervi Ovaska. Fischer, Frankfurt am Main 2011.
- NEUMANN, Peter: *The Black March. The Personal Story of an SS Man*. Bantam Books, Toronto 1985.

- NUMMELIN, Pauli: Matkamme varrelta. Julkaisussa: *Achtung* 3/2000, 3.
- NUPNAU, Eric: *Farligt spel. Två års upplevelser i Tyskland efter kriget*. Holger Schilds förlag, Helsingfors 1946.
- O'NEIL, Robin: *Jewish Genocide in Galicia*. Robin O'Neil, Raleigh, North Carolina 2016.
- OVERY, Richard James: *Russia's War, 1941–1945*. TV Books, London 1997.
- PAJUNEN, Tauno: Suomalaisten jääkärien 'tempauksia' Idän suurtaisteluissa. Julkaisussa *Hakkapeliitta* 20/1942.
- PARLAND, Mark: *Pahoja natsi-kenraaleita joita ei teloitettu*. Mark Parland, Helsinki 2012.
- PARVILAHTI, Unto: *Terekille ja takaisin. Suomalaisen vapaaehtoisjoukon vaiheita Saksan itärintamalla 1941–43*. Otava, Helsinki 1959.
- PASHER, Yaron: *Holocaust versus Wehrmacht. How Hitler's "Final Solution" Undermined the German War Effort*. University Press of Kansas, Lawrence, Kansas 2014.
- PETROPOULOS, Jonathan: *Art as Politics in the Third Reich*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, North Carolina 1996.
- POHL, Dieter: *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechen*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 1996.
- POHL, Dieter: The Murder of Ukraine's Jews under German Military Administration and in the Reich Commissariat Ukraine. Julkaisussa: *The Shoah in Ukraine. History, Testimony, Memorialization*. Ed. by Ray Brandon, Wendy Lower. Indiana University Press, Bloomington, Indiana 2008, 23–76.
- POHL, Dieter: *Die Herrschaft der Wehrmacht. Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2009.
- POLONSKY, Antony: *The Jews in Poland and Russia*. Volume III, 1914 to 2008. Littman Library of Jewish Civilization, Oxford 2012.
- PORVALI, Seppo: *Rautaristi. SS-mies Yrjö Pyyhtiän tarina*. Revontuli, Tampere 2014.
- PROSKUROV. Teoksessa: *Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933–1945, Vol 2 Ghettos in German-Occupied Eastern Europe*. Ed. by Martin Dean. Indiana University Press, Bloomington, Indiana 2012, 1449–1452.
- QUARRIE, Bruce: *Hitler's Samurai. The Waffen-SS in action*. Patrick Stephens. Wellingborough, Northants 1984.
- REITLINGER, Gerald: *The SS: Alibi of a Nation, 1922–1945*. Heinemann, London 1956.

- RHODES, Richard: *Masters of Death. The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust*. Perseus, Oxford 2002.
- RINTALA, Paavo: *Sotilaiden äänet – Kannaksen läpimurtotaisteluista 1944*. Uusi kirjakerho, Helsinki 1975.
- ROEKEL, Evertjan van: *Jongens van Nederland. Nederlandse vrijwilligers in de Waffen-SS*. Spectrum, Antwerpen 2012.
- ROSSINO, Alexander B.: *Hitler strikes Poland. Blitzkrieg, Ideology, and Atrocity*. University Press of Kansas, Lawrence, Kansas 2003.
- ROSSOLINSKI-LIEBE, Grzegorz: Der Verlauf und die Täter der Lemberger Pogroms vom Sommer 1941. Julkaisussa: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* Vol. 22, 2013, 207–243.
- RUUSUKALLIO, Pekka: *Suomen puolesta. Kahden armeijan taistelija Karl-Erik Ladau*. Pirkanmaan sotilassiirien perinneyhdistys, Hämeenlinna 2007.
- RÄSÄNEN, Liisa: *Ossianin Laulut*. Atena, Jyväskylä 2000.
- RÖMER, Felix: *Der Kommissarbefehl. Wehrmacht und NSVerbrechen an der Ostfront 1941/42*. Schöningh, Paderborn 2008.
- SARASALO, Juhani: Päivän tapahtumat, 1.7.1941. Julkaisussa: *Achtung* 3/1998, 4–5.
- SAUER, Karl: *Die Verbrechen der Waffen-SS. Eine Dokumentation*. Hg. im Auftrag des Präsidiums der VVN – Bund der Antifaschisten. Röderberg-Verlag, Frankfurt am Main 1977.
- SCHEURIG, Bodo: *Alfred Jodl. Gehorsam und Verhängnis*. Propylän, Berlin 1991.
- SCHÜTZ, Waldemar (Ed.): *General Felix Steiner. Befehlshaber der europäischen Freiwilligen in der Waffen-SS im Kampf gegen den Kommunismus*. DVG, Deutsche Verlagsgesellschaft, Preussisch Oldendorf 1999.
- SCHÖN, Bosse: *Svenskarna som stred för Hitler. Ett historiskt reportage*. Mån-pocket, Stockholm 1999.
- SCHÖN, Bosse: *Där järnkorsen växer. Ett historiskt reportage*. Mån-pocket, Stockholm 2001.
- SEPPÄLÄ, Helge: *Neuvostopartisaanit toisessa maailmansodassa*. WSOY, Helsinki 1971.
- SILVENNOINEN, Oula & Tikka, Marko & Roselius, Aapo: *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY, Helsinki 2016.
- SMITH, Peter Scharff & Poulsen, Niels Bo & Christensen, Claus Bundgård: The Danish Volunteers in the Waffen-SS and German Warfare at the Eastern Front. Julkaisussa: *Contemporary European History* Vol. 8, 1/1999, 73–96
- SNYDER, Timothy: *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Vintage, New York 2019.

- SOLBAKKEN, Evald O.: *I fengsel og landflyktighet*. Tiden, Oslo 1945.
- SS-UNTERSCHARFÜHRER Aarno Nurmio muistelee. Osa 2. Toim. Jussi Kaisla. Julkaisussa: *Achtung* 1/2012, 8–13.
- STEIN, George H.: *The Waffen SS. Hitler's Elite Guard at War*. Cornell University Press. Ithaca, New York 1966.
- STEIN, Georg H. & Krosby, H. Peter: Das Finnische Freiwilligen-Bataillon der Waffen-SS. Julkaisussa: *Vierteljahrshefte der Zeitgeschichte* 4/1966, 413–453.
- STEINER, Felix: *Die Freiwilligen der Waffen-SS. Idee und Opfergang*. Deutsche Verlagsgesellschaft. Rosenheim 1992 (Julkaistu alkuaan 1958).
- STEINER, Felix: *Die Armee der Geächteten*. Plesse Verlag, Göttingen 1963.
- STRASSNER, Peter: *Europäische Freiwillige. Die Geschichte der 5. SS-Panzerdivision Wiking*. Munin, Osnabrück 1968.
- STRUVE, Kai: *Deutsche Herrschaft, ukrainischer Nationalismus, antijüdische Gewalt. Der Sommer 1941 in der Westukraine*. De Gruyter Oldenburg, Berlin 2015.
- SUBTELNY, Orest: *Ukraine. A History*. University of Toronto Press, Toronto 2000 (Julkaistu alkuaan 1988).
- SUISTOLA, Jouni: Suomalaiset Waffen-SS:n palveluksessa. Teoksessa: Georg Stein: *Waffen-SS. Hitlerin eliittikaarti sodassa 1939–1945*. Atena, Jyväskylä 2009, 326–346.
- SWANSTRÖM, André: *Hakaristin ritarit. Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*. Atena, Jyväskylä 2018.
- SYDNOR, C. W.: *Soldiers of Destruction. The SS Death's Head Division 1933–1945*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1990
- SØRLIE, Sigurd: *Solkors eller hakekors. Nordmenn I Waffen-SS, 1941–1945*. Dreyers forlag, Oslo 2015.
- TAPOLA, Päivi & Karjalainen, Mikko: *Mannerheimin haastaja. Kenraali Harald Öhquist*. Otava, Helsinki 2013.
- TENNENBAUM, Samuel Lipa: *Złoczów Memoir, 1939-1944. A Chronicle of Survival*. Authors Choice Press, New York 1986.
- THE MEMORIAL (Yizkor) Book of Podhajce, Ukraine. JewishGen, New York 2013.
- TIEKE, Wilhelm : *Das Finnische Freiwilligen-Bataillon der Waffen-SS: III. (finn.)/ "Nordland"*. Munin Verlag, Osnabrück 1979.
- TIEKE, Wilhelm: *Das Ende zwischen Oder und Elbe. Der Kampf um Berlin 1945*. Motorbuch-Verlag, Stuttgart 1981.
- TIEKE, Wilhelm: *Tragedy of the Faithful. A History of the III. (Germanisches) SS-Panzer-Korps*. J J Fedorowicz Pub, Winnipeg 2001.

- TIEKE, Wilhelm: *Suomalainen SS-pataljoona. Das Finnische Freiwilligen-Bataillon der Waffen-SS*. Gummerus, Helsinki 2002.
- TRIGG, Jonathan: *Hitlers vikingar. Historien om det skandinaviska Waffen-SS. Den Norske Legion, Frikorps Danmark, Wiking och Nordland*. Fischer & Co, Stockholm 2015.
- TUOMAALA, Ritva: *Kunniani on uskollisuus. Veteraanin elämäkerta*. Viljo Kellokummun muistojen tallentajana Ritva Tuomaala. Ritva Tuomaala, Rovaniemi 2010.
- TURUNEN, Mirja: *Koska kotimaa meidät lähetti. SS-mies Sakari Haikala Hitlerin eliittijoukoissa*. Docendo, Jyväskylä 2016.
- TYRKKÖ, Jukka: Eräs vuositaival. Uuden jääkäripataljoonan komentaja kertoo. Hans Collanin haastattelu. Julkaisussa: *Suomi-Saksa* 31/32:1942, 19.
- TYRKKÖ, Jukka: Felix Steiner, eräs uuden Euroopan sodanjohtaja. Julkaisussa: *Suomen Kuvalehti* 32/1942 (8.8.1942).
- TYRKKÖ, Jukka: *Suomalaisia suursodassa. SS-vapaaehtoisten vaiheita jääkäreiden jäljillä 1941–43*. WSOY, Helsinki 1960.
- TYRKKÖ, Jukka: Joulumme Kaukasuksella 1942. Julkaisussa: *Achtung* 4/2014, 1–8 (Alkuaan julkaisussa *Rintamamies* 50–5/1942).
- TYRKKÖ, Jukka: Felix Steiner, eräs uuden Euroopan sodanjohtaja. Julkaisussa: *Achtung* 3/2018, 1, 3–7 (Alkuaan julkaisussa *Suomen Kuvalehti* 8.8.1942).
- ULATEIG, Egil: *Jakten på massemorderne. En dokumentarbok*. Forlaget Reportasje, Oslo 2006.
- USKOLLISUUS on kunniamme*. Koonnut Seppo Porvali. Apali, Tampere 2008.
- WALTHER, Herbert (Hg): *Die Waffen-SS. Eine Bilddokumentation*. Mit Beiträgen von Generalfeldmarschall v. Manstein, Generalleutnant a. D. Hasso von Manteuffel und Heinz Höhne. Podzun-Pallas, Oldenburg 1994.
- VASSILTCHIKOV, Marie “Missie”: *Berlin Diaries, 1940–1945*. Knopf, London 1987.
- WEALE, Adrian: *The SS: A New History*. Little, Brown, London 2010.
- WEGNER, Bernd: The Tottering Giant: German Perceptions of Soviet Military and Economic Strength in Preparation for Operation Blau (1942). Teoksessa: *Intelligence and International Relations, 1900–1945*. Ed. by Christopher Andrew & Jeremy Noakes. University of Exeter, Exeter 1987, 293–311.
- WEGNER, Bernd: *The Waffen-SS. Organization, Ideology, and Function*. Blackwell, Oxford 1990.
- WEINBERG, Gerald L.: *A World at Arms. A Global History of World War II*. Cambridge U.P, Cambridge 1994.
- VERBRECHEN der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944*.

- Ausstellungskatalog*. Hamburger Institut für Sozialforschung (Hg.), Hamburg 2002.
- WERTHER, Steffen: *Dänische Freiwillige in der Waffen-SS*. Wiss. Verlag, Berlin 2004.
- WESTBERG, Lennart: Krigsförbrytarprocesser i Västtyskland. Julkaisussa: *Svensk Juristtidskrift* 8/1983, 578–583.
- WESTBERG, Lennart: Finländarna som stred i Waffen-SS. Julkaisussa: *Militärhistoria* 2/1997, 16–21.
- WESTERLUND, Lars: Avioliitot ja kihlaukset rotupolitiikan varjossa. Saksalaisten sotilaiden ja suomalaisten naisten avioliitto- ja kihlausilmoitukset sanomalehdissä 1941–1944. Teoksessa: *Saksalaisten sotilaiden lapset. Ulkomaalaisten sotilaiden lapset Suomessa 1940–1948*, Osa I – The Children of German Soldiers. Children of Foreign Soldiers in Finland 1940-48, Vol. I. Kansallisarkisto, Helsinki 2011, 116–185.
- WESTERLUND, Lars: *Cirkus Collani. De finländska SS-frivilliga 1941–1943. En sedeskildring baserad på de frivilligas egna berättelser*. BoD – Books on Demand, Helsingfors 2017.
- VIHAVAINEN, Timo: *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*. Minerva, Helsinki 2013.
- WIKBERG, Olli: *Dritte Nordland. Suomalainen SS-vapaaehtoispataljoona kuvissa. The Photo History of the Finnish Volunteer Battalion of the Waffen-SS, 1941–1943*. Gummerus, Helsinki 2001.
- WIKMAN, Leo: *Liten kugge I stort spel – en stabsofficers minnen*. Schildt, Helsingfors 1992.
- VIRTANEN, Elina: *Schwester, lotta ja maanpetturi. Ruth Munckin (1886–1976) muistot ja tulkinnat elämänsä kulusta*. Sigillum, Turku 2018.
- WYKES, Alan: *Hitler's Bodyguards. SS Leibstandarte*. Ballantine Books, New York 1974.
- YERGER, Mark C.: *Allgemeine-SS. The Commands. Units and Leaders of the General SS*. Schiffer, Atglen, Pennsylvania 1997 [Yerger 1997 I].
- YERGER, Mark C.: *Waffen-SS Commanders. The Army, Corps and Divisional Leaders of a Legend. Augsburg to Kreutz (Vol. 1), Krüger to Zimmermann (Vol. 2)*. Schiffer Pub, Atglen, Pennsylvania 1997 [Yerger 1997 II] and 1999.
- YONES, Eliyahu: *Smoke in the Sand: The Jews of Lvov in the War Years 1939–1944*. Gefen Publishing House, Jerusalem 2004.
- ZETTERLING, Niklas: *Blixtkrig! 1939–1941*. Krigsvetenskapliga institutionen, Försvarshögskolan, Stockholm 2003

Sanomalehtiartikkelit

- De Zevende Kompagnie schoot 22 Russische burgers dood in 1941: de verzwegen misdaad van Nederlandse SS-ers. *Het Vrije Volk* 30.5.1986.
- Erkki Olavi (nimim.): ”Isämme” ja komentajamme... *SS-Aseveljet* 23/1944 (*Rintamamies*-lehden liite).
- Falt for Norge. Hans Oppen In memoriam. Leike tuntemattomasta sanomalehdestä 26.8.1941. Bjørnstad-Taarneby-kansio. SS-selvityksen kokoelma. Kansallisarkisto.
- Haimi, Annamari: SS-miehenä Suomen vuoksi. Sakari Haikalan haastattelu. *Itä-Savo* 23.10.2016.
- Hansen, Josef: SS-man Josef Hansen forteller om sine opplevelser I det røde ”paradis”. *Vestfold Presse* 10.1.1942.
- Hartmann, Egil: Ilddåpen: Norsk frivillig skildrer bolsjevikenes djevelske krigsførsel på østfronten *Fritt Folk* 19.7.1941.
- Henk, Mari de: Vier Duitsers en twee Finnen voerden executies uit. *De Telegraaf* 9.7.1977.
- Kaila, Yrjö ”Ypi”: Alte Kameraden mollissa. Arvostelu Felix Steinerin kirjasta *Die Freiwilligen*. *Helsingin Sanomat*, 28.8.1959.
- Karvala, Kreetta: Otavan arkisto. Kreetta Karvalan tekemä Heikki Reenpään haastattelu. *Iltalehti* 9.12.2007.
- Kiiski, Timo: ”Emme tienneet tuhoamisleireistä”. *Iltalehti* 8.4.2007.
- Komulainen, Tuomo: ”Koko Skandinavia alistettaisiin Suomelle”. Sakari Haikalan haastattelu. *Etelä-Suomen Sanomat* 21.7.2007.
- Käenmäki, Markus: Kokemuksia ja tuntemuksia Saksan itärintamalta. Artikkelisarja. *Ylä-Satakunta* 3.7., 8.7., 10.7. ja 15.7.2003.
- Lappi-Seppälä, Sakari: Muuan ”arvostelu”. *Vapaa Sana* 28.11.1945.
- Lehtinen, Pasi: Teloittiko ”Kurre” juutalaisia? *Iltalehti* 26.3.2014.
- Loppuun saakka. Kenr. von Scholz ja everstil. Collani kaatuneet. *SS-Aseveljet* 25.8.1944 (*Rintamamies*-lehden liite).
- Nederlandse nazi's vermoordden boeren. *Limburgsch Dagblad* 30.5.1986.
- Oppgjør med en svindler. ”SS-offiseren Peter Neumann”, som i sin bok ”Dødens drabanter” retter grove beskyldningen mot Waffen-SS och Regiment Nordland. Slik ser det ut bak hetspropagandans kulisser. Ole Kristian Bruanesin anonyymi artikkeli. *Folk og land* 16.1.1960.
- Palmgren, Brynolf: ”He halusivat näyttää, että juutalaiset voivat hyvin”. *Helsingin Sanomat* 6.1.2007.
- Parland, Mark: Nazibrott i efterljus. *Vasabladet* 13.5.1941.

- Parland, Mark: Hitlers specialorganisation för död och förintelse. *Vasabladet* 26.1.1988.
- Parland, Mark: Den smygande nynazistiska faran. *Vasabladet* 20.4.1988.
- Parvilahden juttu siirtyi lokakuulle. Mielenkiintoisia todistajanlausuntoja. *Suomen Sosialidemokraatti* 12.9.1958.
- Russen vragen Lubbers SS'ers te berechten. *Het Vrije Volk* 20.6.1986.
- Saksan entiset SS-miehet koolla. *Helsingin Sanomat* 28.10.1952.
- Salomon, Boris: Suomalaiset vapaaehtoiset SS:n teloitusoperaatioissa itärintamalla. *Demari* 11.2.1998.
- Sjöstedt, Mauno P.: Suomalaisia Ukrainan taisteluissa saksalaisten SS-joukkojen mukana. *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Länsi-Savo* 10.1.1942, *Maaseudun tulevaisuus* 17.1.1942.
- SS-välikohtaus. Ramcke leimaa liittoutuneet ”sotarikollisiksi”. *Helsingin Sanomat* 27.10.1952.
- Svårt att få rekryter till Norska Legionen. Quisling locker med ekonomiska fördelar. *Nu. Världsopinionen inför världsfrågorna* 22.8.1941.
- Tyrkkö, Jukka, ”T”: Suomalaispataljoonan ensimmäinen taistelu Kaukasisa. Nopealla hyökkäyksellä karkoitettiin kasakat asemistaan. *Aamulehti* 23.9.1942.
- Tyrkkö, Jukka: Tosi aseveljeyttä. *Rintamamies* 25.8.1944.
- Wahlman, Olaf: Og så bearer det videre - - ! En nordmann skildrer episode fra kampene på østfronten. *Hirdmannen* 16.8.1941.
- Zarp, Kristian: SS-Gruppenführer Gille – en kompromissløs nasjonalsosialist. *Aftenposten* 29.4.1944.

Henkilöhakemisto

- Aalto, Keijo 177–179
Aaltonen, Bruno 265, *kuvaliite 1*
Aarni, Tauno 79
Adler, Meir 196, 197
Aejmelaeus, Nils (Äimä) 274
Alhainen, Mauno Olavi (sittemmin Olavi Alsta) 106, 172, 253, 254
Alkio, Paavo 75
Allerhand, Maurycy 150
Alsta, Olavi ks. Alhainen, Mauno Olavi
Altman, Solomon 182, 186–188
Alquen, Gunter d' 112
Angrick, Andrej 46
Anttila, Ensio 249, 250
Anttonen, Erkki 75
Arnolds, Unterscharführer "Uscha" 107
Asikainen, Pauli 127
Audat, Alan 242
Auer, Väinö 111, *kuvaliite 2*
Autonen, Ilmari 135, 293
- Backberg, Harry 246, 247
Bandera, Stepan 142, 283–285
Bartov, Omer 41, 283
Behnke, Carlheinz 165
Berger, Gottlob 23, 43, 94, 109, 111, *kuvaliitteet 1, 4*
Berger, Salomon 197
Bjørnstad, Ørnulf 118, 119, 138, 223, 273, 282
- Blobel, Paul 149, 287
Boiske, Obersturmführer 106
Bojevaja, I. V. 242
Boll, Bernd 45, 46, 190, 191
Boman, Unto (vuodesta 1944 Unto Parvilahti) 36, 54, 77, 79, 98, 135, 157, 159, 199, 200, 203, 242, 253, 293
Bonsdorff, Hjalmar von 36
Brauchitsch, Walther von 48
Braun, Alois 152, 224
Braunagel, Walter 217
Brenna, Olof 151
- Cande, Konstantin (Kosti) 34, 252
Christensen, Claus Bundgård 168
Collani, Hans 91, 92, 96, *kuvaliite 2*
Cüppers, Martin 99
- Dallin, Alexander 284, 285
Diebitsch, Karl 84, 85, 96, 174
Dieckmann, August 86, 152
Diener, Efraim 281
Dietrich, Josef "Sepp" 91
Dsoblajeva, L. S. 242
Duncker, Kaj 59, 60, 71, 79, 84, 126, 156, 161–163, 165, 195, 227, 229, 230, *kuvaliite 3*
Dupak, Nikolai 51
Durnov, sotavanki 243

- Eisen, Moses 186
 Ellenberg, rabbi 186
 Engelhardt, Poul Rantzow 81, 82
 Engelmann, Josef 126
 Ergert, Ludwig 166
 Estes, Kenneth 40, 43, 94
- Fagerholm, Lars 172
 Fanslau, Heinz 174, 217, 218
 Federley, Harry 108
 Fedevitš, ukrainalainen kaupungin-
 neuvoston johtaja 220
 Fick, Ernst 87–89
 Fredrik II ”Suuri” 81
 Frehé, Ferdinand 171, 172, 197, 211,
 225, 228, 229
 Freimann, Luisa 187
 Freudenthal, Axel Olof 108
 Friedman, Philip 149
 Frydman, Sara 207
 Fyrst, Walter 273
- Gabejev, Dumbul Ivanovitš 243
 Gerstenfeld-Maltiel, Jacob 143
 Gille, Herbert 87, 88, 96, 101, 102, 204
 Goldberg, Mojzez 50
 Goldflies, Yitzchak 227
 Goldsworthy, Terry 45
 Grandell, Leonard *kuvaliite 1*
 Groscurth, Helmuth 188, 189, 235, 289
 Gröndahl, Aulis 178, 179, 230
 Grönhagen, Herta von 111
 Grönhagen, Yrjö von 111, *kuvaliite 2*
 Gummerus, Herman 286
- Hadeln, Hans-Joachim ”Hajo” von 84
 Haeckel, Ernst 105, 107
 Haikala, Kauko 75
 Haikala, Sakari (aiemmin Sakari Sulin-
 maa) 75, 126, 261, 266, 292
 Hakkarainen, Aarne 173
- Hallavo, Veikko 180, 181
 Hamitsajev, Danil Orazmagovitš 243
 Hamitsajev, Hadziret Sandirovitš
 242–244
 Hamitsajev, Sandir Orazmagovitš 243
 Hamitsajev, Vladimir (Plan) Sandirovitš
 243
- Hansen, Josef 153, 154
 Hartmann, Egil 65, 273
 Hatara, Teuvo 57, 269
 Hautala, Eino 203
 Heck, Walter 85
 Heder, Eberhardt 153
 Heikkilä, Matti 249
 Heikurainen, Leo 127, 255
 Heim, Wilhelm 200, 201
 Heinz, Franz Josef 84
 Heldmann, Constantin 89
 Heliste, Simo 126
 Hellemaa, Mika 75
 Hemmo, Unto 178, 179
 Herold, Ulrich 171
 Herrmann, Günther 149, 194, 209
 Hertzen, Gunnar von 37
 Herzig, Friedrich (Fritz) 235, 236
 Hetijev, S. 161
 Heydrich, Reinhard 48, 117, *kuvaliite 1*
 Himmeler, Heinrich 35, 43, 70, 84, 85,
 88, 94, 97, 101, 107, 109, 111, 117,
 252, 265, 285, *kuvaliitteet 1, 2, 3*
 Hintikka, Jaakko 127, 241–245, 250,
 293
 Hitler, Adolf 47, 88, 105, 109, 125, 142,
 151, 157, 239, 246, 251
 Holmila, Antero 169, 170
 Holter, Karl 273
 Horn, Walter 58, *kuvaliite 1*
 Hortijev, Gubu Buznevitš 243
 Hruštšov, Nikita 121
 Hukari, Veijo 178, 179
 Husen, Heinrich 62

- Häikiö, Veikko 256
 Häkli, Olavi *kuvaliite 1*
 Hämäläinen, Pekka Kalevi 108
 Händel, Georg Friedrich 253
 Höglund, Elis 68
- Ilkama, Tapio 203
 Isenmann, Hans Wilhelm 57, 146, 147,
 153
 Itälä, Jouko 246, 256, *kuvaliitteet 1, 4*
- Jaakkola, Jalmari 111, *kuvaliite 2*
 Joerchel, Wolfgang 86
 Johansen, Bernhard 152
 Johansson, Per-Olof ”Pärre” 53, 54
 Johansson, Sulo 54
 Jokipii, Mauno 49, 71, 101, 154,
 168–170, 242, 252
 Juhlin-Dannfelt, Curt 274
 Jutikkala, Eino 111, *kuvaliite 2*
- Kahane, Leon M. 221
 Kaila, Niilo 173
 Kaila, Yrjö 42, 50, 136, 137, 165, 235,
 236, 258
 Kallia, Rauno 38
 Kalsta, Arvi 37
 Kaniuk, Władysław 207
 Kari, Väinö 37
 Karinen, Antti 214
 Karpalo, Olavi 55, 56, 112, 203, 293,
kuvaliite 1
 Kauhanen, Aarne *kuvaliite 1*
 Kauppi, Kauko 269
 Kausch, Paul-Albert ”Peter” 89, 96, 101
 Kelin, Åke 126
 Kellokumpu, Vilho 130, 247
 Kempainen, Iivari 240
 Keuter, Jan Henri Albert 204
 Kieper, Wolf 238, *kuvaliite 3*
 Kiperman, Zipora 227
- Kitzinger, Karl 129
 Kivi, Risto 203
 Kleijn, Cees 76, 272
 Kleist, Ewald von 30
 Klimiv, Ivan ”Legenda” 184, 283
 Kluge, Günther von 45
 Koch, Hans 285
 Kochalty, Helmut 217
 Kogan, Moshe 238, *kuvaliite 3*
 Kohanski, Halik 143
 Koivisto, Pentti 132
 Koivula, Martti 130, 131, 160, 168, 214,
 230, 256, 274
 Kokko, Arvo 34, 267
 Kontinen, Penna 138, 214
 Korfes, Otto 189, 191, 193, 289
 Korjus, Jaakko 132, 133
 Koskelin, Keijo 269
 Koskimies, Eino 125
 Kosonen, Herkko *kuvaliitteet 1, 2, 3*
 Kotilainen, Väinö *kuvaliite 1*
 Krabbe, Oluf 63
 Kroeger, Erhard 149
 Kronisch, Lejd 197
 Kryssing, Christian Peder 271
 Kujala, Pekka 172
 Kurkiala, Kalervo 54, 77, 96, 135,
kuvaliite 2
 Kuronen, Eero 53
 Kurvinen, Pekka 107, 252
 Kuuri, Taisto 240, 249, 294
 Kuusinen, Otto Wille 19
 Kyöstillä, Laine-Maire *kuvaliite 4*
 Käenmäki, Markus 130, 156, 247,
 259–261
 Kärki, Antti 173
 Kääriäinen, Keijo 75, 138, 158, 201,
 224, 238, 239, 262, 266, *kuvaliitteet*
 3, 4
 Könönen, Kalevi 132

Laakkonen, Toivo 55
 Labbart, Rolf *kuvaliite 2*
 Ladau Karl-Erik 54, 241, 242, 244, 293
 Laerum, Helge 153
 Lakeala, Jaakko 55, 160, 197, 213, 234, 256
 Landau, Felix 148, 149
 Lantto, Alvar 79
 Lapinjoki, Heikki 132
 Lappi-Seppälä, Sakari 77, 137, 158, 159, 162, 163, 168, 169, 175–179
 Larsson, Lars T. 46, 173
 Launonen, Pentti 173
 Laurell, Kaj 58, 293
 Lautia, Erik 255
 Lehtimäki, Matti 34
 Lehto, Matti 179
 Leib, Karl 255
 Leisimo, Ossian 263
 Lemettinen, Heikki 58, 59
 Lemmetyinen, Toivo 251
 Lenin, Vladimir 159, 227
 Leppälä, Martti 56, 158
 Levälähti, Kustaa Eemil 74, 77
 Lieb, Ludwig 177
 Liesinen, Olavi (Veikko) 34, 109, 124, 125, 138, 214, 215, 256, 257, 265
 Lindberg, Kim 255
 Lindqvist, Gunnar 35, 36, 37
 Linnér, Ragnar 66, 67, 274, 275
 Liukkonen, Erik 53, 54, 267
 Longerich, Peter 103
 Lower, Wendy 52
 Lundin, Kurt 67, 68
 Lundqvist, Gösta 172
 Lwow, Dovid 190, 191

 Maack, Berthold 90, 100
 MacLean, French L. 100
 Madsen, tanskalainen SS-vapaaehtoinen 82
 Magnussen, Martin Q. 77
 Mališenko, sotavanki 243
 Malmberg, Lauri 97, *kuvaliite 4*
 Mannerheim, Carl Gustaf Emil 22, 97, 98, 110
 Mansala, Heikki 246
 Manstein, Erich von 134
 Martinsen, Knud Børge 64
 Mathias, Karl-Heinz 231
 Mattelmäki, Auvo ks. Nieminen, Auvo
 Matti, Elias 126
 Maunula, Paavo 132, 133
 Mayer, Szlojme 188
 Melnik, Andri 283
 Merelä, Paavo 241–244, 293
 Meriö, Esa *kuvaliite 3*
 Miklos, Fred (Alfred) 202, 238
 Molotov, Vjatsšeslav 19
 Munck, Ruth 98
 Mustakallio, Martti 37
 Müller, Friedrich 107
 Mäkinen, Antti 172
 Mäkitalo, Aimo 256

 Nakari, Pentti 55
 Neumann, komissaari 53
 Nevanlinna, Eino 252
 Nevanlinna, Rolf 97, *kuvaliite 4*
 Nieminen, Auvo (sittemmin Auvo Mattelmäki) 203
 Nikkola, Pentti 156, 200, 201
 Noisniemi, Torkel 173
 Norberg, Curt Birger 69
 Norrmén, Pehr H. 35, *kuvaliite 4*
 Nummelin, Pauli 261
 Nummi, Pekka 250
 Nupnau, Eric 78, 248
 Nurmi, Unto 55
 Nurmio, Aarno 263
 Nyberg, Aarne 75

- Oberkamp, Karl Ferdinand von 87, 224
 Odhner, C. T. 108
 Olij, Jan 161, 195, 271
 Olsen, Oswald 273
 Orenstein, Mordechai 281
 Otten, Hans 119
 Otto, Günther 216
 Overy, Richard 121
- Paasonen, Aladár 58
 Paikkala, Ahti 138, 159, 163, 164, 214,
 247, 248
 Pajari, Aaro 97
 Pajunen, Tauno 132
 Palolampi, Erkki *kuvaliite 2*
 Parland, Mark 58
 Parvilahti, Unto ks. Boman, Unto
 Pasher, Yaron 41
 Paulus, Friedrich 242
 Pedersen, Per 151
 Phleps, Artur Gustav Martin (myös Artur
 Stolz, Martin Stolz) 85–87, 100,
 101, 282
 Pihkala, Ensio 50, 55, 56, 112, 156, 157,
 163, 195, 213, 225, 226, 233, 258,
kuvaliite 1
 Plöw, Walter 83
 Pohl, Dieter 204
 Pokela, Ahti 235
 Polewacz, Harry 82–84, 96
 Polón, Tauno 106, 249, 252
 Porttinen, Kalevi 172
 Porttinen, Leo E. 55
 Poulsen, Niels Bo 168
 Preng, Wilhelm 171, 172
 Puotinen, Viljo 269
 Puuperä, Erkki 258, *kuvaliite 4*
 Pyyhtiä, Yrjö 132
 Pääkkönen, Jussi 172
 Pöyhönen, Sakari 160, 172, 195, 214
- Quisling, Vidkun 270
- Rademaker, Martinus 166, 167, 194,
 210, 211
 Rahola, Heikki 173
 Ramsay, Henrik 97
 Rangell, J. W. 58
 Rantanen, Reino 203
 Rasch, Otto 283, 284
 Rau, saksalaisotilas 168, 230
 Reedijk, Meeuwis 204
 Reenpää, Heikki 57, 58
 Reenpää, Heikki A. 57
 Reichel, Erwin *kuvaliite 2*
 Reichelt, Eivind 123, 269, 270
 Reichenau, Walther von 235
 Reitzenstein, Hans-Albin von 90
 Renner, Fritz 147
 Renner, Hermann 147
 Renz, Maximilian 148
 Ressler, Walter 171, 172
 Reurs, Stijn 76, 272
 Riedweg Franz 94
 Riekk, Esko 21, 22, 35, 85, 264, 268,
kuvaliitteet 1, 4
 Riekk, Tero 85
 Riisnæs, Sverre 270
 Rijksen, Hans 172
 Rijdsdijk, Jan 228
 Rintala, Pentti 55
 Ritari, Raine 269
 Roekel, Evertjan van 229, 272
 Roques, Karl von 230
 Rosberg, John 35
 Rosenberg, Alfred 108, 285
 Rosenbröijer, Christian 179, 180, 215,
 216
 Rosenqvist, Helge 179
 Rossino, Alexander B. 103
 Roux, Edmond Henri le 150
 Rózycki, Stanislaw 283

Rundstedt, Gerd von 30
 Ruppert, Arthur 108
 Ruusukallio, Pekka 242
 Ryti, Risto 96, 97, 111
 Rähkä, Timo 179
 Rääkkönen, Erkki 36, 37
 Röhm, Ernst 90

Saarela, Jaakko 252
 Saarela, Signe 246
 Sahari, Paavo 172
 Salonen, Eino 254
 Sander, Erwin 207
 Sarasalo, Juhani 163, 165
 Savolainen, Erik 259
 Schade, Alfred 101, 174, 177–179
 Schalburg, Christian Frederik von 53,
 63, 64, 82, 269, 270
 Scheffer, upseeri 82
 Schmidt, Johan 62, 63
 Schmulevic, Mikulintšin asukas 220
 Schobert, Eugen von 114
 Schoenfeld, H. F. Arthur 37
 Scholz, Fritz von (”Alte Fritz”) 29, 52,
 81–83, 96
 Schröder, SS-Obersturmführer 253
 Schulz, Erwin 146, 149
 Schultze, Heinz 188
 Schweizer Horowitz, Nusia 219
 Schön, Bosse 66, 68
 Schönfelder, Manfred 136, 222
 Schöngarth, Eberhard 149
 Seppälä, Helge 60, 61
 Setälä, Ahti 174
 Sinervo, Martti 131, 132
 Sjöstedt, Mauno P. 129
 Slepjan, Kenneth 121
 Smith, Peter Scharff 168
 Somersalo, Olli 200
 Sonninen, Esko 249
 Stackelberg, Curt von 217, 277, 278

Stalin, Josif 19, 159, 227
 Stein, George H. 45, 46
 Steiner, Felix 31, 42, 43, 50, 83, 88,
 89, 91, 93–99, 101, 102, 104, 115,
 136, 167, 171, 217, 218, 222–224,
 230, 231, 252, 268, 281, 282, 290,
kuvaliitteet 3, 4
 Stetško, Jaroslav 284, 285
 Stolz, Artur ks. Phleps, Artur
 Stolz, Martin ks. Phleps, Artur
 Struve, Kai 141, 190, 196, 227, 277,
 278, 284
 Ström, Uuno 115, 259
 Stücker, Landoald 173
 Stülpnagel, Carl-Heinrich von 30
 Sulinmaa, Sakari ks. Haikala, Sakari
 Suonio, Reino 155, 156, 213, 233, 258
 Suonto, Kauko 106
 Suutala, Paavo 259
 Swanström, André 55, 56, 101, 242, 252
 Swat, Gerard de 194
 Svinhufvud, P. E. 108
 Sääskilähti, Niilo 269
 Sørlie, Sigurd 272

Taarneby, Jan 118, 119, 138, 222, 223,
 273
 Tagajev, H. F. 243
 Taivalmaa, Seppo 259, 263
 Talvela, Paavo 96
 Tamminen, Matti 79, 199, 203
 Tennenbaum (Tenenbaum), Samuel Lipa
 182–184
 Tenomaa, Yrjö 201
 Terboven, Josef 20, 269
 Terkel, Anna 207
 Teschmann, SS-mies 194
 Tiainen, Esko 174
 Trigg, Jonathan 166
 Tschentscher, Erwin 217, 218
 Tuff, Olav Ingemar 65, 151, 152, 274

Tuomaala, Toivo 251, 253
 Tyrkkö, Jukka 71, 72, 75, 77, 79, 127,
 132, 135, 242, 248, *kuvaliite 2*

 Udat, A. S. 242
 Ulateig, Egil 207, 210, 223, 224
 Uusi-Jaakkola, Martti 138, 155, 161,
 163, 166, 198, 199, 234

 Wagner, Eduard 48
 Wahlman, Olaf 66, 153
 Walden, Rudolf 96
 Valks, Hendrikus 202–204
 Wallén, Lennart 36, *kuvaliite 3*
 Vauhkonen, Veijo 174
 Weale, Adrian 95
 Weckström, Thor-Björn 162, 163, 174,
 175, 177, 179, 255, 256, 293
 Weers, Martinus 164, 211
 Wegman, aliupseeri 115
 Wegner, Bernd 38
 Veikkola, Juha 75
 Weinberg, Gerald L. 38
 Weissbrod, Abraham 280
 Vesenne, Jorma 130
 Vidberg, Arvo 133
 Wiersma, Broer 52, 53
 Wietersheim, Gustav von 207, 230, 231
 Wikberg, Olli 80
 Wikman, Leo 38

 Willems, Pieter 51, 164, 212, 229
 Wintergerst, Karl 148
 Witoff, Abraham 227
 Witting, Rolf 22
 Voinovski, Peter 233
 Wolff, Karl 88
 Wolkowicz, Shlomo 190
 Vopersal, Wolfgang 69
 Voutilainen, Erkki 127
 Vuokko, Ari *kuvaliite 4*
 Vuolento, Paavo 172
 Wykes, Alan 51
 Wäckerle, Hilmar 84, 100, 163–170,
 172, 173, 175–179, 199, 202, 216,
 217, *kuvaliite 3*
 Välimaa, Eino 203
 Välimäki, Martti 203, 234, 248

 Yerger, Mark 100
 Yones, Eliyahu 143

 Zephorah, Namen 197
 Zimmer, Joseph 186

 Äimä ks. Aejmelaeus, Nils

 Öhquist, Harald 96, 97
 Østenby, Erik 152 *kuvaliite 3*
 Österman, Hugo 97